

САЪДУЛЛА СИЁЕВ

АҲМАД
ЯССАВИЙ

РОМАН

ТОШКЕНТ – «O‘ZBEKISTON» – 2012

УДК 821.512.133
ББК 84(5Ў)6
С 53

Сиёев, Саъдулла
С 53 Аҳмад Яссавий: роман / С. Сиёев; – Тошкент:
O‘zbekiston, 2012. – 336 б.

ISBN 978-9943-01-824-2

Не бахтки, Туркистон диёри азиз авлиёлар, донишмандлар, мутафаккирлар ватани. Биз Ҳаким Термизий, Абдуҳолик Гиждувоний, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбандий каби буюк боболаримиз билан ҳақли равишда фахрланамиз. Ана шундай барҳаёт сиймолардан бири орифлар султони, шайх-ул машойих, пири комил Хожа Аҳмад Яссавийдир.

Мана, минг йилдирки, Аҳмад Яссавийнинг номи дилдан-дилга, тилдан-тилга кўчиб, оташин қалбларда жаранг бериб келмоқда. Алломанинг соф туркий лафзда билдирган «Девони хикмат» асари халқимизнинг кўнгил мулкига айланган.

Ёзувчи Саъдулла Сиёев олис тарих қаърига саёҳат қилиб, пири Туркистонийнинг тўлақонли сиймосини яратишга ҳаракат қилган. Умид қиламизки, роман сизда яхши таассурот колдиражак.

УДК 821.512.133
ББК 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-01-824-2

© «O‘ZBEKISTON» НМИУ, 2012

БИРИНЧИ
КИТОБ

ҚАСАМХЎРНИНГ
ЖАЗОСИ

ҚАСАМХЎРНИНГ ЖАЗОСИ

1-ф а с л

*Хожа Аҳмад Яссавий Туркистон
мулкининг шайх-ул машойхидур.
Мақомоти олий ва машхур, каромо-
ти мутаволий ва номахсур эрмиш.
Мурид ва асҳоб гоятсиз ва шоҳу
гадо анинг иродат ва ихлос остони-
да ниҳоятсиз эрмиш.*

Алишер Навоий

Сафар ойининг ўрталарида мулки Туркистон аро таҳликали хабар тарқалди:

— Шайх ҳазратлари Каъба зиёратини ихтиёр этибдилар!

Бу хабар гавжум шаҳарлар, осуда кентлар, заъфарон қирлар, беҳудуд яйловлар, ораста боғлар оша элдан-элга, тилдан-тилга кўчди. Табиийки, Хижоз сафарини биринчи бўлиб ясиликлар эшитди.

Шаҳар бозорида Қарноқ қишлоғидан келган икки дехқон олма-узум сотиб турган эди. Бири Низомиддин хушрўй, иккинчиси Камол қора.

— Қоровой, эшитдингми, Ҳазрати Султон ҳажга кетаётган эмиш.

Камол у саватдан бу саватга олма тераётган эди.

— Йўғ-е, ростданми? — деб бир зум тўхтаб қолди.

— Рост, боя сен мустаҳабга кетганингда дарвишлар қичкириб ўтдилар. «Шайх-ул машойих, Султон ул-орифин Хожа Аҳмад Яссавий ҳазратлари байт-ул муқаддасга отландилар!» дедилар.

— Бизни худо урибди, хушрўй, — деди Камолнинг руҳи тушиб, — ўзимиз энди эликхонлар зулмидан қутулғон эдик, лоп этиб қайта қорахитой келиб қолмаса де.

— Келаман деса, келаберади қорахитой. Гўрхонга икки дунё бир қадам.

— Шайх бобо ёнимизда бўлса, иншоолло, келолмайди. Султон Санжар пиримизга қўл берган. Бир оғиз хат

битиб йибарса, Санжар ботир Гўрхоннинг йўлини кесиб чиқади.

Шу пайт растага қўк мовут чакмон кийган уламонома бир киши келди. Унинг белида қўшбелбоғ, қон талашган ёноқлари туртиб чиққан, қўзлари қисик эди. Бегона кимса индамай узумдан чўкилаб ея бошлади.

– Хушрўй, бу, Шайх бобо шунча йил қилт этмай бир ерда ўтирди. Нега энди қўққисдан... ҳажга отланиб қолди экан-а?

Қўк мовутли киши ҳиринглаб кулди:

– Шунга ҳам ақлинг етмайдими, нодон? Пирингни умри охирлаб қолғон. Завол олдида Маккаи мукаррамага бориб қилғон гуноҳларини сотиб олмоқчи у маккор!

У яна узумни чўкилади, узун, сийрак соқолини селкиллашиб узоқ кавшанди.

– Узум қанчадан бўлди? – деб Низомиддиннинг бети-га ишшайиб қаради. Бу кимсанинг бетакаллуф қилиғи Хушрўйнинг гашига тегиб турган эди, Шайх бобога тил тегдургани жаҳлини чиқарди.

– Агар белингизда зуннорингиз бўлмаса, сув текин! – деди атай уни масхара қилиб.

Қўшбелбоғлик кишининг қийиқ қўзлари каттароқ очилиб кетди.

– Э, нафасингни иссиқ қил-е, бетавфиқ! Зуннордин алҳазар! – деб қўл силтади, – Алҳамдулиллоҳ, икки қатла ихром боғлаганмиз. Шаҳобиддин хожи десанг ит ҳам, бит ҳам танийдур, сен эшитмабсан-да, омий!

– Ит бирла бит таниғонни биз қайдин билдик, таксир...

Икки деҳқон ҳожининг таҳликага тушганини кўриб мириқиб кулдилар. Ҳожи эса, бир шингил узумга чанг солди-ю, бир нималарни гўлдираганча нариги растага ўтиб кетди.

Камол яна дардини сўйлади:

– Ишқилиб, султоним эсон-омон қайтсин-да, ҳаждан.

– Иншоолло!

– Ҳар қалай у киши орқа тоғимиз эди.

– Ҳа, бало-қазо келса, Қоратовдай тўши билан тўсиб турарди.

– Ҳажга бормасалар ҳам юз ҳаж қилғон одамнинг савобини олиб юрибдилар, тўғрими?

Низомиддин жавоб беришга улгурмади. Бозор бурчагидаги калта минордан муаззиннинг азони эшитилди:

— Аллоҳу акбар, алло-оҳу ак-ба-а-р!!! Ашҳаду алла илоҳа иллолло-о!

Икки дўст шоша-пиша меваларининг устига бўз сириб қўйиб, шотут соясига, пешин намозига ошиқдилар.

...Ҳазрат намозни халифалари билан бирга адо этди. Салот адосида Сўфи Донишманд Зарноқий унинг ўнг тарафида, Ҳаким ота лақабини олган халифаси Сулаймон сўл тарафида ўтирарди. Яна бир яқин махрами, устоди аввал Арслонбобнинг дилбанди бўлмиш Мансурхўжа. У дарвишлар халқасига янги келиб қўшилган навжувонларга одоби тариқатни ўргатиб хонақоҳга қайтган ва сафга қўшилган эди.

Пири муршид юзига фотиҳа тортиб, жойнамозни йиғиштирди. Сўнг Сўфи Донишманд билан Сулаймонга ҳам ижозат берди. Шайхнинг йигитлик мавсумидан қолган бир одати бор. Ҳар сафар намоз адосидан кейин танҳо қолишни ихтиёр этади. Илкига тасбеҳни олади, кўзларини юмади. Хаёл отига миниб вужуд шаҳрини кезади, етти иқлимда, тўққиз фалакда сайр этади. Аршу курсини айланади, лавҳу қаламдин огоҳ бўлади. Биҳамдиллоҳ, ана шу учқур от уни Буроқ янелиқ муродига етказди. Ёлғиз қолиб, салби вужуд айлаш — мулоҳаза, мушоҳада, такбир тўфайли у Фавсул аъзам Муҳийддин Жилоний тариқатига кўнгил берди. Бу тариқатнинг бир олтин бутоғи бўлғай, деб туркий жаҳрия сулукини тузди. Зикри қалбий тўфайли тили бурро бўлди, ҳикмат айтди. Туркийда латиф ва зарифона байт айтиб бўлмас, деган мутакаббурларнинг оғзига урди. Шукриллаҳким, ҳикматлари мулки Туркистон аро манзур ва машхур...

Шайх нимкоронғи хужрада, гул солинмасдан сидирга тўқилган, туркона шолчада такбир келтириб ўтирибди. Унинг кўзлари юмуқ, қўлида хурмои тасбеҳ. Бармоқлари аста-аста тасбеҳ донасини теради, ҳар дона сурилганда Аллоҳнинг бир исми ёдига келади.

Тўқсон еттинчи дона ўтганда оёқ товуши эшитилди. Шайх кўзини очди. Остонада хос ходими Қутбиддин турарди. Қутбиддин Самарқанд подшоси Маҳмудхон ибн Арслонхоннинг суюкли фарзанди. Ўн етти-ўн саккиз ёшларга борган бу йигит ҳалим табиатли, фаҳми тез соҳиби

диллардан. Икки йил муқаддам қиблагоҳи бирла Шайх зиёратига келди. Сўнг — тукқан юрти, волидаю падаридан воз кечиб, шу хилватда қолиб кетди.

— Бузрукворим...

Шайх индамай тасбеҳини ўгираверди. Юз биринчи донани санаб фотиҳа килди. Қутбиддин илдам тиз букиб дуога қўшилди. Сўнг истиҳола билан оғиз жуфтлади:

— Бузрукворим... Соброндин Шаҳобиддин хожи... изн сўрайдир.

Шаҳобиддин... Бу исм Шайх дилига хиралик элтди. Хозиргина жисми жонини чулғаб турган ёғдуни булут коплагандек бўлди,

Шаҳобиддин махсум бир вақтлар аҳли диллардан эди. Ҳаким Сулаймон, Сўфи Донишманд, Бобо Мочин сингари муридлари қаторида Яссавия тариқатига равнақ тилаб Шайхга қўл берган эди. Сўнг шайтони лаъин уни йўлдан оздирди. Жоҳилиятга берилди. Ҳазрат билан масала талашгани Марвдан имом Марвазий келганда махсум унинг ёнини олди, Яссавийнинг лафзига чанг солиб, «Мансури ҳаллож — кофир!» деб бақирди. Неча кунлик мунозарадан кейин Марвазий таслим бўлгач, тавба қилди. Илло-билло, жаҳрия тариқатин қабул қилдим, пирим, гуноҳимдан ўтинг, деб ерга бош урди. Шайх мурувват қилди. Бироқ махсум хонақоҳ шартларига чидамади. Тукқан юрти Собронга кетди. Мадрасада мутавалли бўлди. Нафс жилови иликдин чиқса чора йўқ экан. Шаҳобиддин толиби илмларнинг ҳақиқа хиёнат қилиб, Соброндан ҳам ҳайдалди.

Махсумнинг бошқа густоҳона ишларини ҳам Шайх эшитиб турибди. Юрт кезиб, халқи оламни Ҳақ Мустафо йўлига даъват этгувчи дарвишлардан хабар келди. Шаҳобиддин бултур Соброндан бадарға бўлгач, Қоратов ортига ўтибди, Шайх-ул машоихх номидан иршод ёзиб, ўзини Қумкент хонақосининг пири деб эълон қилибди. Ўшал ёлғон иршод, мана, Шайхнинг қўлида турибди. Мухри қалбаки. Асл мухрдан нусха кўчирибди, бетавфик махсум.

Шайх Қумкентга одам юбориб, махсумни чақиртирди. Уни эл қўзи ўнгида масжид устунига боғлаттириб сазойи қилдирмоқчи эди. Бироқ Шаҳобиддин ҳукмга бўйсунмади, Қумкентдан ҳажга қочди. Мана, энди ўз оёғи билан келибди... Нечук, анга инсоф ато қилибдур?

Қутбиддин ҳамон қўл қовуштириб пирга итоаткоро-на тикилиб турарди. Шайх ёнбошидан Шаҳобиддиннинг ёлғон ёрлиғини олди. Енгил қўзғолди.

— Махсум бирла эл олдида сўйлашармиз, — деди ва гулмиҳдаги салласига қўл чўзди. Қутбиддин илдам бориб дасторни олди ва икки қўллаб узатди.

— Барака топинг, ўғлим... Одам қалинми?

— Қалин... Исфижобдан ҳам келибдир...

Шайхнинг юраги сидирилди, кекса кўнгли ғалаён қилди. Исфижоб унинг ота юрти, киндик қони тўкилган манзил. Қиблагохининг турбати, онаизорининг бир сиқим турпоғи Исфижобда. Неча йилдирки, зиёратига етолмади. Кўнгилни армон, надомат ўртайди. Аллоҳ насиб этса, энди ёвуқ қолди. Бирор ҳафтада тавоф айлаб кўзларига суртгай.

Ҳазрат кичкина эшиқдан «Бисмилло!» деб ташқарига чиқди. Масжиди Султония олдидаги улкан майдон одам билан тўлган. Оқ дасторлик уламолар, мўъжаз, кўк сал-лалик муллабаччалар, хирқа кийган дарвишлару қоп ел-калаган деҳқонлар, бола етаклаган аёллар. Майдон чекка-сида отлиқ кишилар қўзга ташланади. Эгниларига осган яроғларига қараганда улар ўғуз хони Олтинтошнинг черикларига ўхшайди.

Ҳазратни кўриб, навкарлар апил-тапил отларидан тушдилар.

Султон ул-орифин баланд айвонда бир муддат су-кут сақлаб, халойиққа разм солди. Оломон ичида ав-лиё бобонинг қароматларини минг бор эшитган, лекин ўзини кўрмаганлар кўп эди. Уларнинг наздида авлиё — девқомат, соқоли кўкрагига тушган, салласи саватдек, тўнининг енгию этақларига турли хил оятлар чекилган ҳайбатли бир кимса бўлиши керак эди. Ҳазрати Султон эса, бутунлай бўлакча эди. Ана, у чарчокданми, муто-лааданми киртайган осуда кўзларини тикиб одамларга ювош, ўйчан боқиб турибди. Эғнида оппоқ одми яктак, ингичка қилиб ўралган чоғроқ салла. Соқол-мўйлаби ҳам бежирим. Белида зангори белбоғ. Жуссаси-да, кич-кина.

Одамлар ҳайрат бармоғини тишлади. Шундоқ кичик жусса, тик қоматли, хушсурат бир кишининг авлиё экан-лиги, дунёнинг тўрт тарафида тўқсон минг муриди бор-

лиги, ҳатто подшолар ҳам у киши билан маслаҳатлашиб иш қилиши тасаввурга сиғмасди.

Майдон босиқ гувлади. Бесабрроқ кимсалар оломонни тирсаклаб, пешайвон сари интилди. Шайх атрофига қаради. Ўнг томонда Сўфи Донишманд билан Мансурхўжа, сўлда Ҳакимхўжа Сулаймон, Бобо Мочинни кўриб қўлини кўтарди. Ҳовур андак босилгандек бўлди.

— Бисмиллохир раҳмонир рохийм! — деди Ҳазрат бўғиқ, ширали товушда. Майдон гувлаб акс садо қайтарди.

— Аллоҳу акбар!

— Аллоҳу акбар!

— Эй, аҳли мўмин! Ораларингизда Шаҳобиддин деб аталмиш Шайх-ул раисни танийдирғон мўмин мусулмон бўлса, мана бу ерга чиқиб гувоҳлик берсин.

Майдон огир сукутга чўмди.

— Ҳеч ким танимайдирми?

— Йў-ў-ўқ! Биз Ҳазрати Султонни таниймиз! Шайх Шаҳобиддинни танимаймиз, — деган хайқириқлар эшитилди.

— Нечук танимайдирсиз?.. Мана у кишим! — Шайх чап ёнига ўтирилди, — Таксир, муридларингизга ўзларини кўрсатсинлар...

Шаҳобиддин Ҳазратдан бир одимча ортда турган эди, типирчилади, тисарилиб халқ назаридан қочмоқчи бўлди. Бироқ Бобо Мочиннинг темир панжасидан қутулолмади. Бобо Мочин уни тирсагидан маҳкам сиқиб айвон лабига олиб келди. Одамлар кўк мовут тўн кийиб, белини икки еридан боғлаган қалмоқбашара кишига ажабланиб боқдилар. Шайх боягидек сокин, қатъий овозда хитоб қилди:

— Пайғамбар алайҳиссалом жаноблари «Ал-каззобу луммати» дебдилар. Рўпарангизда турган осий банда бул ҳадиснинг маънисини билмасмиди? Биларди. Илло риоя қилмади. Оллонинг қазабидан кўрқмай ёлғон сўзлади. Ул нечук инсонки, ҳақ йўлига кирган толиби илмларнинг ҳақини еса! Ўзини кўлбор Шайх чоғлаб, беҳаёлик бир-ла ўзига ўзи фатво ёзиб олса! Аҳли мўмин кўзига чўп солиб риёкорлик қилса, нафси хайвоний деб охиратини сотса! Боз устига бетини қаттиқ қилиб, эл ичинда хожи дўппи кийиб керилиб юрса!

Шаҳобиддин хожининг умиди пучга чикди. «Эх, қариб қуюлмаган бошим! — деб қарғанди ичида. — Гумрох бўлмасанг, шу мутакаббир Шайхнинг олдига мўйин солиб келасанму? Энди не одам бўлдинг? Номаи аъмолингни билмаганлар ҳам билиб олур энди. Водарифо, қайси жин урди сени, хожи Шаҳобиддин, нега келдинг бу ерга, а, нега ҳам келдинг? Ана энди хорлик тупроғига беланиб рўсиё бўлдинг, хожи!»

Аслида унинг бошқа иложи ҳам йўқ эди. Ёлғон фатво ошкор бўлгач, Шаҳобиддин бир ерда туролмай юртма-юрт тентираб қолди. Анави қовоқбош дарвишлар унинг қилмишларини етти оламга ёйиб улгуришган экан. Махсум қайси кент, овул ё ўбага борса, «Ўзига ўзи иршод ёзиб, шайх бўлиб олган кимса сиз эмасми, тақсир?» деб ёзгирдилар. Хуллас, унинг ови юришмади, насибаси қирқилди. Минбаъд Шаҳобиддин номини ўзгартириб ё эл танимас ерда истиқомат қилиши ёки Шайхнинг олдига тавба қилиб, жилла қуриса бирор масжид имомлигини сўраши лозим эди. Махсум иккинчи йўлни танлади. Илло Шайх уни кечирмади. Лоақал истиффор айтишга ҳам қўймади, билъакс, авом халқ кўз ўнгида шарманда қилди.

— Эй, мўъминлар! — Ҳазратнинг товуши олисдан, гўё самодан гумбурлаб келгандек бўлди. — Шариати Мустафога шак келтириб, бировнинг ҳақиға хиёнат қилғон, ёлғон фатво ила раиятнинг нонига чанг солғон, илм олиб, илмига риоя қилмағон, мунофиқ, ҳарис кимсанинг жазоси не бўлғай, айтинг!

Халойиқ ҳавога мушт ўқталиб шовқин солди. Саф олдида турган уламолардан бири «Сазойи қилинсун!» деб бақирди.

— Сазойи қилинсун!

— Саққол-мурти қирилсун!

— Мачитга киргизмаслик керак бундайин нафси бузқни!

Шаҳобиддиннинг ўтақаси ёрилгудек бўлди. Жони халқумига тикилди. Назарида хозир, шу ерда унинг қўлоёғини боғлаб, соқол-муртини қириб ташлашадигандек дағ-дағ титради.

— Ёлғон! — деди у хириллаб. — Шайх ўтрик сўйлаб турибдур! Ман анинг этагини кўзимга суртмадим. Шул боис менда қасди бор.

Шайх чап ёнига қараб «Мусхаб!» деди кескин. Мансурхўжа илкидаги Қуръонни икки қўллаб Шаҳобиддинга тутди.

— Олинг! — деди Шайх ҳожига, — мана шу каломулло-ни ушлаб қасам ичинг! Ёлғон сўллаган бўлсангиз — сизни худо урсин, магар мен ёлғон деган бўлсам — мени худо урсин! Олинг!

Шаҳобиддин иккиланди. Агар Қуръон ушлаб қасам ичмаса, ҳозиргина айтган гаплари абас бўлиб чиқар, унда (худо кўрсатмасин!) ростдан ҳам қўл-оёғини боғлаб, соқолини қириб ташлашлари мумкин эди.

Ҳожи мунофиқлик кечирилмас гуноҳ эканлигини биллиб турса-да, «Илоё, ўзингга сиғиндим», дея Қуръонни қўлига олди. Манглайига суркаб ўпди. Сўнг уни кўкрагига босиб туриб халққа ўғирилди.

— Мана шу Каломулло бирла қасам ичаманки, Шайх мендек бир бегуноҳ мўъмин-мусулмонга тухмат тошини ёғдириб турибдур. Бир йил муқаддам бизга ўз қўллари бирла шаҳодатнома ёзиб бериб эдилар, энди бўлса, ўшал ёрликдан ҳам, мухрдан ҳам тониб, каминадек мусулмони комилни бадном қилдилар... Парвардигори олам, ўтрик сўйлаётган бўлсам...

Одамлар нафас олмай, овози, бутун вужуди титраб онт ичаётган ҳожига бақрайиб тикилдилар. Улар, «Наҳот Ҳазрати султон бир мусулмонга тухмат қилсалар, наҳот...» деган гумон юкидан лолу қарахт, ҳайрон эдилар.

Шайх эса, ҳожини бунчаликка боради, деб ўйламаган эди. Эллик йилдирки, у тоат-ибодат билан банд, Қуръони каримни минг қарра хатм қилди, қанча-қанча қуффорни дини исломга киритди, илло китоб ул-умма устида ёлғонни рост деб онт ичаётган қасамхўрни илк мартаба кўриб турибди!

Шайх ёқасига қўл югуртирди. «Астафтурулло! Астафтурулло!» дея ичида калима келтирди. Тилида калимаи шаҳодат, дилида — ўзга бир оят, ўзга бир дуо...

— ...агар ўтрик сўллаётган бўлсам, майли, ер тишлайин, оғзи-мурним қийшайиб қолса ҳам розиман...

Ҳожи Қуръонни ўпиб, Мансурхўжага узатди ва Ҳазрат томонга қолибона қараб қўйди-да, икки қадам четланди. Шайх вужудига жо бўлган ва ёлғиз ўзигагина маълум

рухий қувватини жамлаб ҳожининг кўзларига каттиқ тикилди. Шаҳобиддин чайқалиб кетгандек бўлди. Сўнг гандираклаб айвон четига қараб юрди. Шайх ҳамон калима келтириб ўткир нигоҳи билан уни таъкиб этиб турибди. Ҳожи «Чангалингдан омон-эсон қутулдим-а, Шайх, энди қалайсан?» дегандек, мамнун илжайди. Ана, у узунчоқ айвон лабига борди. «Бисмилло!» деб зинадан туша бошлади...

Шайхнинг қорамтир юзи тундлашди. Унинг лаблари билинар-билинмас кимирлаб, пешанасида гавҳардек тер кўринди.

Айвон икки газча келарди. Ҳожи уч зина ўтиб, тўртинчи зинага борганда қоқилди. Оёғи осмондан келди. Уч думалаб пастга тушди. Одамлар «Ў-ў!» деб хитоб қилди. Халойиқ ерда додлаб ётган ҳожига эмас, юзини терс ўгириб ичкари кириб кетаётган Ҳазрати Султонга кўрқа-писа қаради.

Шаҳобиддин ҳожининг қўли синган, жағи чиқиб, оғзи қийшайиб қолган эди.

Мансурхўжа билан Ҳаким Сулаймон Шайхнинг ортидан эргашдилар. Сўфи Донишманд халойиқ олдида икки оғиз узр айтди:

– Султони орифин ҳазратларининг сиз қавмларига айтадирғон васиятлари бор эди. Таассуфки, вазият ушмундоқ бўлиб қолди. Олло насиб этса, рабиулаввалнинг иккинчи ҳафтасинда Ҳазрат Маккаи муқаррама сари отланғайлар.

– Сафар олдидан тағин кўришиб, Шайхимизнинг амри маъруфларини эшитгайсизлар. Қани, омин! Яратган эгам ҳар бир бандаи мўъминни имонидан маҳрум этмасин, бало-қазодин ўзи асрасин, Аллоҳу акбар!

Халойиқ жўровоз бўлиб дуога қўшилди.

Одамлар ғовур-ғувур билан тарқала бошлади. Ваъз умидида келган сомеълар орасида Камол қора билан Низомиддин хушрўй ҳам бор эди. Улар таҳлика ичида қолган оломонга эш бўлиб, сўз олишиб борарди:

– Камол, ёмон бўлди, а?

– Ёмон ўлди, хушрўй. Тўнғиз егур, ҳожи-ей, ўзингку, ёлғон сўйлаб қалтираб турибсан. Тавба қилдим, деб кетавермайсанми?

– Шуни айт-а! Авлиё билан олишиб бўларканми? Отам раҳматли айтарди, Шайх бобо «Кечираман, лекин кеч ураман», дер эканлар.

– Бу нима дегани, Хушрўй?

– Э, ўқимаган! Яъниким, сен гуноҳ қилсанг, у киши бир кечиради, икки кечиради... Аммо учинчисида анави ҳожидек бўласан, қоровой! Қўрдингми, Қуръонни сотгани учун қўли синди, ёлғон сўйлаб имонини ютгани учун оғзи қийшайиб қолди.

– Э, қўй-е, унга ит ўхшасин.

Хушрўй дўстига тегишди:

– Ёлғон сўзлама. Гоҳи-гоҳида сен ҳам ёлғон ишлатиб турасан.

– Қачон ёлғон гапирдим, ёлғончи?

– Тунов кун хотинингга, «Сендан бошқасини десам, ҳар нарса бўлай!» деб қасам ичганинг-чи, қоровой?

Камол хурсанд бўлиб дўстининг бикинига туртди.

– Э, ўл-а! Бунақа ёлғон савоб. Шундин бу ёнга хотин тўра ипақдай бўлиб қолди. Юр, кун ботмай, Қорачикнинг йўлига чиқиб олайлик. Ҳали бозорга кириб, болаларга у-бу ҳам олиш керак.

Икки дўст баззозликка қараб кетдилар.

ЙИҒЛАМА, ОНАИЗОР!

2- ф а с л

Жаннат оналар оёғи остидадур.

Ҳадис

Ҳижрий 541 йил. Рабиулаввалнинг ўн учинчиси. Пайшанба. Ёз қариб, сунбула кирган. Ярим тун. Шаҳристон ширин уйқуда.

Шайх мутолаа қилиб ўтирган эди, қўзлари чарчаб, китобни ёпди. Юзига фотиҳа тортиб ўрнидан турди. Енгил кийиниб, ташқарига йўналди. Хобхона эшигидан ўтаётганда, Рукия бибига дуч келди. Рафиқаси бош эгиб турарди.

– Отаси, бирон хизмат бормиди?

– Баҳузур дамингизни олаберинг, бекам. Ҳали субҳи содиққа олис. Бир сайр этгим келди.

Рукия биби эрининг ортидан маъюс қараб қолди. У жуфти ҳалоллига беминнат хизмат қилишни ўзи учун са-

воб деб биладиган оқила, зийрак аёллар тоифасидан эди. Бироқ... мана, худога шукр, бир ёстикқа бош қўйганларига йигирма йил бўлибди. Ана шу йигирма йил бадалида Шайх унга оналик хизматидан бўлак вазифани раво кўрмади. Умри масжид хонақосида, халифалар, муридлар қуршовида ўтади. Уйга ҳам тунагани гоҳи-гоҳида келади. Мусофирчиликда ўз хизматини ўзи қилиб, ўрганиб кетган эканларми, хануз одатларини унутмаганлар. Либосларини ўзи парваришлайди, тугма қадашми, ювишми, йиртик-ямоғини чатишми — барини асҳоби ҳол, яъни, ҳамтабоқ хужрадошлари бирла адо этади. Руқия биби икки қизу бир ўғилни бағрига босиб, масжид ёнидаги уч хонали торгина ҳовлида эл қатори ўртаҳол яшаб келади.

Ҳазрат ташқарига чиқди. Ҳовлидан гуп этиб, райҳон иси келди. Муздек ҳаво кўксини тўлдирди. Руҳи ёришди. У кичкина эшикни оҳиста очиб, остона ҳатлади. Шайхнинг уйи шаҳристоннинг баландроқ қисмида, қалъа деворига яқин эди. Ҳазрат сунбула ҳавосига маст бўлиб, бир лаҳза тек туриб қолди. Осмон чечаклари — юлдузлар ўзаро кўз қисиб, гўё шивирлашаётгандек, тўлин ой эса, яхши пазанданинг қўлидан чиққан лочирадек ярқирайди. Беихтиёр тилига оят келди: «Ой билан қасам ичаман, юлдуз билан қасам ичаман...»

Масжид сиртига ўтди. Узун, энлик нарвон олдига бориб, бир сония ўйланиб турди-ю, «Бисмилло!» деб томга чиқа бошлади. У ҳеч қачон масжид томига чиқмаган эди. Бу сафар кўнгил истагига қаршилиқ қилолмади. Шаҳарга тепадан назар солишни, кўзлари толгунча боқишни ихтиёр этди. Эҳтимол, бу сўнгги назаридир...

Томга чиқди. Тепа салқинроқ экан, эти жунжикди. Осмон бир қарн яқинроқ келиб қолгандек, юлдузлар ҳам қўл чўзса егудек, камари фалак эса, бошига соя солиб тургандек туюлди. Атрофига аланглади. Яссидаги энг баланд иморат мана шу масжиди Султония эди. Шаҳристон гўё муаззам патнис устида тургандек, яққол кўзга ташланади. Кунгурадор қалъа деворлари, қорахонийлар сулоласининг отабеги Буғроҳон қурдирган мадраса, бозор тимлари, мусофирхоналар, бир-бирига улашиб кетган пастқам, япаски уйлар, сийрак боғлар, сарҳовузлар... бари оёқ остида ётибди. Ана, работда, бошқоққа олдида дарвоза очилишини кутиб ётган мусофирлар кўринади.

Кимдир аравада чопонига ўралиб ухлаб ётибди, бошқалар отларини, эшакларини боғлаб қўйиб, қаро ерда бош осилтирганча мудрашади.

Шайх кун ботишга ўгирилди. Фириллаб қибла шамоли – дабур эсди. Бу унга яхшилик аломати бўлиб туюлди. Шукрона келтирди. Ўзини масжид томида эмас, Арофат тоғида тургандек ҳис этди.

Юлдуз учди. Митти бир юлдуз оловга айланиб, олтин ёйдек ҳавони тилиб ўтди. Бу ҳолатни Шайх ўзига қиёс қилди, таъбир йўйди. Нурли чизик нимтатир фалакдан вужудига кўчди. Кекса кўкси жизиллаб, тепасидаги мана шу қуббатул осмон каби мавҳум ва беҳудуд хаёл ичра фарқ бўлди. Қиблага қараб туриб, муножот қилди: «Халлоқи олам иноят айлаб, йўлимизни берса, бугун Маккаи муқаррама сари отланғаймиз. Насиб этса, ҳажар-ул-асвадни кўзга суртиб, яна она юртга қайтармиз. Мабодо бир сиқим тупроғимиз бегона элларга буюрган бўлса, на чора, Яратганнинг иродаси... Қайтиб сизни қўролмасак, ризо бўлинг, ота юрт осмони! Фарибларнинг кўз ёшидек потраган юлдузлар, сизлар ҳам ризо бўлинг биздин. Кечалари мусофир йўловчиларнинг йўлини ёритувчи қамари фалак, ризо бўлинг! Ҳадемай жамол кўрсатадиган офтоб! Сиз Аллоҳ нурининг бир зарраси, Ер юзида боғлар, экинларни ўстириб, ризқ ҳосил этувчисиз. Олтмиш бир йил она бешик янглиғ мураббийлик қилгонингиз учун ризо бўлинг! Ариқлар, сиздин ичган сувим учун ризо бўлинг! Дарахтлар, сиздин тотинган ширин-шакар меваларим учун ризо бўлинг! Еллар, юз-кўзларимни сийпалаб, маҳзун чоғларимда тасалли бердингиз. Гуллар, чечаклар, сизлар димоғимни хушбўй исларга тўлдирдингиз, бағримга жаннат нафасини уфурдингиз. Сизлар ҳам ризо бўлинг! Ё азим Сайхун! Сени беҳишт дарё дейдилар. Илоҳа, чучук сувингга юз чайиш қайта насиб этсун. Доноларнинг дардидек вазмин тоғлар, мискин, мусофир кимсанинг хаёлидек поёнсиз саҳролар, маъмур кентлар, овуллар, сизлар ҳам ризо бўлинг! Кул Ҳожа Аҳмад Яссавий отлиқ бир умматим бор эди, тили бурро, вале кўзи намлик, дили ғамлик хокисор эди, дея ёд қилғайсиз. Токи дийдам очиқ экан, мен ҳам сизларни дуо бирла ёд этгайман. Ризо бўлинг барчангиз, ризо бўлинг...»

Ҳазратнинг кўнгли ҳувиллаб қолгандек бўлди. Бирок руҳияти равшан тортди. Тўрт тарафига ўгирилиб, ҳамон ғафлат уйқусида ётган шаҳарга қайта-қайта боқди. Гўё унсиз видолашди. Сўнг шошмай пастга туша бошлади.

Масжидга кирмоқчи бўлди. Аммо Руқия бибини эслаб уйига бурилди.

Руқия биби ёниб адо бўлаётган хира шам олдида эрини ўйлаб, иягига суяниб ўтириб эди. Оёқ товушини эшитиб, илдам кўзғалди. Ҳазрат индамай хос хонасига ўтди. Руқия биби унга эргашди. Шайх меҳроб ёнига ўтирди. Руқия биби тоқчадаги катта шамдонни ёқди. «Бизга хизмат борми?» дегандек рўмолининг учини тишлаб, итоат-корона кутиб турди.

– Нон билан сув келтиринг, Гавҳарнинг онаси, – деди Шайх. Руқия биби эрининг олдига бўз дастурхон ёзди, нариги хонадан икки нон, бир косада сув олиб кирди.

– Ўтиринг, онаси, – деди Шайх, – сизга икки оғиз гапимиз бор.

Руқия бибининг юраги бир сесканди. У оҳиста тиз чўкди. Назарида эридан шу маҳалгача эшитмаган қалтис бир гап эшитадигандек, чўчиди. Ҳуркиб, Шайхнинг ўйчан юзига зимдан разм солди.

Шайх коса билан нонни ўртароққа сурди. Ердан кўз узмай, мунғайиб ўтирган Руқия бибига қараб аста деди:

– Гавҳарнинг онаси, мен сиздин ризолик тиламоқчиман. Аллоҳ ниятимизга етурса, бугун йўлга чиққаймиз. Сиздин яширмайман, йўл олис, бориш-келиш орасида бир йил ўтади. Иншоолло, фарзи айнини адо этиб, қайта мана шу дастурхон ёнига қайтгаймиз, деган умиддамен. Валекин, инсон боласи эртага нима бўлишини билмас. Бу қутлуғ нафас барчамизга омонатдур. Мабодо қазоимиз етиб... бу тупроқни қайта кўриш насиб этмаса, ризо бўлинг, Гавҳарнинг онаси...

Руқия биби пиқиллаб йиғлади.

– Кўз ёш қилманг. Кўз ёшларни кейинга асранг.

Руқия биби дарров кўзларини артди.

– Йигирма йилдирки, волидалик, завжалик хизматларини беминнат адо этдингиз. Чеккан заҳматларингизга рози бўлинг. Кўнглингизни ўкситган бўлсак – узр, биздин ўтди. Вақтида қаттиқ-қуруқ гапирдик, аларни ҳам кечиринг, онаси. Мен сиздин розиман, сиз ҳам биздин

рози бўлинг. Илоё, қиёмат куни ёруғ юз бирла дийдор кўришгаймиз.

Руқия бибининг боши эгилиб, тиззасига тегай деди. У эрининг ўгитини унутиб, унсиз йиғлашга тушди.

– Мен... минг қатла розиман, Шайхим... Сиз ҳам р-рози б-бўлинг...

Ҳазратнинг яна бир гапи бор эди. Уни айтса, Руқия бибининг рози бўлмаслигини билади. Бу мушфиқ аёлнинг маҳзун кўнглини баттар вайрон қилишини ҳам сезиб турибди. Бироқ, барибир, айтишга жазм қилди:

– Онаси, мен Иброҳимни ҳам ҳажга олиб кетсам, деб ният қилиб эдим... Сиз рози бўлсангиз, албатта.

Руқия бибининг юраги пора бўлди. У Шайх томонга қўл чўзиб, мукка йиқилди. Эрининг этагини маҳкам чангаллаб ўкириб йиғлади.

– Мени ёлғизимдин жудо қилманг, Шайхим! Мен шўрликка раҳм қилинг!.. Бир йўла икковингиздин ҳам айрилсам, иккала қўлим кесилмасму? Биз дуойи жонингизни қилиб ўтирайлик. Аллоҳ таоло йўлингизни раван қилсун. Ёлғизгинамни ташлаб кетинг, Шайхим...

– Йиғламанг, Иброҳим ёнингизда бўлади, – деди ҳазрат.

Бир заифани икки ожиза қизи билан ташлаб кетиш ноинсофлик эди. Шайх хатосини англади.

Руқия биби бошини кўтарди. Юз-кўзини артиб, косадаги сувдан хўплади. Хаприкқани андак босилгандек бўлди. Шукр қилди. У отаси кўнмайди, деб чўчиган эди. Негаки эрининг феълени билади, камсухан, чўрткесар. Бир нимани айтдими — тамом, айтганини қилади. Шайхнинг сўзи, азии қарори муҳокама этилмас, у фарз бўлмаса-да, вожиб эди.

Ҳазрат битта нон олиб иккига бўлди. Ярмини Руқия бибининг олдига қўйди.

– Мен улушимни олиб кетгайман. Буни сиз асранг. Омон-эсон қайтиб келсам, икки ёртини бирлаштиргаймиз. Аллоҳ ҳар кимнинг ризқини бутун қилсин. Омин! Валлоҳи зулфазлил азийм!

Шайх сувдан бир хўплаб, косани ўртага қўйди. Ўрнидан турди.

– Биз қайтгунга қадар сизлар Исфижобда истиқомат қиласизлар, тукқан ерингиз дурустрок, – деди кўнгли бўшаб.

Рукия биби ҳам исфижоблик, Мусо шайх деган рухонийнинг кенжа кизи эди. Ҳазрати Султон «Бир йилча уйда бўлмас эканмиз, булар рўзғор заҳматин чекмасин» деган хаёлда оиласини қайнотасининг ховлисига омонат топшириб кетмоқчи эди.

Рукия бибининг кўз ёшидан кўпчиб кетган лўппи юзига қон югурди.

Шайх шахдам юриб, масжидга чиқиб кетди. Масжид ичи чароғон, халифаю муридлар сафар тадоригини кўраётган эдилар.

Муаззиннинг азони янграши билан шаҳарнинг тўртала қопқаси барабар очилди. Ҳазрати Султонни ҳажга кузатмоқчи бўлиб келган иродат аҳли ёпирилиб ичкари кирди.

Тонг отди. Қадим Яссининг машхур оқтерақлари учуда ипак нур ўйнайди. Шахристон одам билан тўлган. Ҳамма масжиди султония тарафга йўналади. Работда ҳам одам қалин. Мусофирхоналарда, карвонсаройларда бўйрадек бўш жой йўқ. Қалъа деворининг ортида отлар кишнайди, хачирлар тепинади, араваларнинг ғийқиллагани, нортўяларнинг пишқиргани эшитилади. Ясси Ясси бўлиб, эҳтимол бунчалик талатўппи кўрмагандир. Қоратоғ этагидаги қишлоқлардан, Дашти Қипчоқ яйловларидан, Сайхун бўйларидан, исломият сарҳади — Жанд ва Янгикент шаҳарларидан тўп-тўп бўлиб, миришқору сайёд, қўйчивону косиб, тужжору деҳқон оқиб келмоқда. Бировининг тилида дуойи хайр, бировининг дилида ихром боғлаш нияти, бири ҳаж закотини бериб савобга ноил бўлмоқчи. Шайх ҳазратлари марҳамат қилиб, бизни ҳам сафарга олакетармикан, деган умидвор кимсалар ҳам йўқ эмас.

Кун найза бўйи кўтарилди. Эл-улус ила хўшлашув чоғи етган эди. Ҳазрат халифалари, уламо-муридлари қуршовида масжид айвонига чиқди. Халойиқ тунов кунгидан ўн чандон кўп эди. Майдонга сиғмаганлар атрофдаги уйларнинг томига, қалъа деворларига чиқиб, Султон-ул орифиннинг ваъзини тинглашга маҳтал бўлиб туришарди.

Шайх киприк қоқмай, мўлтираб турган, юзлаб қорақўзларга боқиб, бир лаҳза хаёлга толди: «Буларга не дейди? Тағин амри маъруфга чорлайдими? Амри маъруф, панд-насихат ила ёмон киши яхшига айлан-

са, дунёда ўғрию каззоб, зинокору очкўз қолмасди. На илож, чикмаган жондин умид, дейдилар. Томчи тош тешар эмиш. Зора бу заррадек панду насихатимиз минг қулоқнинг бирида тўхтаб ижобат бўлса».

Ваъз айтганда, Шайхнинг кўксига ўтли бир илҳом пайдо бўларди. Ҳозир ҳам ўша илҳом тошқинидан дили потраб сўз бошлади:

– Биродарларим! Ораларингизда ўксиганларни кўриб турибман. Улар кошки биз ҳам Маккаи мукаррамага етиб савобга ботсак, дея ўртанадилар. Ўрганмасинлар! Хаж – фарздор, илло Ҳақ Мустафо, «Аллоҳ таоло суратларингизга эмас, қалбингиз ва амалларингизга қарайди», демишлар. Жаннат бадали Макка йўлида эмас, ҳар бир бандаи мўминнинг мана бу ерида, сийнаи покидадур. Баъзи бир худо беҳабар гумроҳлар бор, фарзандларининг ризқидин қийиб, емай-ичмай ҳаж харажатини йиғнайди. Бундай йўл билан йиғилган мол ҳам, ихрож ҳам куфрони неъматдур. Аҳли аёл, авлод, қўни-қўшни, мискин-фақирнинг ҳақини бермай савоб оламан, деган кишига Аллоҳнинг лаънати бўлсин! Кўнгли синиқ ғарибни овутинг, хайр-аҳсон қилинг, мусофир кимсага бир оғиз ширин сўз айтинг, етимнинг бошини силанг, зулм қилманг, бировнинг дилини оғритманг. Ариқ очиб, икки туп оғоч кўкартиринг, қўлингиздан келса, тўртта нодонга илм ўргатинг, масжид-мадраса қуриг, мўмин-қобил фарзанд тарбияланг... Ана шунда жаннат дарвозалари сизга пешвоз очилгай.

Иҳром боғлай олмадик, деб ўксинмасинлар, яхшилар! Арофат тоғини гир айланиб, иҳром боғлаб қайтган тили бўлак, дили бўлак мунофиқларни хўп кўрдик. Улар олгон савобларини пучак пулга сотдилар. Бири қозиман, деди, бириси муфтий, бириси ҳокимман деди, бириси имом. Вале ҳаромдин ҳазар қилмади. Аллоҳдин қўрқмади, бандасидин уёлмади. Ана шулар ҳам ҳожи дўппи кийган. Зеро, эшакнинг белига иҳром боғлаб, ҳожи дўппи кийдурган бирла эшак – эшаклигича қолур, ҳаргиз инсонга айланмас.

Фаҳри олам Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи вассалам, одамлар орасинда олти хил тоифа бордирки, улар тонгла маҳшардин бурун дўзах ўтиға куйгай, деб башорат қилганлар. Бул тоифа жумласига зулм қилгон ҳоким, ки-

шиларни бир-бири билан уриштирувчи фитначи, мутакаб-бир рахбар, хиёнаткор тужжор, фароғатда кун кечиргувчи нодон ва ҳасадгўй олим киргай. Бас, эй мўъминлар, дуойи баддан алҳазар! Дуойи баддан кўркмай, ғафлатда қолгон осийлар унутмасинларки, ота-онанинг фарзанд ҳаққига қарғаб туриб қилган дуоси, мусофирнинг тилаги ва яна мазлум кимсанинг муножоти мустажоб бўлғай. Хоҳ васият денглар, хоҳ насихат, аҳли суннат, сизга айтар охир сўзим шул: то баданга ҳарфи мад етгунча, яхшилик тухмини экинлар. Яхшиликдин не ёмонлик кўрдингки, яхшилик қилишни истамайсан, ёмонликдин не яхшилик топдингки, ҳаргиз ёмонлик қилғайсан? Аллоҳнинг мағфирати ила ҳикмат келди:

*Қул хожа Аҳмад, ёмонларнинг ёмонисан,
Барча бугдой, эл тутмогон сомони – сан...*

Вассалому биссаваб!

Ҳазрат юзига фотиҳа тортди. Одамлар унга таклидан такбир айтиб, баланд овозда дуо қилдилар. Шу пайт ўртарокда турган чимматли аёл боласининг елкасидан туртди:

– Бор, болам, Шайх бобонгни оёғига йиқил. Отамни ташлаб кетинг, деб йиғла. Зора раҳм қилса. Борақол, бор...

Етти-саккиз ёшлардаги, ола тўн кийган ориқ болакай иккилашиб оломон орасидан чиқди. Айвон лабига бориб, ортига қаради. Аёлнинг ўктам товуши эшитилди:

– Уялма, болам! Дардингни айт, пирим ёрлақайди.

Шайх халойиқ ичидан кўзи билан аёлни ахтарди. Кейин энгашиб болани даст кўтариб олди. Бошини силади:

– Сўйланг, ўғлим...

Бола индамади. Ерга қараб тек тураверди. Аёл яна товуш берди:

– Юкун, болам! Шайх бобонгга қуллук қил! Ҳали не дединг йўлда, Яшаржон, отамни сўраб оламан, демардингни? Айтгин-да, кўзичоғим...

Боладан сас чиқмаётганини кўриб, аёл бир-икки қадам илгарилади. Айвонга яқинроқ бориб ҳасратини айтди:

– Пирим, ана шу норасиданинг отаси, ёлғиз ўғлим, ўламан саттор Маккага кетаман, деб турибди. Худонинг

зорини қилдим, сен бўлмасанг, биз қандай кун кўраимиз, дедим. Чолимни тупроққа топширганман, ишонганимиз ҳам, суянганимиз ҳам шу ёлғиз ўғил. Орқасида атак-чечак беш боласи бор. Жон пирим, садағангиз кетай, ўғилгинамга насихат қилинг, бола-чақасининг ёнига қайтсин. Бизни ташлаб уйдан бош олиб чиқиб кетганига бир йил бўлди. Бир йилдин бери дарвишларнинг орасида юрибди. Илоё, охиратингиз обод бўлсин, пирим, болагинамни қолдириб беринг...

Аёл ҳўнграб йиғлади. Шайхнинг кўнгли вайрон бўлди. Етимлик жабрини чекиб, онаси дийдорига тўймагани учунми, аёл кишининг кўз ёшини кўрса, кўнгли бузилади, ич-ичидан бир заифани йиғлатиб, зор қақшатган кимсани жазолатиб таъзирини бергиси келаверади. Шайх чимматли аёлга қаради, хитоб қилди:

— Йиғламанг, онаизор! Иншоолло, ўғлингиз ёнингизда қолгай. Анинг исми...

— Рауф, Абдурауф! — деди бечора аёл умидворликдан ховлиқиб. Ҳазратнинг товуши янада кескинлашди:

— Биз амри маъруф айтиб не дедик? Тирик етимларини чиркиратиб Макка йўлида савоб излаганлар хор бўлгай! Ровийлар андоқ ривоят айтурлар. Бир гумроҳ ҳаж йўлида ҳориб ибодат қилгани масжидга кирди. Кўрдик, мусофир кимса либосини ямаб ўтирибди. Ул сўради: «Аллоҳ ёр бўлсин, қайға борурсан?» «Маккага» — деди йўловчи. Мусофир, «Онанг борми?» деб сўрди. «Ҳа, бор» — деди йўловчи. «Азиматингдин онаизоринг розими?» — деди мусофир. Йўловчи, билмадим, деб елка қисди. «Андоғ бўлса, фурсатни ўтказмай, онанг хизматиға отлан, — деди мусофир, — мен эллик мартаба ҳаж қилдим. Бошланг, оёқ-яланг, оч-наҳор дашту биёбон кездим. Вале ҳажим қабул бўлмади. Мен волидаи меҳрибонимни норизо қилгон эдим. Эй, осий банда, фурсат борида онанг хузурига шошил, анинг оёқларига йиқил! Истасанг, мен ҳаж савобини сенга берай, сен онангни ризо қилгин-у, топқан шодлиғингни менга бер!» Гумроҳ йўловчи изига қайтди.

Халойиқ гувранди. Хитоблар, баралла дуолар янгради. Шайх давом этди:

— Эй муридимиз Абдурауф! Биз сизга волидаи меҳрибон шодлиғини раво кўрдик! Онангизни тавоф айланг! Зероки, жаннат оналар оёғи остидадур.

Ҳазрат Яшарни оҳиста пастга тушириб қўйди. Бола чопқиллаб момосининг пинжига бориб суқилди.

Оломон тарқала бошлади.

Бир соатдан кейин Шайх карвони йўлга тушди.

ФИТНА ЁКИ НАҚҚОШНИНГ ХАТОСИ

3- ф а с л

*Агар олим бўлса, жоним тасаддуқ,
Қани олим, қани омил, ёронлар!!*

Хожа Аҳмад Яссавий.

Шаҳобиддин хожи икки кун уйида «вой-вой»лаб ётди. Қўли гуп бўлиб шишиб кетди. Йиқилганда тилини тишлаб олган эканми, тили ҳам айланмай қолди. Оғзини очолмайди, бурни билан пишиллаб нафас олади. Ингранади, тўлғанади, Аллоҳга ёлвориб, дардига шифо тилайди. «Нажас босиб нега Шайхнинг олдига бордим?» дея пушаймон қилади, масжиднинг баланд айвонини, ошқолдоқни, қути ўчган Шайхни қарғайди, бироқ... «Қуръон ушлаб туриб қасамхўрлик қилган ўзим эмасми?» деган гап хаёлига ҳам келмайди.

Учинчи кун дард зўрлик қилди. Ҳожи «Олло жоним»лаб йиғлашга тушди. Ўғли дарё бўйидан Бойбўсин синиқчини олиб келди.

Бойбўсин бўсаға ҳатлаб кирди-ю, Шаҳобиддиннинг башарасига қараб тўхтаб қолди.

— Ўйпирмой! Қудай урибдиғўй! — деди ёқасини чангаллаб. Сўнг беморнинг ёнига чордана қурди. Ҳожининг ўнг қўлини йилки мойи билан анчагача силаб ўтирди. Кейин қутилмаганда унинг қўлини силтаб тортди. Ҳожи дод дегани улгурмади. Синиқчи чиққан қўлни қайта жойига солди.

— Э, бўлди, жилама, ҳе шешенгди... Улкен мўлда бўлсанг-да, бала сиёқтисин, — деб уришган бўлди. Ҳожининг билагини тахтакачлаб боғлаб қўйди. Шаҳобиддин имошора билан афтини кўрсатди.

— М...жуз...бет...тим не бўл...лодди?

Синиқчи ҳожининг бежо кўзларига, қийшиқ оғзига тикилиб қаради.

— Ўй, Олло-о! — деди ух тортиб, — бул бетингди не килдинг, мўлда? Шаҳобиддин нимадир демоқчи бўлиб кучанди, бироқ тили калимага келмади.

— Ўтрик сўлладингма? Мўлда деген ўтрик сўйламови керекқўй. Ий-йа-а... Ай, тугеси сени жин урғон бўлмасин. Ўнда шилёсин қилдир, қароғим. Ўнда-да, одам бўлмасанг, Азретимга бориб, ўзинен дуға сўрайсин. Мен не қиламин, байқуш мўлда аке?

Синиқчи ҳожини Ҳазрати Султон даргоҳига йўллаётган эди. Шаҳобиддин бош чайқади.

— Й-ў-ў... бо...бо-майман...

— Жўк бўлса, ўзинг билесин, — деди синиқчи, — не бўлса-да, бир жаман ис қилгансинғўй. Гунани жувиб олув керек. Ол, мен кетдим.

Бойбўсин чиқиб кетди. Шаҳобиддин ойна олиб афтига қаради. Қўрқиб кетди. «Наҳотки, бир умр қийшиқоғиз бўлиб қолсам? Тиловат не бўлади? Шундай қироат билан биз бу ёқда қолиб, анави занчалиш Мавлуд қорига ўхшаганлар тўрга ўтиб кетаверадими? Шайхнинг олди-га бориб оёғига йиқилсаммикан? Йўқ, бормайман. «Хм, қораялоқ, итдай бўлиб келдингми?» демайдим. Ё, Аллоҳ, янглишдим, сенинг муборак сўзингга шак келтирдим, ўзинг шафқат қил, осий бандангман, эл-юртга рўсиё қилма. Тавба қилдим, тавба қилдим, парвардигори олам!..»

Эртасига ҳожи маҳалладан тўрт муллани чақиртирди. Улар Шаҳобиддинни ўртага ўтқазиб қўйиб, босим ўқишга тушдилар. Тўрт мулла уч кунгача сураи «Ёсин»ни қирқ мартадан қайтариб чилёсин қилдилар. Ҳожининг дарди енгиллашгандек бўлди, лекин қийшиқ оғзи, бежо кўзлари аслига келмади. У кечалари худога муножот қилиб йиғлади, дуонинг кучини яна беш-олти кун кутди. Охири бетини сидириб ташлаб, Ҳазратнинг олдига тавба қилиб боришга жазм қилди. «Биз кетмон чопиб нон ейишга ўрганмаганмиз, ризқимизни Аллоҳ ўзи яратган, ризқимиз авом халқ қўнглига Каломулло нуруни ёғдуриш бир-ла бутундир. Шу такаббур Шайхнинг олдига тағин бир бораман, гуноҳимдан кечса — кечди, бўлмаса, уволимга қолади, тонгла маҳшарда ўзи жувоб бергай».

Шаҳобиддин ўғлига эшакни эгарлашни буюрди. Кийниб ташқари чиқди. Ўғли ёнбошидан олди. Ҳожи, бис-

милло, деб эшакка мина бошлади. Энди эгарга қўнганда посонгисини йўқотди. Айил бўш тортилган эканми, ё боши айландими, гупиллаб ўнг томонига йиқилди. Сўкиниб ўрнидан турди. Ўғли эса, отасининг афтига қаради-ю, бақрайиб қолди.

— Ҳм, хароми, қилғилиқни қилиб, тағин нега без бўлиб турибсан? — деб бақирди хожи, — Отам қулаб ўлсин дебмидинг, нега айилни бўш тортинг?

— Айил... қаттиқ эди, ота... — деди ўғил ҳамон ўзига келмай, — Ота, бетингиз... қадимгидай бўлиб қолди.

— А?! — Хожи жон ҳолатда бетини ишқади, — Югур, ойна олиб чиқ! Ўғил югуриб ичкари кириб кетди. Кўзгу олиб чиқди. Хожи кўзгуга қараб ишшайди.

— Худога шукр-ей, одам бўлибман. Қара Нуриддин, бетим аслига қайтибди. Ё Олло!..

Унинг қўнглига «Шайхнинг олдига аввалроқ борсам бўлмасми?» деган хаёл келди. Ўғил эшакнинг жиловидан тутди.

— Ота, миначизми?

— А? — деди хожи телбанамо кулимсираб, — Эшакка миниб нима қиламан, болам?

— Ўзингиз Султонимга бораман, деганингизга...

— Э-э, қўй, болам. Шайхнинг олдига пишириб қўйибдими? Шайхсиз ҳам кунимиз ўтиб турибди. Бор, эшакнинг эгарини олиб ариқнинг бўйига арқонлаб қўй. Мен қозиникига бориб келаман.

Нуриддин эшакни етаклаб ичкари ҳовлига кирди. Хожи кўзгунини қўнтакига урди ва бетим тўғри бўлди, деб суюнчи олгани Ашрафхон қозиникига қараб йўрғалади.

Ашрафхон қози пайғамбар ёшидан ўтган бўлса-да, кичкина чағир кўзлари тийрак, оқ-сарикдан келган лўппи юзи тиник, тил-забони ўткир қария эди. Ёшлигида уни гумбазқори дейишарди. Аввал муфтий, сўнг қози бўлиб бу лақабдан қутулди. Аммо тенг-тўшлари ҳамон унинг пакана, хомсемизлигига шама қилиб, мазахлаб кулади. Ростдан ҳам бечора қози тикка турганда ярмигача сомон тиқилган катта қопни эслатар, ётганда устига тўшак ё тўн ёпиб қўйилган тандирга менгзаб кетарди. Мана, беш йилдирки, Ашрафхон Совронда қозилик қилади.

Бу йил пайғамбари мурсал ёшига етганини ёд этиб, Маккага отланди. Аллох йўлини берса, Шайхга ҳамроҳ

бўлиб, бир ҳафтадан кейин йўлга тушади. Шу боис, неча кундирки, эшигидан одам узилмайди. Биров ҳаж закотини олиб, биров оқ йўл тилаб, келиб-кетиб турибди. Ашрафхон барча тадорикни кўрди-ю, энг муҳим юмушнинг ухдасидан чиқолмай дилгир бўлиб ўтирибди. У Самарқанд ҳоқони Маҳмудхонга мактуб битмоғи лозим. Аммо бу мактубни муфтий, имом дегандек, уламо иштирокида ёзишлари керак эди. Ушбу иншони тахлашда анави пандавақи Шаҳобиддин хожи ҳам иштирок этиши лозим эди-ю, уни худо уриб қўйди. Оғзи қийшайиб, қўли чикиб гўшанишин бўлиб ётганмиш. Бир-икки чақиртирди. Келмади. Сўйлагани қурби йўқ, забони оғзига сигмас эмиш. «Келабер-да, қасамхўр, — деб ичида гижинди қози, — тилинг бўлмаса, кўзинг бор, хатни ўқиб бармоқ боссанг бас».

Қозининг олдида патқалам, бир даста ипак қоғоз. У муфтий билан Мавлуд қорини кутиб ўтирибди.

Даҳлизда кимдир оёқ қоқди. Салдан кейин пастак, ўймакор эшик очилди. Остонадан Муҳаммадрасул муфтий энгашиб ўтди. У пешанасини силаб илжайди.

— Ашрафхон, бу дейман, иморат солғонда ёлғиз ўзингизни ўйлабсиз-да, биродар. Бу эшикдан рисоладаги эркаклар ҳам ўтса керак, деб ҳисоб-китоб қилмабсиз. Тагин манглайни уриб олдик. Уйингизга кирмасдан шапалок улашасиз.

Муфтий дароз, унинг бўйи салкам уч газ келар қозикалон билан бир замонлар кўп йил мадраса тупроғини ялаганликларидан ҳадди сиғи, исмини айтар, қалтис ҳазил ҳам қилаверар эди.

Муфтий жўрасининг «Сен паканасан», қабилидаги илмоқдор ҳазилига Ашрафхон кулиб қўя қолди. Кални кал, десанг, бир-икки марта ранжийди, бора-бора бети қоғиб, ўрганиб кетади. Ашрафхон қози ҳам бақалоқ, пакана, хом-семизсан, маъносидаги ботиний ҳазилларга кўникиб қолган. Кўнглига оғир олиб ўтирмайди. Аксинча, рақибининг бирон қусурини топиб ҳисоб-китобни тўғрилайди.

— Туядек бўй бергунча, туймадек ақл берсин, деган экан валламаатлар, — деди қози «салом»га муносиб «алик» олиб, — эшикдин ўтганда ақлни ишлатиб кириш керак. Қовуннинг уруғи ҳам кўп бўлади шекилли, дўсти кадрдон, а?

Муфтийнинг калласи сўпоқ, халқ тили билан айтганда «қовунбош» эди. Қози шунга ишора қилди. Муфтий муртини силаб қулимсиради, дўстининг думалоқ калласини нишонга олди.

— Орий рост, тақсир, ҳар қалай тарбузникидин кам эмас, уруғи.

Кулишдилар. Агар меҳмонхонага «Ассалому алайкум!» деб Шаҳобиддин ҳожи билан Мавлуд қори кириб келмаганларида даҳанаки жанг яна анчагача давом этиши тайин эди.

— Ке, Шаҳоб, — деб қози ҳожига қўлининг учини берди. Унинг рўмол ўралган ўнг қўлига, сўлғин бетига қараб қўйди, — туркинг одамбашара бўлибди. Ит тугул эшак ҳам ҳуркмайди. Не чора қилдинг?

— Кеча ҳам қийшиқ эди, — минғиллаб ўзини оқлади ҳожи, — шул... чилёсиндин сўғин жоғим қимирлайдирғон бўлди...

У узр сўрагани Шайхнинг ҳузурига кетаётганини ҳам, эшакдан йиқилиб аслига қайтганини ҳам яширди.

Қози тагин нишини суқиб олди:

— Мундин буён қасамхўрлигинг тутиб тилинг қичиса, аввал чилёсин қилдириб ол. Сўнг қасам ич! Навзамбилло! Мен сенга неча марта айтдим, пўнгбош! Шайх билан олишма, дедим. Шайх бамисли гуриллаб ёниб турган олов. Узоқдин туриб анинг тафтига исинмоқ керак. Ёвуқ бориш керак эмас, ёвуқ борсанг, куйдирадур!

Мавлуд қори чийиллаб гапга аралашди:

— Хўп доно насихат бўлди, тақсир. Орий рост айтдилар, ёнига ёвуқ борсанг, куйдирадур! Илло, қайси бир паллада алҳазар, деб олисроқ юрсангиз-да, ул оловдин учқун сачраб, этагингизга илашадур. Кеча бозоршабга бориб эдим. Бир жунунсифат дарвиш халойиқни оғзига қаратиб густохона байтлар айтиб юрибди экан. Садақасини бериб, ўшал байтларини ёзиб олдим. Шайх шаънимизни ерга урибдур, тақсир!

Қори салласининг қатидан ўрама қоғоз олди ва икки қўллаб қозига узатди. Қози шошмай қоғозни ёйди, ёруққа солиб пичирлаб ўқиди. Лабларининг таноби қочди. Баралла товушга ўтди.

— Мулло, муфтий бўлғонлар... Ёлғон фатво берғонлар, оқни қаро қилғонлар, ул тамуғға кирмишлар...

Қози муфтийга қараб маккорона қулиб боқди:

– Лаббай, муфтий жаноблари! «Окни қаро қилгонлар» дебдими?

– Давом қилинг, қози, давом қилинг! – деди муфтий кизариб.

Ашрафхон қоғозга тикилиб турди-да, бир байт ташлаб ўкиди:

– Харом еган ҳокимлар...

Муфтий илкис қўл чўзди. Аммо қози чакқонлик қилиб қоғозни ортига беркитди.

– Бир байтни ташлаб кетдилар, тақсир! – деди муфтий аччиқланиб.

– Номардлик бўлмасин. Қани, бу ёққа берсинлар-чи! Қози қоғозни бермади.

– Ўзлари ўқигани ор қилсалар, биздин эшитсинлар, – деди муфтий. Яссавийнинг бу ҳажвий шеъри икки кун бурун унинг қўлига тушган эди. Муфтий товушини кўтариб завқ билан кироат қилди:

*– Қози, имом бўлгонлар, ноҳақ даъво қилгонлар,
Ҳимор янглиг бўлбон юк остида қолмишлар...*

Муфтий хохолаб кулди!

– Қаранг, ҳимор янглиг бўлбон, дебдими? Тили кескир-да, Ҳазратимизнинг. Сўзини топиб айтади.

Муфтий қозининг гашига тегиш учун, «ҳимор янглиг» деган сўзларни турли алфозда қайта-қайта такрорлади. «Ҳимор» эшак дегани эди. Мавлуд қори, энди қози чангимни чиқаради, деб чўчиди. Шаҳобиддин ичида мамнун бўлди: «Сени ҳам тузлайдиган бор, гумбаз».

Қози жон ҳолатда ҳавода қоғозни шилдиратиб эътироз билдирди:

– Ҳимор эмас, ҳимор эмас! Бу ерда бир сакталиқ ўтган! – у қорига ўшқирди, – Ҳўв, нодон, бу жоҳил дарвиш не деса ёзиб олабердингми, меъров?! Ҳимор деб аниқ айтдим ё сенинг шалпангқулоғингга ҳимор бўлиб кирдим?

– Айтганини ёздим, тақсир...

– Ана, эшитганини ёзибди қори, – деб муфтий баттар қозининг гашига тегди. Ашрафхон жамоатнинг хаёлини чалғитиш учун ҳикматнинг давомини ўқий бошлади:

*Ҳаром еган ҳокимлар, ришва олиб еганлар,
Ўз бармогин тишлабон қўрқиб туриб қолмишлар.*

Буниси тўғри. Ҳокимларда инсоф қолмади. Қозиликнинг ишларига ҳам бурнини тикадир. Амлоқдан келган дунёга тўймайдир.

Ашрафхон қози тағин ҳадиксираб қоғозга кўз югуртирди.

Ўзининг таърифи йўқлигини кўриб, бемалол ўқишга тушди:

*Тотлиқ-тотлиқ еганлар, турлик-турлик кийгонлар,
Олтин тахт ўлтиргонлар тупроқ аро ётмишлар.
Мўъмин қуллар, содиқлар, сидқи бирла тургонлар
Дунёлигин сарф этиб, учмоқ ҳурин қучмишлар,
Қул хожа Аҳмад билмишсан, ҳақ йўлига кирмишсан...*

– Бе-е, бу ёғи пучак экан, ўзини махтабдур, – деди қози ва қоғозни беилтифот ўраб орқасидаги тоқчага отиб юборди.

Бир неча дақиқа ҳеч ким чурқ этмади. Бу сукунат нопок бир юмуш устида тил бириктириб, сўнгра бир-бирини сотган ҳамтовоқларнинг мулзам ҳолатини эслатарди.

Сукунатни қози бузди.

– Шайх андишани буткул унутди. Шариат пешволарига маломат тошларини ёғдиришга ўтди. Байт битса, байтига қози, муфтий, аъламни қўшадир, ваъз айтса – ваъзида мулло, имом, қорини мазахлайдир. Бил-балои собир айни, дедик – сабр айладик, ул кишидин инсофу тавфиқ тиладик. Шайхга Аллоҳ инсоф бермади. Ул ҳаддидин чиқди. Бас, минбаъд, бил-қазои рози айни, деб туҳмат тошларига мўйин суниб турмакка сабру тоқат қолмади. Биз ул тошларни Шайхнинг ўзи томон отмоғимиз даркор, токи ул такаббур билсунки, аркони дин Шайхнинг нақорасига зикр тушадирғон телба дарвишлар эмас, билъакс, аҳли мўминни шариат аҳкоми ила йўлга бошлайдирғон зоти шарифлардир.

Муфтий сўради:

– Таксир, ул нечук тошлар эканки, биз ҳам билсак...

– Ниятимиз шулким, Самарқанд хоқони Маҳмуд Тамғачхон бинни Арслонхонга арзнома битгаймиз. Қози бирла муфтий шайхнинг халифаси эрмас, анинг оғзига қараб иш юритмайдур. Биз Тамғачхон ҳазратларига тобедирмиз. Бас, Тамғачхон тайин этган зотларни бадном қилмоқ, Маҳмудхон ҳазратларига шак келтирмак бирла баробардир. Бу Шайхнинг биринчи айби.

– Яна айби борми? – деди муфтий, ичида қозининг калтафаҳмлигига кулиб.

– Иншоолло, бор! – бош силкитди қози ва чап бикинидаги парестик тагидан хатчуп олди, – Шайх тил учиди, «Ҳақиқатнинг эшигини очдим», деб ваъз айтади, илло ўзи риёкорлик қилиб, улуғ хоқонимизнинг душманларига равнақ тилайди. Мана далил!

Муфтий безовта қимирлаб қўйди. Қози хатчўпни очиб, ичидан ингичка қоғоз олди, миннат билан муфтийнинг олдига ташлади.

– Марҳамат қилиб ўқисинлар, жаноби муфтий. Бул иншо Жандга, Хоразмшоҳ Алоиддин Отсизнинг валиаҳди Абдулфатҳга юборилган. Отсиз шамс-ул ислом Султон Санжар хазратларининг қаттол душмани. Султон Санжар бўлса, Маҳмудхоннинг туғишгани, боз устига соябони. Хўш, бундин не маъно англадилар, муфтий жаноблари?

Муфтий аллақачон хатга кўз югуртирган эди, елкасини қисди.

– Шайх Абдулфатҳнинг босқинлари хусусида бир нима демабди. Анинг қилғон хайр-эхсонига ташаккур билдириб, нури исломни ёйиш йўлидаги саъй-ҳаракатларига қушойиш тилабдур. Бунинг нимаси риёкорлик, жаноби қози?

Қози шапиллатиб семиз сонига урди.

– Ох, суханим-а, вох, суханим! Мен не дейман-у, қўбизим не дейди?

Тасаввур қилингики, иккаламиз биродармиз, бир дастурхондин томоқ ёймиз. Аммо мен сизни дўст тутиб туриб, сизнинг душманингиз бирла оғиз-бурун ўпишсам, унга муҳаббатнома ёзсам! Мен не деган одам бўлдим? Ҳадемай Шайх Самарқандга боради, Маҳмудхон хазратларининг тузини ичади. Хўш, бул мактубни олғоч, Тамғачхон Шайхга марҳамат кўзи билан боқадими? Боқмайди. Бизга мана шуниси керак дўстим, Муҳаммадрасул!

Муфтий қозининг кўпириб кетган ўймоқдек кичкина оғзига қаради, хаёлга толди: «Ўзи ҳам, сўзи ҳам кўпик бунинг. Кўзи дарёнинг кўпигини кўради, бироқ кўпик остидаги сувга фарқ бўлиб кетишини ўйламайди». Муфтий индамай бошини чайқаб қўйди.

– Ҳм, муфтий, сарак-саракка ўтдилар. Қўнглингизга бир иштибоҳ ораладими?

– Жаноби кози... Ашрафхон, – деди муфтий ух тортиб, – сиз қалтис ишга қўл урибсиз. Илло оқибатини сархисоб қилмаган қўринадирсиз. Махмудхон мазкур мактубни ўқиб, бул нарса қандоқ илкинғизга тушди, деб сўраса... не жавоб қилгайсиз? Хожа Аҳмад Яссавийдек шайх-ул машойихнинг шахзодаларга ёзидиргон мактуби йўл устида думалаб ётмаса керак, тақсир?

Қозининг бети хино сургандек қизарди. Муфтий уни қўли нопокликда айблаётган эди. Мана бу оғзи ола хожи билан лақма қори бўлмаганда очигини айтарди, олис жигарим, Жанд кутволи Садриддин оталиқ юборибди, дерди. Ҳозир айтолмади. Муғамбирона илжайди.

– Узумини енг, боғини суриштириб нима қиласиз? Буни бизга Тамғачхоннинг дўстлари етказди. Хон ҳазратларининг дўстлари ҳар ерда ҳозир у нозир.

– Бундин чиқдики, суханчинларингиз етказган. Кишиларни айблагувчи суханчиннинг ҳолига вой, дебди Аллоҳ таборак. Ўпкаламасинлар, тақсир, аммо мен бундай... макруҳ ишга бош қўшолмайман.

– Демак, сизга хонимизнинг обрўси бир пул, ўзингизнинг қадрингиз ҳам сариқ чақа экан-да? Биров бетингизга шапалоқ урса, индамай ишқаб кетаверасиз, шундоқми, муфтий жаноблари?

– Йўқ, ундоқ эмас. Менга биров бир шапалоқ урса, мен жавобан икки шапалоқ ургаймен. Аммо сувни кўрмай, элдин бурун этик ечмайман. Дунёда кози, муфтийнинг тўғриси ҳам, эгриси ҳам тўлиб ётибди. Шайх байт айтиб, Ашрафхон демабди, Муҳаммадрасул демабди! Хайронман, нега бунчалик безовтасиз?

– Мен ҳам сизга қараб хайрат бармоғимни тишлаб ўтирибман.

Мабодо сиз қадим ҳамсабағим бўлмаганингизда, сиз бирла қирқ йилдин берисига бир табақдин таом емаганимизда ва... икковимиз бамисоли бир варақнинг икки саҳифаси бўлмаганимизда сизни шак-шубҳасиз, Шайх одами деб гумон қилур эдим. Ўзлари биздин пинҳона яссавий тариқатига кириб кетмадиларми, дўстим?

– Йўқ, кирмадик. Иншоолло, кирмасмен. Рост, Шайхнинг кўп жиҳатларини мен ҳам қоралайман. Чунончи, у кишининг илми зоҳирдин илми ботинни афзал билишлари ёхуд вужуди вожибдин кўра вужуди мумкинга мойил

эканлиги шариатга хилофдир. Аммо фукаропарварлиги, таҳсинга лойиқ. Буни кўрмаслик ҳам гуноҳ, тақсир.

Муфтийни ўз тарафига оғдиrolмаслигига қозининг кўзи етди.

Муфтий билан орани очиқ қилишнинг иложи йўқ эди. Аввало қозини ҳам, муфтийни ҳам уламолар кенгаши сайлайди. Сўнг хон тасдиғидан ўтади. Қози истаса-истамаса, муфтий билан муроса қилиб ишлашга мажбур. Негаки, фатвони муфтий беради, сўнг қози ҳукм чиқаради. Фатвосиз ҳукм ношаръий, бефатво қози бамисли қурол-яроғи, бошлиғи йўқ навкар эди. Шуларни ўйлаб, Ашрафхоннинг фиғони чиқди. Муфтийга ён босиб, қоралаб қўйган арзномасини ёқиб ташлай деса, бултурги алам кўнглида тош бўлиб турибди. Бултур манави бузукбош ҳожи мадрасада қўлга тушиб ҳайдалгач, жанжал бўлди. Тафтиш пайтида, Шаҳобиддин муллабачаларнинг ҳақини бир ўзим еганим йўқ, ҳар пайшанба қуни қози жаноблариникига ҳам эт-пет ташлаб турардим, деб оғзидан гуллаб қўйди. Бу гап Шайхнинг қулоғига етган экан, жумъа намозида халойиққа ошкор қилибди. Қози тонди, сўнг, мадраса ҳайъатининг маслаҳатига қўра муллабачаларга бир серка эҳсон қилиб, миш-миш қопқоғини ёпди. Яхшиям у чоғда муфтий Собронда эмас эди, ҳажга кетганди, эшитмаган экан. Йўқса, бугун юзига чизғириб кўз очирмасди. «Тили узун муфтий, мен қўл кучи билан кун кўраман, деб қариллайди, сўқим семиртириб сотишини писанда қилади. Шайхга тақлид қилмоқчи бўлади. Шайх ҳам белкурак ясармиш, қошиқ йўниб эҳтиёжга ишлатармиш. Қайси аҳмоқ ишонади бунга? Кунда ясайдирғон тўртта оғоч қошиқ бирла бир жуфт белкуракнинг ақчаси не бўлади? Беш жоннинг нониға етадими?.. Хўш, бу дардисар муфтийни не қилсам экан, деб ўйлади қози, ўзим ҳам қулмайман, ўзгани ҳам қулдирмайман, деган касофат шу эмасми?»

Қози ўйлаб-ўйлаб муросаи мадорани маъқул кўрди:

– Начора, бухороликлар айтмоқчи, ихтиёри башумо, – деди қўса юзидаги сийрак соқолини қашлаб, – зоримиз бор, илло зўримиз йўқ, дўстим.

Муфтий бош чайқади:

– Албатта, ҳар кимнинг мозори бошқа, номаи аъмоли бошқа.

Алалоқибат ҳар ким ўз қилмишига ўзи жавоб бергай. Муфтий мударрислик ҳам қиларди. Деразадан офтобга қараб қўйиб фотиҳа қилди.

– Бизга ижозат, тақсирлар. Толиби илмлар мунтазир бўлмасин.

У эшикка етмай энгашиди, хадемай ҳовлидан ҳам қораси ўчди.

Гарчанд исломда марҳум ила ўзи йўқ кимсани ғийбат қилиш гуноҳи азим саналса-да, қози муфтийни ёмонлаб, рўпарасида ўтирган икки муридни алқаган бўлди.

– Битар ишнинг бошига, яхши келар қошига, – дебдилар. Муфтий қариб, мияси айниб қолибди. Энди ошни учовлон пиширгаймиз. Шайхнинг кўзини очиб қўймасак, эрта ўтиб бириси куни Шаҳобиддиннинг куни бошимизга тушиб қолмоғи ҳеч гап эмас... Хўш, мана мен Соброн уламолари номидин Хон жаноблариға арзнома битиб қўйдим. Энди буни бир хаттогга кўчиртирмоқ лозим. Ё, ўзинг ёзасанми, Шаҳоб?

Ҳожи ямланди:

– Мен Шайхни ўлимга буюрғон ҳукми ҳам жон-жон деб адо этурман. Илло қўл бундоқ... Қори ёзсин.

– Қори бадхат, – деб қози қўнмади, – қорига бўлак хизмат бор.

«Қозикалон мени не балога гирифтор қилар экан?» деб Мавлуд корининг юраги така-пука бўлиб кетди. Ашрафхон қози Шайхнинг шаҳзода Абдулфатҳга йўллаган мактубини олиб дастурхонга қўйди. Сўнг жузвдондан яна бир варақ қалин қоғоз чиқарди. У Шайх мухридан кўчирилган қинғир-қийшиқ нусха эди.

– Сен манавиларни олиб ҳозир Салим наққошга борасан, – деди қози Шаҳобиддинга, – Шайхнинг хатини кўчирсин, сўнг мухридин нусха олиб қолип ясаб берсин.

Ҳожи чўчиб тушди.

– Тақсир, наққош қўнармикан? Бировнинг мухридин нусха ўтирмоқ учун... мухр эгасининг ризолиги керак.

Қози тупук сачратиб ўшқирди.

– Сен ўзингга ёлғон фатво ёзиб мухр босқонингда не қилиб эдинг, Шайхнинг ризолигини олибмидинг, овсар?!

– Унда мен... қолип ясатмадим... Нусхадан нусха кўчириб, бош пиёзни икки паллага кесиб ... сиёҳлаб босганман...

– Шайтоннинг илмини ўқигансан, хожи! Сен қўрқма. Манави хатни қўргач, уста гумонга бормайди. Ақчасини бераман, рози қиламан, де. Бу хатни қозикалон билан муфтий кутиб ўтирибди, эртага намози асргача тайёр бўлсин, де. Уқдингми?

Хожи бош силкиб, соғ қўлини қўксига босди.

– Бўпти, сенга жувоб. Хушёр бўл, анграйиб, йўлда тушириб қўйма! – Хожи муҳр билан хатни чўнтагига уриб чиқиб кетди. Қози чўк тушиб ўтирган қорига синовчан тикилди. Мавлуд қори қиркни қоралаган, жунсавағичдай ингичка, қўй кўзлари мастона сузилган, юзи кулчадек бир парча, мўмин-қобил йигит эди. У ҳам Шаҳобиддин хожи каби қозининг муридларидан. Аммо хожи ўжар, писмиқ, ўлгудай маккор. Бир мирилик фойда чиқадиган ерда жонидан кечиб ётиб олади. Қори эса, лақма, кўнгилчан, уни икки оғиз мақтаб қўйсанг, бас – ўзини ўтга ҳам, сувга ҳам ураверади. Кейин қўрқокрок, ковоқ уйиб дўқ қилсанг, юзтубан оёғингга ташлашдан ор қилмайди. Қози буни хўб билгани учун томоқ кириб, кулимсиради:

– Хўш, қалай, Мавлудбек, сафар жабдуғи тайёрми?

– Тайёр, тақсир, тайёр! – деди қорининг юраги ўйнаб. – Юр, деган кунингиз изингизга тушиб кетаверамиз.

Мавлуд қори бир йилдан бери, «Тақсир, ҳажга зиёратга борсалар, бизни ҳам ола кетсангиз, тун-кун хизматингизда бўлардик», деб ҳиқиллаб юрарди. Қози уни бу сафар рўйхатга қўшди. Шу-шу, қачон жўнаймиз экан, дегандек қори кунига икки маҳал қозиникига келиб кетади. Ҳозир қози асл ниятига кўчишдан аввал, қорини жиндай қўрқитиб олмоқчи бўлди.

– Яхши-и, мулла Мавлудбек... Аммо анави тошмачининг имоми бору...

– Қайси, Турдиқул говми?

– Ҳа, баракалла, ўша. Мени ҳам олакетасиз, деб бўсагамни тўздириб юборди. Шайх бир кишига базўр рухсат берган. Қандоқ қилиб икковингни олиб кетаман? Ё имом боруви керак, ё сен...

Қорининг жони товонига тушиб кетди. У аҳли хонадон нари турсин, жамики қариндошу биродарларига эълон қилиб қўйган ҳажга кетишини! Ҳатто, оби зам-

зам учун кигиз филофлик идишгача тайёрлаб ўтирибди. Наҳотки, қўхна бир масжиднинг имоми уни суриб ташлаб, шайх карвонига қўшилиб олса!

Мавлуд қори беихтиёр ўрнидан туриб кетди.

– Тақсир, мени шарманда қилманг! Ўла-ўлгунча хизматингизда бўлай!

Мен сизни отам деганман. Бир оталик қилинг! Не хизмат десангиз, розиман...

– Ўтир! – деди қози мамнун илжайиб. Қори тузсиз хамирдай бўшашиб турар, энди ундан истаган зувалани яшаш мумкин эди.

Қори тикка тураверди.

– Ўтирмайман, тақсир... Токи, бир оғиз «хўп» деган сўзингизни эшитмагунимча... хуфтонгача тикка тураверман...

– Қандоқ беодоб боласан, хўп дедим-ку, ўтирғин энди.

Қори бўш қоқдай букланиб жойига чўкди.

– Майли, имомни эмас, сени ҳамроҳ қилиб оламан. Аммо сенга-да, арзимаган хизмат бор. Анави Шаҳоб ёздиратурғон арзномалярни сенга бераман. Самарқандга борғонда хон хазратларининг қўлига топширасан.

Қорининг жони ҳалқумига келди. У икки ўт орасида қолган эди. «Йўқ» деса, Маккага алвидо дейиш керак, хўп деса... Хўп, деса, қўлга тушиб расвои олам бўлиши мумкин.

Қорининг калласи осилиб тиззасига етди. Ниҳоят, у шармандаликни бўйнига олди.

– Хўп, тақсир, хўп бўлади... – деди эшитилар-эшитилмас товушда.

...Уста Салим, вақтим йўқ, деб аввал ўзини тарозига солди. Сўнг, Шаҳобиддиннинг қўлида ярқираб турган пухта тиллога кўзи тушиб, рози бўлди. Шайхнинг мактубини чиройли қилиб кўчирди, муҳрга қолип ўйди. Лекин бепарволик қилиб, бир хатога йўл қўйди. Бу кичкина хато кейинчалик қози билан қорига қимматга тушди.

БОБО МОЧИН БИЛАН СИР

4- ф а с л

*Шариати ораста, тариқати пайваста,
Ҳақиқати шойиста, Шайхим Аҳмад Яссавий.
Ўн саккиз минг оламда, исми бордир каломда,
Ўрни Доруссаломда, Шайхим Аҳмад Яссавий.*

Сулаймон Боқирғоний

Карвон шахристондан чиқиб Ўтрор сари бурилди. Олдинда хирқа кийган дарвишлар. Улар «Ё ҳақ!» деб асоларини зарб билан ерга урадилар, шамолга кўкрак тутиб йўл танобини тортадилар. Ниятлари Каъба зиёрати эмас, бильакс, Шайхга ҳамроҳ бўлиб Исфижобгача бориш ва у ерда зикри кабирда иштирок этиб, тагин изларига қайтиш.

Дарвишлардан юз қадамча берида, тўриқ отда Ҳазрат хаёл суриб келаётир. Тўриқни Бобо Мочин етаклаб олган. Шайхнинг икки ёнида шариат пешволари – муфтийлар, қозилар, аъламу саййид-хўжалар, эшонлар. Улардан кейин аҳли раият – косиб, тужжор, деҳқону қўйчивон, мударрису толиби илм, хуллас, етмиш икки ҳунар эгалари боришмоқда. Топганнинг тагида от, хачир ё эшак минганлар ҳам бир талай. Топмаган ғарибу гурабо пойи-пиё-да, дилига Каъбатулло савобини жо қилиб йўл босади.

Қумкент шахрининг ҳокими ҳадя қилган икки нортуга Ҳазратнинг китоблари, шахсий буюмлари юкланган.

Туя қўшилган соябонли аравада Рукия биби, кизлари Гавҳари Шахноз, Гавҳари Хушноз, ўғли Иброҳим.

Карвоннинг икки тарафида ўғиз хони Ёвқур Олтинтошнинг хос навкарлари зиёратчиларни қўриқлаб кетапти.

Сафнинг қуйруғида чанг-тўзонга ботиб, тилларини осилтирганча бир гала този ит лўкиллайди. Авом халқ ҳайрон бўлиб ортига ўгирилади, итларни қувади, аммо тозилар бир лаҳза думларини қисиб четланади-ю, тагин карвонга эргашади. Шайх сафарга чиқса, унинг ортидан бир гала ит эргашиб юрарди. Бунинг сабабини ҳеч ким билмайди, аммо ҳар ким ўзича таъбир айтади.

Работдан чиқдилар. Яссининг қалин боғлари ортада қолди. Қалъа деворлари элас-элас кўзга чалинади. Шайх отининг бошини тортди. Бобо Мочин тўхтаб ўтирилди.

– Сўфи, энди хўшлашайлик, – деди Шайх ўнг томонида келаётган Муҳаммад Донишмандга. Сўфи Муҳаммад Ҳазратнинг учинчи халифаси эди. Лекин Шайх унинг ўзгалардан афзал жиҳатларини яхши биларди. Муҳаммаднинг ақли теран, тадбиркор, фаросати югурик. Бирор ихтилофнинг оқибатидан бурун сабабини пайқаб барта-раф эта олади. Унга «донишманд» деган лақабни бежиз бермаганлар.

Отдан тушдилар. Шайх Муҳаммад Донишманд билан уч карра елка олишиб хўшлашди.

– Сизни Ўзи паноҳида асрасин, – деди Шайх.

– Барчамизни асрасин, шайхим. Йўлингизга ҳидоят нури ёғилсун.

Бобо Мочин Шайхни тирсагидан олиб тўриққа миндирди ва жиловдан тутди. Муҳаммад Донишманд отининг бошини буриб, Яссига қайтди. У Ҳазрат йўқлигида унинг ўрнига муовин бўлиб қолган эди.

Карвон қадим Ипак йўлига чиқиб олди. Боғлар ичра кўмилган пастқам уйлар ортада қолди. Қипчоқ дашти деб аталмиш сарҳадсиз яланглик бошланди. Икки тараф кета-кетгунча кўкимтир ёвшанзор. Хув олисларда қора қўнғиздек ер искаб юрган қўй подалари кўринади, ҳавода тўзиб, титилиб кетган кигиздек булут парчалари сузади. Ҳамон қибла томондан дабур ели эсади. Фарбий шамол гўё йўловчиларга мадақкордек, уларни тезроқ манзилга етказмоқчидек ортадан кўмак бериб уруғ боғлаган ёвшанларнинг талх ҳидини олиб келади, юзлаб туёқлар этигу чорик кийган зиёратчиларнинг чангини олға учиради.

Дарвишлар ҳамон бир маромда, босик, ўктам қадам ташлайди. Уларнинг асоларига тақилган темир ҳалқачаларнинг жўровоз жиринги ўзаро қўшилиб, ажиб бир нағмадек янграйди, салқин сунбула ҳавоси, даштнинг тароватли эпкинидан сархуш-сарафроз қўнғилларга майин қўнғироқ товушидек ором бағишлайди.

Шайх кўзи билан Қутбиддинни излади. Қулоҳларини селкиллатиб, хирқаларини хилпирашиб, асоларини ерга теккизиб-теккизмай кетаётган жонфидоларга боқиб, Қутбиддиннинг бўйи бастини қидирди. Шайхнинг минглаб

муридлари, ўнлаб халифалари, дил махрамлари бўлса-да, балоғат ёшига етган ўғил фарзанди йўқ эди. Тўнғичи Абдуллатифни Аллоҳ даргоҳига чорлаб олди. Кенжаси Иброҳим хали норасида. Шу туфайлими, Қутбиддинни Ҳазрат наинки бир содиқ мурид, балки тутинган фарзанд каторида кўрар, одатича буни Қутбиддинга сездирмас, аммо ҳар сафар унинг надимлик хизматидан бахраманд бўлганида, «Тангри таоло ўғил берса, шундайидин буюрса», дея қалбининг қаъридан ҳавас қиларди. Қутбиддин ота-онасининг таъқибидан қочиб, салтанат даъвосидан воз кечиб Яссига буткул қайтиб келди-ю, Ҳазратнинг этагини ўпди. «Остонагизни супурсам – розиман, пирим, тилагим шулким, муборак назарингиздан бадар кетмасам, дейдирман, марҳаматингизни дариф тутманг», дея илтижо қилди. Шайх унинг оёқ олишини, фаҳмини, феъли хўйини си-нади. Қутбиддин эндигина ўн олти ёшнинг юзини кўрган эди. Аммо унинг сурати билан сийрати ўзаро рақобат қилар, бир-биридан аъло эди. Адл, дурқун қомаи одоб-икромидек мукаммал, коп-қора, мунглиғ ва ақлли кўзлари киши кўнглига ёруғлик элтар, нозиктаъб, фаҳми югурик эди. Шайх бу йигитнинг жисмига жо бўлган ғайратни ҳам дарров илғади. Ҳаракатлари тез, бироқ ножўя эмас, гаплари бажо, лекин лафзида ич-ичини ёндириб тургувчи рухий олами жилоланиб туради. Шайх Қутбиддинни кўрса кўзи қувонадиган бўлди. Фарзанд ўрнида бағрига олди. Энди Қутбиддин Ҳазратнинг хос надимига айланган эди.

Орадан салкам икки йил кечди. Қутбиддин одоби Яс-савияни обдан ўрганди, мушкул синовлардан ўтди. Ўзи ҳам балоғат ёшига етди. Фазлу камоли зиёда бўлди. Энди у халифаликка ҳозирлик кўрарди. Шайх Исфижобда зик-ри кабирдан сўнг Қутбиддинга ўз қўли билан хирқа кий-дириб халифаликка қабул этмакни ният қилиб қўйган эди. Қутбиддин Самарқандда албатта отаси билан кўришади. Гарчанд ота-онаси ундан юз ўгирган, Қутбиддин ҳам шаҳзодалик мартабасидан воз кечган бўлса-да, хон падари-нинг ҳузурига ёш солиқ тарзида эмас, иршод олган комил халифа сифатида кириб борсин, деган хаёлда эди Шайх.

Ҳазрат бўйдор, дадил зокирлар тўпига кўз югуртириб Қутбиддинни ахтарди. Ниҳоят уни кўргандек бўлди. Ана, у, қўлидаги асони ҳавога ўқталиб ёнидаги дарвиш йигит-га неларнидир маъқуллатар, барра ёвшанларни асов отдек

тепиб ўқтам қадам ташларди. Шайх туркий нақлини эслади: «Эл минг қўйчига бир бошчи, дебдур. Аллоҳ умрини зиёда қилғон бўлсин. Биз ўтгандин сўнг чироғимизни ёкиб қоладирғон халифаларнинг бири Қутбиддин бўлса, ажаб эрмас. Иннамо ал-амал бил-хавотим¹, илоё ўзинг шафе бўлғил!»

Шайх осмонга қаради. Офтоб икки терак бўйи кўтарилибди. Ҳазрат аср намозини Ийқонда ўқиб, хуфтонгача Ўтторга, устоди аввал Арслонбоб макбарига етиб боришни мўлжаллаб қўйган эди.

– Жадалланг, Бобоқул, – деди Шайх аста. Бобоқулга асли шу керак эди. Бирор соатдан бери у от жиловини эмас, гўё Шайх Бобоқулнинг жиловидан тортиб келаётган эди. Бобо Мочиннинг лақаби елоёк. Ёши эликни қоралаб қолган бўлса-да, қўними йўк, бетоқат. Бир ерда ўтирса, бадани қизиб кетаверади. Кунига ўн-ўн беш фарсах, яъни камида юз чақирим юриб турмаса, занжирбанд арслондек типирчилаб ўзини қўйгани жой тополмай қолади. Шайх хизмат юзасидан уни бир-икки марта олис овулларга юборди. Яхши йўрға от бир кунда босадиган ерга Бобо Мочин ярим кунда бориб келарди. Кейин Шайх «учиб-қўниб» юришни унга ман қилди. Яссавия одоби шунини тақозо этарди.

Шайхнинг «жадалланг» деганини эшитиб, Бобо Мочинга жон кирди. Вазмин қадамдан қийналиб, терлаб кетган эди, одимини тезлатди. Ҳазратнинг ўнг тарафида бораётган Ҳакимхўжа Сулаймон жиловни бўшатиб Бобо Мочинга тегишди:

– Хоразмга ёвуқлашдикми, сорбоним?

– Ховва, икки фарсах ёвуқлашдик, – деди у. Сулаймон оҳиста ух тортиб қўйди. Кўз ўнгидан айқирган Жайхун... намхуш қумлоқларда ялангоёк чопқиллаб юрганлари... сафсар гулли юлғунлар... ўтди. Бетига осмон гумбазидек кўм-қўк гужумларнинг салқин шамоли урилгандек бўлди... Онаизорини эслади. Юраги жизиллади.

Сулаймон асли хоразмлик эди. Қорахонийлар даврида Бухорога қўчиб келдилар. Ўн-ўн икки ёшларда бўлса керак, Имом Бухорий ҳадисларини ўқиб, Қуръон тафсирига тушган кезлари эди. Отаси уни садри жаҳон деб унвон олган

---

¹ Ҳар бир иш натижаси билан ўлчанади.

Бурхониддин Абдулазизхон мадрасасига берди. Шайхни шу ерда топди. Пирим, деб унинг этагидан тутди. Тарикатини қабул қилди. Ғофил эди, ғозил бўлди, солиқлар сарвари деб ном чиқарди. Сўфийлар халқасига кириб етти мақомни ўтди. Лайлу наҳор тиловат қилди, Аллохнинг зикри бирла, мана ўттиз йилдирки, умр кечирди. Ёши қирқни қоралади, ҳақиқат эшигини очгандек бўлди, илло то хануз бирон сохибжамолнинг чеҳрасидаги ифбат пардасини очмоқ насиб этмади. Сулаймон сўнги пайтда бу хусусда бот-бот ўйлар, лекин пирига қўнғил ёргани ҳадди сизмасди. У Ҳазратнинг мурувватига умид боғларди.

Шайх ҳам эгарда аста чайқалиб Сулаймонни ўйлаб келарди. Бобо Мочин билан Сулаймоннинг қисқа лутфи унга таъна тошидек туюлди. «Ингичка оҳ чорасизлик белгисидир. Ва ё беморникидур. Дарди оғир кимса кўксини тўлдириб оҳ уролмас, дилидин шикаста уҳ чиқазур. Аё Сулаймон, сенга не бўлди, сени Ватан тупроғи чорлайдиму?»

Сулаймон, пири унга хитоб қилаётганини сезгандек, ялт этиб қаради. Шайх ўз хаёли билан банд, эгар қошидан кўз узмай, Сулаймонни илк бор учратган кунни хотирлади.

... Бухоро. Минораи Калон рўпарасидаги мадраса. Шайх пири муршид Юсуф Ҳамадоний хизматларини тасом қилган. Энди ўзи сўфийлар сулуқини тузиш хаёлида эди. Шайх минора тагидаги қўктошда мушоабага берилиб ўтирибди. Кузнинг ўртаси – меҳржон. Мадрасадан чуғурлашиб бир тўп бола чиқди. Тўданинг охирида ўн тўрт-ўн беш ёшлардаги дуркун, бўйдор, қорамғиз ўсмир келарди. Унинг юриши ғайритабиий эди. Ўсмир эл қатори жилдини бўйнига осмаган, бильякс уни икки қўлида баланд қўтариб мадрасага юз ўғирмай – орти билан келарди. Шайх боланинг қилигидан таажжубланди. Ёнига келгач, чорлади. Бола жилдини кўкрагига босиб таъзим билан салом берди.

– Ваалайкум ассалом... Ўғлим, нечук бундоқ юриб келурсиз? – Жилдингизни боғичи узилибдирму?

– Боғич бутун, тақсир, – деди бола тавозе билан, – мен қўзимни равшан қилғон бул Каломуллони елгага ташлаб юрмакни ножоиз қўрдим. Дилимни равшан этган мадрасага орқамни ўгириб кетмакни тарки адабдин деб билурман...

Боланинг жавобидан шайх завқланди, кўнгли эриди.

Ўшал бола мана шу Сулаймон эди. Шайх унинг ота-онасини суриштирди. Уларнинг ризолиги билан Сулаймонни шогирдликка олди. Унга фаросатингга балли деган маънода Ҳаким лақабини берди.

Бухорои шарифда Шайх силсилаи сулуки турк – Ясавия тариқатига асос солганида Сулаймон унинг ёнига кирди. Пирим деб жонини берди. Соликларга бош, Ҳазратга йўлдош бўлди. Сулаймон қорувли, кучга тўлган эди, жунбишга келган тўрт дарвишга кучи етарди, шавқи тошган кезлари Жайхундек жилов билмасди.

Ота-онаси тагин Хоразмга кўчиб кетганида Сулаймон Бухорода қолди. Шайхнинг халифаси, ҳамдарди ва маслакдошига айланди. Унга тақлидан байтлар айта бошладди.

Шайхнинг хаёлчан юзи ёришди. Рўпарасида чарақлаб турган офтобдан кўнглига бир ҳовуч нур ингандек бўлди. Тилига Сулаймоннинг икки байти келди. Пичирлаб ўкиди:

*На хуш бу дунёда Иймон ва Қуръон,
На бўлгай дунёда Иймондин ортиқ!
Менинг бу дардимни ҳеч кимса билмас,
Агар билса, Ҳаким Луқмондин ортиқ!*

Сулаймон Шайх тарафга жон қулоғини тикиб бораётган эди, қулоғига ўзининг байтлари илашди.

– Дардингизни биламиз, – деди Шайх Сулаймонга кўз қирини солиб, – бил балойи собирайни, дебдилар. Сабр айланг. Ҳар неки ибтидо топди, интиҳо топқай. Ёлғиз Оллохнинг ибтидоси, интиҳоси йўқдир, қул Сулаймон.

Сулаймон хижолат бўлди. У ватан орзусига гарқ бўлиб, Шайхни буткул унутибди. «Шайх ишроқ илмининг соҳиби камоли. Савқи табиийси ила кишининг фикрини бемалол ўқий олади, билмасидинг? Эҳ, гумроҳ! Пир кўнглини жароҳатладинг, узр айт!»

– Шайхим, биздин осийлик ўтди, кечиргайлар...

– Биз сизни фарзанд деганмиз, Сулаймон. Барчамиз Аллохнинг қулимиз, илло бир-биримизга қул эмасдирмиз... – Шайх кўм-кўк осмонда парвоз этиб юрган бир жуфт қушга ишора қилди. – Қаранг, ана шу қушлар ҳам қўшалок бўлиб юрибдилар. Ва мин қулли шайъин

фалакно завжайн¹. Иншоолло, яратганнинг фарзини адо этиб қайтайлик, андин сўнг сизнинг мушқулингиз.

Сулаймоннинг орзуманд кўнгли пушаймон тошига урилиб чил-чил сингандек бўлди.

– Бобоқул!

– Лаббай, пирим! – Бобо Мочин ортига ўгирилди.

– Ўшал... онаизорнинг арзи не бўлди?

– Ўғли бирла сўйлашдим. Шайхим ижозат бермасалар, ҳажга бормасмен, илло уйга ҳам қайтмасмен, дейди.

– Нечун? Сабабини сўрамадингизми?

– Сўрадим. Сир очмади. Кўксида жароҳати бор эмиш.

Мушқулимни Шайхим ечгай, ёлғиз пиримга айтадурғон розим бор, дейди.

Шайх индамади. Эрталаб Абдурауфнинг онаси фарёд қилганида, бу йигит ҳам аҳли аёлидин бешиб юрган мингларнинг бири бўлса ажаб эрмас, деб ўйлаган эди. Йигитнинг дарди оғир, тақдири чигал кўринадир. «Нечук беш қорақўз зурриётини икки заифа илкига ташлаб бошини рўзгордин кўториб юрибдур? Бул юмуш эркак кишига муносибму?»

– Бобоқул!

– Лаббай, пирим!

– Ўшал... Абдурауф қайда хозир?

– Ана, зокирлар тўдасида, – деб Бобо Мочин дарвишлар томон ишора қилди, – уйга ёвуқ юрмакни кўнглим тиламайди, дейди. Энасининг кўз ёшини кўрса, беҳуш бўлармиш.

– Эртан бомдод намозидан сўнг ҳузуримга чорланг. Дардини эштайлик.

Бобо Мочин гўё ўзининг мушқули осон бўладигандек суюнди.

– Садағангиз кетай, Шайхим! Дардига дармон беринг. Бир мусулмон ўртаниб қора косовдек бўлиб қолибди.

Қуёш тиккага келди. Пешин намозини ўқиб, бир нафас истироҳат этгани Ийқон қишлоғида тўхтадилар.

Ийқон қадим Ипак йўлининг бўйига жойлашган мўъжазгина манзил эди. Қишлоқнинг тўрт тарафи биёбон, чуқур қудуқлардан чиғириқ билан тортиб олинадиган сув боғ яратиш ё дехқончилик қилиш имконини бермайди.

---

¹ Биз ҳар бир нарсани жуфт қилиб яратдик (*Қуръони каримдан*).

Шу важдан қишлоқ аҳлининг машғулоти чорва билан устувор. Ийқоннинг чопқир отлари машхур, Хоразм шохи Алоиддин Отсиз ҳам навкарлари учун арғумоқ истаса, Ийқонга харидор юборади. Ийқон чўлларида юзлаб нортуйлар, қўш ўркачли моялар ўтлаб юради. Олис Ўрусия мамлакатидан Шош орқали Самарқандга борувчи савдогарлар ёки Болосоғундан Ясси, Жанд, Хоразм денгизи орқали Хуросону Шомга ўтувчи сайёҳлар албатта, Ийқонда бир кун қўнади, бу ерда хорғин уловларини бақувват, ёш туяларга алмаштириб йўрға отлар, миқти хачирлар сотиб олиб яна йўлда давом этадилар.

Зиёратчиларни Ийқон кенти оқсоқоли бошлиқ уламо-лар кутиб олдилар. Шайхнинг оёғига хўкизлар, қўйлар сўйилди. Оқсоқол тўрт таноб келадиган катта богида камида минг киши намоз ўқиса етгулик жой ҳозирлатди.

Шу ерда Бобо Мочин бир сирдан воқиф бўлди. Зиёратчиларга атаб кент оқсоқоли ўнлаб таҳоратхоналар қурдирган эди. Бобо Мочин ҳам сопол қумғонни кўтариб бир бўлмага кирди. Энди ички таҳорат олишга ундаганда, чеккароқдаги бўлмадан Ашрафхон қозининг товушини эшитиб қолди. Қози кимгадир пўнғиллади:

– Неча марта айтдим сенга, қўтир эчкига ўхшаб менга суйкалаберма, олисрок, юр!

– Қўрқсам не қилай, тақсир, — деди бир йигит ўзини оқлаб, — қўйнингдагини билурмиз, деб барча халойиқ менга қараб тургандек...

Қози оғзига сув олди, фарғара қилди, сўнг тагин йигитга таадди тошини отди:

– Шайхнинг кўзидан йирокроқ юр. Унинг жодуси бор. Афтингга бир тикилса, сен лапашанг қўйнингдагини икки қўллаб олиб тутқазишдин ҳам тоймайсан.

– Орий рост, тақсир. Шайхнинг кўзидин қўрқадирман, кўзлари...

Қози жеркиб ташлади:

– Ҳикиллама, қуёнюрак... Сўғин, анави Бобо Мочинга ўхшаган исковучлари ҳам сезмасин, уқдингми?

– Уқдим, тақсир...

– Ўтрорда қошимга кел, — деди қози, — ма, манови қумғонни эгасига элтиб бер.

Бобо Мочин таҳорат олиб чиқди. Қараса, ўн қадамча нарида ҳалиги мулланамо йигит йўрғалаб кетяпти. Унинг

ёқасидан олмоқчи бўлди. Кейин, аввал пиримга маслаҳат солай, ранжимасин, деб шахдидан қайтди. Бобоқул паҳлавон бўлгани учун ҳар бир юмушни билак кучи билан ечиб қўя қолгиси келади. Шайх бунни ёқтирмайди. «Инсоннинг қудрати ақл-идрокида, — дейди у, — заковат ила қўлга кирган ғалаба мўътабардир. Зўрлик — нодонлар, жоҳиллар қуроли».

Хуфтон чоғи Ўтрорга етиб келдилар. Шайх отининг бошини Арслонбоб хилхонаси томон бурди. Арслонбоб устоди аввал, бир вақтлар ёш Аҳмад етимлик биёбонида зору нолон бўзлаб юрганида бошини силаб, ўз хонадонидан иссиқ жой берган, маърифат бўстониға етаклаб кирган зоти шариф эди.

Ҳазрат марҳамат соҳибининг турбатини кўзига суртди. Қабр тепасида токи шам сўнгунча тиловат қилиб ўтирди. Шайхнинг руҳий қудрати зўр эди, бомдодгача Қуръоннинг ўн порасини хатм қилиб улгурди. Ўтрорнинг юксак минорасидан муаззиннинг хитоби эшитилганда Мансурхўжага кўз қирини солди. Шайхни сўзсиз англаб ўрганган Мансурхўжа шамни пуфлади ва қиблагохининг хакига дуо қилиб, Ҳазрат изидан қўзғалди.

БИРОВГА АЙТИБ БЎЛМАЙДИГАН ДАРД

5- ф а с л

Эру хотин бир-бирининг либоси.

Қуръони карим

Ҳалол аёлга ҳалол эркак равои шарғийдир.

Ҳадис

Бобо Мочин Абдурауфни излаб кетди. Одатда дарвишлар бирор шайх ёки авлиё қабри ёнидаги хонақоҳда, масжидларда ёхуд бой-бадавлат кишилар томонидан солинган мусофирхоналарда истиқомат қилишарди. Бобо Мочин елоёқ эмасми, бир чой қайнайдиған фурсат ичида шаҳарни икки айланиб чиқди. Абдурауф топилмади. Бобоқул лабини тишлаб карвонсарой олдида туриб қолди. Бироқ, ичкари кирмади. Негаки, биледи, дарвиш зоти борки, карвонсаройға қадам босмайди, уларнинг аҳди шунақа. Карвонсарой — ўз номи билан карвонсарой.

Бу ерда майхўрлик ҳам бўлади, қимор ҳам ўйналади, қул савдоси ҳам авжига минади. Карвонсарой тижорат аҳлининг, сийму зар дардида жон тикиб, жафо чекиб юрувчиларнинг севимли маскани. Абдурауфдек мубҳам ва чигал дардга гирифтор бўлган бечора бу ерда не қилсин?

Абдурауф кутилмаган ерда йўлиқди.

Бобо Мочин елдек изғиб масжидлар, мадрасалар ховлисини айланди. Ҳафсаласи пир бўлиб изига қайтди. Шу пайт эски қабристон ёнидаги ташландиқ такяхона олдида бир итни кўриб қолди. Қулоқлари, думи кесилган сахрои ит такяхона тарафга бақрайиб қараб турарди. Бобоқул ёмон хаёлга борди. «Бирорта гўр очилиб қолган бўлса, ит маййитни кўзлаб турган бўлмасин», дея бурилди. Бобо Мочиннинг вазоҳатли келбагини кўриб ит тайсаллади, ёнбошлаб чекинди. Бобоқул такяхонага мўралади. Ичкарида, энди кўтарилган куз офтобига ўзини солиб бир дарвиш ўтирарди. Бобоқул яқин борди. Дарвишнинг эғнида енгил малла тўн, бошида тўртбурчакли жунқалпоқ. Ўзи калласини осилтириб хаёлга толган. Темир ҳалқалик асоси тиззасига қўндаланг ташланган. Гўё асо уни суюб тургандек, йўқса боши бутига кириб кетадигандек эди.

Бобоқул қисқа йўталди. Дарвиш парво қилмади. «Салби вужуд айлабди», деб ўйлади Бобоқул ва яқинроқ борди.

– Нечун бу харобада ёлғиз ўтирибсан, эй мўмин? — деди Бобо Мочин бегонанинг тепасига бориб. Дарвиш бошини кўтарди.

– Жуфт эдим, ёлғиз бўлдим¹.

Бу – Абдурауф эди.

Бобо Мочин унинг билагини ушлаб томирини пайпаслади. Абдурауфнинг юраги тез-тез урарди.

– Шайхим сен бирла сўйлашмоқчи, — деди Бобо Мочин, — қани, бисмилло, деб ўрнингдан тур.

Дарвиш бош чайқади:

– Шайх олдина ҳам, уйга ҳам бормийман. Бошимни олиб чўлу биёбонга чиқиб кетаман. Ё Аллох, не қунларга солдинг бу қулингни?

---

¹ Дарвишлар хикмати: Аллох билан суҳбатда эдим, сен келдинг, унинг васлидан жудо бўлдим, дегани.

– Телбалик қилма, Абдурауф! – деди Бобо Мочин ва асони олиб йигитга тутказди, – ихтиёран бормасанг, қўлтиқлаб кетурман. Пирим ҳар кимсани ҳам хузурларига чорлаб суҳбат қурмайдур. Дардингни ўз оғзингдан эшитмоқчилар. Юр, олдимга туш!

Абдурауф ноилож ўрнидан турди.

Шайх Арслонбоб хонақосида ўтзорлик рухонийлар билан суҳбатлашиб ўтирган эди. Бобо Мочин кирди.

– Пирим, ўшал йигитни топдим. Иноятингизга мунтазир.

Уламолар бирин-сирин чиқиб кетишди. Шайх ёнида ёлғиз сирдоши Ҳакимхўжа Сулаймон қолди. Абдурауф кирди. У хужра ўртасига борганда тиз чўкиб юкинди. Шайх Абдурауфнинг пажмурда ҳолатига, нурсиз кўзлари, синиқ юзига қараб қўйди. Бу йигит ҳозиргина энг азиз кишисини кўмиб келган кимсани эслатарди.

Абдурауф бошини кўтариб Ҳазратга қаради. У бир йилдан бери дарвишлар тўдасига қўшилиб юрибди. Лекин Ҳазрат билан илк дафъа юзма-юз бўлиши эди. Шайхнинг кароматлари ҳақида кўп ривоятлар эшитган. «Шайхнинг сўсти босармиш, унинг рўпарасида ҳокимлар ўзини эмин-эркин тутолмас эмиш», десалар, бу бир ҳамоқат-да, деб ишонмаганди. Мана энди ўзи шу аҳволга тушди.

Шайхнинг қандайдир синовчан ва мунгли нигоҳига дош беролмай, ерга тикилди. Юраги дукиллади. Қулоғига босиқ, гўё таҳдидли, тиниқ товуш эшитилди:

– Сўйланг, йигит не бўлди? Нечук икки ғарибани танг аҳволда қолдириб, тарки хонадон этиб юрибсиз?

Бу – Шайхнинг овози эди. Абдурауф индамади, калласини осилтирганча ўтираверди. Шайх иккинчи маротаба сўраганда Абдурауф оқ кигиздан кўз узиб, Ҳазратнинг юзига чўчиброқ разм солди. Тили аранг калимага келди:

– Ш-шайхим... Менинг дардим оғир... Бировга айтиб бўлмайдиган савдога йўлиқдим...

Шайх бу йигит бегона кишилар олдида сир очгани номус қилаётир, деган андишага борди ва Бобо Мочинга имо қилди. Бобоқул эшикни аста ёпиб чиқиб кетди. Абдурауф Ҳакимхўжа Сулаймонга қараб қўйди.

– Бу бизнинг маҳрамлардин, – деди Ҳазрат, Сулаймонга ишора қилиб, – гапингизга бир гувоҳ керак бўлса,

мана шу Сулаймон гувоҳлик беради. Хўш, сўйланг энди, йигит, бировга айтиб бўлмас дард не экан ўзи? Зора, Аллоҳ таоло шафоати бирла мушкулингиз ечилса.

Абдурауфнинг қоронғи қўнғлида умид учқуни чакнади. У Шайхга сирини айтиши лозим. Биринчидан, буни Ясавия тариқатининг аҳкоми талаб этади. Муриднинг ўз пиридан яширадиган сир-асрори бўлмаслиги керак. Иккинчидан, бир йил ичида Абдурауф бир неча кишига дардини айтди, маслаҳат сўради. Барчаси Абдурауфнинг хотинини қоралади, тарки хонадон айлаб тўғри қилибсан, деди. Энди сўнгги йўл қолган эди. Агар Шайх ҳам унинг дардига малҳам тополмаса, Абдурауф бу фоний дунёдан этак силкиб кетмоқчи ёхуд Туркистон элидан чиқиб тарки ватан қилмоқчи бўлган эди.

Ҳазрат «қулогимиз сизда» деган маънода томоқ қирди. Абдурауф ердан кўз узмай фожеий қиссасини айтмакка тушди.

– Ўзим деҳқон боласиман. Қоратовнинг оёғида Қайнарбулоқ деган кишлоқ бор, шу ерданман. Олти йил бўлди, қиблагохимизни ерга топширдик. Менинг бошимни икки қилиб улгурдилар, раҳматли... Биз тарафларда сув қўп, яйлов қўп. Шунинг учун чорва тутамиз. Чорва семиз бўлади. Эл қатори насибамизни териб еб юриб эдик. Болаларнинг ҳам усти бут, курсоғи тўқ эди. Нафс домига тушиб шу кунларга қолдим, пирим...

Абдурауф югинди. Боши пастроқ эгилди. Хўрсиниб давом этди:

– Икки йил бурун тижоратга бордим. Ўзим умримда олди-сотди қилиб кўрмаганман. Қайнарда Ўтаган бой деган савдогар бор, шу қўймади. Мен билан юр, бир йил Хуросону Шомни айланиб келсанг, ахли аёлингга бир табақ марварид топиб келасан, деди. Мени карвонбоши қилмоқчи бўлди. Ёш вақтимдан от-туя ичида катта бўлганман, жониворларнинг феълини яхши биламан. Худога шукр, билагимда тўрт қароқчига етгулик кучим бор. Бир ёқдан олдимда икки ўғилнинг суннати турибди. Уларнинг қўлини ҳалоллаб мусулмон қаторига қўшиш керак. Бир ортиқча дунё бўлса, йиртиғимга ямоқ бўлар, деб ўйладим. Ўтаган бойга хўп дедим.

Кетдик. Бухоро, Марв, Нишопур, Басра қилиб Румгача борибмиз. Хуллас, бир йилу саккиз ой деганда

қайтдик. Озиб-тўзиб волидаи меҳрибон, икки ўғил, бир қиз, аларнинг онасини ўйлаб... соғинчдан жигарларим хун бўлиб, ўлиб-ўлиб уйга келдим. Энамиз йиғлаб бўйнимга осилди. «Шарманда бўлдим, болам, икки дунёда рўсиё бўлдим!» деб бўзлайди. Боисини сўрадим... сўрасам... Сўрасам... бетини чангаллаб шу гапни айтди: «Абдурауф, сен кетгандан кейин бир йил ўтиб хотининг хомилали бўлиб қолди. Қорни қаппайгач, эл-юртдан номус қилиб ота-онасиникига элтиб ташладик», деди. «Бу шармандаликдан кўра мусофирчиликда, бирон қароқчининг қўлидами, ришта-миштага чалинибми ўлиб кетганим авло эмасми, худойим!» деб нола қилдим. Уч кун қўчага чиқмай кўкрагимни ерга бериб ётдим.

– Аёлингизни олдига бормадингизми? – деди Шайх.

– Бордим. Мени кўриб беҳуш бўлди. Бошини оёқларимга уриб йиғлади. «Мен бадбахтни ўлдиринг! Бундоқ юрганимдин кўра тириклай мазорга кирганим яхши!» деб фарёд қилди. Бир хаёлим, уни ўз сочи билан бўғиб ўлдир, биратўла азобдин қутуласан, деди. Аммо оғзидан она сути кетмаган норасида гўдакка раҳмим келди. Чирқираб турибди. Энди у аёл менга ҳаром эди. Боланинг отасини сўрадим. Билмайман, деди.

Ҳалитдан бери жим ўтирган Сулаймон ёқасини ушлади:

– Навзамбилло! Ул нечук инсонки, қурсоғида пайдо бўлган мавжудотнинг сабабчисини билмаса! Сир очгиси келмаган, энағар!

Шайх бир муаммонинг тагига етмай туриб ҳукм чиқарадиган кимсаларни хуш кўрмасди, Сулаймонга ёқтирмай қараб қўйди. Сўнг, гапираверинг, дегандек йигитга бош силкиди. Абдурауф Шайхнинг юзида илгаридек қаҳр эмас, андак ҳамдардлик белгисини кўриб, дадиллашди:

– Қуръон келтирдим. Аёлим Қуръонни бағрига босиб қасам ичди. «Ҳаром йўлга кирган бўлсам, шу ўтирган еримда тил тортмай ўлай, тўрт боламнинг ўлигини кўмай», деб уввос солди. «Сиз йўғингизда бегона эркакни қўлини ушлаган бўлсам, қаро ерга кирай», деб сочларини юлиб йиғлади. Ҳайрон бўлдим, пирим...

– Аёлингизни авлод-аждоди қандай одамлар? Аларнинг уруғида каззоб, қасамхўр, хотин қўйган, эридан чиққан кимсалар борми?

– Йў-ўк... Аёлим ўзимизни қавмимиз, пирим. Тоға юртимдан олганман. Бизни уруғдан қийшиқ қадам босадиган бирон эркак ё хотин чиккан эмас шу маҳалгача.

– Қавмингиз имонли одамлар экан, – деди Шайх, – ўғлим, аёлингиздин сўрадингизми, ул киши... мабодо эркаклар ҳаммомига бормаганмикин?

Абдурауф ажабланиб елка қисди. Ўйланди.

– Сўрамадим, пирим. Эркаклар ҳаммомига бормас... бормайди. Қишлоқда иккита мурча бор. Бири мардона, бири зайпана. Ҳафта ўтиб энам, қизим учови бориб туришарди.

– Маъкул. Хўш, оға-инидан борми?

Абдурауф Шайхнинг муддаосини англади. Хаёлига шувиллаб балоғатга етмаган укаси Абдуқодир келди.

– Инимиз бор, пирим. Аммо ул ҳали ёш, ўн тўртга чиқаётир. Янгасини ўзининг тукқан энасидек кўради. Ўз оғасига хиёнат қилса кўр бўлар...

– Баракалла! Хўш, заифангиз бепарволик оқибатида ўшал инингизнинг либосларини кийган бўлиши мумкинми?

Абдурауф анграйиб қолди. У тўпори қишлоқ боласи эди, Шайхнинг сўроғидаги пинҳоний маънони англамади.

– Кийса, кийгандир, – деди кўз олдига йиғлаб қолган укаси келиб, – мол-полга қарайдиган бўлса, хотин менинг тўним билан бўркимни кийиб оларди. «Отаси, мен сиз бўлдим, энди отингиз тепмайди», деб куларди.

Абдурауфнинг руҳи тушиб кетди, тагин оқ кигизни тирноқлаб, сукутга чўмди.

– Менга қаранг, йигит. Қўнглингиз не дейди? Аёлингизни зино қилганига имонингиз комилми?

Абдурауф чўзиқ ух тортди:

– Ишонгим келмайди... Ишонмай десам, олдида далил турибди. Ишонай десам, гувоҳим йўк. Ўзи бўйнига олмади, боланинг отаси бетайин. Қишлоқда туришга бетим чидамади, бош олиб чиқиб кетдим. Йигирма етти ёшимда тирик мурда бўлиб юрибман. Энамнинг ҳоли не кечди, ёлғиз жигарим билан анави уч гўдакнинг ҳоли не кечди... Ух...

Ҳазрат кўзини юмиб мушоҳадага берилди. Тўрт унсур¹ ни ўйлади, етти иқлимни, носут оламини, лоҳут оламини кезди, бутун қувваи ҳофизасини жамлаб, бу йигитнинг

¹ *Тўрт унсур* – тупроқ, сув, олов, ҳаво.

бошига тушган фожианинг шарҳини излади. Кўз олди-дан ёшлигида ўқиган китоблари, валилар билан бўлган мулоқотлар ўтди. Шайх Самарқандда, сўнг Бухорода пири комил хожа Юсуф Ҳамадоний хонақоҳида таълим олар экан, пирга ҳамроҳ бўлиб, Шому Ироқдан Бағдоду Кашмир элигача кезиб чиқди. Бу саёхатларда юзлаб ровийларни учратди. Улар орасида сарбозлар, қушчилар, собиқ шахзодалар, қарғиш теккан одамлар, кофирлар, майхўрлар, бир тунда мислсиз бой бўлиб қолган гадолар, бир кечада тахтдан айрилган султонлар, аҳли аёлини қиморга бой берган бадбахтлар, ишқ ўтида телба бўлган машраблар... алқисса, юлдуздек беҳисоб кимсалар бор эди. Уларнинг тундек қаро, тоғдек оғир, ув-захардек аччиқ қиссалари то хануз Шайхнинг кўкида қат-қат бўлиб қатланиб ётибди. Мазкур бахтиқаролар ичида мана бу Абдурауфга ўхшагани йўқмиди? Бор бўлса, у не деган эди?

Ҳазрат кўзини очиб йигитга қаради. Абдурауф ҳамон калла солиб, ҳаёт-мамотини Шайх ихтиёрига топширган-дек қилт этмай ўтирарди. Шайх тагин бутун заковатини жамлаб, бу мушкул муаммони мантиқ илми асосида таҳлил этишга киришди. «Аёлидан кўнгли тўқ, инисидан гумони йўқ. Аёл зинокор эмас. Зино қилган аёл талок сўрайди. Ёхуд айбини ёпмоқ қасдида боладан қутулишни ўйлайди. Маккора бўлса, кишиси йўқ пайтда хиёнат қилиб қўлга тушмасди. Зинокор аёл эрининг бурнидан ип ўтказиб юради, уйда ўтириб ҳам бегона эркакни қабул қилаверади. Ҳув ўшал Бағдод савдогарининг хотинига ўхшаб...».

Ҳазратнинг кўз олдига Абдурауфнинг хотини келди. У тўрт боласини бағрига босиб, бўзлаб турар, «Имдод беринг, ширим, менда гуноҳ йўқ, мана бу қорақўзларни тирик етим қилманг», дея қўл чўзиб нола қиларди.

Воқеалар тасбеҳ донасидек бир-бир ўтяпти. Савдогарнинг хотини ҳақидаги қисса бошқа бир хикоятга туртки берди. Иттифоқо Шайх «Шукриллоҳ!» деди оҳиста. Унинг таранг тортган қорамтир юзи ёришди. Шайх тугуннинг учини топгандек эди. Ёдига ўсмирлигида ўқиган рисола тушди. Ҳақим Лукмонники эди ва ё... бирон авлиёнинг битиклари эди. Ўшал рисолада хикоят қилишларича, бир шохнинг бокира қизи хомилали бўлиб қолади. Шох

қизини ўлимга буюради. Аммо яхши одамлар қиз ўрнига бошқа гуноҳкорни ўлдириб қизни сахрога элтиб ташлайдилар. Кўп йиллар ўтиб қизнинг беғуноҳлиги маълум бўлади. Унинг ифбат пардасига бегона тош тегмаган экан...

– Ўзингизни қўлга олинг, ўғлим, – деди Шайх, – аёлингиз зино қилган эмас. Ул бир тасодиф қурбони бўлган муслима экан.

Ҳаким Сулаймон ялт этиб Ҳазратга қаради.

– Биби Марямми? Рухдан озиқ олиб...

– Йўқ, Биби Марям эмас, Биби Ойшадек Аллохнинг суйган бандаси. Бу олам сирлар олами. Инсоннинг гавҳар қатрадан пайдо бўлиши, анинг сурати, сийрати, жисман йўқолса-да, рухан абадулабад барҳаёт бўлиб қолиши... сир эмасми? Бул асрорни юз минг Лукмони Ҳаким бир бўлиб минг йилда ечолмас... Дарвоқе, Абдурауф!

– Лаббай, пирим!

– Ул беғуноҳ норасиданинг исми Ғайбулло эмасми?

– Ғайбулло, пирим, Ғайбулло! – деди Абдурауф энтикиб. У Шайхнинг кароматига энди астойдил ишонган эди. Ахир ўзи айтмади боланинг исмини. Авлиё-да, авлиё бўлмаса, дабдурустдан қандоқ билади?

Аёлнинг покдомонлигига энди Шайхда ҳам гумон қолмаган эди.

– Ғойибдин бўлган – Ғайбулло... Иншоолло, биз гўдакнинг отасини топқаймиз. Сиз сабр айланг, биз сафардин қайтайлик, андин сўнг турғон ерингизга бориб таҳқиқ этгаймиз.

– Мен эсон-омон қайтишингизни кун-тун яратган эгамдин тилаб ўтиргайман, пирим.

Абдурауф тиззасига суяниб аста турди. Асосини олдида, шарпадек судралиб чикиб кетди. Бобо Мочин кириб бир четга ўтирди.

Шайх Сулаймонга қараб деди:

– Мен ўшал гўдакнинг сабабкорини кўргандек бўлдим. Миқти, корасоқол йигит экан. Боғда ўроқ қўтариб юрибди.

– Демак, ул заифа Биби Марям эмас экан. Ё Аллоҳ!..

Ҳазрат Сулаймоннинг қитмирона лўқмасига эътибор қилмади. Бир гап айтмакка шайланиб, лабини жуфтлаб турган Бобо Мочинга ўтирилди:

– Хм, Бобоқул, ул нечук хабарки, айтмоққа ошиқасиз?
– Шайхим, Ашрафхон қози бир фитнага бош бўлиб келаётир, – деди Бобо Мочин ва Ийқонда, оқсоқолнинг боғида эшитганларини қисқача айтиб берди.

– Сезиб юрибмиз, – деди Шайх бош силкиб, – неча кундирки, қози сертавозе бўлиб қолди. Душманинг хушомадга ўтса – ҳушёр бўлмоқ керак.

– Ўшал мулланамо йигит совронлик Мавлуд қори экан. Қўйнидаги фитна хатини ўқиш чорасини кўрган эдим, қуйруғини тутқазмай кўздан ғойиб бўлди, иблисининг боласи.

Шайх Бобо Мочиннинг енгилтаклик қилмоқчи бўлганидан ранжиди.

– Вазнингиз етти пуд, Бобоқул, феълни ҳам вазмин қилинг. Қўлга эрк бермакдин бурун ақл гавҳарини ўртага қўйиб мушоҳада айламак лозим. Қозикалон Маҳмудхон билан орамизни бузмоқчи бўлган экан, демак ўзига шул юмушни муносиб кўрибдир. «Одамларнинг энг ёмони ким?» деди саҳобалар. «Икки мўминни гиж-гижлаб уриштирувчи умматим», деди Ҳақ Мустафо. Иннамо ал-амал бин-ниййа. Неки қилсанг, мукофотини олгайсан. Қаранг, қори билан қозикалон безовта, жонида ҳаловати йўқ. Шунинг ўзи аларга жазо эмасми? Самарқанд олис, камида тағин бир ой йўл босамиз. Улар тик этган товущдан чўчиб азоби жон ичинда ўртаниб юрадилар. Бундан ортиқ уларга не жазо керак, Бобоқул?

Бобо Мочин мундоқ ўйлаб қараса, Ҳазратнинг гапида теран маъно бор экан. «Мен хомкалла билмасдан қорига яхшилик қилмоқчи бўлган эканман-да, – деб ўйланди Бобо Мочин, – энди индамайман. Лекин ҳар қўналғада бир кўриб, қалай, қори йигит юкингиз оғирлик қилмаяптими, деб тегишиб қўяман. Жонини ҳовучлаб юрсин».

Афсуски, Бобо Мочин Мавлуд қорини қайтиб кўролмади. У қозининг маслаҳатига қўра, Шайх карвонидан ажраб қолди ва Ўтрордан Самарқандга кетаётган савдогарларга қўшилиб, тўғри Маҳмудхоннинг ҳузурига йўл олди.

Ҳазрат Ўтрорда бир кун туриб, Исфижоб сари отланди.

РУКНИДДИН ОДАН ТУШДИ

6- ф а с л

Аҳмад Ясавийнинг ота-онаси Сайрамсув бўйида экин экиб деҳқончилик қилишар экан. Бола Аҳмад уззукун дала кезиб юрар экан. Бир кун ота-онаси ўтоқ қилиб тоза қийналибдилар. Шунда Аҳмад эгатга тушиб олибди-да, бармоқлари билан сабзи учини силаб, «Бегона чиқ, ягона қол!» деб кетаверибди. Мўъжиза рўй берибди. Бегона ўт-алаф Аҳмаднинг бармоқларига илашиб чиқиб, сабзипоялар эса эгатда ярқираб қолаверибди. Ясавийнинг авлиёлиги ана шундан бошланган экан.

Ривоят

Исфижоб Туркистоннинг фаровон ва хушхаво шаҳарларидан эди. Қадим битикларда уни «шаҳри азим» дейдилар ва Нуҳ пайғамбар номи билан боғлайдилар. Дарҳақиқат, Исфижобнинг у бошидан бу бошигача камида икки фарсах келар, шаҳристонда ўн минглаб киши истикомат қиларди. Шаҳарни ёмон қўздан асрагандек, кун чиқарда баланд тоғлар тўсиб туради, кунботарда у маъмур, ям-яшил водийга туташади. Бир ёнидан судралиб Сайрамсув ўтади, бир ёнида ўйноқлаб Туволоқсой оқади. Сув мўллигидан яйлов билан боғлар мўл, дарахт сероблигидан мева-чева кўп, чорва семиз, деҳқон билан молбоқарнинг димоғи чоғ эди.

Аммо кейинги йилларда Исфижоб аҳлининг шодлиги омонат бўлиб қолди. Етти йилда шаҳар икки марта қорахитойларнинг босқинига учради. Қорахитойларнинг ери асли Еттисувдан нарида, ичкари Хитойда эди. Улар текин ўлжа излаб аста-секин Еттисувни ишғол қилдилар. Сўнг қорахонийларнинг ота юрти Болосоғунни эгаллаб, турк элатига мансуб қорлуқлар билан тил бириктирди. Қорлуқлар Самарқанд хони Махмуд ибн Иброҳим Тамғачхоннинг тобеи эди. Бу элат қорахитойлар хони Гўрхон ёрдамида Махмудхоннинг тобелигидан чиқиб, ўз давлатларини тузиш ниятида диндош, элдош халққа қарши жангга отландилар. Боғлар пайхон этилди, ўн минглаб отлар туёғидан, минг-минг таноб экинлар шудгорга айланди, юзлаб эр йигитлар асир олинди. Қорахитойларнинг аксарияти бутпараст эди. Улар масжидларга ўт қўйдилар,

Исфижоб атрофидаги, Ичкентдаги авлиёлар макбарасини вайрон қилдилар, қалъа девори бузиб ташланди.

Тўрт йил бурун Гўрхон юз минг кишилиқ лашкарига бош бўлиб Самарқанд сари юриш қилганида яна Исфижобни талади, гўё инграб ётган бемор шаҳар кўксига ханжар уриб кетди. Бир-икки йилдирки, Исфижоб олов ичидан омон чиққан афсонавий қақнусдек аста-секин ўзига келаётган эди. Ёш ниҳоллар ўтқазилди, экинзорлар тикланди, кўмилган ариқлар қайта очилди, масжид-мадрасалар таъмир этилди.

Исфижоб ҳокими Рукниддин эди. У Султон Санжарнинг жияни, Маҳмудхоннинг оғаси марҳум Аҳмадхоннинг ўғли. Энди ўттиз ёшларни қоралаган бу йигит такаббур, жиззаки ва ўзбошимча эди. Рукниддин ўзини ботир жангчи деб санар, дарҳақиқат, ўқ отмоқ, қилич чопмоқ бобида у моҳир эди. Лекин диний илмларга бефарқ қарарди. Боз устига уламоларни ёқтирмас, отамнинг ўлимида уларнинг қўли бор, деб кўнглида дин аҳлига кек сақларди. Шу туфайли Шайх истиқболига чиқишни аввал ўзига муносиб кўрмади. Исфижоб қозисини чақиртирди. Рукниддин Сайрамсув бўйида, ўн икки қанотли шоҳона оқ ўтовда қимиз шопириб ёнбошлаб ётарди. Қозикалон кирди. Тўрга яқин, ҳокимнинг ўнг тарафига ўтиб ўтирди. Қозикалон етмишлардан ошган нуроний қария, Бағдодда илм олган алломалардан эди. Отаси тенги фозил кишининг иззати учун Рукниддин ақалли бўқсасини ҳам кўтармади. Заранг қосадан қимиз симирди, енги билан лабини артиб, қозига ўгирилди:

– Қози жаноблари, биз сизни бир юмуш важҳидин чорладик. Биласиз, Шайх ҳазратлари келаётир. Ҳозир Бодомсув бўйида тўхтабди. Насиб этса, номози дигарда шаҳарга етиб киргай. Ёнингизга арқони диндан уч-тўрт кишини олиб икки оғоч ерга борсангиз, Шайх ҳазратларини бошлаб қароргоҳимизга олиб келсангиз, деган тилагимиз бор. Биз Ҳазратга ёнимизда хос ўтов тиктириб қўйдик.

Таомилга қўра, қози «Бажонидил, тақсир!» деб ўрнидан туриши керак эди. Лекин у бундай қилмади. Сукут сақлаб ўтираверди. Рукниддин қозига ажабланиб боқди.

– Не мулоҳазага бордилар, тақсир?

– Мулоҳаза шулким, Шайх Ҳазратлари Самарқанд ё Исфижоб қозиси эмасдур, Туркистон шайхларининг

сархалқасидур. Хожа Аҳмад Яссавий жаноблари шоҳлар хузурига бормас, билъакс, шоҳлар Ҳазратнинг хузурларига бориб дуо тилайдурлар.

Рукниддин беихтиёр қаддини қўтарди. Наздида, қози муболаға қилаётгандек, унга қасдма-қасд дин пешволарининг обрўсини атай юксак рутбага чиқараётгандек эди. Рукниддиннинг ҳавоий кўнгли ҳамон Ҳазрати Султоннинг улуғ маснадини тан олгиси келмасди.

– Биз ҳазратга астойдил марҳамат кўргазмакни ният қилғон эдик, – деди Рукниддин, қозини амрига бўйсундирмоқчи бўлиб, – вале, Ҳазрат бизни назарга илмасалар, таассуф қилғаймиз, тақсир.

– Ҳазратдин шоҳу гадо баробар марҳамат тилайдур, – деди қози ҳам бўш келмай, – улуғ тағойингиз амирал муслимин Султон Санжар ҳазратлари Шайхга қалинқалин ҳадялар юборадур, бу сир эмасдур. Хон оғангиз, давлатингиз посбони Маҳмудхон жаноблари Ҳазратга қўл бериб мурид бўлғонларидин ҳам хабарингиз бор.

Рукниддиннинг иззат-нафси лат еди. Жиззакилиги тутиб, захархандали кулди:

– Шул боисдан ҳам ўзимиз кўрмаган иззату икромни Ҳазратимга кўрсатмак ниятида эрдик...

Ҳокимнинг бефаҳмлиги қозига оғир ботди. «Илми адён¹дан йироқ бир сарбоз бола ўзини авлиёлар сарварига тенглаштириб ўтирибди, ё раббий! Қандок кунларга қолдик?!»

Қози ичида «Астағфирулло!» деб қўйди.

– Иншоолло, ниятингиз йўлдошингиз бўлсин, хоҷам. Фикри ожизимиз шулким, Ҳазратнинг истиқболига ўзлари бош бўлиб чиқсалар, халқнинг раҳмати ёғилгай.

Қозининг «халқ»ка урғу бериб гапиргани Рукниддинни ўйлангириб қўйди. Бир йилдан бери вилоятда осойишталик йўқолди. Ўқтин-ўқтин дехқонлар исён қўтариб, мулкдорларнинг ерини тортиб олмоқда, солиқдан бош тортмоқда. Қишлоқ оқсоқолларига кўмакка борган сарбозларнинг яроғию отларини тортиб олишаётир. Эл орасида миш-миш кўпайди. Қорлуқлар аскар йиғнаётган эмиш, қорахитойлар тағин босиб келармиш... Рукниддин, айниқса абдоллар²дан қўрқарди. Токи улар бор экан,

¹ *Илми адён* – диний илмлар.

² *Абдоллар* – ўзини худо йўлига бағишлаган дарвишлар.

Исфижобда фароғат қўпмайди. Абдоллар осий банданинг айтганига юрмайди, ёлғиз Шайх ул-машойихнинг гапига кулоқ солар эмиш...

Тахлика тўйғуси кибрдан устун келди. Рукниддин бе-лидаги тилла камарини бўшатиброқ қўйди.

– Сиз вожиб десангиз, Ҳазратнинг истиқболига пешвоз чиққаймиз, – деди ноилож, – аҳли уламони чорланг, қози жаноблари.

Қози қулимсираб таъзим қилди: «Ана энди эсинг кирди, меров!»

Рукниддин уламою умаро дегандек йигирма-ўттиз чоғлик ҳамроҳи билан йўлга тушди. У шоҳона либосда, оқ бедов отда, ёнида сарбозлар. Шайх қарвони Бодомсув бўйидан кўчиб, шаҳарнинг ғарбий қопқаси томон бурилган эди. Белдарвозага етмай, хонариқ ёнида Абдулазиз отанинг марқади бор. Абдулазиз ота тобеинлардан, яъни пайғамбарнинг саҳобаларини кўрган авлиёлардан. Авом халқ ичида Балогардон деб ном чиқарган бу валийнинг қабрини зиёрат қилмай шаҳарга киришнинг хосияти йўқ, деб ҳисобланарди.

Қарвон олдида ерга шитоб билан асо уриб келаётган юзлаб дарвишларни кўриб, наинки ҳоким, ҳатто сарбозлар ҳам четланди. Дарвишлар ўтиб кетгач, Рукниддиннинг кўзи Шайхга тушди. Дархол отининг бошини тортди. Қозикалон билан уламо аҳлининг эгардан узилганини кўриб, Рукниддин ҳам беихтиёр отдан тушди. Уламо унга йўл берди. Ҳоким илдам бориб Ҳазратнинг этагини кўзига суртди. Муборакбод қилди. Қутлов учун руҳонийлар навбатга тизилди.

Рукниддин тагин отга минмоқчи бўлди. Аммо Шайхнинг авзойига қараб фикридан қайтди. Оқ яктагини ҳилпирашиб, ерга қараб сассиз бораётган Ҳазратга эргашди. Шайх, ота шаҳрига ўз оёғи билан миннатдор қадам босиб пиёда киришни кўнглига туғиб қўйган эди. Рукниддин Шайхнинг қайга боришини билмай гаранг эди. Аввалига, қайнотаси Мусо шайхникига қўнса керак, деб ўйлади. Қараса, Мусо бобо қизи билан набиралари тушган соябонли аравани бошлаб йўлини тескари солди. Ҳоким, «Шайхим, жанобларига биз махсус жой ҳозирлаган эдик», дея илтифот қилмоқчи бўлди-ю, тили калимага келмади. Ҳазратнинг юки бор, деганлари ростга

ўхшайди. Бўлмаса, сеҳр қилингандек унга итоаткорона эргашиб келаварармиди?

Исфижобнинг қоқ белида, Жоме масжиди билан Сайрамсув ўртасида хонақоҳ бор. Унга Шайхнинг қавмларидан Исмоилхўжа раҳнамолик қиларди. Шайх карвони унинг изидан эргашиди. Ҳазратни кутиб олишга чиққан минглаб оломон кузатувида зиёратчилар хонақоҳнинг катта ховлисига кириб бордилар.

Отлар сайисхонага топширилди, сарбозлар қўналғаларига кетдилар, дарвишлар ўзларини сувхонага урдилар. Исмоилхўжа Шайх учун ажратилган хосхона эшигини очиб четланди. Бисмиллоҳ деб аввал Султон ул-орифин, унинг изидан Рукниддин, Сулаймон, Ашрафхон қози, Бобо Мочин, Исфижоб уламолари ичкари ўтдилар.

Шайхнинг ишораси билан Сулаймон «Таборақ» сура-сини тиловат қилди. Рукниддин хиёл эгилиб таъзим бажо келтирди:

– Ота юртингизда хуш кўрдик, Шайх ҳазратлари, қадамлари қутлуғ бўлғай...

Ҳазратнинг хорғин чехраси ёришмади. Аста бош силкиб қўя қолди. Энди Рукниддин мезбонлик вазифасини адо этмоғи лозим эди. У тагин хиёл энгашиди:

– Пирим, фурсатлари мусойида этса, бир пиёла чойимиз бор эди. Биз сиз жанобларига атаб Сайрамсув ёқасидан жой ҳозирлаб қўйиб эдик. Сухбатларидан баҳраманд бўлсак, деган умиддамиз...

Шайх гапни чўрт кесди:

– Бизнинг чойимиз ҳам, жойимиз ҳам шу ерда. Ўзлари марҳамат қилсинлар, хизматларига тайёрмиз.

Рукниддин мулзам бўлди. Гўёки, Шайх – мезбон, Рукниддин меҳмон эди. Шайхнинг гапини ҳоким ўзича йўйди: «Атаганинг бўлса, шу ерга келтир, мени овора қилма!»

Рукниддин ўрнидан турди. Шайх билан Сулаймондан бўлак барча дув қўзғалди. «Исфижоб ҳокимини писанд қилмайдиган чўтир мулло ким бўлди экан?» дегандек, Рукниддин Сулаймонга олайиб қараб қўйди.

Ҳадемай хонақоҳ ховлисида дошқозонлар осилди. Шотили араваларда нимта-нимта қилинган бузоқ этлари, бутун қўйлар, қуш гўшти, сават-сават мева-чева, қоп-қоп қовун-тарвуз келтирилди. Бу Рукниддиннинг зиёратчиларга эҳсони эди.

Рукниддин эртасига ҳам, индинига ҳам Шайх ҳузурига етишолмади. Вилоят пучмоқларида исёнлар бошланган эди. У қўзғолончилар билан музокара олиб боргани кентларга чикиб кетди.

ДИНДАН ЧИҚҚАН ҚОРЛУҚ

7- ф а с л

Эй, Муҳаммад! Сени бутларга чўқинишга ундовчи кофирларга айтгинки: «Эй, кофирлар! Мен сизлар ибодат қилаётган нарсаларга ибодат қилмасман. Сизларнинг динингиз ўзларингиз учун, менинг диним ўзим учундир».

«Кофирун» сураси

Мўмин мўминнинг кўзгусидир.

Мўмин мўминнинг биродаридир.

Ҳадис

...Тонг отишини Шайх интизор бўлиб кутди. Олис йўлдан ҳориб-чарчаб келган бўлса-да, сахаргача мижда қокмади. Уни падари бузруквор ила волидаи меҳрибон руҳи чорлади.

Ташқарига чиқади, киндик қони тўкилган юрт осмонига разм солади. Қоронғи гумбаз ичра шамдай милтираб турган беҳисоб юлдузларга тикилиб энтикди. У ўзи туғилиб ўсган маҳалласига ёвуқ ерда турарди. Шу ерда таваллуд топди, отасининг қўлида савод чиқарди, қаландархона биқинидаги Кўкмачитда ўқиди. Муаллими аввал – отаси бўлса, муаллими соний – китоблар эди, оламнинг инжу сирларини ўзида мужассам этган тазкиралар, рисоалар, маноқиблар, баёзлар, куллиёту битиклар эди. Унинг қўлидан китоб тушмасди. Ҳовузга сувга борса ҳам, дўконга чиқса ҳам қўлтиғида ораста қилиб ўралган китоб бўларди. Эсида, у етти ёшида Қуръонни ёддан айта бошлади, пакана, абжир домласи Тойчоқ домла ёқа ушлади, сабоқдошлари ҳавас қилди, шўрлик онаси эса, «Бола деган ҳам шу қадар тинимсиз ўқийдими, мияси айниб қолса, нетаман?» деб чўчиган эди. Аҳмад мутолаадан бош кўтармас, унинг қувончи, бахти, топган хазинаси ақлни лол қолдирадиган доно китоблар эди. У ёш эди, ҳали Исфижобдан тўрт қадам ҳатлаб нарига чиқмаган эди,

бирок танҳо ва закий маслаҳатгўйлари бўлмиш китоблар орқали ўзича дунёни кашф этмоқчи, бола кўнглини алғов-далғов қилаётган мубҳам, чигал сўроқларга жавоб топмоқчи бўлар эди.

Аввал онаизоридан айрилди, саккиз ёшга кирмай отаси ҳам Аллохнинг раҳматига борди. Ёлғиз жигарпораси Гавҳари Шахноз иккови бўтадай бўзлаб қолдилар. Шукрим, Сайхун тарафдан, яссилик бобоси Арслонбодан нидо келди. У икки етимнинг бошини силаб иссиқ бағрига олди. Гавҳарга жой бериб қизим деди, Аҳмадни ўғлим деб ёнига ўтказди. Нон-туз берди, таълим-тарбия берди. Ўшанда бола Аҳмад опаси икковининг махзун аҳволдан, Арслонбосининг меҳру шафқатидан мутаассир бўлиб, илк бора шеър тўкиган эди. Музлаб ётган кўнгил қафасини бойчечакдек ёриб чиққан бу сатрлар то тирек экан, ёдидан ўчмас:

*Ғарибликда ғариб бўлган ғариблар,
Ғариблар ҳолини билган ғариблар.
Сабаб бирла йироқ ерга борибон
Қариндош қадрини билган ғариблар...*

Шу кетганича салкам эллик йилдан кейин, тўрт йил бурун Исфижоб тупроғига қайтиб қадам босган эди. Мана, энди яна келди. Бу сўнги зиёрати. Шайхнинг элдан махфий бир сири бор эди. Агар Тангри таоло фазл айлаб муродига еткурса, ҳаждин қайтгач, бу фоний дунёдин этак силкимоқчи. Узлатга чекиниб, қолган умрини тоат-ибодат, зикру сано билан ўтказмоқчи. Шайх хаёлан она шахрига видо айтди. Худди тунов кунни Яссидда, масжид томида тургандек, сарховузларга, юлдузларга, болалиги кечган жинкўчаларга, Сайрамсувга, ўзи билан ер тепишиб катта бўлган тенгтўшлари-ю, унга бир коса сув тутган меҳрибон қора кўзларга ичида таъзим қилиб, ризолик тилади.

Кўкда юлдузлар сийраклашган, аммо субҳисодикқа ҳали бор эди. Шайх хонақоҳ ҳовлисини айланди. Сербар айвонда бир-бирининг пинжига суқилиб ширин уйқуга кетган дарвишларга қараб меҳри жўшди. Улар бир занжирнинг кумуш ҳалқачаларига ўхшарди. Бу ҳалқани турк сулуки дерлар. Сарҳалқаси — Хожа Аҳмад Яссавий. Бир онийлик фахридан кўнгли нурафшон бўлди. Шайх йўл-

йўлакай, Ўтрордан Исфижобга етгунча, «Ё, хабиб!» дея яхшилик элчиларидек шамолга тўш уриб бораётган рухий фарзандлари – дарвишлар шаънига байт тўкиб келган эди. Хозир ўша байтлар маржондек тизилди:

*Куйиб-ёниб кул бўлгон, ишқида булбул бўлгон,
Кимни кўрса қул бўлгон, мардон бўлгон ошиқлар.
Йўл устида хок бўлгон, сийналари чок бўлгон,
Зикрин айтиб пок бўлгон, нолон бўлгон ошиқлар.
Ҳикмат кўрин боғлаган, юрак-багрин доғлаган,
Фарёд уриб йиғлаган, гирён бўлгон ошиқлар.
Гоҳи юзи саргариб, гоҳи йўлида гариб,
Тасбеҳлари «Ё, хабиб!», жавлон бўлгон ошиқлар.*

Дарвишларнинг бир номи ошиқ, бир номи содик, бир номи зокир, бир номи шокир эди.

...Сарҳовуздан сув олиб бетини чайди. Ичкари кирди. Тасбеҳ ўгириб минг дона ўткарди. Танҳолик мақомати – зикри қалбийга берилиб, яна бирор соат кечирди.

Тонг бўзарди. Қадим Исфижоб ҳар кунгидан эрта уйғонди. Ҳазратнинг ташриф буюргани бутун шаҳарга ёйилган эди. Халойиқ тўп-тўп бўлиб сўфийлар хонақоҳи томон оқиб кела бошлади. Аммо Шайх аллақачон Сулаймон билан Бобо Мочинни эргаштириб хужрадан чиқиб кетган эди.

Волидаси – Қорасоч онанинг қабри қалъа ичида, падарининг марқади шаҳар ташқарисида, работда эди. Шайх аввал онасининг бошига борди. Етти қора тош қўйилган кўримсиз дўнглик ёнига тиз чўқди. Она хокини кўзига суртди. «Ёсин»ни ўқиди. Тиловатни тугатиб бир чимдим тупроқ олди ва қўл рўмоли учига тугди. Тагин қабрни тавоф айлаб, анчагача сукут сақлаб ўтирди. Сийнаси оғриди, кўксидан унсиз, изтиробли нидо келди: «Ризо бўлинг, онаизор. Аллоҳнинг ҳукми экан, бизни бевақт тарк этдингиз. Тирикликда хизматингизни қилолмадик, иншоолло, тонгла маҳшарда фарзандлик бурчимизни адо этгаймиз. Илоё, сизни беҳиштнинг тўридин топгайман. Мехрибоним...»

Шайх ота хилхонаси томон кетди.

Исфижоб шимолида, Қизилсувга етмасдан баланд тепалик бор. Бу ер қўхна қабристон. Унда қиблагоҳи Иброҳим шайх ибн Маҳмуд сокин бўлган эди. Қабр ёнида азамат оқ тут ўсиб турибди. Уч йўловчи тут остига

бориб ўтирдилар. Шайх ният қилиб, «Таборак» сурасини ўқиди. Тиловат давомида ён-атрофда яшовчилар бирин-бирин тепаликка қўтарилдилар. Шайхни таниб, ўн-ўн беш қадам берида тиз чўқдилар.

Сунбула тонгининг таровати, жимжит қабристон сеҳри, Шайхнинг майин, одамни сел қиладиган ширали товуши... сомеъларнинг бошини эгиб, қўзларини юмишга мажбур этди.

Ҳазрат теварак атрофида жамоа жам бўлганини пайқаган эди. Шу боис қисқа дуо қилди-да, юзига фотиҳа тортиб, илқис қўзғалди. Бош эгиб отасига видо айтди: «Рози бўлинг, қиблагоҳ, ҳаётлигингизда қилган дуойи хайрингиз юрган йўлимизда йўлдош бўлғай».

Тепанинг у тарафидан пастга эндиладар. Шайх дарё томон бурилди.

– Сув ёқалаб кетайлик. Бу сувларни яна қачон кўрамыз.

Унинг кўксига неча кундан бери ловиллаган соғинч ўти хануз босилмаган, сойдан эсаётган эпкин бу олов тафтини сўндириш ўрнига гўё баттар гуркиратарди.

Ўртада Ҳазрат, Сулаймону Бобо Мочин икки ёнда, сой бўйидаги тор, тақир йўлдан аста-аста кетиб бораяптилар. Сунбуланинг суви тиниқ дейдилар. Сойда ложувард осмоннинг бир парчаси акс этади, сув юзасидаги оқ тераклар гўё ёнбошлаб ётгандек.

Шайх сой лабига яқин бориб тўхтади. Сувнинг босиқ шовқинига қулоқ тутди. Сокин, салобатли оқим уни болалигига қайтарди. Бир вақтлар мана шу сой бўйидаги камарлардан балиқ тутиб, мажнунтол новдасига тизиб олишарди. Севиниб-севиниб уйга олиб кетишарди. Эсида, бир куни ўрта бармоқдек кичкина балиқчаларни кўриб, отаси уялтирган эди. «Болам, вояга етмаганларини тутибсан, бу ғарибларни онаси излаб юргандир, бор, қайта сувга ташлаб кел!».

Ёш Аҳмад чавақларни олиб яна сув бўйига борди. Жони кирсин деб қўлмакка солди. Қараса, балиқчалар ўлиб қолган экан. У йиғлаб юборди. Шундан буён балиқ емай қўйди. Балиқ кўрса, мурдага қарагандай кўнгли сесканади.

Тоғ ортидан қуёш қўтарилди. Сув бетида яшин чакқандай бўлиб заррин чизиқлар ўйнади. Оқар сувда қалқиб турган оқ тераклар сояси сарғимтир тусга кирди.

Йўлда одамлар кўринди. Улар сув бўйида қилт этмай турган оқ либосли, одми саллалли уч кишига ортларидан салом бериб таъзим қилиб ўтдилар. Бобо Мочин билан Сулаймон гоҳо ўгирилиб алик олиб қўйишади. Шайх эса, дарёдан кўз узмайди. У теграсидаги борлиқни унутган, ўз таъбири билан айтганда, «дарду ҳолат пайдо қилган» эди.

Бобо Мочин оқим бўйлаб тикилиб турарди. Бирдан «О-ох-х!» деб сайха тортиб юборди. У бир нимадан қаттиқ мутаассир бўлганда ҳаяжонини ичга ютолмас, ҳатто мажлис чоғи, жамоат кўз ўнгида ҳам хитобдан ўзини тиёлмас эди. Бундай қилиқ беадаблик саналарди. Шайх бир неча бор дашном берди, устунга боғлаттирди. Бироқ Бобо Мочин тавбадан чарчамади, сайха урмоқни ҳам тарк этмади.

– Тавба қилдим, пирим... Ҳўв анавини қаранг. Ё мажнун, ё кофар!

Шайх билан Сулаймон чап томонга назар солдилар. Сув бўйидаги ўтлоқда ёлғиз қапа кўринадди. Қапа олдида бошланг бир кимса қизил баркашдек бўлиб чиқаётган офтоб сари қўл чўзиб, нималардир дейди. Ана, у илкис тиз чўқди, чўқкалаб ўтириб яна кунга хитоб қилди. Сўнг ирғиб турди. Қуёшга уч бора эгилиб салом берди...

– Юринглар! – деди Шайх ва йўл бошлади. Ёлғизоёқ йўлдан пастга эндилар. Қапа эгаси кўринмасди. Сой тошидан ясалган омонат ўчоқ устида қора қумғон қўнқайган. Ҳаммаёқ тутун. Шох-шабадан тикланган қапа сиртидаги арқонга кичкина-кичкина тўрсаватлар илиб қўйилган. Ўчоқ олдида қора қумғон турибди.

– Ҳўв, тирик жон борми бу ерда? – деб Бобо Мочин чор атрофга қараб қўйди. Қапа ичидан товуш келди:

– Бизни борлаб каган тийрик жонга тийрикман!

Ичкаридан жун чакмон кийиб, белини чилвир билан боғлаган келбатли йигит чиқди. У ялангбош эди. Сочи ўсиб елкасига тушган, йирик-йирик кўзлари одамга нохуш боқарди. Йигит уламонома уч саллаликка менсимагандек қараб қўйди. Сўнг бошини хиёл эгиб таъзим қилди. Бироқ қўлини кўксига қўймади.

– Нечук салом бермайсан, бетавфиқ? – деди Бобо Мочин қаҳрланиб. – Масихиймисан?

– Йў-ў, ўтпарастан.

Бобо Мочин, «Ана, айтмадимми, кофар!» дегандек Ҳазратга ялт этиб қаради. Ялангбош йигитнинг тили қорлуқ шевабини эслатарди.

Шайх бегона йигитнинг патак сочига синчков боқди:

– Элатингиз не? Қорлуқмисиз?

Йигит бош силкиди:

– Хаййа, қорлуқман.

– Қорлуқлар аҳли суннат ҳисобланур. Улар мусулмонликни қабул қилган. Сиз нечук элдин ажраб юрибсиз?

– Мен ҳам бир пайтлар мусурмон бўлгонман, – деди йигит зарда қилиб, – энди мусулмончиликдин чикдим. Мундай ўйлаб қарасам, туркнинг сўзи тувриякан.

– Қайси сўзи? – деди халитдан бери сукут сақлаб турган Сулаймон. Йигит унга юз бурди.

– Турк айтканакан, тангрим, Қуръондин айирсанг айирғил, бироқ тигирмандин айирма, деганакан.

Бобо Мочин пичинг қилди:

– Хой, мажусий, диндан чиққан бўлсанг чиқибсан, аммо одамгарчиликдан ҳам чиқдингми? Эшигингга келган меҳмонни тик қилиб қўй, деган гап қайси мазҳабда бор?

Йигит индамади. Чўрт бурилиб ичкари кирди. Бўйра олиб чиқиб қапа олдига тўшади. Устига йиртиқ-ямоқ кигиз ёзди.

– Ўтирсинлар, тақсирлар, – деди кигизга ишора қилиб. Меҳмонлар қора наматга чиқиб чордана қурдилар. Кофар йигит рўпарага, кўхна теракнинг тўнкасига чўнқайди. У бевақт ташриф буюрган кишиларга ажабланиб боқди. «Ким бўлди булар? Муптими? Қозими? Не иши бор? Не дерди, ё динга кир ё кўч, дейди-да».

Кофар йигит Бобо Мочинга ер остидан кўз ташлади. Хайиқди. «Манови ола кўзлиги ёмонга ўхшайди. Ўзиям олбостидай бесўнақайакан».

Шайх тикка савол берди:

– Хўш, биродар, сиз нечук тегирмонни Қуръондин устун қўйдингиз? Нафсингизга қулмисиз?

Кофар совуқ қулмисиради:

– Ким напсига қул эмас? Мулласими, қозисими, оқсоқолими? Ё, қорахитойими? Бари қул. Барининг томоғи тешик.

– Бундин чикди, дунёда қурсоғингиздан бўлак ғамингиз йўқ экан-да? Еб-ичиш, ётиб-туриш...

– Мақсадингизни билдим. «Э, қорлик, сенга имон керак эмасми?» демоқчи бўласиз. Имон керак. Пайғамбар айткан экан, имонсиз киши яланғоч одамга ўхшайди деб. Не қилай, менинг имонимни сизнинг мусулмонларингиз ечиб олдилар.

Шайхга қорлуқнинг мажози ёқди. Лекин, «Сизнинг мусулмонларингиз» дегани ўйлантирди. «Танидими? Қайдин танийди, энди келиши бу ерга».

– Демак, сиз халқи оламдин бешиб, мана бундай хилват ерларда, тоғу тошда яшамакни азм қилдингиз, тўғрими?

– Туври. Қайдин билдингиз?

– Билдик-да. Яланғоч одам эл ичида қандай туради?

– Бети йўқ одам тура беради. Шармандага шаҳар кенг, деган гапни эшитмаганмисиз? Ана, бизнинг имом турибди. Балоям ургани йўқ. Мачитга бориб бир хил сўз сўйлайди, уйига келиб бир хил сўз сўйлайди.

Кофар ортига ўтирилди. Тумшувидан оппоқ буғ чиқариб шакиллаб турган қумғонга қараб қўйиб, ўрнидан турди. Бобо Мочинга тишининг оқини қўрсатди.

– Бир чой дамлай. Азонги насибадан қайтма, депти бурунги машойихлар. Йирканмасанглар, бизни қўлимиздин бир косадан чой ичиб кетинглар, тақсирлар.

У қапага кирди. Икки сопол косача билан тугунчак олиб чиқди. Косаларни қайноқ сувда обдан чайди. Кейин тугунчани очиб, хидлади-да, чимдим-чимдим бир нима олиб қумғонга сола бошлади.

– Чой ўрнига бир ғалати нарса дамлаб бераман. Ўпкаламасинлар. Чойни уйдаям ичасизлар. Бу нарса пакаат бизда бўлади. Ўзим товдин териб каганман. Бу чўпни меҳригиё дейди. Эки одам дамлаб, бир косадан ишса-чи, бирови-бировини ёқтириб қолар эмиш. Энди, бу бир чўпчак-да, туврими, тақсирлар?

Йигит жавраб ўтириб чой дамлади. Дастурхоннинг ўрнига кирчимол белбоғ ёйди. Қумғондан бир коса чой қуйиб, ўнг қўллаб Шайхга узатди. Чой ниҳоятда хушбўй, мазали, ундан тоғ райхони, ифор, кийикўти, яна аллақандай гиёҳларнинг муаттар иси анқиб турарди.

Сулаймон чойдан бир хўплаб, мезбонга қулимсиради:

– Бундан имомингизга ҳам дамлаб бермабсиз-да. Меҳри тушиб қолармиди сизга...

Кофар йигит ёниб кетди:

– Э, қўйинг, таксир! – деди қўл силтаб, – ул каззобни кунига уч маҳал меҳригиёга чўмилтирсангиз ҳам пойда-си йўк! Мени диндан чиқорган ҳам асли шул қасамхўр! Ўмаса, кентимдин беруна бўлиб, тоғу тош кезиб кетар-мидим? Ло илоҳа иллолло, деб аробамни тортиб юрмас-мидим!

– Нима қилди?

– Э, сўраманг, таксир, кун бермади. Кундузи кулким-ни бузади, тунда уйқумни бузади. Буйим сўрай бериб жинни қилиб юборди. Сўраса майли, қўшни бўлгандин кейин олди-бердисиз бўмайди, туврими? Бироқ десангиз бу имом оғанини қайтиб бермайди, шуниси ёмон. Чўт сўрайди, ўроқ. Кетман, чилбир, қозон, болта... э, қўйинг-чи, кўзига не илашса сўрай беради, сўрай беради, сўрай беради. Бу кетиши бўлса, бир кун эмас, бир кун аялим-ни ҳам сўраб қолмаса гўрғайди, деб қўрқаман. Йў, худо инсоф бердими, ишқилиб индамади... Олишга келган-да – бисмилло, беришга келганда – астафирилло. Ишқилиб, қайтиб бермайди. Синиб қолди, дейди, йўқолди, дейди... Бир куни уйига чиқсам, етти-саккиз ўроқ, болта, тан-гиз думалаб ётибди. Ҳаммадан сўрайсан экан-да, каззоб, дедим. Шу-шу, игналик ип ҳам бермай қўйдим. Кейин мени чейнашга ўтди. Хотиним ёш бўшаниб атала ичиб ўтирган эди, дуволдин кўриб қолибди. Полончининг заи-паси мусулмон эмас, рўза тутмайди, деб гап тарқатибди. Бола тувғон аял бир нима ейишга ҳақи борми, йўқми? Ё, бўвагини очидин ўлдириши керакми?

Буям ўтаберсин. Бир куни эшикка гадой келиб қолди. Нон-пон бердим. Қарасам, усти-боши ит талагандай бир ёмон, тўкилиб турибди. Уйга обкирдим, эски-туски кийимларимдин бердим. Имонсиз имом буниям эшитиб қобди. Мачитда халойикқа жар собди: «Не дейсан, по-лончи қорлиқ яҳудийни уйига обкириб бир тобокдин ош еди, бундаин кофирни маҳалладан ҳайдаш карак!» дебти. Тавба дедим, ким кофир ўзи? Бир ғарибга томоқ бериб хайр қилғон мен кофирманми ё бўлмаса, биров-нинг ҳақини еб, кўзини лўқ қилиб турадигон ул имом кофирми? Биз ўқимағон омий одаммиз, мана ўзларинг айтинглар, мусулмонми, кофирми, ишқилиб инсон боласи эшигингда зор қакшаб турса, унинг ҳожатини чиқариш каракми ё жўна, деб кетига тепиш каракми?

– Хожатини чиқармаган мусулмон эмас, – деди Бобо Мочин.

– Ўлманг, оға! Кул хўжа Аҳмад пирим ҳам шундай депти. Ул Ҳазратнинг бир хикмати бор эди. Олдин юрган йўлимда ёдлаб юргучи эдим, энди, мана бу тақсирим айтгандай курсоқ қайғиси билан бўлиб... эсимдан чиқибди. – Қорлуқ бошига муштлаб-муштлаб қўйди. Бобо Мочин таваккал қилиб Шайхнинг машҳур байтини ўқиди:

*Суннат эрмиш, кофир бўлса берма озор,
Кўнгли қаттиқ дилозордин худо безор...*

Кофар қўл сермади, баланд товушда хитоб қилди:

– Шу-шу! Аммо турқингиз хайбатли бўғони билан ўзингиз яхши одамга ўхшайсизакан. Ҳазрати Султонимни ёддан биларкансиз.

Сулаймон ер остидан Шайхга қараб қўйди, сўнг Бобо Мочинга ишора қилди:

– Бу тақсир Шайх Аҳмад Яссавий Ҳазратларининг қўллариди таҳсил олганлар!..

– Воҳ-воҳ! – деб юборди кофар ва ирғиб ўрнидан турди. – Мен диндан чиққан бир осийман. Барибир этагингизни тавоф қиламан. Султонимни кўрганакансиз-а?! – У Бобо Мочиннинг этагини тутиб қўзига суртди. Шу пайтгача ҳеч ким Бобо Мочинни тавоф қилмаган эди. Шайх муртидан кулди. Бобокул қизарди. Кофар йигит ўрнига қайтиб оғир тин олди. – Қани энди, Шайх бобо бизнинг кентимизга ҳам бир келса, золимларни йиғнаб олиб инсофга чақирса, ҳей, худобехабар, бир ғарибни оёғости қила берма, буям сендай инсон боласи, деб кўрқитиб қўйса... Келолмайди-да... Ҳазрати Султон ёлғиз, эзғувчи кўп, туврими, тақсирлар?..

Орага сукунат чўмди. Шайх ўйларди: «Бу йигит ҳали исломдин буткул юз бурган эмас. Бургага аччиқ қилиб кўрпа куйдирибдир. Иншоолло, уни ҳақ йўлига қайтарса бўлғай».

Сулаймон кофарга боқди. Бир нима сўрагани оғиз жуфтлади. Шу пайт йигит ўзи гап очди:

– Достоним чала қолди, қумғон қайнагунча бу ёғини ҳам сўйлаб берай. Бир куни ўртамиздаги дувол бузилди. Ёмон хотиннинг оғзига ўхшаб очилиб ётмасин, ке, кўтариб қўяй, дедим. Лой қордим, гувала қилдим. Энди

дуволни уриб турсам, лўкиллаб имом келиб қолди. «Ҳой, бетавшиқ, нага мен тарапимдан дувол солдинг, сен копирга ер етмадими?» деб бақирди. Эски дуволни ўрнини кўрсатдим. Имом қўнмади. «Бу маним ерим, икки газ сурасан!» деб туриб олди. Қўшнилари чақирди. Ма-читга одам юборди. Икки саллалик келди. Бу ёқда бизни гувоҳлар – қашшоқ, ўқимаган, омий. У ёқда имомнинг гувоҳлари – мартабалик, оғзида илми бор, бетлари қип-қизил. «Мусурмон мусурмон билан ер талашмайди» деди мулло. «Имомингиз мусурмон бўлса, нега бировнинг ерини даъво қилади, бундин чикди икковимиз ҳам кофир эканмиз-да?» дедим. Имом войдод солди. Қозига чақиртараман деб ўдағайлади. Оқсоқол келди, одам йиғилди. «Икки газ ер кимдан қолмайди, Самад, деди оқсоқол, бу ёлғон дунёда ҳамма икки газ ер деб юрибди, бер, шунинг кўзи тўйсин».

Даъвогаринг қози бўлгандин сўгин.. не қилардинг, туврими, таксирлар? Э, қўйинг-чи, дуволни уйга қаратиб икки газ сурдим. Барибир имомга инсоф кирмади. Қозига чақибди. Қози, Самадни маҳаллага қўшманглар, деб патво берибди. Сартарошга борсам, сочимни олмайди, қассоб эт бермайди, баққол туз. Уйдан чиқолмай қолдим. Яхшиям ола сигир боракан, ўмаса очимиздан қотардик. Хўрликларим келди... Аробамни хайдаб чиқиб кетдим. Мана, бир йил бўлди, эгасиз товни орасида ғорни уй қилиб тентираб юрибман...

Шайх ичидан зил кетди. Кўз ўнгида Қуръон ушлаб, масжид айвонида қасам ичиб турган Шаҳобиддин хожи, толиби илмлар ҳақиға хиёнат қилиб мадраса ҳовлисига тирриқ эчки етаклаб кирган Ашрафхон қози, мана бу ғариб қорлуқнинг қулбасига панжа ураётган имом ўтди. У кофар йиғитга тикилди.

– Менга қаранг, йиғит.

Қорлуқ қўлидаги чўп билан ер чизиб ўтирган эди, бошини кўтарди.

– Сизни бир ўй безовта қилиб турибди. Бу таксирлар мени динга қайтаргани келган деб хаёл қиласиз. Бу хаёлингиздан кечинг. Мен сизни исломга даъват қилмайман. Шукриллоҳким, жоҳилият даври оёқлади. Ислом мана бу оқар сувдек ҳаёт элтувчи дарёдурким, ташнаком кимсалар унга интилгайлар. Имон ва яхшилик тилаган, поклик ва

савоб излаган ҳар бир банда борки, муродини исломдин топкай. Ислом бамисли бир улӯ дарахтдирким, анинг мевалари беадад. Баъзи дилозор, очкўз золим имомлар чин мусулмон эмас, балки шайтони лаъинга қўл берганлардир. Аллоҳ буларнинг жазосини бергай.

Қорлукнинг қайсарлиги тутди.

– Ҳузур, тақсир, гапингизни бўламан, ил... (у эски одати бўйича илоё, деб юборишига оз қолди) ишқилиб дардингиз бўлинггай. Бундин чиқди, биров мени уриб-сўкса чидашим карак, биринг демай, мўйнимни ийиб турай, овзимдаги нонимни юлиб олсаям, қуллуқ тақсир, энди нон емайман, деб очимдин тиришиб ўлишим керак экан-да? Мен бунга рози эмасман. Қўл кучинг билан эл қатори кун кўрай десанг, қўймаса, ҳар куни бошингда Қуръон оятини таёқдай ўйнатиб турса... Бундай динни не қиламан? Дини ислом биздай усти юпун, оёғи яланг, қуроғи оч кимсаларни ёқлаши каракми, йўқми? Қуръон ким учун ёзилган ўзи? Ёлғон муллалар учунми ё ҳамма учунми?

– Қуръони карим Аллоҳнинг сўзи. Ул барчага вожиб. Шохга ҳам, гадога ҳам. Алломага ҳам, авомга ҳам, авлиёга ҳам, дарвишга ҳам. Бир диёнатсиз қози, сотқин муфтий, нодон мулла, баднафс оқсоқол ислом кўзгуси эмас. Осмондан ёмғир ёғса, жумла олам баҳра олади, қирларда турфа гиёҳлар кўкариб чиқади. Бу кўкатлар ичинда мана бу меҳригидек одамга малҳам бўладигани ҳам, тотсангиз захарлаб ўлдирадигани ҳам бўлади. Худди шундоқ, тўққиз фалак эгаси одамларни ҳам яхши-ёмон қилиб яратмиш. Бири доно, бири жоҳил, бири сахий, бири қурумсоқ, бирининг кўзи тўқ, бириники оч. Бири қаноат соҳиби, ўзгаси нафс бандаси, бири ҳаё билан андишадин либос кийган, тагин бири шармандаликни касби ҳол қилиб олган... Не чорангиз бор? Сиз бир каззоб имом туфайли диндан чиқибсиз. Бундан ул каззобнинг гуноҳи камаймади, сизнинг-да, қимматингиз ортмади. Имом сизни хўрлаган бўлса, билингки, ул эл орасида қарғишга қолди. Мазлумнинг илтижоси харгиз мустажоб бўлгай. Кентингизга бориб қози билан имомнинг бугунги ҳолатини суриштиринг. Ё имомликдин қувилган ё бир балога гирифтор бўлган. Бир ғарибни йиғлатган золимнинг қулиб юришини Аллоҳ хуш кўрмагай. Ал-қасосул минал ҳақ, ҳар кишига ажру мукофот бор.

– Ўмаса не қил дейсиз?! – қорлуқнинг хуноби ошди. – Бошимни тошга уриб ёрай десам, икки норасиданинг увологи қосам.

– Туркнинг мақоли бор. Адашсанг – қўпчилик билан адаш, дейди. Кўриб турибмиз, бир йилда гадо бўлибсиз, икки йилда адо бўласиз.

Қорлуқ бир нима демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади. Шу пайт олисда от кишнади. Қорлуқ ялт этиб ўтирилди, сувнинг нариги бетида саман от минган оқ қалпоқли бир киши турарди. Саман ер тепиниб кўкка сапчийди, суворий тизгинни тортиб бир қўлини ҳавода ўйнатиб ҳайқирди:

– Хе-ей, қор-лу-ук! Жонинг бо-орму-у?!

От тагин чўзиб кишнади. Отлиқ такрор товуш берди:

– Ха-ха-хў-ў-ўй!!.

Қорлуқ йигит ирғиб турди. Ранги дув қизарди, кўзларида тўсатдан ғазаб чақнади. Тўрт сакраб сув бўйига борди. Сохилдаги кишига бир тикилди-да, қўлларини оғзига карнай қилиб жавоб қайтарди:

– Жо-о-он!.. Ха-ха-хай!..

Илдам изига қайтди. У ёқ бу ёққа аланглади.

– Хузур, таксирлар, – деди ҳовлиқиб, – ман бормасам бўлмайди. Қорлуққа бало келибди. Мен кетдим.

У елиб ичкарига кирди. Нималардир тарақлади. Қорлуқ билагига катта ўрма қамчи ўтқазиб чиқди. Капа сиртидан чилвирни олиб, тез-тез белига боғлади. Кумуш барқашдек ялтираб турган офтобга шоша-пиша эгилиб салом берди-ю, лўкиллаб сой бўйига қараб кетди.

Тўғри бориб ўзини сувга отди. Сохилдаги суворий унга пешвоз юрди. Қорлуқни ортига мингаштирди, саманига қамчи босди. Улар бир зумда кўздан ғойиб бўлдилар.

– Нон талашгани кетдилар, – деди Шайх ўзига ўзи гапиргандек. – Қорлуқнинг кўзи тўқ, қорни оч, Рукниддиннинг қорни тўқ, кўзи оч. Ё, раббий!

Уч зиёратчи дуо қилиб ўринларидан турдилар. Ҳазратнинг кўз олдидан ҳозирги манзара кетмай қолди. У қорлуқни чорлаб келган суворий исёнчилардан эканини сизди. Икки кундирки, Рукниддин ўз халқи билан жанг қилади. Ердан бош кўтармай, қалъа сари оғир одим ташлаб бораркан, Шайх қўнглида хаёллар кезади. «Ё, раббий! Нахот тўқлар билан очлар жанги то абад давом этса? Одам зоти мунча бешафқат! Ахир қашқир ҳам

тўйса, оғзидаги луқмасини қавмига илингай. Одам бола-си ўзидин ортса, бировга бермакдин кизғонар, емай-ичмай чиритгай, ерга кўмгай, молга бергай, илло мухтожга лозим қўрмас. Раббано! Бир ҳикматингга ақлим етмай ўртанурман. Қайсики инсон илму ирфон эгаллаб мулло бўлди, олим бўлди, ул ўзини ўзгалардин бир қарич баланд қўйди. Нафсига эрк берди. Турлук-турлук киймакка, тотлиқ-тотлиқ емакка интилди. Бировнинг ризқига илик чўзди. Элдин уёлмади, Аллохдин қўрқмади. Бильакс, кимики кўнгил кўзи сўқир эрса, мактаб кўрмаган омий бўлса, эмгак остида кун кечирса, ул киши қаноатни ўзига зийнат деб билди, ҳаромдин ҳазар қилди. Бир нон топса, ярмини мухтожга илинди, имонини сотмади. Наҳот замондин замон ўтиб уламо бирла фуқаро орасидаги бу тахлит ихтилоф давом этса? Улуснинг кўз тиккани ўшал олимлар эмасми?! Қўли қадоқ, оёғи яланг, курсоғи бўш эмгакчини, кўзлари ёшлиқ етим-есирни хону беклар зулмидин ҳимоя этиб, жонларига малҳам бўладигон ким ўзи? Аҳли илм, фазлу камол соҳиблари эмасму? Халқ аларни фарзандларим демиш. Баски, ўз ота-энасининг дардига дармон бўлмоқдин бош товлаган гумроҳларни не деб атагаймиз? Алҳазар, оқпадар! Йўлдин адашган бандаларингни кўксига инсоф ва диёнат уруғини сочқил, парвардигорим, сендин бўлак кўмакчим йўқ, сен ўзинг меҳрибонсан, ёлғиз сенга сифинамиз...»

ҚОРАДОВОНДАГИ ЖАНГ

8- ф а с л

*Ўзинг мадад бергил, ёда тош,
Отлиқ эмас, тиёдаман, ёда тош...*

Мажусийларнинг қадимги қўшиғи

Рукниддин Шайх билан омонат хайрлашгандан кейин уч кунгача унинг ҳузурига етиб келолмади. У қорлуқлар исёнини бостириш учун Қорадовон этакларига жўнаб кетган эди.

Қорлуқлар юрти асли Марқа билан Қулондан нарида, Болосоғун музофотида эди. Лекин улар Исфижоб вилотида ҳам анча-мунча яшар, миришкор дехқон, абжир

чорвадор эди. Тўрт йил бурун қорахитойлар бостириб келганда улар ерликлар тарафини олди, қирғин-баротга қатнашмади. Бироқ, қорлуқ деса, Рукниддиннинг елкаси тиришарди, уларнинг бари бир гўр, тили бошқа, дили бошқа, деб жини суймасди. Шу хаёлдами, ўз яқинларига сувлик семиз ерлардан иктидо-ҳадя тарзида мулк тақсимлаганда қорлуқларнинг азалий экинзорларига ҳам кўз олайтирди. Уларнинг ота мулкларини кесиб-қирқиб қўлларини калта қила бошлади. Қорлуқлар бунга норози бўлишди-ю, тишларини тишларига қўйди.

Қорахитойлар мағлуб Исфижобдаги ҳар бир хонадондан товон тариқасида беш-ўн динордан солиқ ундирарди. Устига-устак, Рукниддин янги солиқлар жорий қилди. Бу қорлуқларга ҳақорат бўлиб туюлди. Кентларда ғалаёнлар кўтарилди. Уруғ оқсоқоллари маслаҳат қилишиб, Рукниддинга совға-салом билан элчи юбордилар. Ҳокимни мурсою мадорага, инсофга чорладилар. Буни Рукниддин ожизлик, қўрқоқлик белгиси деб англади. Қорлуқ элчисининг кўз ўнгида қимматбаҳо ҳадялар – хитойи шойилар, бухорий зарчопонларни ўтга ёқтирди. Элчининг соқолмуртини қирдириб сазойи қилиб жўнатди. Шарт қўйди: «уч кун ичида қишлоқни бўшатиб Қулонгами балогами кўчасанлар, бўлмаса, уйлариини ўтга бериб, мана бу латта-путтадай қулини кўкка совуражакман». Вилоятнинг турли шаҳарларида яшайдиган қорлуқлар Рукниддиннинг бу жоҳиллигидан дарғазаб бўлиб қўлларига қурол олди. «Мард бўлсанг – эртага Қорадовонга кел, сенга сўғишни бир ўргатайлик!» деб хат йўлладилар. Рукниддинга асли шу керак эди. Ёнига эллик чоғли сара туркман йигитларидан тузилган жангчиларни олиб пешинга яқин Қорадовондаги дўлاناзорга қараб кетди. Дўланазор атрофи очик майдон, бир томони довонга туташ, бир тарафи тор ўзакка бориб тақаларди. Рукниддин оқ отининг жиловини қаттиқ-қаттиқ тортади, бедов осмонга сапчийди, гўё у ҳам эгаси каби урушга хумордек безовта типирчилайди.

Ўзак томонда бир тўп қорлуқ кўринди. Уларнинг йигирма-ўттиз чоғлиги отлик, хачир, эшак минганлари ҳам бор, аммо аксарияти пиёда эди. Қорлуқларнинг қўлларида чўқмор, сўйил, хатто ёғоч айри кўтарганлари ҳам кўринарди. Исёнкорлар даранинг у бетида тўхтадилар. Бир ерга жам бўлиб нималарнидир маслаҳат қилишди.

Тўдадан бир қизил отлиқ ажраб чиқди. Ҳоким томон яқинлаб келди. Ўзақда бир қулоқ сув оқарди. Отлиқ ариқ бўйида тўхтади. Қўлларини оғзига карнай қилиб кичкирди:

– Хў-ўв, мирзолим, кеш ўсаям ақлингни йиғна! Сўзингни қайтиб ол! Солиғингни тўлайик, юртимизга кўз тикма! Бу ерлар Самарқанднинг ерлариямас, қорахонлардин бурун ҳам бор эди. Йўқ, десанг, ке, сўғишамиз, оғангга ўхшаб киргани тешиқ тополмай қоласан, хе-ей, бола!..

«Бола» деган сўз Рукниддиннинг хамиятига тегиб кетди. У садоғига қўл чўзди. Сулҳ таклиф этиб сув бўйида турган қорлуққа қараб ўқ узди. Ўқ визиллаб бориб элчининг ёнидан ўтди-ю, қари дўланага санчилди. Отлиқ қорлуқ ортига чекинди. Икки қўлини кўтариб қавмларига ўгирилди. Баралла, «Овмин! Тангри тош ўзи ёрлақаб золимнинг оғзидин қони кесун!» деган хитоб эшитилди. Шу заҳоти исёнкорлар ёпирилиб сувнинг бу бетига кўчиб ўта бошладилар.

Туркман йигитлар қилич яланғочладилар. От ўйнатиб, чўқморларини ҳавода силкиб, ёғоч айриларини чўзиб хай-хайлаганча сув кечиб ўтаётган қорлуқларга пешвоз чиқдилар. Рукниддин орқароқда, ясси тепалиқда турарди. У илғордаги тўриқ от минган қорлуқнинг кўкрагини мўлжаллаб ўқ отди. Қорлуқ шалошлаб сувга йиқилди. Буни кўриб исёнкорлар уввос тортди. «Хе-ей, қорлу-ук, жонинг бор-му?!» дея бу қирғоққа бостириб ўта бошладилар. Туркман йигитлар отларига қамчи босди. Юзма-юз жанг бошланди. Аскарлар, аввал қорлуқларнинг суворийларини бир ёқлик қилиб олайлик, деб ўйлашдими, жайдари от, ҳачир минганларга хужум қилди. Бир аскар елиб бориб отлиқ қорлуқнинг кўкрагини мўлжаллаб найза отди. Қорлуқ бош эгиб қолди, найза тўрт қадам нарида жанг қилаётган туркман йигитнинг елкасига санчилди. Омади келган қорлуқ найзалиқ аскарнинг қўлидаги қиличини уриб туширди. Чаққон эгилиб, қилични қўлига олди.

Жанг тобора авжига чиқди. Қорлуқлар гоҳо-гоҳо бақириб-чақириб бир-бирини руҳлантлар, «Бос, қорлиғим! Қоч, номард! Етган еринг шу бўлди! Ё Ватан, ё ўлим!» дея дарани янгратарди.

От туёқлари остида бир неча қорлуқнинг ўлиги чўзилиб қолди. Аскарлар жасадлар кўкрагига найза санчиб, тағин

суғуриб олар, куз офтобида найза учида ялтиллаб турган исёнкорлар конига телбаларча кулиб боқар, отларига устма-уст камчи босиб, пиёдами, отликми танламай, қорлуқларни гир айлантириб саваларди.

Чўкмору сўйилга умид боғлаган қорлуқлар қилич-қалқон, ўқ-ёй билан қуролланган босқинчи аскарлар олдида ожизлик қилди. Уларнинг отлари, хачирлари нобуд бўлган, ўн-ўн бештача суворийни ҳисобламаганда аксарият пиёда бўлиб қолган эди. Исёнкорлар отдан тушиб, белларидаги арқонларини ечдилар-у, қилич ўйнатиб бостириб келаётган аскарларнинг рўпарасига туриб олдилар. Аскар энгашиб қилич ураман, деганда қорлуқ чўкмор билан отнинг калласига солади, сўнг қулочкашлаб арқон отади. Аскар чилвирга ўралиб, тўрга тушган беданадай бўлиб қолади. Қорлуқ уни силтаб ерга қулатади-ю, қўлидаги қиличини тортиб олиб, дарров калласини узади. Ҳаш-паш дегунча қўруқ тузоқдан етти-саккиз навқар ер тишлаб бошидан жудо бўлди. Ерда думалаб ётган аскарларнинг отлари кишнаб, жанг суронидан овлоққа қочди. Энди Рукниддин бошлиқ бир тўда навқарлар ҳам чилвир тузоқдан чўчиб пиёда бўлиб олишди. Улар қорлуқлар билан якка-якка олишувга киришдилар. Айри билан чўкморнинг бесўнақайлиги, сўйилларнинг оғирлиги қорлуқларнинг тинкасини қуритди. Бунинг устига қорлуқлар умрбод биров билан уришмай меҳнат орқасида кун кечирган, ҳарбзарб сирларидан беҳабар эдилар. Рукниддиннинг сарбозлари исёнкорларни жазолаш учун махсус тайёрланган, бўйдор, абжир, одам ўлдириш машини олган қотиллар эди.

Намози асрга бориб ҳар икки тарафдан қўли кесилган, ўқ еган, чопилган ярадорлар кўпайди. Оқсув қизил қонга бўялди. Бирор соатдан кейин Рукниддиннинг қўли баланд кела бошлади. Қорлуқлар Қорадовонга чекиндилар. Энди уларнинг нажоти ёлғиз яда тошдан эди. Рукниддин ҳам ўзини андак совитди, сувда бет-қўлини чайиб тин олди. Жанг майдонини кезиб чиқди. Аскарларидан беш-олтитаси ўлиб ётар, яна бир нечтаси дўланага суяниб инграб ўтирарди. Аммо қорлуқларнинг жасади кўринмасди. «Қани улар, қавмлари еб қўйганми?» деди Рукниддин хуноб бўлиб. Қорлуқлар шаҳид бўлганларни тошлар қавагига яшириб кетган, кейин келиб қўмишни

мўлжаллашган эди. Ярадор биродарларини эса орқалаб олиб кетишди. Қорлуқлар довон ўртасида бир замон дам олдилар. Улар энди хотиржам эди. Бу халоскор довон уларни неча бор фалокатлардан сақлаб қолган, ҳозир ҳам золимнинг қасидан асраб қолишига ишонишарди. Қорлуқларнинг умиди – яда тош. Рукниддин келгинди, аскарлар ёлланма. Улар сирли довоннинг кароматини билишмайди. Шунинг учун тепадан туриб тош думалатдилар. Қозондай қора тош Рукниддиннинг олдига бориб тушди. Рукниддин ирғиб турди. Тепага қараб пўписа қилди.

– Хей, ҳайвон, ҳозир чиқиб борғайман! Энангни тополмай, қузғунга ем бўлғайсан, ҳароми!

Тепадан кофар Самад товуш берди:

– Эркак бўлсанг, мунда чик! Ўлигингни санаб бўлдингми, ҳезалак?

Рукниддин қолган-қутган жангчиларини тўплади. Қирққа яқин экан. Ўзи сагчиб отига минди.

– Босдиқ, лочинларим! Ҳар қорлуқнинг бошига минг тилло бераман! Султонлиқ сўзим! Бу ҳаромзодаларнинг ёстиғини қуритганга уларнинг ховли-ери, аҳли аёли мукофот! Лочинларим, шерюрак бўлинглар, ғозий бўлғаймиз, ғозий!

Аскарлар орасида Исфижоб вилоятидан Эртўғон мерган ҳам бор эди. У Рукниддинни йўлдан қайтармоқчи бўлди.

– Тўрам, шу товға чиқмайлик. Ёв қочди, қувсак балога қоламиз. Бу товға отда чиқиб бўлмайди. Ҳосияти йўқ.

Рукниддиннинг кўнглига шубҳа оралади. «Қазисан, қартасан, ахир аслингга тортасан. Мерган шу ерлик, қорлуқнинг тарафини олади-да».

– Сиз кимдин нон ейсиз, биздинми ё анов муттаҳам қорлуқданму?

– Алҳамдулиллоҳ, сиздин нон еймиз, тўрам... Шу важдин товға отда чиқмайлик, дедим. Йўқ, чиқаман, десаңгиз туёғига кигиз бойлаб олайиқ.

Рукниддиннинг жазаваси қўзди:

– Мен пишак эмасман писиб чиқадиғон! Учса юлдузга етадиган арғумоқларим бор. Булар чу деганда товни ун қилиб майдалаб ташлайди! Қани, эранларим, номард қорлуқнинг устига солдиқ! Илоҳим, улўғ тағойим Султон

Санжарнинг музаффар кунларини берсин! Ҳазий! Ҳудо ёр, ғазий бўлғаймиз, ғазий!..

Рукниддин қилич ўйнатиб довонга от солди. Унғача кун ботди. Қорлуқлар довон ичкарисига кириб пистирмада пойлаб турдилар. Уларнинг кўнгилларида қўрқув, умид, тилларида илтижо: «Эй, муқаддас яда тош! Биз ғарибларга раҳминг келсин! Золимнинг жазосини бер! Жужуқларимизни етим қилиб қўйма. Сифинганимиз ўзингсан. Яда тошим, яда тошим, халоскорим, ўзинг мадад бер, яда тошим!..»

Қирқ отлиқ довонга кўтарилди. Шу пайт ажиб ҳол юз берди. Отлар туёғидан ўт чакнади. Тошлар қасирлади, атрофни аввал оқ тутун, сўнг қорамтир туман қоплади. Бирдан қаттиқ шамол эсди. Гир атрофни зим-зиё булут чулғади. Аскарларнинг кўзи тиниб, қайга от суришни билмай қолдилар. Қора туман қуюқлашиб ёмғир томчилади. Ҳадемай, шариллаб жала қўйди. Отлар типирчилаб кишнади, шамол кучайди, ёмғир дўлга айланди. Отлар туёғидан чиққан бўғиқ товуш, дўлнинг тошга урилиб ваҳимали шақиллаши, зулумот қоронғилик навкарларнинг юрагини ёрай деди. Улар қайга қочишни, тарновдан туншаётгандек шаррос қўйиб турган ёмғир зарбидан не илож қилишни билолмай довдираб қолдилар.

Дўл тиниб, майдалаб ёмғир ёға бошлади. Ер балчиққа айланди. Довон соғтупроқли эди, у лаҳзада елимга ўхшаб, отлар туёғини ерга михлаб қўйди. Аскарлар «бу ланъати тов-тошдин» қутулмоқчи бўлиб, отларига қамчи уради, аммо арғумоқлар нечоғли силтангани билан худди юморноқзиқ инига тушиб қолгандек оёқларини тортиб ололмайдилар.

Ярим соатларда жала тинди. Булут тарқади. Кун ёришди. Аскарлар отларининг жиловидан тутиб, учта-тўрттадан ғужанак бўлиб туришар, ҳозиргина бошларига тушган савдодан лолу қарахт эдилар¹.

Рукниддин мағлуб бўлганини бўйнига олди. Индамай отининг бошини бурди. У навкарларининг тўққизтасини йўқотган, «юлдузни урадиган» арғумоқларининг ярмидан айрилган эди.

¹ Қорлуқлар элидаги бундай ходисани Беруний бир китобида ёзиб ўтади. У яда тошни «хажар ул-жалиб ул-магар» дейди. Бу тошга темир буюм тегса, дарҳол хавони булут қоплаб ёмғир ёғиши мумкин экан.

Хуфтон палласи ғозий бўлолмаган ҳоким хос навкарларини эргаштириб қалъага қайтди. Дарвоза тақа-так берк эди. Товуш берди. Дарвозабон бўсафага келди-ю, аммо эшикни очмади. «Оч эшикни, ит ули, мен Рукниддинман!» дея ҳайқирди. Бироқ то кутвол келмагунча дарвозабон зулфинга калит солмади.

Кутвол тошчироқ тутиб Рукниддинни кўрди-ю, ҳокимнинг авзойидан чўчиб четланди. Мағлубларни ичкари ўтказди. Дарвозани қулфлади. Сўнг иккиланиб Рукниддинга қоғоз чўзди.

– Бир қаландарнамо кимса ҳали оқшом келиб бериб кетиб эди, жанобларига аталган экан...

Хат-пат ўқишга ҳозир Рукниддиннинг тоқати йўқ эди.

– Ўқи! Не арз экан?– деди отда туриб. Кутвол липпани йиртиб, тошчироқ ёруғида ҳижжалаб ўқиди: «Номард Рукниддин! Ўғлингни ахтариб овора бўлма. У бизнинг қўлимизда. Эртан қайта сўғиш қиламан, деб уринсанг, жонини олғаймиз. Сени қочирғон қорлуқлар...»

– Аблах!– деб бақирди ҳоким ва гўё хатни қасоскор қорлуқлар эмас, мана бу титраб-қақшаб турган кутвол ёзгандек унинг боши-кўзи аралаш камчи тортиб юборди. Бир хаёли, яна дарвозани очдириб, ёнига юз аскарни олиб қорлуқлар элига бостириб бормоқчи, уларни текис қатли ом қилмоқчи эди. Кейин шахдидан қайтди. Аввало, ўлардай ҳолдан тойган, қолаверса, етти хуфтонда ухлаб ётган қишлоққа бостириб кирса бутун эл-улус ўнгида обрўси тўкилишини ўйлади.

У тўғри ўрдага борди. Ичкари кириб ечинди. Мўйнали иссиқ либосларини кийди. Кетма-кет шароб чақиртирди. Шаробни косалаб ичди. Довонда, қора булут тагида, жалада музлаб қолган навкарларига ҳам узлуксиз май ичирди. Тонгга яқин маст-аласт бўлиб ёнбошлаб қолди.

Кўзини очганида бомдод намози ўтиб кетган эди. Эшиқоғаси кумуш баркашда хат олиб кирди. Рукниддин ўрама қоғозни очиб, хатга мастона кўзларини тикди. Сармаст кўзлари каттароқ очилди, юраги урди. Мактуб икки оғизгина, илло, фироқ ўтида куйиб турган дилига малҳам бергувчи эди: «Ҳоким жаноблари болангизга раҳм қилдик. Сиз ҳам кўнглингизни кенг қилинг энди. Ўғлингизни Яссавий пиримнинг қўлидан олғайсиз».

Рукниддин, тўнғичимдан айрилдим, қорлуқлар кеча-ги маййитлар эвазига ўғлимни жувонмарг қилади, деб қўрққан эди. Умид тарк эта бошлаган вужудига қайта жон киргандек бўлди. Шитоб билан ўрнидан турди. Қарс урди. Эшикоғаси кирди.

– Кутволни чорланг! – деб бақирди ҳаяжон ичида. У Шайх ҳузурига қалъа дарғаси – кутволни юбориб, ўғлини тилаб олмоқчи эди. Кутвол киргунча ўйга толди: «Қорлуқлар Фазлиддинни бекорга Шайхнинг олдига олиб бормаганлар. Ҳокимнинг ўзи эланиб келсин, деган. Бормасам-чи? Ўғлимни бермайдими Шайх? Нега бермас экан, фарзанд кимники?».

Унинг жизғанақ бўлиб турган кўксида икки туйғу жой талашади. Бири, бор, ўғил нигорон бўлиб бандиликда ётибди, дейди. Аммо азалий ғурури оталик меҳрига бўй бермайди. «Борсанг, Ҳазратнинг қаҳрига йўлиқасан. Сени қотилликда айблайдими».

Кутвол кирди. Унинг кетида Исфижоб қозиси Зухриддин хожи кўринди. Рукниддин кутволга қўл силтаб жавоб берди-ю, қозини ёнига чорлади. Дардини айтди. «Шу қария не деса, маслаҳати билан иш қилай».

Қози гапни калта қилди:

– Эгилган бошни қилич кесмас, тўрам. Пиримни зиёрат қилиб фарзандингизни дийдорига тўйсангиз, бир йўла икки савобга ноил бўлғайсиз.

Рукниддин қаторига қози калонни, икки хос навқарини олиб, Ўрдадан чиқди. Хонақоҳ ўрдага ёвуқ бўлгани учун пиёда йўлга тушди.

ЗИКР ОЛДИДАГИ ҲОДИСА

9- ф а с л

*Муҳаммад алайҳиссалом демишларки,
уч нарса одамни ҳалок қилади: хасислик,
очкўзлик ва кибру ҳаво.*

Ҳадис

Орадан икки кун ўтди. Жумъаи муборак. Хонақоҳ ховлисида зикрга тайёргарлик кўрилмоқда. Одатда дарвишлар эрта кўкламдан то қора кузгача Дашти Қипчоқ бўйлаб тариқдай сочилиб кетар, фақат меҳржон охирида

ё киш бошида хонақоҳга тўпланар, кишни тиловат, зикр билан ўтказар, ҳар ким салоҳиятига қараб етти мақомни ўтмак умидида бўларди. Сўфийлар тариқатига қўра, ишқи илоҳийга етиб, ҳусни мутлақ – Аллоҳнинг васлига етмоқ учун етти мақомни босиб ўтмоқ шарт эди. Булар қуйидагилардир: биринчидан, тавба, яъни яратганнинг олдида гуноҳлари учун тавба-тазарру қилиш, муножот ва қасам. Иккинчидан, вараъа, яъни поклик. Бу мақомни ўтган солиқ ҳалол билан ҳаромни ажратиб олиши, биров берадиган текин лўқмага эмас, қўл кучи билан топадиган неъматга ишонмоғи лозим. Кейинги мақом зуҳд, ёинки тийилиш. Зуҳд этган дарвиш аввало нафсини тиймоғи, яхши либослардан, тотли таомлардан, аҳли аёлдан, хуллас, бу фоний дунёнинг ўткинчи лаззатларидан йироқ юрмоғи даркор. Шу йўл билан сўфий тўртинчи мақомга етиб, фақр ёхуд мискин унвонини олади. Сўфийлар ҳалқасида, «Фақирликда тирик бўл, тирикликда фақир бўл!» деган хикмат юради. Улар Муҳаммад алайҳиссаломнинг «Ал-фақр – фаҳри» (фақирлик фаҳримдир) деган ҳадисини ўзлари учун бўйинтумор деб биладилар ва унга қаттиқ амал қиладилар.

Бешинчи мақом – сабр. Мурид туну кун Аллоҳдан сабр тиламоғи, ўз иродасини қўлга олиб, вужудини, қалбини, руҳини сабру сукут ила зийнатлаши лозим. Оғриққа сабр, озорга, хўрликка сабр, бало-қазога сабр, сабр ва яна сабр... Сабру бардош уни олтинчи мақомга – таваккулга элтади. Энди зоҳид ўзини буткул Аллоҳнинг ихтиёрига топширади, ёлғиз парвардигорининг марҳаматига, лутфу қарамига суянади. Аллоҳ таоло ҳам ўз бандасининг ғамини ейди. Ана шунинг учун ҳам сўфийлар лафзида, «Ал-сўфи ибнал вақт», деган калима мўътабар калимадир. Таваккули Аллоҳга берилган сўфийлар омонат нафас – нафаси карбунни муқаддас биладилар, улар ўтар-кетар бу дунёнинг ғам-андуҳларию можароларини кўзга илмайдилар, билъакс, ёлғиз Аллоҳнинг ишқини ёд этиб шу соат, шу дақиқа, шу лаҳза учун шуқр қилиб яшайдилар.

Ниҳоят, узоқ йиллик азиятлардан кейин сўфий сўнги босқич – ризога қадам қўяди. Ризо – тобелик, Аллоҳнинг ҳукмига бўйин эгиш. Бу ҳолатни сўфийлар шундай шарҳлайдилар: туғилмоқ бор, ўлмоқ бор. Де-

мак, ҳаёт билан ўлим орасидаги фурсат бизга омонат берилган. Омонатга хиёнат бўлмасин, десанг, рухингни покла, ўзингни ёмон хислатлардан халос қил. Ҳар бир кимса ўзини яхши хулқлар билан зийнатласа, жамики инсоният софланади, дунёда инсоф, адолат, имон қарор топади ва жабр, зулм, ёвузлик, залолат барҳам ейти.

Тасаввуф аҳкомига кўра, чин солиқ «қол»ни – дунёвий илмларни эгаллаб, «хол» илмига ўтмоғи лозим. Тариқатдан кейин ҳаққул яқин – ҳақиқат босқичи келади. Аммо ҳақиқат эшигини очмоқ ҳаммага ҳам насиб қилавермайди, бунинг учун инсонда буюк руҳий қувватдан ташқари авлиёлик нишонаси ҳам бўлиши керак эди. Фанофиллоҳ деб аталмиш энг олий мақомга ноил бўлган зот – жисман ерда, қалбан самода, малоикалар оламида яшайди гўё. Бундай мартабага муяссар бўлганлар учун замон билан маконнинг фарқи қолмас, улар қушлар, ҳайвонлар тилини билар, атроф борлиқда рўй берадиган ҳодисаларни олдиндан башорат қилишга қодир эдилар. Арабларда Жунайд Бағдодий билан Боязид Бистомий, форсда Юсуф Ҳамадоний, турклар элида Шайх Аҳмад Яссавий ана шундай авлиёлардан эди.

Мухтарам ўқувчим! Дарвишлар, ва умуман, пиру муршид, зикру сано ҳақидаги ҳикоямизни сўнги фаслларга қолдириб, яна хонақоҳга қайтайлик.

Шундай қилиб, хонақоҳда зикрга тайёргарлик кўриларди. Хонақоҳ ташқи, ички ҳовлилардан иборат. Ташқи ҳовли мўъжазгина, бу ерда хонақоҳ бошқарувчиси Исмоилхўжа оиласи билан истиқомат қилар, сулукка бош уриб келган ёш солиқ-толибларнинг ош-сувиға қарайдиган баковуллар ҳам шу ерда турардилар. Ички ҳовли кенг, ҳар тарафи камида етти юз қадамдан келарди. Кираверишда, ўнг тарафда қиблага қаратиб солинган масжид. Ҳовли ўртасида саккиз қирралик улкан ҳовуз. Этак томонда бир-бирига туташ катта-кичик ҳужралар. Ҳали айтганимиздек, толиблар ёзда хонақоҳга оёқ босмас, битта-яримта бемор дарвишни ҳисобга олмаганда то кеч кузгача кентлар, овуллардан бери келмасди. Не чораки, тўрт кундан буён худонинг бу суюкли бандалари – дарвишлар хонақоҳ ҳовлисидан тўрт ҳатлаб чиқолмайди. Муштоқ бўлиб зикри султонийни кутади. Шайх ул-машойих фатво бериб, зикр бошланса-ю, руҳни поклаб, тагин бепоён кенгликлар,

азамат тоғлар қўйнига, сарин еллар ўйнайдиган боғлар ва шарқироқ сойлар бўйига отланишса! Ям-яшил сабзаларни тўшак, тошними, ёғочними ёстиқ қилиб ўрганган хур фикрли озод қушлар – дарвишлар учун кенг ҳовли қафасдек торлик қилаётган эди. Улар тўп-тўп бўлиб баланд девор тагида куншувоқлаб ўтирар, сарҳовуз ёнида ложувард сувга термилиб турар, ёки чет-четда ёлғиз-танҳо ҳолда зикрда айтиладиган шеърлар – Яссавий ҳикматларини пичирлаб юришарди. Хуллас, хонақоҳ ҳовлисида зоҳиран бир осойишталик ҳукмрон эди.

Бу сукунат тўсатдан бузилди.

Ҳовлига тўрт қуролли йигит от чоптириб келди. Иккита йигит ташқарида қолди. Учинчиси, бошига қора либос ўраган, ёнбошига ханжар таққан, белини чарм камар билан боғлаб, оёғига узун қўнжли этик кийган гавдали йигит отдан ирғиб тушди. Жиловини шеригига тутқазди ва унинг олдига ўнгарилган болани даст қўтариб олди. Бола саккиз-тўккиз ёшларда, қопга солинган эди. Навкар йигит болани қопдан чиқариб икки панжасига қўйди, худди мева тўла баркашни қўтаргандек қўлларини олға чўзганча ҳовлига қараб юрди. Унинг вазоҳатини қўриб, гангиб юрган дарвишлар ҳам йўл берди, баъзилари, «Бу занжи қайга бораркин?» дегандек, унга эргашди.

Бола қўтарган барзанги ҳовуз ёнига келиб тўхтади. Атрофида аланглаб турган дарвишдан ўдағайлаб сўради:

– Ҳув, инсон, Яссавий пиринг қайда?!

Дарвиш гарангсиб қолдимиз, индамади. Қора либосли йигит бақирди:

– Ҳув, карқулоқ, нимага миқ этмайсан? Яссавий пиринг қайда, деб сўраб турибмен сендин!

Дарвиш қўлини чўзиб тўрдаги хужрага ишора қилди. Аскар катта-катта қадам ташлаб тўрға қараб юрди. Бола бир-икки типирчилади. Йигит парво қилмади, боланинг бетига қаттиқ туфлаб қўйди-да, тўғри хужрага етиб, ичкари кирди. Қўзи қоронғиликка ўрганмаганликданми, ичкаридагиларни ажратолмай, бўсағада бир нафас тек туриб қолди. Ниҳоят, давра қуриб ўтирган қарияларга қўзи тушди. Улардан иккитасини танигандай бўлди. Булар тунов куни капасида чой ичиб кетган кишилар эди.

– Султоним қайсингиз бўласиз? – деди йигит, ўтирганларга бир-бир қўз югуртириб.

Шайх бўлажак зикр олдидан суҳбат қуриб ўтирган эди. Даврадошлари – Бобо Мочин, Ашрафхон қози, Исмоилхўжа, яна Исфижоб уламоларидан ҳам бор эди. Бобо Мочин кофар йигитни таниди, унинг бетакаллуфлигидан гаши келди. Агар ёнида Шайх бўлмаганида ирғиб туриб, кофарнинг бетига шапалоқ тортиб юборарди. У оғир чайқалди-ю, ғазаби тилига кўчди:

– Хўв, кофар! Сени ҳам инсон боласи тувғонми ё хайвондин бўлғонмисан?! Ижозат сўрамай эшиқдан кириб келдинг. Салом берсанг, тилинг кесулгайму, ноинсоф?! Бир уриб бетингни бузайми ҳозир?!

Ашрафхон қози кофарни эшитиб, ёқасини чангаллади, «навзамбилло» деб қўйди. Қорлуқ йигит аввалги шаштидан тушди. Калласини хиёл эгиб таъзим қилди.

– Оламини ёритқувчи офтоб сизларни ёрлақасун, тақсирлар, – деди «Ассалом» ўрнига.

– Ана энди дардингни айт, Шайхимда не юмушинг бор эди? – деб сўради Бобо Мочин.

– Мана буни топширмақчийдим...

Қўл-оёғи боғлиқ бола типирчилади. Бошини у ён-бу ён чулғаб ғудранди. Ашрафхон қози гўё фахрланган бўлиб нимтаъзим қилди ва Шайх томон бурилди:

– Ҳазрати Султон жаноблари бу киши бўладилар.

Қорлуқ йигит ишонмагандек шайхга қараб қўйди. Жуссаси кичкина, қотма, буғдойранг. Уст-боши ҳам фақирона. Тунов қуни биров унга «Мана бу кишим Ясавий пирим бўладилар» деса, бекорларнинг бештасини айтибсан, аҳмоқ қилма, дерди. Авлиёлар авлиёси ҳам шундоқ... жайдари одамга ўхшайдими?

Қорлуқ йигит болани тап эткизиб Шайхнинг олдига қўйди. Шайх бу ким, деб сўрамади. Қорлуқ энди гапга оғиз жуфтлаган эди, Шайхнинг ўзи сўз очди:

– Рукниддиннинг фарзандими?

Қорлуқнинг ранги бўзарди. «Қайдин билди, мендин бурун отаси хабар қилганмикан?»

– Танидингизми, тақсир? – деди кофар каловланиб ва Шайхнинг кўзига довлдираб боқди.

– Бу болани илгари кўрмаганман, – деди Шайх – сиз буни отасига қасдма-қасд гаровга олиб келгансиз, тўғрими?

Қорлуқ энгашиб Шайхнинг этагини ўпди.

– Авлиёлигингизга энди инондим. Ўзи тунов куни қўнглимга келиб эди. Сув бошида-чи, қапада. Анчайин мулло одам... бундайин гапларни топиб айтолмас деб ўйлаган эдим-а...

Кофар яна нимадир демоқчи эди, Шайх унинг гапини кесди:

– Ечинг!

Ўйгит асир боланинг оғзидаги латтани олиб ташлади, қўл-оёғини ечди. Бола ирғиб турди-да, кофарга ёпишди. Ўйгит ўзини тортиб қолди. Барибир бола унинг соқолидан бир чимдим юлиб олишга улгурди.

– Хей, итдан тувғон, тек тур, ўмаса қайта қопга тикаман! – деб сўқинди кофар. Бола тагин даф қилди. Кофар уни итариб юборди. Бола гупиллаб Бобо Мочиннинг тиззасига ўтириб қолди. Бобоқул уни темир панжаси билан сиқиб ёнига ўтқазди. Рукниддиннинг тўнғичи ўтирган еридан пўписа қилди:

– Катта бўлай, энангни кўрсатаман, диндан чиққан кофар! Сенга ўхшаган имони йўқларни аямай кириб ташлайман!

Қорлуқ ўйгит унга олайиб қараб қўйди. Шайх болани олиб кетинг, дегандек имо қилди. Ҳовлидан бир ходим кирди, болани етаклаб олиб чиқиб кетди.

«Кофар Самад» бўйрага тиз чўқди. У шошиб турган эди, икки оғиз дардимни айтаман-кетаман, деган хаёлда тамшанди. Бироқ Шайхнинг кўзига қаради-ю, гапининг калавасини йўқотди. Ичида изоси келди. Қизик, шу билан иккинчи марта ўзини йўқотиши. Ҳўв ўша куни, сув бўйида ўтирганида ҳам шундай бўлди. Шайхнинг кўзларида нимадир бор, одамга қараса, тилингнинг учида турган гапингни тополмай, баданинг қизий бошлайди.

– Бу гўдак сизга омонат, Шайх бобо. Биз Рукниддинга яраш-яраш қилайлик деб элчи юбордик. Номард экан, элчимизнинг қулоқ-мурнини кесиб қайтарибди. Қорлуқнинг бешиқдаги боласигача кириб ташлайман, дебди. Отнинг тезагини ебсан, дедик. Дунёнинг ярмини олғон Санжар тағойинг не бўлди, ҳўв Самарқандда шўппайиб ўтирғон Маҳмуд оғанг не бўлди, бир ўйла, деб хат бердик. Шайх бобо, сиз авлиё одамсиз. Рукниддин золим келса... боласини излаб келади, биламан... агар келса, айтиб қўйсангиз, отамиз бир – Одам Ато, энамиз бир – Момо

Ҳавво, беш қўлини овзига тикмай тинчига юрсин. Бизнинг бир бурда нонимизни ўзимизга егизса, биз унга тиймаймиз. Қорлуқ ҳам шу ернинг ияси. Ўтпараст бир кофир бўлатуриб сиздин ўтинаман, бобо. Йўқ, тияберса, уйини вайрон қилиб, болаларини оловга солғаймиз... Ана энди, тақсирлар мен кетдим. Номард кеб қолмасин. Келса, шундай азиз ерда қон тўкилади.

Қорлуқ бош чайқади, уф тортди. «Вой, қорлуқ бўлиб яралғон жоним-а!» деб афсус-надомат ичида чикиб кетди.

Чорак соатлардан кейин хонақоҳ ҳовлисига Рукниддин кириб келди. Эғнида кўк мовут тўн, бошида ёқут қадалган салла, белида тилла камар. У илгариги такаббур Рукниддинга ўхшамас, улуғ бир гуноҳ қилиб қўйиб, тазарру айтмакка келаётган собиқ шаҳзодани эслатарди.

Рукниддин тош терилган улкан ҳовлини миннат билан босиб, Шайх хужраси томон бораркан, оёқлари тагидан чиқаётган товуш гашини келтирди. Гўё бу тошлар саси кечаги, ўша довонда фалокат келтирган қора тошларнинг акс садосидай юрагига ваҳима, ўкинч солди. Рукниддин хонақоҳ тўридаги хужрага юкинди. Паст товушда салом берди. Шайх ҳам оҳиста алик олди. Рукниддин қорлуқларни ёмонлади:

– Бу имонсизлар подшолик солиғини тўламакдин бош тортадир, пирим. Раиятни ёвдин асрайдиғон қўриқчиларни не бирла боққайман? Сўғин, анави кофир қорахитойлар мазҳабига кириб бир-иккитаси диндан чиқибди. Иншоолло, мен белимга ҳазрати Алининг қиличини бойлағанман, Шайхим.

Ҳоким, дини исломни ёқлаб гапирсам, Шайх ёнимни олар, кечаги қирғинбаротни юзимга солмас, деб ўйлаган эди. Акси бўлиб чиқди. Шайх икки кун бадалида Рукниддиннинг барча қилмишларини эшитган эди. Қора довондаги хунрезликни кофар йигит ҳам айтиб берди. Шайхнинг энг ёмон кўргани мунофиқлик эди. Мана, рўпарасида, жаннатдай бир вилоятнинг ҳокими кўзини лўқ қилиб риёкорлик қилиб ўтирибди. Шайхнинг мискин қалби жунбишга келди, даврадаги уламою умаро ичида ҳокимнинг пўстагини қоқиб мулзам қилмоқчи бўлди-ю, фикридан қайтди: «Садқаи сухан. Аллоҳ таоло азал лойини қорғонда бу бадкирдорға бир чимдим инсофу диёнат насиб қилмабдими, энди ўттиз

ёшли гўдакка ваъз-насихат хайф». Ёнбошидан муштдай халтача олиб ҳокимнинг олдига отди. Барча – Сулаймондан Ашраф козию Исмоилхўжагача ажабсиниб қараб турди. Рукниддин халтачани олиб пайпаслади. Унда қуруқ тупроқ борлигини сезиб, қизаринди. Шайх отган халта унга тарсаки мисол таъсир қилди. Турк авлиёси гўё, «Кўзингга тупроқ тўлганда ерга тўясан» дея таъна қилаётгандек эди. Рукниддин каттиқ-қуруқ гап айтиб юборишдан ўзини тийди, лекин ирғиб ўрнидан турди. Остонага борганда ўгирилди:

– Мен сизни бу қадар бешафқат деб хаёл қилмагандим, таассуф... – деди гезариб.

– Бегуноҳ, қуролсиз, захматкаш, ғариб кимсаларнинг қонини тўкмак шафқатли инсоннинг ишиму, ўғлим? – деди Шайх аста. Кейин Бобо Мочинга юзланди, – омонатини беринглар.

Бобо Мочин Рукниддинга эргашди. Фазлиддин қўшни хонада йиғлаб-йиғлаб ухлаб қолган эди. Бобоқул болани уйғотиб, отасининг олдига олиб чиқди. Ота ўғли томон интилди. Бироқ бола қилт этмай тураверди. Рукниддин яқин бориб ўғлининг бошини силамоқчи бўлди. Фазлиддин отасининг қўлини силтаб ташлаб четланди.

– Боринг... Қўрқоқ... Сиз қўрқоксиз. Таёқ кўтарган хайвонлардин қочиб келдингиз...

Рукниддин ўғлининг бетига шапалоқ тортиб юборди. Бола йиғламади. Бетини силаб бақирди:

– Уриб ўлдирсангиз ҳам бормайман уйингизга! Самарқандга кетажакман! Санжар тағойимнинг олдига қочиб кетгайман!

Рукниддин ёнидаги навкарларига қараб ўшқирди:

– Бу окпадарни тутиб оёқ-қўлини боғланглар!

Фазлиддин ура қочди. Югуриб бориб ховли этагидаги балхтутга чиқиб кетди. Рукниддин кўчага сакрашни мўлжаллаб турган ўғлига хавфсираб қараб турди-да, бош чайқаб қўйди. Сўнг навкарларини эргаштирганича гурс-гурс юриб ховлидан чиқиб кетди.

ЗИКР

10- ф а с л

Рухини пок қилган одам асл муродига етгай.

Қуръони карим, «Шамс» сураси

Зикр – жоннинг роҳати.

Аҳмад Яссавий

Қутбиддин зикрни соғинди. У эҳтиросли, халқ тили билан айтганда юрса ерни ёндирадиган йигитлардан эди. Тўрт кундан бери томирларида йигитлик қони хуруж қилар, бадани кизиби, ўзини қўярга жой тополмай беҳуд бўларди. Қутбиддин пир ҳазратларидан бир ҳикоят эшитган эди: мозийда ўтган бир сўфийнинг шавқи ва ихлоси таважжуҳи шу қадар зўр эканки, у намоз ўқиётганида сўнгаклари шақирлаб товуш берармиш. Неча кундирки, Қутбиддин ҳам ўша сўфийнинг кўйига тушиб қолди. Ўн саккиз ёшни бедов отдек эгарлаб миниб олган бу давангирдек йигит жисми жонига яширинган оташин қувватни тезроқ сарфлаб, вужуд шаҳрини ўтли хислар тутқунидан озод қилмоқчи бўлади. Бунга ёлғиз зикри самоё орқалигина етишуви мумкин эди. Зикр эса, аксига олиб кечиктирилди. Одатда у жума кунлари бошланиб то кечгача давом этар, сўнг зокирлар тунни салби вужуд, тиловат ила ўтказиб, азонлаб сайру саёҳатга чиқиб кетардилар. Бу сафар Исфижобдаги ғалаён ва анави кофар қорлуқ билан такаббур Рукниддиннинг ғовғаси тўфайли зикр бир кунга қолдирилди. Қутбиддин хос надим бўлганлигидан Шайхнинг ҳужраси ёнида, Бобо Мочин билан бир хонада истиқомат қиларди. У икки остона орасида бетоқат кезади. Шайх ҳужрасига бориб, ичкарига қулоқ осади, яна изига қайтади, ерга боқиб, «Девони ҳикмат»ни пичирлаб ёддан ўқийди. Ҳовуз атрофида сувдаги аксларини томоша қилиб турган дарвишлар ёнига боради, девор панасида, балхтут тагида калла осилтириб ўтирган соликлар қаторига бориб чордана қуради. Юраги ҳаприқади, ирғиб туриб нари-бери юради, интиқ бўлиб Шайх эшигига термилади. Зора Ҳазрат фатво берса-ю, тезроқ зикр бошланса...

Қутбиддин ташқи ҳовли билан ичкари ўртасидаги кичкина айвонга бориб чўнқайди. Ёнбошига қирқ ёшларни

коралаган котма, чувак юзли бир дарвиш келиб ўтирди. Қутбиддин одоб юзасидан сал сурилди. Дарвиш куллук килди. Қутбиддиннинг қорақўлдай товланиб турган калта соқолига, анордек қонталашган қип-қизил бетига, эғнидаги озода либосига разм солди. Ҳаваси келди. У Қутбиддинни танирди, унинг Шайх ул-машойихнинг яқин муридларидан эканини ҳам билади. Шўнинг учун атайин ёндошиб келган эди.

– Биродар, нафси хайвонийа бирла рухиййани бир кўрсатинг, э уриндим, нафас етмайду, – деди дарвиш энтикиб. Қутбиддин унга кўз қирини солди. Дарвиш сезилар-сезилмас энтикарди.

– Оға, нафасингиз қисадурми? Нечук бу сифат қийналиб дам олурсиз?

– Зотилжамдин қолғон дардим бор. Ҳаво айниган кунлари кўзимга дунё тор кўрингай.

– Иншоолло, жаҳрия бирла тез-тез машғул бўлиб турсангиз, бу дарддин фориг бўлиб кетурсиз, – деди Қутбиддин, – сулукка яқинда кирдиларми?

– Ховва. Қирқ кун бўлди. Тўрт сафар зикрга тушдим, холос.

– Ундоқ бўлса, зикри ал-авқотни¹ тарк этманг. Ўпкангиз тоза ҳаводан тўйиб симириб турса, нафасингиз равонлашгай, оға. Энди менга разм солиб туринг-чи.

Қутбиддин зикри нафасия билан зикри рухиййа йўриқларини кўрсатди.

– Мана, қараб туринг, оға. Мен ҳозир ўпкамни тўлдириб нафас оламан. Кейин оғзимдан чиқараман. – Қутбиддин кенг кўксини кўтариб эркин нафас олди ва «пуф-ф!» – деб дам қайтарди, – буни зикри нафасия дейдилар. Бу – ичак-қориндан келадиған нафасду. Ва ул оғиз-бурун орқали ташқарига чиқади. Қани, нафас олинг-чи, оға.

Дарвиш қийналиброқ ҳаво сўрди, Қутбиддинга тақлидан «пуф-ф!» деб дам қайтарди.

– Тўйиброқ нафас олинг, оға, кўкрагингиз ҳавога тўлсин! Шунда ичингиздаги ел бирла иллат ҳам кўчиб кетгай. Қани, нафас олдик! И-у-юф! Ҳа-а-а! И-у-юф! Пуф-ф! Ўзингизни аяманг! Жоним оғримасин, десангиз аввал жонингизни оғритинг. Боя қоринға олғон ҳавони

¹ Кундалик зикр.

халқум орқали чиқардик, а? Энди бўлса, оғизни юмиб, бурундан пуфлаймиз. Мана бундоқ қилиб, оға, қараб туриг.

Қутбиддин кўкрагини тўлдириб нафас олди ва «пиш-ш» эткизиб бурнидан хаво чиқарди.

– Нафас олғонда ҳам, нафас чиқорғонда ҳам хаёлингизда бир фикр бўлсин. Мен миямни поклайдирман, деб ўйланг. Зикри рухийадан муддао шуурни, ақлни тозартиш, калладаги жамики бегона ғаризаларни қувиб чиқаришдур. Қани, бир машқ қилиб кўринг-чи, оға.

Дарвиш ихлос билан нафас олди, бурнидан хаво чиқармоқчи бўлди, бироқ танг холга тушдимми, оғзини кап-кап очиб эплай олмади.

– Хижолат чекманг, оға, худо хоҳласа ўрганиб кетасиз. Мусулмончилик аста-секин дейдилар. Камина ҳам рухийяни забт этмак учун икки йил заҳмат тортдим. Рухингиз мисоли бир учқур от, баданингиз жилов бўлиб уни тутиб турибди. Рухингиз тизгиндан озод бўлғоч, бадан зулмидан қутулгай.

– Иншоолло.

Шу пайт ён эшикдан Исмоилхўжа кирди, Қутбиддин билан дарвиш хонақоҳ соҳибининг хурмати учун ирғиб пастга тушдилар. Исмоилхўжа илдам юриб Шайх хужраси томон ўтиб кетди. Бир оздан кейин қайтиб чиқди. Уч марта қарс урди. Бу зикр бошланганидан дарак эди.

Ховлида тўзиб юрган дарвишлар бирин-сирин ховуз ёнидаги сада остига жам бўла бошладилар. Сада олдига ўнлаб бўйралар тўшалган, устига туя жунидан босилган кигизлар ёзилган эди. Одатда, одина кунлари бу ерда қирқ-эллик чоғли дарвиш тўпланиб зикр тушарди. Бу сафар, Шайх ташрифи муносабати билан зикри кабир уюштирилган, шу туфайли, Яссидан, Ўтрордан келган зокирлар жам бўлиб, юзга яқин солиқ йиғилди.

Исмоилхўжа қоқ ўртага келиб чордана қурди-ю, «Фотиҳа» сурасини ўқиди. Сўнг кўзларини юмди. У қадим ақидага кўра, Яссавий ҳикматларини ўқиб зокирларни халқага чорлай бошлади:

*«Хув» халқаси қурилди, эй, дарвишлар, келинглар,
«Хақ» супраси ёйилди, андин улуш олинглар!
Қол илмини ўқибон, ҳол илмига етибон,*

*Йўқлик ичра ботибон, борлиқлардан олинглар!
Йиртиб шафқат пардасин, тилаб дийдори худо
Очиб кўнгил дийдасин, мушоҳида қилинлар!
«Хув» аррасин олибон, нафс бошига солибон,
Туни қуни толиблар жонни фидо қилинлар!
Халқа ичра «хув» денлар, ишқ ўтига ёнинглар,
Тан-жон бирла, толиблар, такбир бошлаб айтинлар!
«Хув-хув» тею зор инграб, хув демакдин мағни бор,
Дийдоридин умидвор раҳматидин олинглар!
Кул хожа Аҳмад кул бўлгон, йўл устида кул бўлгон,
Толиблар комил бўлгон, андин ибрат олинглар!*

Исмоилхўжа ҳикмат ўқиб бўлгунча, зокирлар бир ерга жамланиб кигизда давра қуриб турдилар. Энди таҳлил-такбир айтиш керак эди. Жаҳрия тариқатининг шарти шул: зикр олдидан қиёмга туриб, калимаи шаҳодат ўттиз уч карра такрорланади. Шу йўл билан зокир гўё баданидаги уч юз олтмиш томирини аста-секин жунбишга келтиради, хаёлидаги беҳуда фикрларни овлоққа ҳайдайди, бу фоний дунё унсурларидан узилиб, буткул борлиқни унутади, ёлғиз Аллоҳнинг ёди, парвардигорнинг дийдори билан банд бўлади. Такбир ниҳоясига етганда ҳақ йўлига кирган солиқ учун на замон, на макон тушунчаси қолади – оламда ўзи бору Аллоҳ бор, холос.

Исмоилхўжа Калимаи Тоййиба айтди:

– Ла илаҳа иллалло-ох! Муҳаммад-ур расулulloх!

Чор атрофдан жўровоз келди:

– Ла илаҳа иллалло-х! Муҳаммад-ур расулulloх!

Энди зокирлар навбат билан имон келтира бошладилар. Бир дарвиш Калимаи Тоййибани қироат қилар, ҳалқада саф тортганлар уни баралла товушда такрорларди.

Муборак калима кўпроқ айтилган сари зокирларнинг ғайрати жўшиб борар, товушлари тобора жарангдор чиқар, юзга яқин солиқнинг йўғон, ингичка, чўзиқ қироатларидан улкан ховли ларзага келгандек бўларди. Калимаи Тоййиба ўттиз уч марта айтилгач, зокирлар нафас ростладилар ва хонақоҳ соҳибининг ижозати билан ерга ўтирдилар. Худди шуни кутиб тургандек ичкаридан Ҳазрат чиқиб келди. У Сулаймон, Бобо Мочин, Ашраф қози билан сарховуз четига, балх тут остига тўшалган бўйрага бориб ўтирди. Шайх зикр бошлашга ижозат берди.

Орага бир лаҳзалик сукунат чўкди. Дарвишларнинг калласи ҳам, кўзлари юмук, улар шу ўтиришда гўё парвоз олдидан бир сония она заминдан қувват эмаётган қушларни эслатарди. Шайх ул-акбар ҳам уларни бежиз ҳув қушлари – дарвишлар, деб атамаган. Ҳозир улар «Ҳақ! Ҳув!» яъни «Ё азим Аллоҳ!» деган хитоб орқали кўкка – арши аъло сари учмоққа тайёр эдилар.

Ниҳоят, Исмоилхўжа салмоқ билан зикрбоп хикматлардан бирини бошлади:

*Қаҳҳор отлиқ қаҳрингдин
Кўрқиб йиғлар Хожа Аҳмад...*

Чор атрофдан дарҳол «Ҳақ! Ҳув!» деган жавоб янгради.

*Раҳмон отлиқ раҳмингдин
Умид тутар Хожа Аҳмад...*

Энди дарвишлар таомилга кўра чорзарб урди:

– Ҳақ! Ҳув! Ҳақ! Ҳув!

*Гуноҳим кўп, Оллоҳим,
Кечиргайсан гуноҳим,*

– Ҳақ! Ҳув! Ҳақ! Ҳув!

*Барча қуллар ичинда
Осий қулдир Хожа Аҳмад...*

– Ҳақ! Ҳув! Ҳақ! Ҳув!

Исмоилхўжа зокирларнинг бадани қиза бошлаганини кўриб, байтларни жуфтлаб, тезроқ ўқишга тушди:

*Мунофиқлар юрурлар,
Фисқу фужур қилурлар,
Ҳаром луқма еюрлар,
Кўрқиб йиғлар Хожа Аҳмад...*

Дарвишлар воизнинг шиддатига мос ҳолда суръатни тезлаштирдилар, чап томонларига қараб «Ҳақ! Ҳув!» дея солиб, дарҳол ўнгга ўтирилар ва ўткир нафас билан айтилган «Ҳув»дан сўнг хансираб шеърнинг давомини кутишарди.

*Тариқатни билмадим,
Ҳақиқатга кирмадим,
Пир буйругин тутмадим –
Узри кўндир Хожа Аҳмад...*

Зокирларнинг жазаваси қўзиди. Улар энди ўзларини, атроф-муҳитни унута бошлаган эдилар. Шунинг учун бошда дона-дона, ички бир эхтирос билан айтилаётган сўзларни кискартириб, ямлаб бақиришга тушдилар:

– Ҳаққу! Ҳаққу! Ҳаққу!

Шайх азим даврага назар солиб қўзи билан Қутбиддинни ахтарди. Ана у, Исмоилхўжанинг рўпарасида ўтирибди. Зикр шарофати туфайлими, яғринлари янада кенгрок чўзилгандек ёқаси очик, қўзлари ажиб бир жило билан ёнади. «Ҳаққу»лаб икки ёнбошига юз бурганида арчадек учлик, катта кулоҳи бошидан учиб кетгудек бўлиб селкиллади. Қутбиддиннинг жон-жаҳди билан чорзарбни ўрнига қўйиб зикр тушаётганини кўриб, Шайхнинг хаваси жўш урди, завқиёб кўнглини фахр туйғуси эгаллади, хаёлидан бир муқояса липиллаб ўтди: «Агарчандким, қуш сувга тўш уриб роҳатланар экан, бу ёлғиз сувнинг фазилати бўлмай, ўшал қушнинг эҳтиёжи ҳамдур».

Исмоилхўжа мақтаъга ўтди:

*Қул Хожа Аҳмад, тоат қил,
Йиғламоқни одат қил,
Бало келса, тоқат қил –
Ҳақдин бўлур, Хожа Аҳмад!..*

Дарвишлар шоша-пиша чорзарб урдилар ва туришга тайёргарлик кўрдилар. Исмоилхўжа қарс урди. Зокирлар ирғиб ўринларидан туришди. Қўлларини ёзиб бир-бирларининг елкаларига қўйдилар. Энди зикрнинг мураккаб, ва эҳтимол, энг ҳаяжонли дамлари бошланиши керак эди. Буни зикри арра дейдилар. Шайх ул-машойих бир вақтлар, Бухорода юрганида турк сулуқини тузаркан, янги тариқат учун қайси бир зикрни танласам экан, деб узоқ хаёлга толди. Сўфийлар маслагиде икки хил зикр ҳукмрон эди. Бири зикри қалбий. Бу зикр якка-ёлғиз дарвишнинг машғулоти. Зикри қалбийга ружу қўйган солиқ имкони қадар жамоага қўшилмайди, танҳо юриб, танҳо туради, жамоатдан овлоқ ерларда тиловат қилиб, лайлу наҳор Аллоҳнинг ёди билан яшайди. Зикри қалбий тарафдорлари инсон танҳоликда – мулоҳаза, мушоҳада, таҳлил орқалигина ўзининг кимлигини, бу оламдаги ўрнини кашф этади, деб ҳисоблардилар. Хожа Юсуф Ҳамадоний тарғиб этган ва камолга етказган зик-

ри қалбий фалсафаси бир ҳикматда жам бўлган эди: «Кўзингни юм, эй дарвиш, шунда икки олам қўрингай сенга!» Яъни инсон сабру сукун, тавба-тазарру, узоқ йиллик зоҳидона таҳлил натижасида ўзини англайди, у ҳам ўн саккиз минг оламнинг бир бўлаги эканлигини туяди, олами носутдан олами лохутгача¹ бўлган ғойибона ва шарафли йўлни босиб ўтади. Мухтасар қилиб айтганда, зикри қалбий – бу яқка-ёлғиз ҳолда, ички бир ирода, интизом, эътиқод ва тоат-ибодат ҳамда машқ орқали рухан ва маънан камолга етмоқ тариқати эди. У турк элатининг феълени хўп билади. Бу халқ жангари, ғайратли, бир ерда қўними йўқ, тиниб-тинчимас. Унинг устига қони қайноқ. Унга бир оғиз гап кўплик, ярим оғиз гап камлик қилади. Бўз қирларда қурай-қурайлаб мол ҳайдаб юрган, учи-кири йўқ Дашти Қипчоқда от чоғириб шамоллар билан баҳс ўйнайдиган кўчманчиларнинг саҳродай кенг, тоғдай эркин кўнгилларига банд уриб, зикри қалбийга кўндириш амримаҳол. «Хар ернинг тулкисини ўз тозиси билан овлайдилар, – деб ўйлади Шайх, – асов отни уюридан ажратиб олсанг, эгарга бўйсунмас. Уйриси бирла бир ерга жамлаб баравар қўлга ўргатмоқ авлороқ эмасму?» Шайх наздида, инсон баданида мудраб ётган гавҳардек бебаҳо ҳисларни уйғотиб, одам боласининг кўзини очадиган, унга оби ҳайвондан² ичириб, дардига дармон, дилига севинч бағишлайдиган рухий неъмат – бу жаҳрия, яъни қаттиқ товуш билан айтиладиган зикри самоъ эди. «Туркий эл телбадек ўз-ўзи бирла тиллашмоқни хуш кўрмас, анинг саъй-ҳаракати, шижоати, жисмоний қуввати товуш бериб зикр тушмакка мойилдур» – ўйланди Шайх ва Ғавсул аъзам Абдулқодир Гилонийдан мерос қолган ҳадра – баралла, жўровоз зикрни Яссавий тариқатининг бир шарти, деб қабул этди. Унинг яна бир муҳимроқ, олис келажакни кўзлаган пинҳоний нияти ҳам бор эди: «Туркистон заминида бир-бирининг гапига кирмай, оғзи олалик қилиб юрган тарқоқ элат, зора ушбу зикр баҳонаси ила беш панжадек маҳкам бирлашса ва иншоолло, замондин замонлар ўтиб туркий лафзда сўзлагувчи эллар машриқдинми, мағрибдинми келгувчи зобитлар, ватанга-

¹ *Олами носут* – моддий олам, одами лохут – илоҳий дунё.

² *Оби ҳайвон* – тириклик суви.

долар илкида кўпқаридек талош бўлмаса», дея сахарлар Аллоҳ таолога муножот айтарди.

Гилоний жаҳрияси гўёки бир мевали дарахт эди. Неча йилдирки, раббим, деган дарвишлар бу дарахт мевасидан баҳраманд бўлиб, соясида истироҳат топиб келмоқдалар. Шайх бу муаззам оғочга икки яшил буточка пайванд қилди. Бирини зикри арра, иккинчисини зикри султоний деб атади. Дарвишлар ҳозир ана шу зикри арра ҳолатида оғизларидан, бурунларидан тез-тез нафас олиб, халифа амрига илҳақ бўлиб турардилар. Қутбиддин ҳам ҳансирайди, унинг етмиш икки бўғинида ажиб бир роҳатбахш сезги ўйнайди, икки ёнида, рўпарасида ўзидек жанда кийган ва терлаб-пишган биродарлари билан сирли бир олам сайрига жўнайдигандек, дили гупиллайди.

Исмоилхўжа Муҳаммад алайҳиссалом шаънига битилган ғазалнинг бир байтини салмоқлаб ўқиди:

*– Ўн саккиз минг оламга сарвар бўлгон Муҳаммад,
Ўттиз уч минг асҳобга раҳбар бўлгон Муҳаммад!*

Дарвишлар сўнги сатрни баралла, бўғинма-бўғин так-рорладилар:

– Ўттиз уч минг асҳобга раҳбар бўл-гон Му-ҳам-мад!..

Улар халифага тақлидан шеър айтиш баробарида, гоҳ чашга, гоҳ ўннга эгилар, олға хиёл таъзим бажо келтириб, ортга чалқаяр, сўнгра кенг, танобий ҳовлини ларзага солиб «Ҳақ! Ҳув!» дея бақирардилар. Таомилга кўра, ғазалнинг давомини энди зокирларнинг ўзлари навбат билан айтиб, зикри самоъдан зикри аррага ўтишлари лозим эди.

Ўртақдан бир дарвиш товуш берди:

*– Йўлдин озгон гумроҳга ҳидоятлик Муҳаммад,
Муҳим тушса ҳар кимга кифоятлик Муҳаммад!*

Зокирлар тағин тўрт томонга шох ташлаб ҳув тортидилар. Байт қироати тезлашди:

– Маломатни собуни, саломатлик Муҳаммад!..

– Ҳаққу! Ҳаққу!

Ҳаракатлар янада илдамлашди. Аввал дарвишлар ҳар бир байтдан сўнг бир сония тинчиб, навбатдаги зокирнинг хитобини кутса, энди байтдан-байтгача ер тепиниб, бетўхтов тебраниб турдилар. Қутбиддинга навбат келди.

Унинг овози ширадор ва кучли эди. Қутбиддин ким тез айтар боладек ғазалнинг бир байтини нафас олмай шариллатиб ўқий бошлади:

*– Тариқатга раҳнамо иродатлиқ Муҳаммад,
Ҳақиқатга муқтадо ижозатлиқ Муҳаммад!*

Зокирлар ич-ичларидан тошиб келаётган ҳисларини жиловлай олмай жазавага тушди. Улар энди шеър айтувчи воизнинг товушига қулоқ осмас, ҳар қайсиси ўз билганича баралла овозда бақирар, шитоб ила тўрт томонга чайқалиб, бир-бирларини йиқитгудек алфозда арзу самога илтижо қилардилар:

*– Ямонлиққа яхшилик! Ҳа! Ху! Ҳа! Ху!
– Кароматлиқ Муҳаммад! Ҳа! Ху! Ҳа! Ху!
– Товфиқ берган золимга! Ҳа! Ху! Ҳа! Ху!
– Жалолатлиқ Муҳаммад! Ҳа! Ху! Ҳа! Ху! Х-Ҳа-а!!!*

Суръат тагин бир парда тезлашди. Зокирлар томоқларини йиртиб жон ҳолатда бақирар, уларнинг кўзлари олайиб кетган, оқ кигиздан оқиш тўзон кўтарилар, ҳаракат шиддатидан баъзи бир зокирларнинг бошидан қалпоқлари учиб кетган ёки белбоғлари ечилиб оёқ остида ётарди. Бироқ, бу ёруғ оламдан тамом мосуво бўлган, таналари таносухга йўлиққан дарвишлар ҳеч нарсани пайқамас, уларнинг онги, шуури қайларгадир, ўзга фалакларга кўчган, ҳозир фақат оёқлари ер тепиб, вужудларини ларзага солар, елкаларга чангақдек ёпишган қўллари-ю, оғизга сигмай кетган тиллари Яссавий каломини бидирлаб, ҳайкириб такрорлар эди.

Қутбиддиннинг ичи-таши терлаб либослари баданига ёпишиб қолди. У бақувват қўллари билан икки тарафдаги ҳамроҳларини маҳкам ушлаганча, ҳамон ҳай-ҳайлаб зикрга тушмоқда. Исмоилхўжа кетма-кет қарс урди. Бу ишорани англаб, дарвишлар гир айланишга тушдилар. Бетиним бакириб байт айтмоқ, ер тепиб чорзарб уриш, устига-устак гоҳ чапга ўн қадам, гоҳ ўнгга ўн қадам селкиллаб айланиш, орада, баҳоли қудрат дегандек, зикри аррани айтиб ҳув тортиб туриш зокирларни обдан холдин тойдирди. Ғазалнинг сўнгги байтлари айтилганда илгариги шиддат сусайди. Исмоилхўжа қадди дуто бўла

бошлаган дарвишларга қиё боқиб қўйиб, зикрга хотима ясади:

– *Мискин Аҳмад қўлига китобатлиқ Муҳаммад,
Этим, фақир, ғарибга саховатлиқ Муҳаммад...*

Барча «Ё Муҳамма-а-ад!!!» деб қичқирди. Исмоилхўжа жойига келиб чордана қурди. Зокирлар ҳам таппа-таппа ўтирдилар. Нафас ростлар-ростламас, «Олло! Олло! Ў Олло-о!!!» деб узун ух тортиб қўйдилар. Ҳаммаларининг боши эгилди, қўллари қовушди. Шу алфозда, аста-аста юрак ҳаприқишини босиб, дарвишлар бир неча дақиқа сукутга кетдилар. Қутбиддин ҳам кўзларини юмди. Рўпараси оппоқ нурга тўлди. У гўё оқ кигиз устида эмас, кумушранг тахтда, арши аълода ўтиргандек эди.

Таомилга кўра, зикр сўнгида яна Яссавий ҳикматлари ўқилар, бу сокин, ўйчан шеърлар орқали ҳали юрак ўйноғи босилмаган жозиб дарвишлар осойишта ҳолатга қайтар эдилар. Шайх Қутбиддин томонга назар солди. У суюкли шогирдининг кироатини жуда-жуда истарди.

– Қутбиддин, қайдасиз?

Қутбиддин ирғиб турди, қўлларини қовуштириб таъзим қилди.

– Ҳикмат айтинг, ўғлим, – деди Шайх. Қутбиддин пири не битган бўлса, барчасини ёд биларди, кўзларини юмиб, ўзи севадиган бир ҳикматни кироат қилишга тутинди:

– *Ваҳдат хуми очилди, майхонага кирсам мен,
Бир жом ичиб шул майдин масту ҳайрон бўлсам мен.
Ўшал майнинг мазаси ич-бағримни қон қилди,
Бағир қоним оқизиб, жонон сари борсам мен.*

Ҳансираши босилай деган дарвишлар шеър завқиданми ёки бу назмнинг ҳозирги ҳолатларига мос тушганиданми, «Бале!» дея Қутбиддинни алкаб қўйдилар.

*Соқий сунди ҳарнафас қайфиятнинг шаробин,
Сармаст бўлиб ўшал дам нола, фарёд урсам мен.*

– Ҳақ!

*Инсоният яқосин шавқ оташи кўйдирди,
Ваҳдоният дарёсин ўшал дамда сўрсам мен.*

– Водари-иғ!!!

*Ул дарёнинг мавжидин тегма говвос дур олмас,
Жондин кечиб дур учун бахр қаърига чўсам мен.*

– Ё фалак!

*Хожа Аҳмаднинг хумида муҳаббатнинг шароби,
Ошиқларга шул майдин муродинча берсам мен!*

Чор атрофдан «Пийрим!» деган хитоблар янгради. Ҳазрат дуога қўл очди. Хонақоҳ ховлисида йиғилган аҳли жамоат, дарвишлар, хизматкору ходимлар «Овмин!» дея қафтларини жуфтлади.

– Раббано анзилни мунзалан муборакан ва антахайрул мунзилин! Раббано! Менга шундай манзил бергилки, у манзил менга ва эгасига муборак бўлғай! Сен яхши манзил бергувчисан. Аллоҳу акбар, вассалом!

– Аллоҳу акбар!

Шайх енгил қўзғалиб, хужраси томон юрди. Зикр тамом бўлган эди.

ИККИ ҚАЛТИС САВОЛ

11- ф а с л

Одамни қучоқлаб ўлдирса ҳам бўлади.

Шарқ хикмати

Бир ҳафтадирки, Шайх Исфижобда сокин бўлиб турибди. Бу жаннатмакон манзилдан сира кўнгил узиб кетгиси келмайди. Туғилган ерингнинг тупроғи зар, тикони гул, тахир суви болдай тотли бўлар экан. Шайх ўтган ҳафта ичида атроф-жавонибга сайрга чиқди, олис-ёвуқ овулларга борди. Оқсув бўйларида, Қорамурт, Кўкбулоқ кентларида эл-улус дастурхонидан туз тотди, азиз авлиё-анбиёлар турбатини зиёрат қилди. Ҳазрат қайга борса, «қўнгли синиқ халойиқ» дардига қулоқ тутишни, қўлидан келмаса, тили билан уларнинг мушкулини осон этмак йўлини ахтарарди. Етти кун бадалида бомдоддан хуфтонгача хонақоҳдин зиёратчилар оёғи узилмади. Работдан келган чорикорлар, мадраса муллабаччалари, мазористон мужовирлари, мударрислар, тужжорлар, кент оқсоқоллари, қаландарлар, мухтасиблар, Боласоғундан Урусия диёрига кетаётган сайёҳлар, қўчманчи морбозу сохирлар, ё муслим, ё насроний бўлолмай аросатда

қолган мажусийлар... хуллас, шу зангори осмон остида охиратнинг яроғини гоҳ топиб, гоҳ йўқотиб юрган кулли башар борки, барчаси Шайх ул-машойих даргоҳига интилар, унинг суҳбатидан бахраманд бўлишга ошиқарди. Етти иқлимда қутбул ақтоб, авлиёлар сарвари дея шуҳрат тожини кийган бу оппоқ бежирим соқолли, ўзи ҳам, либоси ҳам одми, аммо лафзи кескир, сухани рамзий, ҳукми қатъий валийнинг мажлисида тонг орттириб, кун боттириш умидида юрганлар сон мингта эди. Бир ҳафта давомида Шайх минглаб аҳли мўмин бирла суҳбат қурди, уларнинг юзлаб саволига жавоб берди, илоҳий ишқ, мушриклар, саҳобалар, аҳкоми ислом, ирода ва қудрат, Ҳақ Мустафо суннати, фарзи айн, фарзи кифоя, зуҳд ва тақво, дарвишлик фазлу камоли, хилвати шариат, хилвати тариқат, зикру самоъ шарҳини сўзлади. Амримаъруфдин, наҳйи мункардин ваъз айтиб, ҳуқамо бирла авом халқни инсофга, тавфиққа чорлади.

Бас, энди сафари қариди, энди йўл тадоригини кўрмак керак. Сунбула видо айтмоқда, йўл олис, Самарқандгача мезон ҳам заволга етгай. Ҳали олдинда Қаффоли Шоший зиёрати, Чўли Малик захмати турибди. Унинг кўз ўнгида Самарқанддаги ғариб ҳужраси, Ғотифар мавзеси, қиёматли дўсти Абдулҳолиқ Гиждувоний суҳбатлари ва... тағин чўллар, биёбонлар, суронли шаҳарлар оша етиб борадиган манзили Маккаи мукаррама гавдаланди. Туш кўрди. Тушига Хизр алайҳиссалом кирди. Гўёки иккови икки оқ туяда Байтул муқаддас сари равон-равон кетиб борар эмишлар. Шу пайт дўсти Абдулҳолиқ пайдо бўлди. У Шайх минган туянинг бурундуғидан тутди. «Дўстим, сизнинг қиблангиз Туркистондадур. Дунёнинг тўрт тарафидан тўқсон тўққиз минг гофилнинг басир кўзини очиб, кўнглига илоҳий ишқ нурин солдингиз, сизнинг жойи ростонингиз жаннатнинг тўридадур».

Ҳаёл уммонида ётиб Шайхнинг қўзи илинган экан, қаттиқ ёстиқдан илкис бош узди. Мойқоғоз ёпиштирилган патнисдек кичкина дарчага қараб қўйди. Ҳовлидан офтоб кетибди, намози дигар етибди. Ҳужранинг бурчагида Сулаймон ўтирибди. Тиззасида қоғоз, хомасини тишлаб олган. У ҳам хаёл уммонида фарқ шекилли, Шайхнинг шарпасини пайқамади. Сулаймоннинг кўз ўнгидан бугунги мажлис кетмай қолди. Неча йилдирки, у Ҳазратнинг

содик махрами, якин йигирма йилдан буёғида унинг ортида соядек эргашиб юрибди. Аччиқ-чучукни бирга тотди, дўстини дўстим, ракибини ракибим деди. Юзлаб мажлисларда иштирок этди. Аммо бугунги мажлис жамики мубохасаю мунозараларнинг гултожи бўлди. Исфижобнинг энг улуғвор масжиди – Масжиди Қорахонийга одам сифмай кетди бугун. Жума бўлгани учунми, музофотнинг барча пучмоғидан халойиқ тўпланган эди. Бомдод намозидан то пешингача – камида олти-етти соат бетўхтов ваъз, музокара, баҳс, масала талашув давом этди. Мажлизда Шайхга иродат қилганлар, албатта, кўп эди, аммо ҳарифлари ҳам етарли эди. Улар, асосан аркони дин, исломда шарият ҳукмидан ўзгани тан олмайдиган, Қуръон ўқиб маъно укмайдиган, оятларда битилган ишораларга ақли етмайдиган ақл кўзи кўр уламо эди. Ҳазрат бундайларни мусхаб тафсири билан, Исмоил ал-Бухорийдек мўътабар ва улуғ муҳаддисларнинг шарҳи билан мот қилди. Сулаймон ёқасини ушлади. Шайх наинки Қуръони мажидни, балки минглаб хикматлардан иборат Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий, Байзавий, Ибн Можжа, Доримий, Насайи каби муҳаддис пирларнинг иншоларини ҳам ёд билар эканлар! «Ё етти иқлим эгаси! Муштдек юрак порасига буткул олам илмини жам қилибсанми, дарҳақиқат, қудратингни чегараси йўқ!»

Сулаймоннинг хотирига икки қалтис савол ва унинг жавоби гулмихдай маҳкам ёпишиб қолди. Мажлис авжига чиқиб, Султон ул-орифиннинг фанимлари таслим бўла бошлаган пайтда қайсиям бир қабристоннинг мужовири, қари эшон Шайхга мурожаат қилди:

– Ҳазратим, каминани бир масъала қийнайдур. Аёндурки, яссавийлик тариқати шариятни инкор этмайдур, бильакс анга таянадур, ва филжумла, Муҳаммад алайҳиссалом суннатларига мутлоқ мўйин сунадур, туврими?

Шайх тасдиқлаб бош силкиди.

– Андоқ бўлса, жаноблари бир хикмат айтибдур, ул ерда «Пўсти имон – шариятдур, мағзи тарик», демишсиз. Шарият дини исломнинг бир пуч пўчоғи, пўсти, тариқат эрса мағзидурму? Шариятсиз тариқат бўлғайму? Жаноблари яссавийлик тариқатини Аллоҳ таоло ва таборак сўзларига хилоф қилиб қўймадиларму, деб қўрқадурман.

Аҳли уламо, «Ана энди ҳолинг қийин бўлди, Шайх» дегандек Ҳазрат тарафга голибона қараб қўйди. Шайх одатига қўра, бир чимдим киноя аралаш жавоб қайтарди:

– Сиз, мавлоно мужовир, шариат ила тариқат орасинда ихтилоф топдим, деб суюнманг, билъакс, шу ёшқа етиб, нечук пўчоқ бирла мағизнинг фарқига бормадим, деб қўрқинг. Тиловати Қуръондин мурод не? Муборак оятларни жоҳил қори янглиф валдираб ўқий бермакми ва ё маъно уқмоқму? Маъно уқмоқдур, албатта. Ибодатдин муддао недур? Шунчаки, ётиб-туриб сажда қилмоқми ва ё ҳақ васлига қовушмоқ хаёлиму? Иншооллоҳ ҳақ дийдоридур.

Шайх дастурхондан анор олиб эшонга кўз-кўз қилди:

– Бу нима?

– Анор, таксир.

– Анор. Буни қайдин билдингиз?

– Пўстлоғи айтиб турибди.

– Балли! Демак, сиз анорни пўстлоғига қараб танидингиз. Аммо ҳали моҳиятга етганингиз йўқ. Бунинг учун мана шу пўстлоқ ичинда пинхон бўлган донани тотиб қўрмак лозимдур. Ана шундагина сиз анорнинг не эканлигини англагайсиз. Шариат бамисли исломнинг пўсти, сурати. Тариқат эса, донаси, сийрати. Анор пўстлоғини донасиз тасаввур этиб бўлмаганидек, шариатни ҳам тариқатсиз англаб бўлмас. Кўп нодон олим мана шу тимсол фарқига бормай лоф урадур. Ҳақ дийдори анор донасидек яширин, илло зоҳирда бир пўст мисоли, яъни шариат бўлиб жамол кўрсатгай. Ёлғиз шариат аҳкомига таяниб орзуга ноил ўлмоқ мушкулдир. Ҳақиқат эшигини қол илми эмас, ҳол илми¹ очқусидур. Пайғамбари мурсал жанобларининг васиятларини бир ёдга олинг. Неки эшитдим – бул шариатдур, қилган амалларим эрса, тариқатимдур, ҳақиқат – бул каминанинг руҳий ҳолатимдур, демиш расули Аллоҳ. Оғочнинг кўрки шох бутоғида, япроғида. Аммо сиз, эшон жаноблари дарахт соясида роҳатда ўтирганингизда ўшал дарахтнинг нўхотдек данакдан кўқариб чиққанини хотирингиздан фаромуш этманг. Япроқ бирла бутоққа ҳаёт ато этиб турган

---

¹ Қол илми – мадраса илми, дунёвий илм. Ҳол илми – сўфийлар таълимоти.

илдиз мўътабардир. Тариқат – ана шу илдиз, шарият эса, япроқдир.

Эшон танбех эшитган муллабаччадек тилини тишлади, «қулдук, таксир», деб қўлини қўксига босди.

Деворга қапишиб ўтирган малла тўнли бир киши қўл кўтариб изн сўради:

– Султоним, бир сўроғимиз бор эди. Беадаблик бўлса, маъзур тутинг. Фақирингиз масжидда имом-хатибдирмиз. Бизни ҳаргиз бир савол қийнайду. Муфтий жанобларидан сўрадик, илло жувоби топилмади. Ул не савол десангиз, пирим, мана, жаннатда турлик-туман мевалар пишиб ётаду, оби кавсар тўлиб оқадур. Аллоҳи бокарам раҳматига сазовор бўлгон мўминлар мевалардан тўйгунларича еб-ичиб, роҳат-фароғатда яшайдилар. Аммо емоқнинг қусмоғи ҳам бор дейдилар. Лак-лак инсон мудом еб-ичсаю... илоё, осий бандангни ўзинг кечиргил, қурсоғини бўшатгани бирор жойга бормаса? Ақлимиз ожиз, бул нечук ҳолду, пирим? Мабодо биз тарафимиздин шаккоклик ўтган бўлса, майли, жувоб бермасангиз ҳам ризомиз. Масжид қавми бул жумбоқнинг ечимини, иншооллоҳ, Шайх ул-машойих берсалар ажаб эмас, деб бизни вакил этиб юборди. Сўроғим беадаб бўлса, қайтиб олғайман, пирим...

Жамоа бир гувранди. «Шаккок!» деди кимдир товущини баланд қўйиб. Шайхга яқинроқ, тўрда дум-думалоқ бўлиб керилиб ўтирган Ашрафхон қози шеригини туртиб кўз қисди: «Бу сўроққа Мусо билан Исонинг ўзи тирилиб келса ҳам жувоб тополмас». Сулаймон таҳликага тушди. У неча йилдирки, Шайхнинг қабатида самоъ мажлисларида юрибди, аммо бундоқ кутилмаган, бир қарашда пардасиз, аслида инсонни икки дунё сир-синаотини билишга ундайдиган масала ўртага ташланганини эслай олмайди.

Шайх қўл кўтарди, дарҳол ғовур босилди.

– Билмаган нарсасини таҳқиқлаб охирига етмоқ беадаблик саналмайду, билъакс, қалбаки адаб юзасидин сўрамай жоҳил бўлиб қолмоқ уётду. Атрофингизга бир боқиб мушоҳада айланг. Худованди каримнинг қудратига қойил бўлғайсиз. Тўққиз фалак, етти иқлим, қуёш, ой, юлдуз, замин, ҳайвонот, наботот оламининг соҳиби не мўъжизот яратмиш. Икки тошни бир-бирига урсангиз олов пайдо бўлур, илло икки кесакнинг уришмоғидин

ўт чиқмас. Нечун? Гавҳардек бир қатра бир неча ой ичинда инсон қиёфасига қирмиш. Бу не мўъжиза, биродарлар? Ёрқанотнинг кўзи кўр, аммо ул шабистонда адашмай йўл топиб учади. Бул ҳашаротнинг жасур парвозини кўриб ёқа ушлагайсиз. Анинг сиррин юз аллома бир бўлиб топқайму? Аллоҳ таоло бир оятида «Ўликдин тирик яратгаймен, тирикдин ўлик» дебдилар. Бесаранжом товуқ бағридин ўлик мояк тушгай, бул ҳам мояк парвардигор инояти бирла доғи тирикка айланиб ёруғ дунё юзини кезгай. Ушмундоқ луғз-чистонни ким ечгай? Хўш, хатиб иним, сизнинг жонингизни куйдирган сўроққа камина ҳам сўроқ бирла жувоб айтсам.

Одамлар нафас олмай жим бўлиб қолдилар. Шайх ҳамиша ғамгин, ўйчан кўзларини хатибга тикиб давом этди:

– Ҳомила она курсоғида тўққиз ой ётади. Тўққиз ой волидасининг вужудидан қувват олади, илло олган насибасини ҳеч қайга чиқариб ташламайдур. Бул нечук асрорки, баданга заррама-зарра узлуксиз ўтиб турган емиш гўдак жисмидин озод бўлмаса? Шул хусусда бир қур ўйлаб кўрганмисиз? Ўйлаган била одам боласининг ақли етгайму бу кашфиётга? Ўликларга жон киргизиб, жаннат боғларидин ўрин беришга қодир эгам ҳар ерда бандасининг ғамини ейди.

Шайхнинг босиқ, лекин ўқтам ва эҳтиросли далилларида мажлис аҳли қаноат ҳосил қилгандек эди. Хатиб чўккалаб таъзим бажо келтирди:

– Икки дунё раҳматига сазовор бўлинг, пирим. Масжид қавми олдида юзимизни ёруғ қилдингиз, илоё, яратган эгамнинг ҳузуринида юзингиз ёруғ бўлғай.

Мажлис ниҳоясига етди. Шайх билан Сулаймон хо-нақоҳдаги ҳужраларига қайтдилар. Ҳазрат бир муддат ором олгани ёнбошлади. Сулаймон эшикни оҳиста ёпиб ҳовлига чиқди. Хилватроқ жой излаб, балхтут панасига бориб чўнкайди. Кўзларини юмди. Хаёлида тағин хозиргина адосига етган мажлис жонланди. У илтижо, умид, кек, синов, завқ ила ёнган қора кўзларни яна кўргандек бўлди. Боши ғувиллади, юраги гуп-гуп урди. Баайни илк бора пирининг олдида имтиҳон топширган қунидагидек, бадани қизиди. Сулаймон уйғоқ бўла туриб туш кўраётгандек эди. Мажлис аҳли гўё ерда, Шайх

эса, шифтга якин, катта оппоқ курсида ўтирган эмиш. Одамлар тепага қараб савол берар, Шайх ёнидан қафт-дай қоғоз олиб бепарвогина пастга ташлар эмиш. Қоғоз пастга тушгач, одамлар баравар унга интилар, тез-тез ўқиб ўзаро баҳсга киришиб кетар эмиш. Башараси, соч-соқоли кўринмас бир сомеъ тепага боқиб ниманидир сўрар, Шайх жавоб ўрнига пардай енгил қоғоз ташлаб, қоғовини уйиб ўтираверармиш.

Куппа-кундуз, тушида эмас, ўнгида кўрган кароматини ўйлаб, у яна бир оз ўтирди. «Бекорга қутб ул-актоб демайдилар Ҳазратни. Икки дунёнинг илму ҳикматини сув қилиб ичиб юборганлар. Қанийди у кишидаги илмининг ақалли юздин бири бизда ҳам бўлса. Аллоҳ таоло суйган бандасини зиёда қилиб яратар экан-да асли».

«Каромат» силсиласига берилиб, Сулаймоннинг хаёли олис ўтмишга учди. Самарқанддами, Бухородами, аниқ эсида йўқ. Бухоро шекилли... Ҳа, Ғиждувоннинг обод боғларидан бири эди. Шайх дўсти Абдулҳолик хожаникига мехмонга борган эди. Сулаймон у пайтлар ёш эди, овози энди дўриллаб, ўн беш-ўн олтиларга чиқаётган кезлари. Авжи баҳор, олма ғуж-ғуж гуллаган. Боғда одам қалин. Сухбат қизиб турибди. Боғ ораста, атроф сокин, қилт этган шабада йўқ. Бир вақт Шайх рўпарасига маҳзун қараб турди-да, «Қаранг, олма ҳам гул тўқмакда, энди навбат-мевага», деди оҳиста. Шу пайт олмазор секин чайқалди, сўнг дарахтлар тез-тез тебранди ва оқибатда дувиллаб гулларини тўқди. Мажлис аҳли лол бўлиб бир-бирига қараб қўйди. Сўнг, гўё рақс тушаётгандек, назокат ила у ён-бу ён муқом қилаётган навниҳоллардан кўз узолмай қолдилар. Шайх муртида илжайди: «Тавба, бу оғочларга не бўлди, биров унга тебран, дебдими?» Шу заҳоти олмазор чайқалишдан тўхтади.

Шайхнинг кароматини Сулаймон илк бора ана шу Ғиждувон боғида кўриши эди. Аслида Ҳазрат ўзини ҳаминқадар эл назаридан олисроқ тутишга уринар, кароматларини ошкор этишдан қўра уларни пинҳон сақлашни афзал биларди. Шунинг учунми, Сулаймон пирининг ажиб бир амалидан хануз бенасиб. Сўфи Донишманд оғасининг гапига қараганда, Ҳазрат бир дафъа хуросонлик аллома билан баҳсга киришиб сув устига жойнамоз

ёзибди ва икки ракаат намоз ўқибди. Шу-шу, хуросонлик уламо пирга қуллукда эмиш...

Сулаймоннинг вужудини назм шавқи чулғади. Кўп йиллардан бери дилида ўтли армон яшайди. Ўсмирлик, балки бола ёшидан шафқатли отадек меҳр кўрғазиб келётган мураббийси, раҳнамоси Ҳазрати Султон шаънига бир мадҳия битмоқчи бўлади. Аввал, таърифотини келтиролмасам керак, деб чўчиди, сўнг – Шайхдан хайиқди. Шайх ўзини мақтаган кимсани ёқтирмасди. Умуман, Ҳазрат қалб тубидаги ҳисларингни ошкор этаверишни хуш кўрмайди. Бунини Сулаймон ҳам хўб биледи-ю... лекин не чора қилсун? Оғочдаги мева пишиб етилгач, уни шоҳида тутиб турмоқ даргумон экан. Сулаймон жиллакурса, ўзи учун, кўнги эҳтиёжи учун бир шеър битгиси келади. Каъба сафаридаги дилхуш ва дилсиёҳ воқеалар, мулоқотлар, кофар билан, такаббур Рукниддин ила учрашув, зикр завқи, ва ниҳоят, бугунги уламолар мажлисидаги таассуротлар унинг азмини мустаҳкамлади. Шеър айтмакни жазм қилди. Балхтут тагида, жимжит гўшада, салкин ҳаво, сарин еллар қанотида муроқабага шўнғиди. Дилига тасбеҳдек тизилиб Шайхнинг тавсифи келаверди: икки жаҳон кўзгуси... Хизр бирла сўхбатлик авлиё... сонсиз мурид етаклаган машойихлар сарвари...

Сулаймон ҳамон ҳаёл суриб ўтирибди. Бирдан тартибсиз, хира каломларга жон кирди, ташбеҳлар жилваланиб ярқиради, Сулаймоннинг фарзандлик меҳри жўш уриб, тарқоқ сўзлар завқли сатрларга эврилди. Ўткирд, эҳтиром туйғуси оловланиб, тиниқ ўйноқи жилғалардек кўнги бўстонини оби ҳаёт ила сўғориб дилидан тилига кўчди, уйқаш, жарангдор сўзлар гавҳар сингари терилиб келаверди...

*Боқса Каъба кўринган, босса йўллар турилган,
«Лом»дек илми уйрилган Шайхим Аҳмад Яссавий.*

Биринчи байт сувтушардек иккинчи оқимни бошлаб келди:

*Асли эрур хонадон, билмас они кўп нодон,
Билур они Ҳақ Яздон Шайхим Аҳмад Яссавий.*

Сулаймон шошиб қўйнига қўл солди. Кафтдек бир тахлам қоғоз олди, тўрт энлик тўмтоқ тошқалам чиқарди.

Гўё дил-дилидан қуйилиб келаётган сўзлари эсидан чиқиб кетадигандек, қоғозни тиззасига қўйиб ажи-бужи ёза бош-лади:

*Ясси сувин ораси, ётар жигарпораси,
Машойихлар сараси Шайхим Аҳмад Яссавий.
Қарчиғайни қашлаган, шунқорлар чин ушлаган,
Сонсиз мурид бошлаган Шайхим Аҳмад Яссавий.*

У қаламини тишлаб ўйланиб қолди. «Мурид» сўзи тариқатга туртки берди. Яна қоғоз бетиде тошқалам йўрғалади:

*Шариати ораста, тариқати пайваста,
Ҳақиқати шойиста Шайхим Аҳмад Яссавий.*

Хўш, тариқати пайваста экан, сулуки туркий деб атал-миш бул тариқатга кимлар кирмади? Бу ёғи Болосоғун, бу ёғи Оқ Эдил бўйларидан Нишопургача, Ўзгандан Фаркату Қумкент, Қарқарагача муриду асҳоб бисёр эмас-му? Бас, назм ҳам муносибга мутаносиб бўлғай:

*Кун тувгондин ботарга, тарсо, жуҳуд, тоторга,
Куллуқ қилиб соторга Шайхим Аҳмад Яссавий.
Ўн саккиз минг оламда, оти машҳур каломда,
Ўрни Доруссаломда Шайхим Аҳмад Яссавий.*

Сулаймон кўрдик, мадҳияси чўзиладиган. Ахир ошиқ ўз ишқини айтиб адо қилғайму? Аммо назм қондаси бор-дур, анга кўра, ибтидо бирла интиҳо ораси мусофирнинг йўлидек беҳудуд эмас, оят янглиқ мезонга эга бўлиши лозим эди. Кўп гап — эшакка юк, демишлар. Сулаймон мактабга ўтди:

*Хизр бирла суҳбатлик, Илёс бирла улфатлик,
Ҳақ қошида ҳурматлик Шайхим Аҳмад Яссавий.
Туркистонга бороли, хизматида бўлоли,
Улуш берса ололи Шайхим Аҳмад Яссавий.*

Энди унвон қолган эди. Сулаймон унвонга Бобо Мочин исмини ҳам қўшди. «Шайх койиса Бобоқул иккови-миз тенг бўлишиб оламиз. Ноннинг бутуни, калтакнинг ярми яхши».

*Бобо Мочин ул Султон мурид бўлди бегумон,
Ҳакимхўжа Сулаймон Шайхим Аҳмад Яссавий.*

Сулаймон қалб зикрига чўмган дарвишдек шеър шавкидан сармаст бўлиб анчагача ўтирди. Юрагининг хаприққани босилди, бадани совигандек бўлди. Аланглади. Балхтут сояси чўзилиб намози дигардан дарак бериб турарди. Ўрнидан турди. Хужра томон юрди. Эшикда қумғон кўтариб чиқаётган Шайхга дуч келди. Четланиб йўл берди. Кейин дарров ичкари кириб, чўян қумғонини олди-ю, пирининг изидан эргашди.

СОРИ САЛТУҚНИНГ САЛОМИ

12- ф а с л

*Хақдин инган шарбатни ичдик, алҳамдуллиллоҳ,
Шул қудрат денгизда сечдик¹, алҳамдуллиллоҳ,
Қуруқ эдик – ёш ўлдик, аёқ эдик – бош ўлдик,
Хаволандик – қуш ўлдик, учдик, алҳамдуллиллоҳ!*

Юнус Эмра

Хонақоҳ ховлисига окшом қўнди. Танобий ховли бугун ҳам одатдагидек ораста, салкин, суҳбат учун дилкушо бир жой эди. Шайхга ҳамроҳ бўлиб Маккага кетаётганларнинг аксарияти мусофирхоналарда қўним топган, неча кундан бери зикри кабир илинжида юрган дарвишларнинг бир қисми яна Ўттор билан Яссига қайтган, бир қисми «Хув!» деб Исфижоб кентларига бош олиб кетган эди. Хонақоҳда Шайхнинг доимий ҳамроҳлари Сулаймон, Бобо Мочин, хос надими Қутбиддин турибди. Ашрафхон қози эрталаб келиб намози шомда тагин мусофирхонага жўнайди. У ҳаминқадар ўзини Шайхга яқин туттишга уринар, хали олдинда, Самарқандда не воқеалар юз беришидан беҳабар, ўзини Ҳазратнинг содиқ суҳбатдоши, хатто маслақдоши қилиб кўрсатмоқчи бўларди. Шайх унинг мақсадини аллақачон пайқаган, аммо ўзини билиб-билмаганга солади, «Одам зоти борки, олдига суйкалиб келган итнинг ҳам бошини силайди, юра берсин, ёмон бўлса бошини ейди, яхши бўлса ошини», деб феълини кенг қилади.

Мана бугун ҳам кечлатиб аҳли суҳбат катта ёғоч сўрида жам бўлган. Қуроқ кўрпачаларда чордана қуриб дунёнинг ишларидан, бугунги мажлисдан, эрта ўтиб, бириси йўлга чиқажакларидан сўзлашадилар. Ашрафхон

¹ Сечдик – танладик.

қози Шайхнинг қўнглини эритиб, гумонларини хайдаш учун тилёғламалик қилади:

– Султоним, бугунги мажлис асносини ўйласам, каллам шишадур. Кун бўйи ўйладим. Дарҳақиқат, мана бу сопол пиёладек мояк нечук қудрат бирла бургут шаклига кирадур? Мана бу нақш олманинг оқини оқ, қизилини қизил қилиб ким ранг бермиш? Ақлим лол. Камина бугунги суҳбатларидин бахраманд бўлиб, гўёки қайта бошдин мадраса таълимини олғондек бўлдим. Таассуфки, жанобларининг шархи баёнини бир закий котиб махсус дафтар қилиб ўтирмади-да. Толиби илмларга ўзлари айтмиш, дафтари соний бўлиб қолармиди...

Биров ўзини мақтаса, Шайхнинг қовоғи солиниб кетарди. Маддох гўё уни шарафлаб, атайин йўлдан оздираётгандек бўлаверарди. Тўғри, Шайх риё билан сидқнинг фарқига аллақачон борадиган бўлган, дўст тилагини душман лутфидан чандон ажрата билади. Шу боис, қозининг тилёғламалиги унинг гашини келтирди.

– Қози, сиз боғни қўриб, боғбонни ёдингиздан чиқордингиз, – деди қовоқ уйиб, – мадху сано кимга ярашмоғини ҳўб билурсиз, «Мутақаббурни Аллоҳ хуш кўрмагай», деган ҳадисдан ҳам хабарингиз бор, валекин...

– Шайхим, камина мажлиси орода ҳозир бўлғон сомеълар дилидагини айтдим, холос...

– Гапингизга шак келтирмак имонингизга чанг солмоқ бирла баробардур. Сабр айлаб гапга қулоқ осинг. Ривоят борки, Мухаммад алайҳиссалом саҳобалари бирла суҳбат қуриб ўтирғон эканлар. Саҳобалар тўсатдан Ҳақ Мустафонинг фазлу камолидин сўз очиб, ул жанобни мақтай бошладилар. Пайғамбаримиз беҳуд бўлиб дедилар: «Эй умматларим, мен сизларга не ёмонлик килдимки, мени бу даража улуглаб мушкул ҳолга соласизлар?» Саҳобалар лолу ҳайрон бўлдилар. Расули Аллоҳ айтдилар: «Сизлар мени мақтаб, мадху сано айтсангиз, қўнглимга шайтонни лаъин васваса соладир, эй Мухаммад, сендин улуг зот йўқ. Сен аълоларнинг аълоси эурсан, умматларинг тупроқ, аларнинг устидан босиб юр, деб қуловимга шивирлагай. Сўнгра менда кибру ҳаво пайдо бўлур. Ўзимни ўзгалардин баланд қўйишга ўтаман. Буни Аллоҳ хушламагай. Мен ҳам сизлар сингари Аллоҳнинг бандасиман», дедилар. Саҳобалар мулзам бўлдилар.

– Суханларига садага бўлай расулимизнинг, – деди пиллаб қози. Шайх негадир Сулаймонга қараб давом этди:

– Сиз менинг шаънимга мақтов сўйлаганингизда Ҳак Мустафонинг ана шу суҳбатини эсладим. Сиз бир қарра мақтаб қўйсангиз, менда улуглик гумони пайдо бўлур. Иккинчи бора тагин хушомад сўз айтсангиз, иккиланаман, аммо кўпчилик бўлиб, сиз, қози, мана, Сулаймон, Исмоилхўжа баробар мақтовга ўтсангизлар, камина ҳам инонмай иложим йўқ. «Жамоат жам бўлиб бир оғиздан мадху сано айтиб турибди, эй Яссавий, аслида сен ростдан-да улуг зот экансан», деган хаёлга бораман. Бу ҳол бирла сиз менга душман хизматин қилгон бўлмайсизму?

Сулаймоннинг чап кўкрагини ҳали ёзган шеъри иситиб турибди. У мадхиясини тунда ҳафсала билан кўчирмоқчи, сўнг Шайхнинг кайфиятига қараб унга пешкаш қилмоқчи эди. «Энди ҳожати қолмади, – деди ичида, – қозикалоннинг бир оғиз ширин сўзига шунча маломат ёғилди, мабодо ўн байтлик бу шеърни ўқисам, Шайхнинг қаҳри келиши тайин. Кўрсатмайман».

Шайх пиёладаги чойдан симириб томоғини хўллади. Шу пайт эшикда бир мусофир кўринди. Бошида қова – учлик қизил қалпоқ, белида қўш белбоғ. У остона ҳатлаб уч-тўрт қадам босди-ю, атрофига олазарак боқиб тўхтади. Ниҳоят, сўридаги кишиларни кўриб оҳиста яқин келди. Бош эгиб таъзим қилди:

– Аллоҳ дўнмиш манзилларингизи обод этсун, эфендилар! Ассалому алайкум!

Шайх алик олиб мусофирга тикилиб боқди. «Тили туркий, кўзлари шишадек кўм-кўк, румоликқа менгзаиди. Сори Салтукнинг кўзлари ҳам зангори эди».

– Келсинлар...

Мусофир арз айтди:

– Бан Румо элинан галмишам. Бана ҳезрет Йесевий пийрим герак ўлмишдир.

Шайх қўли билан сўрига ишора қилди:

– Марҳамат, румолик биродар, бу ёққа чиқсинлар.

Меҳмон сўри четига омонат чордана қурди. Мезбоннинг дуосини кутмай кафти билан бетини силади.

– Бан бийр тужжорам. Тижорат ила Румодин Қашқар элина гечмишам. Банда бийр омонат хат вордир. Ўл хатни ҳезрет Йесевий пийрга топширмоқни истаюрам.

– Ул нечук хат? Кимдан? – деди Шайх қизиқиб. Мусофир қўйинини титиб, хат чиқарди. Мактуб шойи латтага ўралиб чамбарчас боғланган эди.

– Бу хатни биззи севгили Шайхимиз Сори Салтуқ эфендимиз битмишлар. Бана вериб демишлар, эй Човуш ўғлон, сан Қашқара кечсанг, Йеси қалъасинан ўтажаксан. Йесевий пиримни зиёрат эт ва бул омонатни ўз алина элтгинки, Сори Салтуқ олиндаки бийр муридидан деб онгласинлар, демиш. Бан Йесея галиб Шайхимни ахтармишам. Айтмишларки, пийр Макка азиматинда, хозир Исфижобда дўнмишлар. Йўхлаб бу ёна галдим.

Тужжор мактубни Шайхта узатди. Ҳазрат чарм филофини очди, сўнг ўрама шойини ёзиб, қоғозга етди. Хат бир варақдан иборат, йирик-йирик, настаълиқ ёзувида битилган эди. Шайх Сори Салтуқнинг дастхатини дарров таниди. Ичида ўқиди:

«Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим! Аввалоҳу салом ва дуолар бўлғай сиза, пийрим! Баъдаз калом, Аллоҳ ёр, чаҳорёрлар мадақкор ўлиб тувғон элимизга етиб галдик ва сиз буюрғон манзила дўндик. Белда – Шайхим инъом этмиш хизом¹ ва шамшир, дилимизда аҳкоми Йесевия, Румолида туркий сулук тузмиш пикринда жиход кўргизмамиш. Жанобларининг амри маъруфлари юрсак йўлимизи, дурсак гўнглимизи ёруғ этмиш. Иншоолло, бир гуруҳ муслим жамоаси жаҳрия тариқатин қабул эдарга ризо бўлмишларким, бул мужда бирла Ҳезретимни муборак этмишам. Пийр эфендим! Тонгла душ кўрмишам. Саҳар чоғи эрмиш. Гунашли бир боғ ичинда «Мен сани гўрмак истарам, ўғлим!» деб фақирингизни оғуша олмишсиз. Манда сиз Ҳезретимнинг дийдорина тўймоқ истарам. Илоҳа, ўзинг муродима еткур, деб тенгрима ибодатлар қилдум. Ҳезретим Макка азимати этсалар, бан йўлини тилаб дурмишам, шоядки йўл устинда бийздеқ иродат аҳли табаррук суҳбатларина дохил ўлсак...

Иноятингиз нуридин баҳраманд ва шаҳодатингиздин аржуманд ўлмиш фарзандингиз Сори Салтуқ деб билмишсиз. Моҳи муҳаррамнинг биринжи жумъаси. Валлоҳу аълам биссаваб».

Шайх мактубдан бош кўтарди.

---

¹ *Хизом* – сўфийлар камари.

– Барака топинг, тужжор афанди. Бизни деб кўп ранжу машаққат чекибсиз. Умрингиз зиёда бўлсин.

Шайхнинг дуосини тужжор, «Раҳмат, энди сизга рухсат», деган маънода тушунди. Бироқ унинг кетгиси йўқ эди.

– Шайхим, бан ул хатни жувобини олмай гетмамишам. Салтуқ пийримни истаги-да, шулдир.

Ҳазратнинг чехрасига хиёл табассум қалқди.

– Асл тужжор экансиз, афандим. Насядан нақдни афзал билар эканлар. Илло қарзга ҳам муҳлат берадилар. Сафарни қачон давом эттирмақчилар?

– Аллоҳ дилегимизи верса чаҳоршанба гуни, Шайхим.

– Маъқул. Унда эртага худди шу маҳалда жавоб тайёр бўлгай.

Тужжор куллуқ қилиб ўрнидан турди.

Сори Салтуқнинг элчиси кетди, бироқ Шайхнинг кўз ўнгидан муриди Сорининг сиймоси кетмади. Салтуқ Румо фарзанди эди. Тўрт йил муқаддам Қайсари Румдан пойи-пиёда йўл босиб Яссига келди. Шайх остонасига бош уриб мурид бўлди. Одатда ёш солиқ камида минг кун турли-туман синовларга дучор этиларди. Биринчи йили у дарвишларга хизмат этмаги керак. Иккинчи йили шарият босқичини ўтиб, тариқат сирларини эгаллайди. Учинчи йили дарвишлик хирқасини кийиб, ўзини сўфийликка тайёрлаши лозим бўлади. Ана шу мушкул синовларга бардош беролган муридгина тариқат аҳкомларини тўла эгаллаб сўфий халифа мартабасига эришар эди.

Салтуқ Ясавий асосларидан то тариқат ҳукми, вожиби суннат, мустаҳабгача кунт билан ўрганди. Шайхга Салтуқнинг зехни, ихлоси, хусусан қайсарлиги маъқул тушди. Ўзи неча бор уни синовдан ўткарди. Бир ерда тоқат риштаси узилиб, сулукдан этак силтар, деб шубҳа қилди. Салтуқ бўш-баёв, гавдасини аранг кўтариб юради-ган беғам кимсани эслатарди. Шайх хато қилганига суюнди. Сори оғзи юмуқ гунчага ҳам менгзарди. Гунча туни бўйи интиқ бўлиб тонгни кутади. Субҳисодиқ келиб нам етгач, аста-секин кўз очади. Худди шунингдек, Сори ҳам уззукун хомуш, ўйчан юрар, самоъ мажлиси ёхуд зикр бўлса, вужудида яшириниб ётган ажиб бир қувват гупириб ташига интилар, бундай кезда ланж, беҳуд ва беғам Салтуқни оташмисол Қутбиддиндан фарқлаб бўлмас эди.

Бир йилдирки, Шайх Сори Салтукка махсус ижоза берди ва Рум элининг денгиз бўйидаги бир вилоятига шайх этиб тайинлади. Пири муршидлик арконига кўра, унга оқ туя инъом қилди, белига кумуш ғилофли шамшир боғлади, ёнига қирқ муридни чокар қилиб қўшиб берди. Мана, яратганнинг инояти бирла Сори омон-эсон тукқан элига етиб борибди. Яссавия деб аталмиш сулукнинг илк ниҳолини Румга ҳам экибди. Шайх дилини шукр, умид, фахр туйғуси чулғади. Ичида Сорини дуо қилди, чеккан захматларига ризо бўлди.

Сулаймон билан Бобо Мочин ҳазратнинг танҳоликни истаётганини сезиб, уни холи қолдирдилар. Шайх ҳужрасига қайтиб то хуфтонгача хаёл уммонига фарқ бўлиб ўтирди. У Сори Салтукка юборилажак жавобни ўйларди. Не дейди? Дуойи хайр – вожиб. Оқилга бир васият кифоя. Нодоннинг қулоғидин ел сўқади, бамисли қамиш найча. Бу ёнидин пуфласанг, нафасинг у ёнидан чиқиб кетур.

Шайх жаҳрия тариқатининг жами суннатларини, хотирда яхши ўрнашсин дея саъж усулида битиб чиққан эди. Улусга айтадиган ваъзларини ҳам назмда ифода этмакни хуш қўрарди. «Эл оғзида ҳар неки матал борким, вазну қофия кўмагида яратилмиш. Шул амал бирла халойиқ ани тез фаҳмлаб, ёдда тутиб турур. Қуръони мажид мавзун бўлмаганида, муборак сураларини ёд айтмак не чоғли мушкул бир юмуш бўлур эди?»

У Сори Салтукка икки оғиз дуойи салом ёзди. Сўнг олдига бир тахлам қоғоз ёйиб кўйди. Гўё оппоқ қоғозни сеҳрламоқчи бўлаётгандек, ундан кўз узмай тикилиб қолди...

Сулаймон хуфтон намозига қайтиб келганда Шайх ҳужрасида йўқ эди. У Сорига аталган мактубини битириб ҳовли айлангани чиқиб кетган эди.

Эрталаб нонуштадан кейин Ҳазрат Сулаймонга икки варақ қоғоз узатди:

– Бу мухтасар жавобимиздур. Муҳр босиб сўрғичланг. Мана бунисини кўчирсинлар. Аслини Сорига юборинг.

Сулаймон дуойи салом хатига Яссавийнинг кичик муҳрини босди, жилдга солди. Сўнг бир четга ўтириб ўтган кечаси битилган шеърий мактубни кўчирмакка тушди. У «Бисмилло!» деб илкига қалам олди-ю, чумоли изидек майда ва каштадек нозик ёзувга боқиб ундан кўз

узолмай қолди. Шеър тўлқин уриб келаётган сувдек уни домига тортиб, тамом махлиё этиб қўйган эди:

*Мендин салом дўстларга, талаб ёдин қўймасин,
Дийдор талаб қилсалар, ҳаргиз гофил бўлмасин.
Гофил топмас ҳақ йўлин, анда топмаслар ўрин,
Ичи-тоши куюбон саҳарларда ётмасин.
Ёди бирла бўлсалар, дийдор орзу қилсалар,
Ҳарчанд хорлиқ кўрсалар, кўнгил ўзга бўлмасин.
Ошиқларга дунёда хорлиқ-зорлиқ маломат,
Маломатсиз, меҳнатсиз ошиқман, деб айтмасин.
Шариатда тажриддир дунёсини тарк этмак,
Тарк этмайин дунёни ҳақни суйдим демасин.
Тариқатда тан-жонни тарк этмаки тажриддир,
Тарк этмайин тан-жонни тажрид бўлдим демасин.
Ҳақиқатда ҳаромдир бир Худодин ўзгаси,
Андоқ бўлмай ошиқлар дийдор орзу қилмасин.
Андоқ Расул Мустафо дунё молин суймади,
Умнат бўлса Расулга дунё молин суймасин.
Мискин Аҳмад Ясавий салом айтди дўстларга,
Ушбу сўзинг маъносин толиб бўлса англасин.*

Сулаймон беихтиёр хитоб қилди:

– Воҳ, воҳ! Валлоҳи аъзам! Бир хаз этдим, бир хаз этдим, етмиш икки бўғиним юшпади, пирим! Муборак бўлсин!

Шайх қовоқ солди:

– Ҳали-хануз кўчирмадиларми?

– Кўчиражакман, пирим. Аввал мана бу ерима кўчирдим, – у кўкрагига нукиди, – энди қоғозга кўчиражакмиз.

Шайх Сулаймоннинг чечак излари қолган кенг чўтир бетига бир қараб қўйиб, ташқарига чиқиб кетди. Сулаймон шеърдан икки нусха кўчирди. Бирини ўзига атаб, қўйнига урди. У Шайхнинг махсус муншиси вазифасини ҳам адо этар, Ҳазрат битган ҳикматларни, олис-якин ерларга жўнатилажак мактубларни иншо этар, Шайхнинг катта ва кичик муҳрлари ҳам Сулаймонда сақланар эди.

Кечқурун мактубни олгани тужжор келди.

– Аллоҳ йўлимизи верса, бир ой ичинда орта ёнмишмиз. Жавзоя қолмай Румга етиб боражакмиз.

– Андоқ бўлса сиз афандини Сори Салтуқ ёнинда кўргаймиз, – деди Шайх тужжорни хурсанд қилиш мақсадида.

– Иншоолло! – тужжор таъзим қилди. – Ёротиғи парвардигор дилегимизи версин!

Сулаймон Салтуқнинг элчисини кузатиб чикди.

– Қутбиддин кирсин, – деди Ҳазрат. Бир неча дақиқа ўтиб Қутбиддин остона ҳатлади. Қўл ковуштириб пир фармонига мунтазир бўлиб турди.

– Эртага пешиндан сўнг сизга хирқа кийдирмакни ният қилдик, – деди Шайх, – хозирлик кўринг, ўғлим.

Қутбиддиннинг юраги ўйноқлаб кинидан чиқиб кетгудек бўлди. У илдам бориб пирининг олдида тиз чўкди, этагини ўпди. Сўнг аста турди. Орқаси билан юриб эшикда ғойиб бўлди.

Шу топда дунёда Қутбиддинчалик бахтли кимса йўқ эди.

ЯШИЛ ЯПРОҚ СЎЛДИМИ?

13- ф а с л

«Сўфий улким, қалби Иброҳим қалбига ўхшаша, мўминликда Исмоилдек бўлса, мунглигда Довуддек, фақирликда Исодек, сабру қаноатда Айюбдек, муножатда Мусодек, самимийликда Муҳаммад алайҳиссаломдек бўлса!».

Жунайд Бағдодий

Қутбиддиннинг қувончи оламга сиғмасди. У дарвишларнинг қадим ҳикматини хўб билади: «Қўлдан кетган нарсангга зиёда қуюнма ва қўлга кирган нарсангга ортиқча суюнма». Бул ҳикматни у муборак калималар қаторида кўнгил тўрига ёзиб қўйган. Унга бешак амал қилмоқни истайди. Аммо... не чораки, Ҳазратнинг бир оғиз сўзи бамисли насим бўлди-ю, қалб тубида йиллар кулига кўмилиб ётган умид чўғини очиб юборди. Мана энди бу чўғ Қутбиддиннинг жисми-жонини ўртаб, кўкрагини куйдиради. Қутбиддин ўз холатига шарҳ излади, тополмади. Эсига лоп этиб пири комилнинг бир сатри тушди: «Бул қафаснинг тўтиси парвоз этадир учкали!»

---

¹ *Иброҳим, Исмоил, Довуд, Исо, Айюб, Мусо, Муҳаммад* – Қуръони каримда исмлари зикр этилган пайғамбарларнинг энг машхурларидир. Уларнинг ҳаёт тарзи, ўз умматлари учун қилган яхшиликлари ва бу йўлда чеккан жафолари ахли мўмин учун ибрат, олий бир ният, деб ҳисобланади.

Вожаб! Пири муршид бул сатрни айнан Қутбиддинга бағишлаб битгандек эди! У дарвишлар удумига рюя қилиб, ўзини нечоғли қўлга олишга уринмасин, барибир ихтиёри иродасидан устун келар, вужудини бир ховуч нур тарк этмасди. Ахир севинмасинми! Мана, учинчи йилдирки, у шахзодалик бахти-тахтидан кечиб, Дашти Қипчоқда, дарвишлар халқасида саргардон кезиб юрибди. Пир ундан марҳаматини дариф тутмади. Ўзига маҳрами содиқ – надим қилиб олди. Каъба сафарига ҳам қўшди. Худо хоҳласа тагин пирининг иноятларидан баҳраманд бўлай деб турибди. Аллоҳ насиб этса, эртага хирқаи табаррук кийиб, чин солих мартабасига эришгай. Неча кундирки, Қутбиддинни бир хаёл кийнайди. У Самарқандда отасининг оёғига йиқилиб, шаккоклиги учун узр сўрамоқни ният қилиб қўйган эди. Қиблагохининг таънасини ҳозирданок кўнгли сезиб турибди. «Саройдин шахзода бўлиб чиқиб кетиб эдинг, жанда кийган қаландар бўлиб келибсан-да, ўғлим?» Худо хоҳласа, энди юзи ёруғ бўлади. Падари бузрукворининг ҳузурига ёш солиқлар сардори, сохиби дил рутбасида кириб боргай.

Таомилга қўра, дарвиш ғам-андухини ҳам, шодлигини ҳам маслакдошларидан яширмаслиги керак эди. Қутбиддин қувончини айтиб, юрагини бўшатгани ҳовли этагидаги қатор хужраларни кезиб чиқди. Аксига олиб хужралар бўм-бўш, дарвишлар бомдод намозидан сўнг қишлоғу овулларга саёҳатга чиқиб кетишган эди. Қутбиддин уч-тўрт хужрага бош суқди. Бир хонада гўшанишин бўлиб кимдир ўтирарди. Нимкоронғида унинг қорасигина кўзга илинар, бироқ хансираб нафас олиб тургани бўсағада эшитилиб турарди. Қутбиддин ичкари ўтди. Кўзлари қоронғиликка ўрганди. Тўрда тунов куни, нафси рухиййа билан нафси хайвонийининг фарқини сўраган дарвиш гужанак бўлиб, бошини осилтириб ўтирарди.

– Аллоҳ ёр бўлсин, биродар! – деб Қутбиддин аста дарвишнинг ёнига чўқди.

– Сизга-да, офият тилайман, – деди дарвиш ва қаттиқ йўталди. Қутбиддиннинг унга раҳми келди. «Бечоранинг жони азобда қолибдур, табибга кўрсатмоқ даркор».

– Ҳамон бўғилганингиз кетмабдур, оға, – деди Қутбиддин, – мен айтган зикри авқот бирла машғул бўлмадингизму?

– Айтганингизни қилдим, биродар, илло баттар бўлдим. Сув терга тушиб холим қурийдур. Бўш қоп тик турмас экан. Танда қувват бўлмагач, ўпкам шишиб ўрнимдин туrolмай қолдим. Бугун икки ракаат намозни аранг адо этдим. Аллоҳ таоло омонатини олиб қўя қолса ҳам рози эдим.

Қутбиддиннинг нур инган кўксига бир ҳовуч кул се-пилгандек бўлди. У бир неча сония ўйланиб турди-да, ирғиб турди.

– Юринг, оға, сизни тоза ҳавога олиб чиқай, бу кун-жақда бир дардингиз ўн бўлғай.

Дарвиш истамай қўзғолди. Қутбиддинга соядек эргаш-ди. Балхтут остига бориб чордана қурди.

– Сиз шу ерда ўтириб туринг, – деди Қутбиддин, – мен гузарга бориб бир дармондори излаб кўрай.

У Бобо Мочиндан рухсат сўраб хонақоҳдан чиқди. Жоме масжиди ёнида қатор дўконлар бор эди. Зироат-чилик растасига қараб юрди. Бир табибни топиб арзихол айтди. Унинг дарвишлар халқасидан эканлигини эши-тиб табиб дорисига ҳақ сўрамади. Аслида Қутбиддиннинг киссасида Бобо Мочин берган бир қумуш тангадан бўлак сариқ чақа ҳам йўқ эди.

Қутбиддин табиб берган дармондорини авайлаб енг ичига урди-да, ҳаллослаб хонақоҳга қайтди. Бемор дар-виш ҳамон тут тагида ўтирар, саҳрода танҳо қолиб таш-наликдан мадори қуриган йўловчидек, оғзини очиб тез-тез нафас оларди. Қутбиддин ичкарига кириб, сопол косада сув олиб чиқди.

– Оға, доридан ичсинлар. Кафтингизни очинг. Бу иси-риқ уруғи. Кунига уч маҳал носдек-носдек отиб юрасиз экан. Буниси – мўмиёи асил. Унга эҳтиёт бўлинг, кунига тариқдек икки маҳал ичсангиз бўлади, – Қутбиддин дар-вишнинг этагига бир халтачада туйилган гиёҳ илдизла-рини қўйди, – ялпиз ва зубтурум – бақаяпроқ. Эгаси айт-дики, саҳар нонуштага, сўнг ётар чоғда ичсинлар деди. Олинг, оға, худо шифо бераман, деса ҳеч гап эмас. Би-рор ҳафтада нафасингиз равонлашиб баданингизга қувват қайтгай.

Дарвиш дуо қилмоқчи бўлди, аммо хўрлиги келиб тили айланмади. У «қуллуқ» дегандек оғир-оғир бош чайқади, Қутбиддиннинг қўлини ушлаб қаттиқ сиқиб

қўйди. Кечқурун Қутбиддин дарвишдан хабар олгани тор хужрага борди. Дорининг таъсирими ё «ихлос-халос» деган рухий неъмат натижасими, ҳар қалай беморнинг ранг-рўйи кундузгидан дурустрок эди, нафас олиши ҳам енгиллашганга ўхшарди. Қутбиддин изига қайтди ва эртаги синов тадоригини кўра бошлади.

Яссавий тариқатини буткул эгаллаб, соҳиби дил ёки ориф бўлишликнинг уч босқичи бор эди. Биринчиси, сулук талабида бўлмиш ёш солиқни жамоат кўз ўнгида муридликка қабул қилиш маросими. Иккинчиси, бир неча йил дарвишлар ҳалқасида юриб, астойдил зикру сано, тоат-ибодат билан машғул бўлган муридни солих, яъни салоҳиятли халифа мартабасига етказиш, унга Шайх қўлидан хирқа кийдириш. Бу мартаба эгалари тариқат аҳкомига кўра, тубанда зикр этилажак сифатларга мушарраф бўлишлари лозим. Зоҳирда – жанда тўну қиртишланган соч, ботинда – тирик кўнгил, бедор дил ва ўлган нафс. Ўз нафсининг ҳокимига айланган дарвиш қаноат тахтини эгаллаб, маънавият мулкига хожа бўлади. Бундай саодатманд кимсалар солих ёки соҳиби дил деган унвонга мушарраф бўладилар. Солих эгаси – ички олами саранжом, яхшиликка мойил, имони бутун одамдир. Соҳиби дил – тариқатда етти мақомни эгаллаган, кўнгил кўзи огоҳ, дарди дили уйғоқ шахсдир. Учинчи мартаба – энг олий мақом, бу шайхлик, муқтадолик, орифлик рутбасидир. Тасаввуф тамалларига кўра, инсон кўксига бешта нуқта, беш нур бор: улар латифаи қалб, латифаи рух, латифаи сир, латифаи хафий (яширин) ва латифаи ахво, яъни бағоят махфий нур деб аталади. Бу нурларнинг ранги, жилоси турли хил. Сўфий умр бўйи ўша беш нур ишқида заҳмат чекиши керак. Бешинчи, сўнгги нурга сазовор кимса – аллома, авлиё, қутб ул-ақтоб, яъни рухий олам яқтоси даражасига эришади. Латифаи ахвога етиб махфий сир билан ошно бўлган сўфийлар учун замон ёхуд маконнинг фарқи қолмайди, у қушлар, ҳайвонлар билан тиллашади, тирик ва ўлик жисмларнинг моҳиятини англайди, халойиқ кўзига кўринмас нарсаларни кўра билади, ўтган марҳумлар руҳи ила сўзлашади, келгуси тақдирни башорат қилади. Нури тажаллий деб аталмиш бу нурга Шайх ул-машойих каби камдан-кам кишиларгина муяссар бўлади.

Қутбиддин hozир иккинчи босқич арафасида, хирка кийиб солиқлар сафига қўшилиш олдида турарди. У туни билан тиловат қилиб, муножот айтди, ўзини ўзидан илгари хирка кийиб, пир қўлидан яшил тамғали кулоҳ олган солиқлар синовидан ўтказди. Вақт ўтган сари унинг хаяжони ортиб борарди.

Қутбиддин то пешингача одамлардан четлашиб телбадек ўзи билан ўзи сўзлашиб юрди. Ўқтин-ўқтин ичида муножот айтади: «Ё арзу само эгаси! Зикриёдек туну кун зикринг ила бандмен. Ўзинг ёрлақагил! Хотиримни жам айла, юзимни ёруғ қил, таянганим ўзингсан...»

Ниҳоят, ҳув ўша мажлис бўлган танобий хонага бирин-сирин дарвишлар тўплана бошлади. Муридлар Ҳазрат шайх Аҳмад имомлигида пешин намозини адо этдилар. Сўнг зикрдагидек давра қурилди. Шайх ўртага келиб ўтирди. Хар доимгидек ўнг тарафда Сулаймон, чап ёнида Бобо Мочин, Исмоилхўжа. Қутбиддин истиҳола билан Шайхнинг рўпарасига тиз чўқди. Бошидан кулоҳини олди ва тақдирига тан берган махбусдек бошини эгди. Синов чоғи Шайх гўёки солиқни ёрлақаб, далда бермакчи бўлгандек, унинг бошига кафтини босиб турарди. Шайх Қутбиддиннинг бошига кафтини қўйди. Йигитнинг тоза қирилган тақир калласи иссиқ эди. Шайх Қутбиддиннинг босқондек гуп-гуп уриб турган дилига қулоқ тутиб роҳат қилаётгандек, бир неча дақиқа сукут сақлади. Ниҳоят, босиқ, андак мулойим товушда деди:

– Қани, тариқати шаҳристон асосларини айтинг-чи, ўғлим...

Ясавий тариқати имон фарзларидан кейин яна бир неча фарз асосига қурилган бўлиб, улар муридлик шартлари, тариқат аҳкоми, вожиблари, суннатлари, мустаҳаблари, сулук одоби, шайхлик ва муқтадолик арқони деб аталарди. Қутбиддин илк саволнинг енгиллигидан суюнди. Бу фарзларни у беш қўлдай ёд билар, уларнинг шарҳини айтар, кечаси уйғотиб сўрасангиз ҳам адашмасди. Қутбиддин бийрон жавоб қайтарди:

– Тариқати шаҳристон, яъни Ясавия тариқати беш тамал бирла мустаҳкамдур. Улар жумласига тавҳид асос бўлган тасаввуф, шариатга ва Ҳақ Мустафо суннатига мутлоқ эътиқод, шариатга суюнган тариқат, риёзат ва мушоҳада, хилват ва зикр кирадир.

– Дуруст.

Бобо Мочин Шайхдан изн сўраб савол берди:

– Хилват не?

Бу саволга ҳам Қутбиддиннинг жавоби тайёр эди.

– Хилватнинг ҳар ҳарфи бир ҳидоят, тақсир. Ҳе – холи бўлмоқ талаби, лом – лайлда, яъни тунлар, вов – вуслат, те – тўғри йўл ишқи.

– Маъқул, – деди Бобо Мочин. Шайх тарафдан сўрок тушди:

– Тариқат аҳкомин айтинг.

– Тариқат аҳкоми олтидур. Маърифати ҳақ, саховати мутлақ, сидқи муҳаққак, яқини мустафрак, таваккули ризқи муаллақ, тафаккури мудаққак.

– Яъниким?

– Яъни ҳақни танимоқ йўлида маърифатга интилмоқ, мутлоқ ва узлуксиз саховат кўргизмақ, Аллоҳга садоқатни сақламоқ, соғлом кўнғил соҳиби бўлмоқ, етти иқлим эгаси улашган ризққа қаноат қилиб, теран тафаккур, мулоҳаза бирла руҳиятимизни покламақ.

Қутбиддин энди ўзини бир оз босиб олган, хаёлида вожиби тариқатни ўйлаб, оғиз жуфтлаб турарди. Бирок Шайх унинг хаёлини сезиб тургандек, қутилмаганда тариқати одобдан сўраб қолди. Бу савол ҳам енгил эди, Қутбиддин ўзини йўқотмади.

– Одоб шартлари олтидур, пирим. Жамоат кўз ўнгида тиз букиб, тавозе бирла ўлтирмоқ, ўзини бировлардан паст тутмоқ, ва билъакс, ўзгаларни ўзидин баланд кўймоқ, шайхлар, азиз-авлиёлар мажлисида сукут сақлаб турмоқ, беижозат сўз айтмаслик ва ниҳоят, пири комил рамзларини, кароматларини эсда тутмоқ, дилга жо этмоқ фарздур.

Шайх «маъқул» дегандек бош силкиди ва қовоқ солганча аста «Вожиб» деди. Бу тариқат вожибларини айтинг, дегани эди. Қутбиддин худди тиловат қиладигандек, кўзларини юмди. Савол мураккаб, асосан арабий иборатлар ила тазмин этилган, шарҳи ҳам мушкулроқ эди.

– Тариқат вожиблари ҳам олтидур, пирим. Аввало, талаби соҳиб камол ва карруби зул-жалол. Сўнгра шавқи ви-соли ло-йазал, кейин хавфи мулки безавол фил-айёми вал-лай-йол, андин сўнг рижо фи-кулли аҳвол, кейин зикри алад-давом, ва ниҳоят, фикри тавассули хай-йу-мутаол.

Қутбиддин мазкур вожиблар таърифини келтирмак учун оғиз очган эди, Шайх унинг гапини кесди:

– Тафсирга ҳожат йўқ, суннатга ўтинг, ўғлим.

Тариқат суннатлари ҳам олтита эди. Ёш солиқ жамоат бирла намоз ўқимоғи, сахарлар бедор бўлмоғи, ибодатни зинҳор тарк этмаслиги, фикри-зикри билан ишқи илоҳийга боғланиб туриши, яхшилик ва ҳидоят йўлига етакловчи фозил устозларга сўзсиз итоат этиши лозим эди. Қутбиддин суннат шартларини тугатиб, мустаҳаб–меҳмон-мусофирлар билан бўладиган муомала йўриқларини айтди:

– Меҳмонни очиқ юз ва дилда севинч ила кузатмоқ жоиз бўлгани каби, эшикка келган мусофирни кулиб туриб, Аллоҳга шукр қилиб қабул этмак лозимдур. Меҳмон неча кун қошинғизда бўлса ҳам уни ғанимат билинг. Унинг ғариблигини, сизникида мусофир эканлигини ёдидин чиқаринг. Меҳмон не тиласа, тилагини бажо келтиринг, унинг ҳожатини чиқаришдан чарчаманг...

Энди шайхлик ва муктадолик аркони қолган эди. Қутбиддин бу фарзни чандон хуш кўрар, кўнглида гавҳардек сақлар эди. Мазкур аркон шартлари Қутбиддиннинг энг муқаддас орзусига муштарак бўлгани учунми, (у қачонлардир Шайхнинг қўлидан иршод олиб, шайхлик мартабасига муяссар бўлмоқни хаёл қиларди) ёинки аркон бандлари Яссавий ҳикматларидек содда, равон ва гўзал бўлгани учунми, ҳар қалай, уларни тилидан қўймас, юрса-турса ичида пичирлаб такрорлаб юрарди. Аркон фарзлари ҳам тариқатнинг ўзга аҳкомлари сингари олтита эди: илми дини яқин, яъни диний илмларга шаксиз ишонмок; ҳилми мубини матин–ошкора ва устивор мулойимлик; сабри жамил ёки бардошли сабр эгаси бўлиш; ризои жалил ёхуд улуғ бир хоҳиш ила Аллоҳ иродасига бўйсунуш; ихлоси халил, яъни фақат ёлғиз Аллоҳгагина ихлос қўйиш, ва ниҳоят, қурби жазил–ўзини Аллоҳ таолога ниҳоятда яқин тутиш. Қутбиддин шавқ оташига чулғаниб, «...сабри жамил, ризои жалил, ихлоси халил...» дея кўнглидан ўткарди, ўзаро уйғун, нозик, жарангдор сўзлар тағин юрагини жўштириб, кўзларига ёш элтди. У интиқ бўлиб, Шайхдан тариқатнинг сўнгги босқичига ноил этадиган сўроқни кутди. Аммо Ҳазрат унинг бошидан оҳиста кафтини олди.

– Шайхлик ва муқтадолик арконин, Аллох насиб этса, вақти-соати етганда сўрармиз.

Бу насия калом ила Ҳазрат Қутбиддинга ниманидир ваъда қилгандек эди. Қутбиддин чеккан заҳматларига ризо бўлди, қисматига шукрона келтирди.

Синов маросимини кузатиб ўтириб, Сулаймоннинг кўнглига иштибоҳ, гидир оралади, ичида шайтони лаъин васваса қилди: «Ҳазратим нечук собиқ шахзодани бу қадар ёрлақайди? Ана, шайхлик ва муқтадолик ваъда қилдилар. Салкам ўттиз йил бўлди, этагинин илик узмай биз бунда юрибмиз. Энди расидалиқдан чиққан бир муридга шунча марҳаматми?» Шоҳ, султон деса, Сулаймоннинг елкаси тиришарди. Хусусан, Маҳмудхон Султонни жини суймайди. Сулаймон хоразмлик. Султон Маҳмуд эса, язнаси Султон Санжар икковлон Хоразм элини икки оёқлаб босиб тургандек туюлаверади Сулаймонга. Қутбиддин эса, ана шу Маҳмудхоннинг ўғли, Санжарнинг туққан жияни. У Қутбиддинни чор атрофга калла осилтириб, ёш солиқнинг дадил, бийрон жавобига махмур бўлиб ўтирган дарвишлар кўз олдида ўсал қилмоқчи бўлди. Шайхдан ижозат олиб савол ташлади:

– Аҳкомларни, фарзни хўб билар экансиз, иним. Ҳазратимнинг бир ҳикматлари бор. Хотирингизга солиб ўтай. Пирим:

*Кул Хожа Аҳмад ҳақ сўзини сўзлаб ўтди,
Илмул-яқин шариатни кўзлаб ўтди,
Айнул-яқин тариқатдин бўзлаб ўтди,
Ҳаққул-яқин ҳақиқатдин айтдим мано, –*

дейдилар. Бул ердаги «яқин»лардин муддао недур?

Сулаймон, «Ол энди бир сайранг-чи, кўрайлик», дегандек, муртида кулимсиради. Қутбиддин унинг қорамтир, кенг, чўтир бетига қараб ўйланиб қолди. «Ҳазратнинг бул ҳикмати эд билурмен. Илло маънисига етмаган эканмизда? Нечук маъзини чақмадим? Илмул... Айнул... Ҳаққул... Хўш, яқин – бу бегумон, шубҳасиз, дегани. Айн – кўз, кўнги кўзи... Бегумон илм, кўз бирла кўриш ва...»

Шу пайт Шайх Қутбиддиннинг биллагини тутди. Гўёки мўъжиза рўй берди. Қутбиддиннинг шуури пир қўлидан бир имдод, рухий мадад эмгандек бўлди. У хиёл иккиланиб, пастроқ товушда деди:

– Тақсир, бандаи ожиз тасаввуринда... илмул яқин, бу идрок билан, ақлий далиллар орқали етиладиган илмдур. Яъни мадраса таълими, қол илми. Шариати ҳаққа, иншо-олло, таълим, тиловат, мутолаа йўли бирла эришгаймиз. Айн ул-яқин, бу сезги аъзолари ёрдамида эмас, уйғоқ дил, безовта қалб ва руҳий бир туйғу орқали етиладиган мартаба. Бу – тариқат йўлидур, тақсир. Сўнгги мақомга келсак... ҳаққул яқиндур. Илму урфондин қувват олиб, руҳоний олам сирларидан воқиф бўлиб, бу фоний дунёдин қўл чекиб... сўфий ҳаққул яқин мартабасина ёвуклашади, субҳонака ва таоло даргоҳига бош қўяди.

Шайх маъноли йўталди. Сулаймон қизарди. Қутбиддин терлаб кетди. У Сулаймоннинг олдида мот бўлмаган эди. Сулаймон мағлубиятга тан бергиси келмади. У номига Қутбиддинни қутлаган бўлди.

– Офарин, иним! Ол энди, закий ақлингизни бир намоён этинг, иним. Пирим, «Риёзатни қаттиқ тортиб, қонлар ютиб ман дафтари соний сўзин очдим, ман!» дейдилар. Эсингизда-а?

Қутбиддин «ха» дегандек бош силкиди.

– Андоқ эрса, бул ерда «дафтари соний» не ўзи?

Қутбиддиннинг қўнгли чўкиб кетди. У «дафтари соний»ни билмасди. Аслида буни билиш сўфийлик шартларига кирмасди ҳам. Сулаймоннинг иззат-нафси туфайли туғилган мушкулотдан Қутбиддинни қутқариш учун Шайх деди:

– Фаросат – нисф каромат, Сулаймон. Шукр қилинг. Бу жаҳонда билгандин билмаганимиз бисёр. Иккиламчи, бул маросим Ясавий ҳикматларининг таҳлили эрмас. Хм, Бобоқул, сиз не демакчисиз?

Бобо Мочин мағрибу машриқда ўтган машҳур мутасаввифлар хусусида сўроқ ташлади. Қутбиддин уларнинг шарҳи ҳоли, арзи дили тўғрисида кўп эшитган, Шиблий, Ғаззолий, Бағдодий, Мансури Ҳаллож каби шайх-ул машойихлар ҳаётидан ўнлаб ҳикоятларни ёд билади. Абу-бақр Шиблийнинг бир ҳикмати тумор қилиб бўйнига осиб олган, ҳар замон бошига мушкул иш тушганда пайпаслаб қўярди. Мазкур тумор биттагина калимадан иборат эди: «Тилайманки – тиламагайсан». Бу сўзларнинг маънисини Қутбиддин ўзича йўяди: тилагим шулки, бировдин бир нима сўрама, нафсингни ўлдириб, ироданг-

га хоқим бўл, шунда Аллоҳдин мадад тиламайдурсен, бу ўтар-кетар дунёда бировга тирноқча яхшилик қилган бўлсанг – рози бўл, илло бандасидан ҳам, холиқи оламдин ҳам муқофот тилама...

Шиблий фалсафасини Қутбиддин нечоғли завқ ва зук-колик билан қайнаб-тошиб талқин этгани Бобо Мочининг ҳавасини келтирди. Агар рўпарасида Шайх ул-аъзам бўлмаганида у самоъ мажлисидагидек «Во-о-ох!» деб сай-ха тортиб юборарди.

Синов бир соат давом этди. Шайх маросимга нуқта қўймоқчи бўлди. Шу пайт Қутбиддин қўл кўтарди. Дарвишларгина эмас, гувоҳликка ўтаётган уламо ҳам ажабланди. Шайхдан рухсат олиб, Қутбиддин Сулаймон тарафга қаради:

– Мухтарам мавлоно Сулаймон оғамизнинг сўроқларига муносиб жавоб тополмай фақирингиз музтар бўлдим. Агарчи бу жаҳонда биладиганимиздин билмайдиганимиз бисёр эркан, не илож деган хаёлдаман. Аммо бу ожиз банда билмаган нарсамни билиб Аллоҳ даргоҳина бормокни афзал кўрурман. Жаноб мавлоно ранжу машаққат чекмасалар, фақирингизга ўшал «дафтари соний»нинг не эканлигини айтиб берсалар, ҳақларига дуо қилар эдик...

Ҳазрат Қутбиддиннинг фаросатига ичида таҳсин айтди. Сулаймон андак бесаранжом бўлди. Негаки, «дафтари соний» устида ихтилоф бор эди. Шайхнинг бу иборасини ҳар ким ўзича талқин этарди. Мабодо, худо кўрсатмасин, шарҳи ғализ чиқса, бу шахзода уни оятдек ёдлаб олади ва ҳар ерда Яссавий ҳикматларига қўшиб, Сулаймон айтгандек қилиб изоҳлайди. Унда Сулаймоннинг обрўси неча пуллик бўлади?

Сулаймондан аввал Ҳазрат оғиз очди:

– Ҳозир фурсати эмас. Сўнгроқ Сулаймон сизга «дафтари соний» варақларини ўқиб бергай.

«Бу боладин «дафтари соний»ни сўраб не қилардинг, манглайи қора?!» деб Сулаймон ўзини койиди ичида.

Сўнгра, «хирқа кияй деб турибсан, ношукр, адаб сақлаб ўтиравер-да, вотвотдек валдирамай!» деб Қутбиддиндан ичида гина қилган бўлди.

Шайхнинг ишораси билан Исмоилхўжа халифалик ашёларини келтирди. Ҳазрат «Фотиҳа», «Ихлос» ва

«Нур» сураларини тиловат қилди. Сўнг Қутбиддин шаънига икки оғиз мактов сўзи айтиб, фатво берди:

– Биз ёш сўфийлардан бўлмиш муридимиз Қутбиддин Махмудхон ўғлини илми динда, ихлоси халилда, қурби жазилда имтихон қилиб, бул солиқнинг сидқига, салоҳиятига, нуктадонлигига имон келтирдик. Уни халифа ҳамда асҳоб мартабасига лойиқ кўрдик. Илоё, бул муридимиз ҳақ йўлида чеккан захматлари учун Аллоҳ уни азизлар қаторига қўшсин, жумла мўмин кўнглига Аллоҳ фарзини, Ҳақ Мустафо суннатларини солсин, инсонларни яхшилиққа даъват этсин, имонга чорласин, илоё Аллоҳ таоло ёрлақаган исмингиз то қиёматгача йўлдошингиз бўлғай, сиздин рўшнолик топган кимса борки, ул икки дунё роҳатини кўрсин, омин, Аллоҳу акбар!

Ўнлаб қўллар фотиҳага кўтарилди. Шайх ўз эғнидаги эски ва ямоқли жун чопонини ечиб, Қутбиддиннинг елкасига ташлади. Қутбиддин энгашиб Шайхнинг этагини, қўлини ўпди. Сўнг ирғиб туриб қўл ковуштирди, уч қара таъзим бажо келтирди. Шайх Қутбиддиннинг бошини эгиб қулоҳ кийдирди. Қулоҳнинг олд томонига яшил япроқ шаклида тамға босилган, япроқ ичида қўндалангига уч қатор оқ чизиқ тортилган эди. Бу Яссавий тариқатига мансуб сўфийлик рамзи эди. Яшил япроқли тамға чекилган қулоҳ юқорида зикр этганимиз уч мақомнинг камида иккитасини босиб ўтган халифа-шоғирдларга бериларди.

Қутбиддин ўша куни сўфийлик ашёларининг барчасига эга бўлди: қайиш камар, ирғай асо, таслим тош. Ҳалқадаги дарвишлар уни хирқати табаррук ила муборақбод этдилар.

...Қутбиддин кун бўйи Сулаймоннинг оғзини пойлади: Зора «дафтари соний»нинг маънисини айтиб берса. Аммо Сулаймон, бери кел, деб имо ҳам қилмади. Қутбиддиннинг ҳафсаласи пир бўлди. «Майли, бир куни пиримининг ўзларидан сўраб оларман», деб ўзига тасалли берди.

Хуфтон намозини барвақт адо этиб, кўрпачага чўзилди. Бироқ кўзи илинмади. Эртага Самарқанд сари йўлга чиқадилар. Кўз олдидан киндик қони тўкилган она шахрининг шан қўчалари, азамат чинорлари, падари бузруквори, волидаи меҳрибони ўтди. Ота-онасини кўрмаганига икки йилдан ошди. Энаси қандоқ экан? Қутбиддиндан тириклай айрилиб, не кўйга тушди экан?

Қутбиддиннинг дийдаларидан икки қатра қайноқ ёш сизиб чиқиб юзига тушди. Хўрлиги келди. Кўнгли ачишди. Рўпарасидан мунгли онасининг суврати кетмай қолди. Хаёлида онаси гўё унга қўл чўзиб, йиғлаб тургандек эди. Қутбиддин тўлғаниб шивирлади: «Энажон, сизни соғиндим, жуда-жуда соғиндим... Сизга қачон етаман, қачон дийдорингизга тўяжакман, энажон?!»

АРВОҲ – МАДАДКОР

14- ф а с л

Манзили Маҳмуд эмиш олий мақом, Ул мақомни уста ҳақдин, вассалом... Ҳақни билсанг, бу олам султонисан, Билмасанг, ё дев ва ё шайтонисан.

Насимий

Қорахонийлар сулоласининг сўнгги вакили бўлмиш Султон Маҳмудхон Арслонхон ўғли ёз бўйи Сиёб соҳилидаги қароргоҳини тарк этмади. Мана, куз сепини йиғиштирмоқда. Хадемай қиличини судраб, қорли-кировли қиш келади. Тунлар салқин тортади. Илло Султон кўшкени шахристондаги маҳобатли саройга кўчиришни ўйламади ҳам. Бир кун, бир ҳафта бўлсада-да, дала-тузни ғанимат билади. Ёввойи гуллар, эркин шамоллар оғушида, оқар сувлар ёнида бўлишни истайди. Бу – инжиқ кўнгил майли эмас, болагидан қон-қонига сингиб кетган эҳтиёж. Эҳтимол, аждодларидан ўтиб, руҳига эш бўлган меросдир. Раҳматлик қиблагоҳи ҳам, қиш ичи демаса, наврўз келиб бойчечак очилгандан то ола қарға қағиллаб қор ёққунча чўлу биёбондан, қирлар, яйловлар бағридан, шаркироқ анҳорлару арчазор тоғлар қўйнидан бери келмасди. Маҳмудхон ҳам димиқ шаҳар ҳавосидан кенгликларни, юлдузли, ойли кечаларни афзал кўради. Филжумла, қалдирғоч келди, дегунча қароргоҳини Зарафшон дарёси бўйигами, Ургут тоғларигами, Обигарм чашмалари ёхуд Омонқўтон қирларигами кўчиради. Оқ ўтов тиктириб, кийикўти солинган хушбўй қимизни симириб ётади.

Маҳмудхон бу йил Самарқанд биқинидаги Обикўҳак мавзеига саропарда тиктирди. У кейинги уч-тўрт йил

ичида қорахитойлару қорлуқлар билан олишавериб зада бўлган эди. Шу боис шаҳардан олислаб кетгиси келмади. Самарқанд кўз ўнгимда ярқираб турсин, дея Кўҳак қирида истироҳат этишга жазм қилди.

Ёзни дилхушлик билан ўтказди. Зарафшонда шохона кемачаларда сайр этди. Мезон оёғида Ургут тоғларига айиқ овига чиқди. Қопқон қўйдириб, кичкина айиқ боласини туттирди. Унга ўзича Гўрбола деб ном қўйиб олди. Гўрхон – қорахитойлар хони эди, у Махмудхон билан унинг язнаси Санжари мозийни не-не азобларга гирифтор қилмади. Султон Махмудхон Гўрхонни бир беозор хайвонга тенглаб, гўёки қорахитой хонидан аламини олмоқчи эди. Махмудхон дўмбоққина, кўнғир айиқча рўпарасида соатлаб хаёл суриб ўтиради. Пўлат панжарадан олма чўзса, айиқча тескари ўгирилади, қафас четига бориб, калласини бутига тикади-да, ётиб олади. Онда-сонда сув ичади холос. Она дийдоридан айрилганига мотам тутаётгандек уззуқун фингишиб, бир бурчакда кўзларини юмиб ётаверади.

Охири малика Ойтуғди Султоннинг хузурида тиз чўкиб, хайвоннинг савобини тилади: «Бегим, шул ўлжангизни бизга бахшида қилинг. Шўрликка раҳмим келадур, ахир бул ҳам меҳрга зор бир норасида. Гўдакка томоқдин бурун мулойим сўз лозимдур».

Султоннинг ғурури лат егандек бўлди. Илло, суюкли маликанинг гапини икки қилолмади. «Ўзи фарзандидин тириклай айрилиб қақшаб юрибдир, олса олсин шул жониворни», деб айиқчани ҳадя этди. Мана, неча кундирки, «Гўрхон» бола Ойтуғди бонунинг хос чодирини ёнида яшайди. Султон гоҳо собиқ асирини кўргани айланиб боради. Бир куни ажиб манзаранинг устидан чиқди. Малика чўрисиқат бўлиб кийиниб олибди. Қўлида кумуш тобоқ. Қафас олдида чўнқайганча айиқ болага меҳр изҳор қилаётир: «Ма, сут ич, дўмбоғим... Кўзларинг мунча ҳам чиройли экан, полвон бола! Бамисли менинг ёлғизим Қутбиддиннинг қора кўзларига менгзайди. Ма, ича қол, ке, аразлама... Қорнинг тўқ бўлса, кучинг кетмайди, худо хоҳласа бир куни озод бўлғайсан. Қайта арчазорингга бориб онаизоринг бирла дийдорлашгайсан, қорақўз! Ма, ич, ича қол...»

Султон бир ҳол бўлиб туриб қолди. Сўнг жоҳилият ичида маликанинг одми рўмоли аралаш сочидан чангаллади: «Ҳм, малика?! Пошшоликни ўз илкингизга олдингиз-

му? Биздин берухсат бир хайвонга озодлиқ ваъда қилиб турибдилар? Ичкари кириг».

Малика тобокни қафас олдиға қўйди. Султон бир тепиб тобокни тўнтарди. Айикбола хуркиб, қафаснинг бурчагига қочди.

Султон чодирга кириб парестикқа ёнбошлади. Ойтуғди пастрокқа чўнқайди. Анчагача иккаласидан садо чикмади. Ойтуғди рўмолининг учи билан кўзларини артди. Боши қуйроқ эгилди.

– Сулланг, маликам! – деди Султон қахрланиб. Малика рўмолини бошига танғиб боғлади. Хоннинг бетига тикка қаради:

– Уч кундирки, айикболанинг онаси келиб уйқумни бузадир. Хар куни хуфтон чоғи ўкириб етиб келадир. Сойнинг у бетига туриб фарёд қиладир.

– Боласининг тутқунда эканлигини қайдин билибди?

Ойтуғди кулимсиради:

– Она-да, бегим. Онанинг юраги боласининг исини туяди. Тавба қилдим, неча кундирки, менинг ҳам кўнглим жизиллайди. Қутбиддинимни кўрадиганга ўхшайман. Иншоолло, шу якин фурсатда ёлғизимнинг дийдорига тўйгайман, деб умид қиламан...

Рафиқасининг «осий ўғил»ни тилга олгани Маҳмудхонга ёқмади.

– Ундай ўғил йўқ энди. У сиздин, биздин воз кечиб қаландар бўлиб кетган. Хўш, тунда уйқунгиз бузилаётган бўлса, айикболани махв эттиргаймен.

Ойтуғдининг ранги бўзарди.

– Бегим, агарда бу норасида жониворни махв этсангиз, пушаймон бўлғайсиз. Унда маликангизга ҳам... видо айтинг...

Султон йигирма йиллик ёстикдошидан бундоқ куфронга сўзни қутмагандек, бир лаҳза ажабланди. Сўнг аста бўкчасини кўтариб чордана қурди.

– Муборак сўзларини такрорласинлар, маликам, – деди Султон кафтини қулоғига қўйиб, – бу гўши беҳабар не деганингизни тузук англамади чоғи...

Ойтуғди киприк қокмай гапини қайтарди:

– Мабодо бегим бир бегуноҳ жонзотни жонидин жудо этсалар, суюкли маликасининг ҳам айрилган бўладилар. Сўзим – сўз.

Махмудхон Ойтуғдининг феълини хўб билади. У Султон Санжарга беҳад хизмат қилган шавкатли баҳодир Бўркиёруғ амирнинг эрка қизи эди. Ойтуғди чавандозликда, камон отишда йигитларнинг хавасини келтирса, назокатда, аёллик латофатию шакарғуфторликда бўйсира қизларнинг ҳасадини қўзғарди. Султон бир сафар унга жориядек муомала қилди. Ойтуғди индамади, ўғлини, канизакларини олиб Марвга кетиб қолди. Махмудхон орага язнаси Султон Санжарни қўйди. Ойтуғди, «Жаноб Махмудхонга айтинглар, аввал малика бирла жориянинг фарқига борсинлар, андин сўнг аҳли аёлини талаб этсинлар!» деди. Султоннинг ўзи бош солиб Марвга борди, Ойтуғди билан ёш Қутбиддинни узатиб қайтди. Шушу, рафикасининг ройишига қарарди. Бугун тагин ўтган ишни унутди.

– Маликам, бундин чиқди, шаръий эрингизни азмиқароридин сизга бир ёввойи махлуқнинг жони азиз эканда?

– Йўқ, бегим. Эринг – пиринг, демиш машойихлар. Магарки, ул зот пирим экан, муборак қўлларини беҳуда қонга бўямасинлар. Ҳали дунёнинг аччиқ-чучугини тотиб кўрмаган бир жонворни қатл этиб, не муддао топқайсиз?

– Мен сизнинг тинчингизни ўйлайдирман.

– Қуллуқ, бегим. Менинг тинчимни ўйлайдирғон эрсангиз, анинг жонини менга бағишланг. Ахир бу айиқбаччани бизга ҳадя этдингиз. Ҳадя қайтариб олинурми?

Султон Ойтуғдининг мантиқли сўзлари олдида тагин таслим бўлди.

– Хўп, ана бағишладик, – деди мўйловини силаб, – не қилсангиз, ихтиёрингиз.

Ойтуғди ўрндан туриб Султонга таъзим қилди.

– Сиз бир норасида гўдакнинг гамини еган бўлсангиз, Аллоҳ таоло сизни даргоҳида ёрлақасин, бегим...

Кечаси Махмудхон қий-чувдан уйғониб кетди. Туя жунидан қавилган пардай енгил, иссиқ кўрпани тепиб ташлаб қаддини ростлади. Ҳозиргина кўрган тушини ўйлади. Юзига фотиҳа тортди, «Астағфируллоҳ» деб қўйди. Тепага қаради. Саропарда чанғарағидан кумуш ой шуъла тўкиб турарди. Шу пайт тагин ҳай-ҳайлаган товушлар эшитилди. Олисан буқа наърасидек бўғиқ сас келди. Султон аста турди, қарс урди. Ҳеч ким кирмади. У эг-

нига жун чакмонини, оёғига тиллакори кавушини илди, бошига сувсар бўркини қўндирди. Ташқари чиқди. Эшик олдида икки соқчи калла осилтирганча донг қотиб ухлаб ўтирарди. Султон уларнинг биқинларида ётган найзаларини олиб улоктириб юборди. Маликанинг чодирини эллик қадамча нарида эди. Икки-уч кишининг қорасини кўриб шу тарафга юрди.

Сутдек ойдин. Чор атрофда канизаклар қуймаланиб югуради. Ойболта кўтарган бесўнақай кимса сой томонга чопади. Ҳадеб, «Маликам, маликам, борманг, ул махлуққа ем бўлғайсиз!» деб бақиради.

Султон мулозимлар йўртаётган адирга қараб пастлади. Юз қадамча юриб тўхтади. Кўхак сувининг нариги бетида уч яшар буқадек келадиган қоп-қора айиқ турар, ҳадеб олдинги оёқларини ҳавога кўтариб ўкирарди. Султон яна илгарилади. Кўзи Ойтуғдига тушди. Маликани бир тўп жория аёллар қуршаб олган, ёнида қилич, сўйил кўтарган навкарлар. Малика бошланг. У она айиқдан кўз узмай тикилиб турибди. Айиқ тўхтовсиз ўкиради, гуё интизор бўлиб бировни чорлайди. Нола қилади...

Бир замон у соҳил томон талпинди. Сувдан айиқбола сузиб чиқди ва бир-икки силкиниб онаси томон отилди. Она айиқ лапанглаб келиб боласини қучоқлади, ерга думалатиб суйди, эркалатди, сўнг соҳил тарафга қараб чўзиб ўкирди-да, кўз қароғини олдига солганч, тоғ ичкарисига кириб кетди. Малика овози титраб уларнинг ортидан мунгли дуо қилди: «Илоё, онангни топганинг рост бўлсин, айиқча! Уф... Эй тангрим, ҳеч ким бу дунёда жигарпорасидан айрилмасин, ҳеч ким волидасидан жудо бўлмасин экан... Ёлғиз ўзингга сифиндим, ўзингдин ўзга суянчигим йўк...»

Маликанинг титроқ товуши Султоннинг гашини келтирди. У дарҳол изига қайтди. Кираверишда соқчилар ҳамон хуррак отиб ўтирарди. Султоннинг жаҳли чиқди. Икки соқчини тепиб ағдарди. Ичкари кирди.

Султоннинг бедорлигидан хабар топдими, изн сўраб офтобачи кирди. У чодирнинг тўрт тарафидаги тилла шамдонларни ёқди. Ой нурида нимяшил бўлиб товланиб турган ипак чодир афсонавий жило касб этди.

Офтобачи пойгакка бориб тиз чўқди, қўлларини қовуштириб фармон кутиб ўтирди. Султон оғиз очмади. У

Ўз хаёли ила банд, сийнаси жизиллаб тонготарда кўрган тушини ўйларди. Тушига қиблагоҳи кирибди. Раҳматли, фалажи бедавога йўлиқиб жон таслим қилган эди. Ҳамон тахтиравонда эмиш. Сўнук кўзларини Маҳмудхонга тикиб, базўр тилга келиб дермиш: «Ўғлим... маишат деб раиятни унутдинг... Ул нечук табибдурки, беморини сўроқламаса... Сен нечук султон бўлдингки, магар фуқаро холидин хабар олмасанг. Эл кезмайсан, бозор ораламайдурсан... Жамоат бирла ибодат қилмокни тарк этдинг, Куръон тиловат этмайдирсан... Кўзингни оч, болам, борар боғингни ўйла...»

Султон бир сесканди. «Борар боғингни ўйла...» Отаси тонгла маҳшардин огоҳ қилаётган эди. Бу ишора уни арши аълодан заминга қўндиргандек бўлди. Дарвоқе, султон кейинги вақтларда кўнгил хоҳишига эрк бериб, атроф жавонибда не ҳодисалар содир бўлаётганини назардан қочирди. Омоч суриб дон сочаётган дехқоннинг от изини кўрмаганига қанча бўлди? Қорахитойлар босқинидан кейин муаззам Самарқанд бозорига оёғи етдими? Қабристонун қадамжоларни сўнгги бора зиёрат этгани қачон эди? Ҳатто Имом Муҳаммад ал-Бухорий ҳазратларининг марқадини зиёрат қилмаганига ҳам бир йилдан ошибди. Аслида, ул зоти шарифнинг хоки пойлари қўл чўзса етгудек ерда, қадим Суғдикентда сокин бўлмиш. «Инсофли кимсанинг юмуши эрмас бул ишим. Арвоҳлар сўзи тирикларга васият. Фарзу суннатни, вожибул илоҳийни фаромуш этибдурман. Биздин осийлик кечди, падари бузруквор, иншоолло, руҳингизни минбаъд безовта қилмагайман. Тавба-тазарру ичра ўрганурман, қиблагоҳ».

Султон пориллаб ёниб турган билакдай йўғон, ярим газлик заъфарон шамларга бир-бир разм солди, дилини ўртаётган надомат, афсус, тавба оташига уларда ўхшашлик топди. Ичида истиффор айтиб, «Тавба» сурасини ўқиди, кафтларини юзига суртди. Унга тақлидан офтобачи ҳам дуойи фотиҳа қилди.

Шоҳи пардани ёриб, қора қуюндай бўлиб Қарчиғай баходир кирди. Унинг бўйи салкам уч газ келар, султон қароргоҳидаги посбонлар сардори эди. Қарчиғайнинг ранги-қути ўчиб кетган, қалмоқ башарасида қон йўқ, ола кўзлари бежо, гўёки ҳозиргина одам ўлдириб келган котилдек хансирарди.

Қўрчибоши икки букилиб таъзим қилди. Гулдиракдай овози хириллаб, тилга кирди.

– Султоним, бир қошиқ қонимдин кечсинлар... Ул итдин тувғонлар ухлаб қолибдир. Ҳозир иккаласинингда кетига тешиб оғочга бойлатиб қўйдим. Амру фармонингизга мунтазирман. Бошларин кес, десангиз ўз илким бирла кесгайман, токи ўзгаларга ибрат бўлғай... Хай, ҳаромзодалар-е! Олампаҳоқ амр этсалар...

Қарчиғайнинг бўғзидаги гапи оғзига етмади.

– Аларни қипяланғоч қилиб сувга пишинг, – деди Султон хотиржам товущда, – андин сўнг сакбон этиб қўйинг.

Соқчилар сардори аввало қўриқчиларнинг, қолаверса ўзининг зилдай гуноҳини бўйнига олиб зир титраб турарди. Султоннинг нечун марҳамат қилганини англамади. Ҳозиргина Маҳмудхон қиблагоҳининг арвоҳи олдида тавба-тазарру келтириб, қўнгли шамдай эриб турганини у қайдин билсин?

Қарчиғай баҳодирнинг жони товонига тушган эди, қайта тиззасига қўтарилди. Ичида Ҳақ таолога шукрона келтириб, таппа ерга юкинди.

– Умр бўйи содиқ қулингизман, ҳазратим...

Султоннинг овози қулоқларига ёқимли эшитилди:

– Боринг, аркони динни уйғотинг. Бомдод намозини қалъада, Жомеи кабирда ўқимокни ният қилдик.

Қарчиғай ирғиб туриб тисарилди. Офтобачи ҳам оёққа қалқди.

– Мустаҳаб, – деди Султон қисқагина. Офтобачи ёнбошлаб эшикка юзланди.

Сал фурсатдан сўнг сув бўйида Қарчиғайнинг ўдағайлаб бақиргани қулоққа чалинди:

– Жонларингни тилаб олдим, валадизинолар, энди менинг оёғимни ўпсанглар ҳам оз! Юз дирхамдан ақча чўзадиган бўлдинглар, андин сўнг истаганларни сакбон этиб ит боқдиурман, истамаганларнинг кетига тешиб-тешиб хайдайман, ў, энағарлар!

Хоннинг хос соқчисини сакбон – итбоқар этиб қўйиш мисли қўрилмаган ҳақорат эди. Аммо юз дарра еб майиб-мажруҳ бўлиб қолгандан кўра юз дирхам товон тўлаб сакбон бўлган авлороқ эди. Соқчилар Қарчиғайни биринкетин дуога қўмиб, унинг шартига розилик билдирдилар.

Қўрчибошининг риёкорлиги Султоннинг хил-хил эриб турган иссиқ бағрига ях бўлиб тегди. «Имони йўқ

анинг, – уф тортди Махмудхон, – водариг! Нахот бу фоний дунёда ўзингдин ўзга бир маҳрами содиқ топилмаса?! Ул бетавфиқни не қилмоқ даркор? Гофил соқчиларга қўшиб ани ҳам сакбон этайму? Асли бу дунёда дўст топмоқ душвор экан, эй парвардигори азим!..»

ЗАҚҚУМ ДАРАХТИНИНГ МЕВАСИ

15- ф а с л

*Қуёш ботса, ўкинма,
эртага у тонгни бошлаб келади.*

«Авесто»дан

Чархи кажрафторнинг ишлари қизиқ экан. Гоҳо худнамолик билан бошланган юмуш рўшнолик билан тугайди, ва билъакс, яхшилик, шодмонлик ваъда қиладиган кун маъсият, ғамгузорлик бирла итмомига етади.

Султон Махмудхон субҳисодикда аркони дин ҳам умарою фузалони қабатига олиб, оқ тулпорига минганда кўнгли сунбула сувидек тиниқ эди. Кечга бориб кўнгли вайрон бўлди, уззукун вужудини балкитиб турган хушнавозликдан асар ҳам қолмади.

...Махмуд Тамғачхон асъасаю дабада ила йўлга тушди. Олдида муждачилар Хон Ҳазратлари «Самарқанди зебо» сари ташриф буюраётганини хабар қилиб, от чоптириб кетдилар. Сиёб соҳили энди уйқудан уйғонган. Икки тарафи ларзон шохли дарахтлар ила зийнатланган тор кўчаларда эшакаравалик, хачираравалик дехқонлар учрайди. Бу аравачалардаги мевасаватлар остида куз мевалари ялтирайди. Дехқон бозорга ошиқади, тонг бўзармай тирбанд Самарқанд растасидан жой эгаллагани маркабини чучулайди.

Шаҳарга яқинлашган сари Султон Махмудхоннинг юраги тез-тез ура бошлади. Тағин ота арвоҳини хотирлади, дилида такбир айтди. Жомеи кабир олдида йиғилажак оломонни кўз олдига келтирди. «Орий рост, биздин беандишалик ўтибдир, шаҳристон аро кириб, жамоат бирла намоз адо этмаганимизга уч ой бўлибдир. Маърақадин йирокда қолгон мўъминга тақлид қилибмиз».

Султон Самарқанднинг сув сепаиб супурилган ораста кўчаларига қадам босганда кошинкор, мусаллодек тик миноралар ичидан муаззин товуши эшитилди:

– ...Ашҳаду ан-ла илаҳа-а, иллолло-оо-о!

– ...Ашҳаду ан-ла илаҳа-а, иллолло-оо-о!!

Ёвуқдаги янғроқ сасларни олисдаги бўғиқ, ўктам давват тасдиқлади:

– Ҳаййа ала-с-солах! Ҳаййа ала-с-сола-ах!..

Султон саҳобалари жоме масжидига бурилдилар. Кўчаларда одам қалинлашган, «Пўшт, Пўшт!» деб йўл очиб бораётган кўрчибошининг хайбатидан чўчиб, фуқаро деворга қапишади, қўлларини қовуштириб, оқ бедов устида ҳар ёнга виқор ила боқиб келаётган Султон Маҳмудхонга таъзим бажо қилади. Султоннинг эғнида яшил мовут чакмон, бошида имоми Аъзам мазҳабидаги шайхлар дастори ила ўралган чакмоқдек салла. Дастор пешида Бадахшон лаъли порлайди. Султон ҳар сафар икки ёнига ўгирилиб фуқароларининг саломига алиқ олганида ёқут ялт-юлт ёнади, кишилар кўксида ҳавас, кин, киноя, фахр, адоват ва тағин нечукдир бетафсир туйғулар уйғотади.

Йўл бўйи қувраган оғочдек тизилиб турган эғни юпун, оёқяланг кимсаларни кўриб, Султоннинг кўнгли эриди. Садақа бермакни ихтиёр этди. Чап ёнбошига ўгирилиб кимгадир им қоқди. Отини ниқтаб хазинабон ёндошди.

– Аларга бизди номимиздин садақа беринг, – деди Султон, – ҳақимизга дуо қилсинлар.

Хазинабон узангига оёқ тираб от устида юксалди.

– Эй мўмину мусулмонлар! Ҳазрати олампаҳо шул қутлуғ субҳисодиқда жаннатмонанд Самарқанд сари кўйғон муборак қадамларини хайри эҳсон қилмоқдин бошладилар! – деб хайқирди. – Эшитмадим деманглар, Маҳмудхон ибн Арслонхон жаноблари мурувват айлаб, фуқароларига хайри садақа таркатадилар!

Хазинабон кўйнидан оғзи бурмали халтача олиб туғунини ечди ва атрофга сиқимлаб дирхам соча бошлади. Қадди дуто халойиқ бир-бирини босиб-янчиб ерга ёпишди. Бешинчи халтачани Султондан яшириқча ўғри чўнтагига урди.

Самарқанднинг улғувор, мунаққаш жоме масжидида бомдод намозини адо этиб, Султон Маҳмудхон тағин отга минди. Аркони давлат ва ҳуқомолар қуршовида шаҳар оралади. Кушхоналарни, расталарни, устахонаю мадрасаларни кўрди. Қусам ибн Аббос шайх турбатини зиёрат қилди. Кун кўтарилганда чорбозор олдида отдан тушди.

Отаси раҳматли бир гапни мудом такрорлагувчи эди. «Та-каббур бўлсанг, мозор кез, болам, гофил бўлсанг – бозор кез. Бозор кўзга ором, мозор кўнгилга таскин беради».

Бисмилло, деб қўш дарвозадан ичкари ўтди. Ўтди-ю, «Ё Аллоҳ!» деб беихтиёр тўхтаб қолди. Меҳржоннинг оёғи, ҳадемай Самарқанднинг қаҳратон киши келгай. Илло бозор дошқозондек қайнайди. Ҳа, Самарқанд бозори мағрибу машрикка машхур эди. Бу ерда Ўрусиядан келган мўйнафурушларни, қашқарлик заргарларни, Дашти Қипчоқ от жаллобларини, Шому ироқдан оёғи етган тужжорларни учратиш мумкин. Самарқанд бозорини пиёда кезгувчи кишининг бир кунлик вақти кетар, даста-даста расталар, турфа хил «...фурушонлар» сони мингдан зиёд эди. От бозор, қўй бозор, баққоллик, баззозлик, қул бозор, атторлик, чилангарлик, қушбозлик, сабзаворлик, мевафурушлик, овчилик, дурадгорлик, аллофлик, терифурушлик, саҳҳоблик. Ғала-ғовур, ур-сур, ол-ол, бер-бер ила машғул оломон орасида одам яралгандан бери бировнинг ризқини қийиб ё бировга насиба улашиб юрган юзлаб, эҳтимол минглаб касбу хунар эгаларини учратиш мумкин эди. Косиблар, мерганлар, айғоқчилар, дуохонлар, қароқчилар, табиблар, девоналар, даллоллар, кароматчилар, бахшилар, ўғрилар, майхўрлар, майфурушлар, қизиқчилар, садр тушувчи маддохлар, тобуткашлар, сорбонлар, ўтинчилар, морбозлар, моховлар, баччалар, сатанг аёллар, қўшмачилар, хожасаролар... Бозорнинг тили ҳам анвои, бир лаҳза ўрталикда туриб қулоқ тутсанг, ҳар ким гўё ўз тилида чулдираётган қушларни эслатади: чигил ҳам шу ерда, тотор ҳам, сорт ҳам шу ерда, пирсиён ҳам, қорахоний турк ҳам, қорлук ҳам, ажаму аъробий, нўғой, яхудий, қипчоғу қўнғирот, қийиқ кўзлик чин-мочинлар, кунгур телпакли қашқарлик, ширин забон мўлтони, бижилдоқ маззанг, шишакўз ўрис, қоғозни «когаз» дегувчи чучук тилли озарий...

Султон Маҳмудхон сайрни сабзаворликдан бошлади. Димоғига гул этиб намхуш, муаттар ис урилди. Омухта чечаклар, қўкатлар ичидан жамбил, райхон хиди алоҳида ажралиб турарди. «Самарқанд райхонини искаган майит тирилур», деб ўйлади у растага разм солиб. Султонни таниб, аллақачон ўринларидан ҳадик ва умид аралаш ирғиб турган тармевачилар хонга толсаватда турфа қўкатлару

ифор хидли гуллардан пешкаш қилдилар. Маҳмудхон раста-раста ўтиб, бозор ичкарасига кирган сайин қўнгли сармаст бўлиб, завқиеб хисларга тўлиб борар, шундок маъмур ва муаззам бир ўлканинг ягона соҳиби эканлигидан ғурури кўк гумбазидек юксаларди. Беихтиёр Султон хаёлига аъробий шоир Абулфатҳ Бустийнинг ажиб байти қанот қоқиб келди. Бустий демишки, «Ан-нос фи ажрихим жанна ва жаннат ад-дунё Самарқанд»¹. Султон илкидаги бир туп райҳонни искаб, ёнверига аланглаб боқди. «Алҳамдулиллоҳ, жаннатмонандсан, Самарим, Самарқандим! Илоё, сенга кўз тегмагай, сенинг ҳуснингга кўз олайтирганларнинг кўзига чўп тушсин, роҳатинг ҳам, захматинг ҳам ўз улусингга буюргай...»

Заргарлик билан атторлик дўконлари орасида султон ғаройиб манзарага дуч келди. Қабр тошидек улкан харсангда жулдур чопон кийиб, белига зуннор боғлаган ҳабашдек қоп-қора, барзанги бир кимса ўтирарди. Сочлари патила-патила. Олдида тимқора кашкул, бўз дастурхон. Бу мажнунсифат ғайридин йигит зохиран ўзаро хилоф, бемаъни сўзларни айтиб бақирарди:

– Ассалом ҳам, алвидо ҳам инжост, шул ердадир! Туркни кулдирган нимарса ажамни йиғлатур, билъакс, ажам кулганда турк гирён айлар! Дехқон экиб олти ой кутгай, менинг экканим олдимда униб чиқади! Шак келтирсанг, ўнгимга кел, ўнгимга!..

Султон чап ёнида титраб-қақшаб турган мухтасибга юзланди:

– Бу ғайридин ким?

– Кашмирий мусофир, олампадох, – деди мухтасиб эгилиб, – ани кашмирий девона ҳам дерлар. Ром очиб, фол кўриб бир бурда нон илинжида...

Маҳмудхон индамай икки одим олға юрди, сўнг ромчининг сирли сўзи ёдига тушиб тўхтади. «Ассалом ҳам, алвидо ҳам инжост, деди. Нечук тирикликнинг ибтидоси бирла интихоси бул кофарнинг ўтрусида бўлғай?»

Султон кашмирийга чимирилиб қаради:

– Эй мусофир! Менга фол кўр, андин сўнг ассалом бирла алвидо таърифин сўйла!

---

¹ У дунёда одамлар учун жаннат бор, бу дунёнинг жаннати Самарқанддур.

Кофар хоннинг афтига узоқ тикилди. Ўзича нелардир деб пичирлади. Бикинидан кафтдек кўзгуча олиб қаради. Бир сиким ялтироқ тошчаларни дастурхонга сочиб юборди.

– Сени бул ерга отанг чорлади, – деди тошчаларга боқиб, – бугун кўкрагингда мана бундайин (у тагидаги харсангни шапатилаб қўйди) тош бор эди, ана энди ул тош эриди. Илло оқшом келиб ул тош қайта ичингга киргай. Сўзимдин қахрлансанг – каллам дорга етгай, шул алвидо менга! Башоратим ўнгидан келса – қайта кашмирийни соғиниб келурсан, шул ассалом менга! Султон сесканди:

– Тош не бўлгай, мусофир, ани... ким эритур?

– Жоҳилиятдин қолғон ривоят бордирки, кун ботса, йиғлама, эй гофил, ул тонгла оламни қайта мунаввар қилгай... Оқшом сенинг кўксингга қўноқ бўладирғон тошни сўз эритгай...

Кашмирий дастурхондаги тошчаларни кўзгусини йиғиштирди.

Султон мутаассир бўлиб туриб қолди. Киссасига қўл уриб бир динор олди-да, кашмирийнинг олдига ташлади. Ромчи тилла тангага менсимагандай кўз ташлади, сўнг уни айлантриб томоша қилди. Хунук илжайди.

– Ҳозиргина экканим кўз ўнгимда униб чиқди...

Шу пайт бир сават нон кўтариб новвой ўтиб қолди. Ромчи саватдан икки нон олиб тилло пул чўзди. Нонвойнинг кўзи чиқиб кетди.

– Ол, кашкул харом бўлмасин, – деди кашмирий, – минг тиллодин бир бурда нон авло. Бу дунёнинг чиройи ҳам, чинори ҳам бир бурда нон деб юрибди.

Мусофир девонанинг гапи «чинор» Султонга наштардек ботди. Аммо у дамини ичига ютиб умарою уламоларни эргаштирганча бозор этагига қараб кетди.

...Султон Қўҳақдаги қароргоҳига етиб келганида аср намози вақти бўлган эди. У сафарда юрган кимсадек енгилгина тўрт ракаат намозни адо этди-да, пар болишга ёнбошлади. Тўсатдан кайфияти бузилди. Кўнглига ёнбошидаги бахмал гулли лўла болишдек тош чўқди. Хаёлига лоп этиб кашмирийнинг гапи тушди: «Оқшом ичингга тош киргай... бул тошни сўз эритгай...» Бу сирли каромат маънисини ўйлаб анча ётди. Кутишдан ёмон нарса

йўқ экан. Хавфу хатарнинг ўзидан кўра унинг ҳадиги ёмонроқ деб алломалар бежиз айтмаган эканлар. «У нечук тош эканки, оқшом ичингга киргай?» Махмудхон хурофотчи эмас эди, динга ҳам мутаассибларча қаттиқ қўнгил бериб, хуруж қилмас, ўзидан аркони динни бездирмаслик учун фарзу суннатни астойдил адо этган киши киёфасида юрарди. Аммо... барибир, қаттол жанг олдидан қон исини туйган жанговар суворийдек дили потирлаб, кўксини тешиб юборадигандек ўйноқлайди. «Лафзи девонада, бир ҳовуч тошга боқиб оғзига келганини валдиради-қўйди», деб ўзини овутишга уринди. Бўлмади. «Ахир сени отанг чорлади», деб турибди. Каромат қилди. «Кеча оқшом чўчиб уйғонганимни, туш кўрганимни не билди у кашмирий?» деган изтироб баттар юрагини бурғилади.

Ётган ерида қарс урди. Эшикоғаси кирди.

– Қимиз келтиринг. Маъжун бирла.

Эшик оғаси билан баковул икковлон тилла баркашда фоз эти, пўлотий оби нон, бир чинни кўзачада қимиз, шунга лойиқ маъжун келтирдилар. Султон маъжундан мўлроқ қўшиб, бир чинни коса қимизни сипқорди. Юрагининг қуйгани бир сония босилгандек бўлди. Этдан газак қилди. Сал ўтиб маъжун ўз кучини кўрсатди. Бада ни жўшди, вужудини қамраб олган хавотир чекингандек туюлди, шуурига тагин ўктамлик, ёвқурлик, шаффофлик қайтди.

Иккинчи коса қимиз Султонни тамом сархуш этди. У ёнбош уриб пинакка кетди.

Уйкудан дили сиёҳ бўлиб уйғонди. Намози дигар ўтибди. «Салотга ҳам турғизмабди лаънатилар!» деб мулозимларидан ўпкалади, сўнг маъжун ичганлигини эслаб, хижил бўлди. Юрагида ҳамон қора тош чўкиб ётарди.

Қўрқа-писа эшикоғаси мўралади. Султоннинг ўрнидан туриб ўтирганини кўриб оҳиста бўсаға ҳатлади.

– Ҳазратим, бир мусофир изн сўраб турибдир...

– Ким экан? – деди Султон ҳамон ғафлат ичида.

– Яссидан эмиш. Хон жаноблариға топширадирғон омонатим бор, дейдур.

«Ясси»ни эшитиб, Махмудхон хушёр тортди. Яссида лочин ўғли – Қутбиддин бор. «Нахот ўғлидин бир мужда келтирган бўлса?».

– Кирсун.

Эшик оғаси тисарилиб чиқди. Сал фурсатдан кейин чувак юзли, мулланамо ориқ йигитни бошлаб кирди. Бу Мавлуд қори эди.

Қори дархол чўккалади. Султон ҳақиға дуо килди. Сўнг қўйнига қўл солиб, хатчупга бекитилган ўрама қоғоз олди. Қўшқўллаб Султонга тутди.

– Не бул? – деди қовоқ солиб хон.

– Мактуб, шоҳим. Муни Соброн уламолари битмиш. Султонимизнинг ўз илкина топшир, деб амр этдилар.

– Ўзлари ким бўладилар?

Қорининг жавоби тайёр эмас эди, чайналди. Сўнг Ашрафхон қозининг пандини хотирлаб, бидирлади:

– Фақирингиз бир тужжорман. Туркистон диёридин Бухорои шариф сари тижорат ила йўлга чиқиб эрдим. Мухтарам зотларимизнинг ўтинчларина йўқ дегани тилим бормади...

Султон хатни қабул қилиб қорининг афтига зимдан қараб қўйди. Мусофир йигитнинг довдираб турганини каззобликка йўймади, салобатим босди, деб ўйладими, «Сенга ижозат», деб рухсат берди. Мавлуд қори осон қутулганига суюниб, шарпадек дархол чиқиб кетди.

Султон хатчупни беписандлик билан очди. Мактуб икки вараққина эди. Биринчиси йирик-йирик ҳарфда, ниҳоятда хунук хатда битилган. Маҳмудхон хат бошидаги урфий мадҳу санони ташлаб ўртароққа кўз югуртирди. «...баъдаз, Сиз жаноби олийларининг Соброн музофотида истиқомат қилгувчи мўмин фуқароларингиз Султонимизнинг шаън-шавкатларига соя тушмасин, деган қутлуғ ниятда мазкур номани битмакдамиз. Сиз пирим деб қўл берган шайхингиз салтанатингиз душмани бўлмиш Хоразмшоҳ Отсизнинг валиаҳди Абулфатҳга меҳр кўргузиб, ани дуойи хайр ила масрур этиб турибдир. Қўзингизни оку қароси шахзода Қутбиддин фарзандингиздин тирик жудо этгани камлик қилдиму? Шайхнинг бул йўсун муҳаббатномасини биз уламо аҳли аввало етти иқлим ияси Султон Санжари мозий, дуюм, сиздек олийҳиммат тақво соҳиби Султон Маҳмудхон хонадонига бўхтон деб билгаймиз. Сўзимизнинг далили тариқасинда Қул Хожа Аҳмад шайхнинг ўз дасти панжи ила битилган иншони юбордик. Зора, Аллоҳ мададкор, Ҳақ Мустафо ёр бўлиб, Сиз жаноби олийлари пирингизнинг

мунофикона кори асроридан огох бўлсангиз. Дуойи жонингизни қилиб, тожу тахтингизга қушойиш ва давлатингизга баракот тилаб, Соброн қозию қуззотларидин деб билгайсиз. Вассалому биссабов».

Ахли уламнинг зикрича, иккинчи мактуб Шайх ул-машойихники эди. Махмудхон бу хатни жиндак ажабсиниб ва дилида андак ғулув билан қўлига олди. Аввал майда, равон ёзувга тикилиб қолди. У Султон ул-орифиннинг дастхатини илк дафъа кўриб туриши эди. Хатдан шайхнинг нафаси, руҳияти уфургандек бўлди. Негадир сесканди. Тўсатдан чиройли митти ҳарфларга жон кирди, улар бир-бирини қувиб ирғишлади. «Нун» – кумуш ҳалқачаларга айланди, «син» ўткир тишли аррага, «алиф» узун ирғай таёққа эврилди, зигир уруғидек нозик нукталар эса қора юлдузчалардек чодир ичра парвоз айлади...

Султон хаёлини йиғиштириб қоғозга тикилди. Шу пайт беихтиёр бармоқлари титраётганини сезиб қолди. Бадани қизиди. Калима келтирди. Сўнг ўзини зўрлаб номани ўқишга тушди. Мактуб мухтасар эди: «Муридмиз шаҳзода Абдулфатҳ Баҳодирхонга. Дини ислом сарҳадларини кенгайтириш йўлида чеккан заҳматларингиз ажру савобини бир куни Яратганнинг ўзи буюрғай. Вале, фаромуш этмангки, каломи шарифда, динда зўрлаш йўқдир, дейилмиш. Парвардигори олам, инсон табиати ўта золим ва ношукр бўлишини айтиб, сизу бизни зулмдин хазар қилмоққа чақирадир. Зероки, кимнингки сийнасига Аллоҳнинг шафоатли нури етган эрса; бас, ул ўз ихтиёри ила мўминликка муқтадо бўлғай. Илло қилич силтаб бош кесмакка ҳожат йўқдур. Қон иси келиб турган ерда ҳаёт чечаги кўкармас. Сиз Султони Санжар мозий одамларидин шиква-шиқоятлар айлаб, ҳақингизга дуойи хайр тилабсиз. Санжарийларга-да, хоразмийларга-да бир ёмон гапимиз бор: сизлар қўп қулмакни ихтиёр этасизлар. Парвардигори олам, «ф-ал йазҳаику қалилан»¹, дебдурлар. Бул муборак оятнинг мағзини обдан қақиб вужудингизга тафаккур айланг, ўғлим. Ўз юртини пора-пора қилиб талашиб ётғон бир ватан фарзандларига васият-хатим шулдир. Байт:

---

¹ Бас, оз қулсинлар.

*Сени қўймас ажал ҳаргиз неча ҳукминг равон бўлса,
Ҳукумат бирла оламни агар зебу забар қилсанг.
Сизга лавҳу маҳфуз эгаси инсофу тавфиқ ато этсун.
Шайх қул хожа Аҳмад Яссавий».*

Султон мактуб сўнгидаги шайх мухрини томоша қилди. Бўталокнинг кўзидай бежирим, тимқора мухр ўртасидаги доирада «Султон ул-орифин Аҳмад Яссавий» деган битик ўйилган, гардишда эса Яссавийдан бурун ўтган ўнга улуғ Аҳмадларнинг исмлари дарж этилган эди. Султон Аҳмадларга ҳам паришон ҳолда кўз югуртирди, бироқ бир шайхнинг номидаги ғалатни пайқамади. У тасаввуф илмидан дуруст хабардор бўлганида ва зийраклик қилганида бу ғалатни сезар, окибатда пушмон ўқларига гирифтор бўлмасди. Афсуски, Маҳмудхон аксар фотиҳлар сингари қилич-камон илмида моҳир, лекин ислоний илму ҳолда нотавонроқ эди.

Маҳмудхон заранг косадан анор сувини симириб, бир оз тин олди. Уламолар «Шайх Маккаи мукаррама сари азимат қилди, яқин фурсатда қофиласи бирла Самарқандга етиб боргай», деб хабар берибди. Султоннинг кексайиб бораётган қалби бир тугён урди. «Магар Шайх биз тарафга ташриф буюрса, эҳтимолки, ўғли Қутбиддин ҳам қўшилиб келар. Ахир, мана уч йилдирки, валиаҳди Ҳазрати Султон даргоҳида муридлик мақомида юрибди. Гўёки, шахзода эмас, дарвиш, қаландар, жанда кийган таркидунёчи...».

Султоннинг кўз ўнгида илк зиёрати жонланди. Бундан икки йилу икки ой муқаддам, мезоннинг қоқ ўртасида Маҳмудхон Шайх ул-машойих Хожа Аҳмад Яссавий жанобларини тавоф этгани Самарқанддан Ясси сари отланди. Қабатида содиқ амирлари, хос надимлари, хешу ақраболари, Самарқанду Бухоро садрлари, уламою фузало, козию қуззот... Хайр-эхсондан ҳам мўл олди. Нияти-наинки мулки Туркистон, Шому Ироқ, Хуросону Румо, хатто оқ Эдил бўйларигача доврўғи кетган авлиёлар сарвари, чилтонлар суҳбатдоши, ғайбу шаҳодат соҳиби Султон ул-орифинни зиёрат қилиш, унга қўл бериб мурид бўлиш, дуосини олиб, доруссалтанатига равнақ ва баракот сўраш эди. Тоғаси, етти иқлим фотиҳи Султон Санжар Яссавий тариқатининг мухлиси эди. Ҳазрат би-

лан мактубот алмашиб турар, Шайхнинг насихатларини жон қулоғи бирла тинглар эди. Махмудхон зиёрати туфайли тағойисини ҳам ризо қилмакни ўйлади ва саратон жазирамасини ўтқариб йўлга чиқди. Суюкли малика Ойтуғдидан бўлган ёлғиз ўғли Қутбиддинни ҳам қаторига олди. Тахт вориси бўлмиш Қутбиддинга авлиё бобоси оқ фотиҳа берсин, деб умид қилди.

Бир ойга яқин йўл босиб, айна қовун пишиғида Ясига етиб бордилар. Махмудхон Ҳазрати Султонни илк дафъа кўриши эди. Шайхнинг этагини кўзига суртиб тавоф қилди, пирим деб қўл берди, хазиначисини аямай совурди.

Бир хафта хизматида турди. Ўғли Қутбиддинни Ҳазратнинг оёғига йиқди, бул навжувонга иршод беринг, умрига камол тиланг, илоё қорахонийлар салтанати то абад шавкатдан, музаффариятдан махрум бўлмагай, деб ўтинди.

Хусусан Қутбиддин Ҳазратга қаттиқ боғланиб қолди. Султон Махмудхон тасарруфидаги вилояту туманларни кезиб, ҳокими ҳукамо билан мулоқотда юраркан, Қутбиддин қалъадан бир одим чиқмас, муттасил Шайх ҳузуридаги самоъ мажлисларида иштирок этар, дарвишлар тўдаси ичра қолиб кетар, зикр томоша қилар, хуллас, хонақоҳ аҳлидан бир энлик айрилмасди.

Сафари қариб, Султон изига қайтаркан, Қутбиддиннинг Яссиди яна бир муддат қолиш истаги борлигини англади. Аммо ҳали норасида, деб қолдирмади, ўзи билан Самарқандга олиб кетди. Қиш ўтиб, бойчечак очилгач, Қутбиддин тагин отасидан изн сўради: «Пир бобомни зиёрат қилсам...» Султон эрка ўғил кўнглига қараб ризо бўлди. Надоматлар бўлғайким, Қутбиддин Яссига борди-ю, ота-она даргоҳига қайтмади. Ёз ўтди, куз ўтди. Султоннинг қаҳри келди: «Тукқан она бирла қиблагоҳидин ҳам зиёда кимса бор эканми бу оламда?!». У ўғлининг феъл-хўйини билгани учун мулоимроқ оҳангга икки энли хат битди: «Ўғлим, сиз бизни соғинмаган бўлсангиз, биз сизни соғиндик. Волидаи меҳрибонингизни кўзлари нигорон, биз ҳам асодек суянчифимизни интизор бўлиб кутгаймиз. Элингизга, муборак хонадонингизга дарҳол қайтинг».

Илло Қутбиддин қайтмади. Энди Султон жаҳл отига миниб, ғазаб қамчисини сермади. Ўнта баҳодир навқа-

рини қуроллантириб Яссига йўллади: «Ул қочоқ бола-нинг қўлига кишан солиб зудлик бирла келтиринглар. Шахзода, тахт вориси, деб аяб ўтирмасинлар!»

Навкарлар озиб-тўзиб, қорайиб кетган Қутбиддинни бир ҳафтага қолдирмай банди қилиб Самарқандга етказиб келдилар. Аммо ул бетавфиқ отабезори, бемехр, ношукр бола уйда бир ой турмай яна Яссига қочиб кетди. «Сен биздин кечган эрсанг, биз ҳам сендек фарзанднинг бахридин ўтдик», деди ўзича Султон Маҳмудхон ва қайтиб ўғлини таъқиб этмакни йиғиштирди. Мана, икки йилдан зиёдаки, Қутбиддин Шайх эшигида мисли хизматкор эмиш. Эшитишича, йиртиқ жанда, қинғир қалпоқ кийиб, чориқ судраб исқирт дарвишлар халқасида «Ё, ху!» дея зикр тушиб юрганмиш...

Султон Шайх муҳрида парчинланган «Султон ул-орифин» унвонига боқиб пичирлади: «Шу инсофданми, пирим? Биз не ёмонлиқ қилдик? Бир оғиз ширин сўзингизни раво кўрсангиз, рутбангиз камайиб қолурмиди? Кўзимнинг гавҳари, дили-жоним, ёлғиз ўғил дардида куйганим етмасмиду? Нечун сиз ҳам заққум дарахтининг захаролуд мевасини ошатмоқчи бўласиз? Ҳиммат бирла вафонинг мукофоти шулмиди?».

Икки варақ ипак қоғозга термилиб Султон яна анча ўтирди. Кашмирий девонанинг совуқ башоратини эслади. Кўз олдига тағин қаландарсифат ўғли келди. Мудом қовоғини очмайдиган, такаббурнамо, мухтасар ва кесиб сўзловчи Ҳазрати Султон гавдаланди. Қофар Гўрхону ўз қавмлари қорлуқлар ила бўлган жангдан қолган қалб жароҳати энди битаётган эди, мана бу нома туфайли яраси янгиланди. Хўрлиги келди. Яна муздек анор сувидан шимирди.

Қоғозни йиғиштириб ўрнидан турди. Тилла камарини тортиброқ боғлади. Ўзини бардам, ўктам қиёфада тутиб ташқари чиқди. «Бил балои собир-айни» – бало келса сабр қил, дейдилар. Алҳамдулиллоҳким, балодан алҳазар, ўғлим келмакда. Ҳазрат Санжарийлар хонадони шаънига номуносиб гап айтган бўлса, айтибди. Зеро, султонлар ила шоири замонлар азалдин то қиёматга қадар ихтилофда эрурлар. Бунга куйиб жигарни кабоб этмаслик даркор. Кишанлаб келтиролмаган ўғлим ўз оёғи бирла келмакда. Алҳамдулиллоҳ минбаъд қошимда қолғай.

Бул хушхабарни айтиб, волидасини хушнуд этай. Сўнг Кўҳакни тарк этайлик. Шаҳзодани қасри олийда кутиб олганимиз маъқулроқ.

Султон Ойтуғдидан суюнчи олгани аҳли аёли қўним топган кизил чодир томон кетди.

ОСИЙ ФАРЗАНД

16- ф а с л

*То кишига дард тегмай
бўлмади бағри кабоб,
Дилда дардинг бўлмаса,
дардисаримни кавлама.
Баҳри раҳматга кириб,
қилдим вужудимни адам,
Маърифатдин беҳабарсан,
дафтаримни кавлама.*

Машраб

Қутбиддин минг истиҳола билан бўсафа хатлади-ю, тўрда, сербар тахтда ўтирган отасига кўзи тушиб, юраги ўйноқлаб кетди. Шитоб билан олға интилди. Гулдор, юмшоқ ажамий гиламларни сассиз босиб, зумда падарининг истикболига етди. Қулдай ер ўпди. Бошини гиламдан кўтариб қўл қовуштирди. Аммо отасининг кўзига боқишга журъат этмади. Дардли, титроқ товушда истигфор айтди:

– Осий фарзандингизнинг гуноҳидан ўтинг, қиблагохим...

Маҳмудхон ўғлининг дийдасига разм солди. Унинг кўзлари тўла жиққа ёш эди. Султоннинг ҳам кексалик биёбони сари юз бурган пажмурда қалби сел бўлди. Агар унинг гинаси ночор ва иззат-нафси заиф бўлганида, сабр этмас, беихтиёр тахтдан туриб кетарди. Фарзанд соғинчи уни тахтиравондан узиб олмоқчи бўлар, илло шаккок ўғил қилмишидан захм еган оталик кўнгли, подшолик кибру ҳавоси бунга йўл бермасди.

Қутбиддин ҳамон ердан кўз узмай бош эгиб ўтирибди. Султон Маҳмуд ўғлига бир дақиқа синчков тикилиб қолди. Ўғлининг эғнидаги жун чопонни ўша борганида ҳазрати Султон ул-орифинда кўрган эди, оёғида кўҳна чориқ, беллида бир энлик қайиш камар, бошида қаландарий қулох.

Султон кулоҳ пешига тамғаланган яшил япроқ нухсасига қизиқиб тикилди. Кафтдек япроқ ўртасидан қўндалангига узун-узун оппоқ чизиқчалар тортилган. Бу чизиқлар тоғ бағрида эриётган қор парчаларини эслатарди. Султонга Қутбиддиннинг бўйнидаги бармоқдек қора тош ҳам ғайритабиий туюлди. «Бу қаландарларнинг туморимикан, не бало ул ўзи?» деб ўйлади Султон ва қисқа йўталди. Ўғил отасининг ишорасини тушунарди. Аста бошини кўтарди. Султон юзига қахрли тус берди, қовоқ солганича бармоғини илмоқ қилиб сўзсиз чорлади. Қутбиддин тиззалаб олға интилди. Тахтиравон четига етиб, отасининг узун банорас тўнидан тутди, этагини кўзига суртди. У икки йилдан зиёдрок дарбадар юриб, падарини обдан соғинган, ҳозир ним ишора бўлса, ўкириб ўзини ота бағрига отишга тайёр эди. Аммо Султон Маҳмуд сукут сақларди. Сукунат чўзилди, у гўё абадий давом этадигандек эди.

Қутбиддин бош кўтариб, хўжасидан марҳамат, бир оғиз ширин сўз кутган вафодор итдек қиблагохининг бўғриқиб турган кип-қизил бетига, оқ оралаган сокол-мўйлабига қаради.

– Шафқатингизга зорман, отажон, гуноҳимни кечиргайсиз...

Султон миқ этмади. Қўлини қиличдай сермаб ўғлининг бетига тарсаки тортиб юборди. Қутбиддин буни кутмагани, ўнг ёнбошига ётиб қолай деди. Султон афсус еди: «Қаттиқ тегди-ёв, жохиллик қурсин. Бу баттол ирғиб туриб чиқиб кетишдин тоймайдур, феъли чарс, аносига тортқон».

Қутбиддиннинг юзидан олов чиқиб кетди. Бирок ўрнидан кўзғалмади. Не ажабки, елкасини босиб турган зил-замбил юкнинг ярмидан қутулгандай бўлди, вужудида енгиллик сизди. Шукрона келтирди. «Демак, қиблагоҳ гуноҳимдин ўтибдир, ҳар нечук даргоҳидин ҳайдаб чиқормади, хануз кўнглидин ўчмабмиз, шукр...»

Ниҳоят, Султон тарафдан нидо келди:

– Ана энди сўллашамиз, саёқ мирзо!

Қутбиддин юрак ютиб отасининг юзига қараб синиқ илжайди. Султон ўғлининг эгни-бошига қайта разм солди, ичида қайнаб турган меҳрини сездиргиси келмай, панд берди:

– Уйдин чиқиб кетганингизда шаҳзода эдингиз, қаландар бўлиб қайтибсиз-да? Бизнинг девона ўғлимиз йўқ, мана бу тожу тахт эгаси бўлмиш валиаҳд бор эди, деб юрибмиз. Бул не турки тароват? Боринг, сассик жандаларингизни айирбошланг, андин сўғин мусохаба қилгаймиз.

Қутбиддин бир қадар дадилланди:

– Таассуфким, фурсат ўтди, қиблагох, – деди тавозе билан, – расули худо айтмишларки, ан-назофату мин ал-имон, деб. Яъниким, тозалик имондандур. Бул ҳадиси шариф буйруғи шулки, ҳар мўмин-мусулмон барча ни-марсаларини покиза тутмоғи лозимдур. Хусусан, аввало киятурғон либосларини. Сўфийлар либосини сассик демоқ ножоиздур, ҳазратим.

Султоннинг аччиғи келди. Истеҳзоли кулди.

– Хулласи калом, бизнинг устимиздаги мана бу зарбофдин сизнинг жандангиз тозароқ экан-да, ўғлим?

– Асло. Имони тоза бандасининг либоси ҳам тозаликда баробардур. Подшолар жумла ҳалойиқнинг маънавий отасидур, аларнинг такволарига шак келтирмак гуноҳи азимдур.

Султон тикка савол берди:

– Мундоқ разм солсам, ақлу ҳушингиз жойида кўринадур. Илло бир мушкул сўроғ тинчлик бермайдур. Қутлуғ хонадонингиздин, волидаи меҳрибонингиздин, шаҳзодалик рутбасидин воз кечиб, топқанингиз не бўлди? Мана бу чиркин кулоҳми? Ана у мўйнингиздаги ёнғоқдек қора тошу эски чорикму? Не топдингиз?

– Мен ўзимни топдим, бузруквор. Зоҳирни бузиб, ботинни тузат, дейдилар пири комилим. Шайхимнинг бул дурри хикматларина энди ақлим етди. Кимки ички оламини саранжом этмас экан, ул кимса ҳақ жамолидин бебаҳрадур. Бул ҳақиқатни энди англадим. Надоматлар бўлғайким, басир кўзим юмуқ экан, Ҳазратимнинг инояти туфайли сурат не, сийрат не, фарқига бордим. Илгари бу ғариб ўғлингиз суратимга маҳлиё эканман, зоҳиран ўзимга зеб бермакка ружу қўйибман, билъакс, шариятнинг пўсти надир, мағзи надир – ғофил қолибман. Бул ғафлатдин Сиз қиблагоҳим мени огоҳ этдингиз. Пиримнинг даргоҳина элтганингиз эвазига то қиёмат қадар дуо-йи жонингизни қилгайман, бузруквор.

– Ҳазрат зиёратини ихтиёр этганимизда биз салтанат-га равақ ва баракот тиласин, деб ният қилиб эдик. Илло тахт ворисини Ҳазрат қулчиликка қабул этсинлар, деган муддаомиз йўқ эрди. Султонимга нечук мурид бўлиб, не хорликлар кўрганингизни ҳам эшитдук. Кимсан – Самарқанду Бухоро хонининг валиаҳди саҳройилар бирла ўтин териб, мол боқиб, кўча супуриб, ҳожатхона тозалаб юрганмиш! Ё жаббор! Шаҳзодани омий халқ бирла тенг тутиб анга кўча супуртирмак қайси мазхабда бор?!

«Ҳаммасини билибди» деб ўйлади Қутбиддин. Дарҳақиқат, сўфийлар сулукига қўшилган ёш муридни синаш йўллари кўп эди. Масалан, унга қирқ кун мол боктиришар, қирқ кун чўлдин ўтин тердирар, яна қирқ кун ҳаммолик қилдирар, ҳатто бозор-ўчарда тиланчилик қилишгача мажбур этардилар. Дарвишлик ихтиёр қилиб хонақоҳга бош уриб келгувчи мурид аслзодалар хонадонидан бўлса, синов каттиқроқ кўчарди. Қутбиддиннинг бошидан ҳам қорли-қировли, ҳақоратомуз дамлар хийла кечди. Тўғри, унинг хонзодаларга хос ғурурини синдириш учун Бобо Мочин эҳтимол ҳаддан зиёдроқ қийнагандир. Аммо Қутбиддин чеккан захматларига пушаймон эмас. Аксинча...

– Ҳазрати пиримга қилган қулчилигимдин шоён рози-дирман, – деди Қутбиддин, – мол бокдим, ер кавладим, лой тепиб карпич ясадим, йиғоч кесдим, сув ташиб ариқ қазидим... Мана, қўлларимга қаранг, бузруквор, дехқоннинг қадок қўлидин фарқи йўқ. Бир бурда нон топиш нечоғлиқ машаққат эканлигини бошимдин ўткардим. Офтоб дўзах ўтидек қиздиради, юлғунни тортабериб қўлларинг шилиниб кетади, оёқларингга чақиртиканақлар кириб товонингни тешади, кўз ёшларинг аччиқ терга қўшилиб томоғингни бўғади. Саҳродан то бозоршабга ўтин ортмоқлаб бораман деб... минг ўлиб, минг тириласан. Елканг яғир бўлиб кетади. Дунёга келганингга пушаймонлар ейсан. Аммо ўтинни сотиб, эвазига олиб еган нонинг бирам тотли, бирам мазали бўладики... Шулар ёшқа кириб, шунча йил дастурхонингиздин туз-намак тотиб, бу қадар ширин нон емаган эдим, отажон. Қуфр сўзлаган эрсам, густоҳлик қилган эрсам, жоним қўлингизда. Ўз ҳалол меҳнатинг ила топиб еган ризкинг, етти олам му-

кофотию жаннатул сафо меваларидин ҳам аъло бўлар экан...

Султон ўйга чўмиб, ўғлининг қора чакмоқдек ёниб турган намли кўзларига, кўркам чехрасига тикилганча қолди.

– Шунча жабру жафодин сўнг ҳам... тавба қилмадингму? – деди ниҳоят Султон.

Қутбиддин бош чайқади.

– Билъакс, бузруквор, шукр қилдим. Роҳат ичра фарқ бўлдим. Пиримни дуо қилдим. Ҳазратимга йўлиқтирганингиз учун сиз қиблагоҳимга ғойибона раҳматлар айтдим. Пирим, «Дехқон эмас, кетмон чошиб нон емаса», деб ҳикмат айтадилар. Бул ҳикмат маънисига етгандек бўлдим. Ахир, аҳли жамоат биладики, Ҳазратимнинг ўзлари кунига бирор соат ёғоч қошиқ, белкурак ясаб, алар ҳисобига рўзгор тебратадилар. Меҳнатдан келган лукма ҳалол бўлғай, деб ўғит қиладилар.

Қутбиддиннинг ҳар гапида Шайхни эслатиши Султоннинг ғашини келтирди. Ёдига тунов куни чиллашир тужжор етказган хат тушди. Дийдор тафтидан эриб турган кўксига совуқ шабада югурди. «Кунига тўрт дона қошиқ ясаган кимса қурсоғини тўйдира олармиди? Бул эл кўзига бир ниқоб бўлса ажаб эрмас».

– Шайхимнинг бул юмуши бизга ғалати кўринадур. Дунёнинг тўрт тарафидин тева-тева хайр-эхсон келиб турғон бўлса... Алар камлик қилодирми, бозорға белкурак чиқориб соттирмасалар...

– Боҳиммат зотларнинг марҳаматлари ҳақ йўлига кирган шокирлар бирла зокирлар харажатидан ортмас, ҳазратим. Пирим тева-тева ҳадя-эхсонларга кўз қирларини ҳам солмайдилар. Етим-есирга, ғарибу ғурабога бўлиб беринглар, дейдилар. Хонақоҳ эҳтиёжига сарф этишга буюрадилар. Аҳли тариқат ичинда бир «Хув» бирла кулбаи эҳзонин тарк этган, эл-жамоатни ҳақ йўлига чорлаб, тун-кун тоат-ибодат ила машғул бандалар сон мингта, қиблагоҳ.

– Халқ лафзида бир мақол бордирки, эшак минган элда кўп, йўл топмаган йўлда кўп, демишлар. Сен айтган нотавон бечоралар йўлидан адашган гумроҳлардир, болам. Шукриллоҳким, мана тувғон элингни топиб келибсан. Энди бу ёғини тангрим ўзи ёрлақасин.

Қутбиддин сергак тортди. Отаси уни тавба қилиб, қайта уйига бош уриб келди, деб хомхаёл қилаётган эди.

Султон аста туриб тахтдан пастга тушди. Ўғлини тирсагидан олиб, ёнига, атлас қўрпачага ўтказди. Елкасидан қучган бўлди. Қулоҳини олиб қўйиб, тақир бошини силади. «Кичик калит катта эшикни очибди. Ширин-ширин сўзлай, урсанг эти қотади, сўксанг бети қотади, дерлар. Зора мажнунлик феълини ташласа. Ҳали суяги қотиб-қотмаган. Не илож этиб бўлса-да, бу болани дарбадарлик биёбонидин оғдириб, қайта саройга қайтармоқ даркор».

– Биз волиданг бирла сени интизор бўлиб кутдик. Сенинг бул ерда ўлтирганингдин малика беҳабар. Билса, фарёд солиб кириб келарди. Биз минбаъд борар боғимизни ўйламоғимиз вожибдур. Тунов куни жаннатмакон бобонг – илоё парвардигор унинг охиратини обод қилгай – тушимга кирибди. «Сен мевадин қолдинг, ўтказган кўчатинг қани?» деб жигаримни хун қилди. Навниҳолим ўзинг, Қутбиддин. Шунча йил оч-наҳор, ялангоёқ, ночор, нолон, меҳрга зор, бир қултум шарбатга зор бўлиб бировлар эшигида саргардон юрганинг етар. Кўҳна китобларда ҳам битилганки, гоҳо шахзодалар бедаво дардга йўлиқиб, уйдан «ёҳу!» деб чиқиб кетармишлар. Ул китобларда ёзилғони ҳамоқат. Сенинг не дардинг, не кемтик еринг бор? Сенинг бул тутқон дастуринг аслзодаларга ярашмагай, гадолар, ота безорилар, аҳли аёлидин этак силтаган берахму лодонлар юмуши бу! Қиёмат куни пушти паноҳим ила волидаи меҳрибоним ризо бўлиб дуойи бад қилмасинлар десанг, мана бу чирик либосларингдин воз кеч, шахзодаларга хос қиёфага киргин, қутлуғ хонадонингни тавоф қил. Ёнимда қол. Мен ҳукамою уламони чорлаб, салтанатга жар солдириб масжидларда номингни хутбага қўштиб ўқитаман. Бугундан бошлаб валиаҳд Қутбиддин ибн Маҳмудхон ибн Арслонхон Самарқанд подшолигини ўз дасти панжасига олди деб.

Султон гапиряпти-ю, қилич дастасидан дағал тортган қўли билан ўғлининг тақир бошини аста-аста пайпаслаб ўтирибди. Лекин Қутбиддин, бу қўлнинг тафтини сезмагандек эди. Гўёки боши узра пуштипаноҳининг қўли эмас, ўзига тамом бегона, ҳали кийилмаган либос оҳиста сирғалиб тургандек. Тахминан қирқ кунча илгари ҳам

унинг бошини бир кафт силаган, у кафтнинг иссиғи жон-жаҳонини яйратиб, вужудига қувват, илхом, шуурига зиё бағишлаган эди. Чунки у қўл муборак эди, пири комили, туркий сулук сарҳалқаси бўлмиш улдуғ авлиё Ҳазрати Султон ул-орифиннинг табаррук панжалари эди!

Қутбиддиннинг ёдига хирқай сўфий кийган куни пирининг алқаб айтган сўзлари тушди: «...бул солиқнинг сидқига, салоҳиятига, ниятига, нуқтадонлигига имон келтирдик. Уни халифа ҳам асҳоб мартабасига лойиқ кўрдик. Илоё бул муридимиз ҳақ йўлинда чеккан заҳматларимизни оқлагай, жумла мўмин кўнглига Аллоҳ фарзини, Ҳақ Мустафо суннатини солғай, инсонларни яхшиликка, имонга даъват этгай. Илоё, Аллоҳ таоло ёрлакаган исмингиз то явмул ҳашр йўлдошингиз бўлғай...» Қутбиддин отаси билан пирининг сўзларини хаёлан солиштирди. Отаси нафси амморага¹, пири нафси мулҳамага чорлар, отаси мол-дунё ваъда қилса, пири – қаноат қўрғонини эгаллашга ундар, отаси ҳукмдорлик таклиф этар, пири эса, синиқ кўнгиларни овлашни маъқуллар, отаси зебу зийнатли, хайлу хашамли ҳаётни афзал билса, пири Расули Аллоҳ каби қора меҳнат ила, фақирона, бир кунлик ризқ ғамю ҳусни мутлақ ишқи бирла ҳаёт кечирмакни аъло биларди. «Нафсни тепкил, нафсни тепкил, эй бадкирдор!» деди ичида Қутбиддин ва бўйнидаги таслим тошни ушлаб қўйди. Тумор тошдан гўё акс садо қайтди: «Дунё учун ғам ема, ҳақдин ўзгани дема, биров молини ема – сирот узра тутаро!»

Ота ўғилдан жавоб кутарди.

– Хўш, не дейсан?

– Бузруквор, бул ғариб фарзандингиз саккиз нафсининг учтасини қўлга олдим. Иншоолло, бундин сўнг ан-нафс ар-радиййа орқали сафиййани ҳам жиловламак ниятимдур. Сиз айтган тадбир ибодат олдидан таҳорат олиб, тагин ани синдирмак ила баробардур. Мен Қуръони каримни ўпиб, манглайимга босиб туриб аҳли жамоат олдида қасам ичдим. Қасамхўрлик қилиб ҳақ каломин сотгандин кўра ўлганим афзал эмасму?

– Тирик бўлиб тўрда йўқ, ўлик бўлиб гўрда йўқ деган кимсага айланиб қолмағингдан қўрқадирман, Қутбиддин.

¹ *Нафси аммора* – тийилмаган нафс.

– Сўфийлар тўр, деган тушунчани тан олмайдилар. Бу дунёда барчамиз беш кунлик меҳмонмиз. Гўёки ана бу эшикдан кириб, мана бу копидан чиқиб кетамиз. Шу боис, биз ўткинчи нимарсаларга бефарқ қараб ўрганиб қолганмиз. Мол-дунё, шон-шавкат, мартаба, аҳли аёл, сийму зар, тожу тахт – барчаси абасдур, барчаси омонат-дур. Ҳамонки малакул мавт¹ ҳақ хизматига чорлаб келганда фотих Искандардек қўлимиз очиқ кетар экан, бу дунёнинг ғамин еб, уришиб-сўкишиб, ер талашиб, обрў-мартаба талашиб, бир коса оби ёвфон бирла тўладирфон қурсоғинг учун юз йиллик молу манол тўплаш не керак? Бас, қаноат, ҳамият, сабр, мурувват аълороқ эмасму? Мутақаббурлик қилиб, ояту ҳадис ҳикматин сотиб, имонни ютиб, бир ғарибни зор-зор йиғлатиб, бегуноҳ кишининг қонин тўкиб, ўтар-кетар дунё роҳатига ишқ қўйиб, ҳаром-харишнинг фарқига бормай, тақвою ибодатни унутиб... оқибат афсус чекиб тавба-тазарру қилмоқдин, кўз ёш тўкиб Аллоҳ таоло раҳматини тиламақдин не суд? Гуноҳ қилиб истиғфор айтишдин кўра маъсиятдин тийилиб бир сония, бир соат бурун бўлса-да, ҳақ йўлинда азият чекмак аъло эмасму? Пири қомилим бекорга, зоҳид бўлма, обид бўлма – ошиқ бўлғил, демаганлар. Яна ул зот айтадиларки:

*Нафсинг сени охир дамда гадо қилгай,
Дин уйини ғорат қилиб адо қилгай.
Ўлар вақтда иймонингни жудо қилгай,
Оқил эрсанг нафси баддин бўлғил безор!*

Маҳмудхон узун уф тортди. Ич-ташини камраб бораётган ғазабини аранг босиб сўради:

– Хей дайди, сен ўзинг бул ерга не учун келдинг? Ҳикмат айтганими? Ёхуд мени тожу тахтдин воз кечинг, деб насихат айлаганими? Худого минг қатла шукрим, ҳали дастимда шамширни маҳкам тутқойман, икки дарё орасиндаги азим бир мамлакат оёғим остида ётибдир! Мен сенинг тариқатингни пучак пулға олмасмен!

Қутбиддин даҳанаки жанг узоқ ва беаёв давом этишини сезиб, сукут сақлади. Анчадан кейин хаста товушда сас берди:

---

¹ Малакул мавт – ажал фариштаси, Азроил.

– Отажон, мен сиздек бузрукворим ила волидаи зоримни бир қур кўриб, дийдорларингизга тўйиб... хўш-лашмакка келдим. Худо билади, энди қайтиб кўришамизми, йўқми... Мендин ризо бўлинг, осийман... Дастурхонингиздин намак еб улғайдим, оқибат шаккоклик қилдим. Раҳматингиздан ноумид эмасман...

– Магар гуноҳингдин ўтмасам-чи? Ота рози – Худо рози, дейдилар. Валинеъматингни норози қилиб, энангни йиғлатиб, мажнунсифат бўлиб, бемакону беманзил сандирақлаб юрганингни Аллоҳ таоло хуш кўрармикан?

– Сиз рози бўлмай дуойи бад қилсангиз, ёлғиз Аллоҳга ёлбораман. Эй поки парвардигор, ўзинг мадад бер, – дейман. – Ё, Танграм, ҳатто саҳродаги игнадек чўплар ҳам сенинг зикрингни айтиб чайқалар эмиш, бас, мен, мукаррам инсон деган унвон соҳиби бўла туриб, нечук сенга ибодат қилмай, нечук лавҳу маҳфузни унутай, нечун амру маъруфни адо этмай, нечун сенинг ишқингда ёниш ўрнига бу дунё роҳатларига кўнгиб берай, дейман. Жоним отам, икки йил бадалига омонат жонидан бўлак жами нимарсаси ўзга олам шавқи, ўзга олам ғами бирла нафас олаётган ва бир вақтлар суюкли бўлгон ўғлингизни дуойи бад қилманг! Энди мен учун тахт – бу сабру қаноат, султон бўлсам, маънавият мулкига султон бўлгим келур, фахр – бу богиний бир зийнатдур, жаннат гарови – ибодатда деб онт ичдим, тирик кўнгиб бирла ўлган нафсдин бўлак муқаддас нарса йўқдир, муттасил илми ҳол бирла, зикри қалбий бирла мувадат этиб ёлғиз ўзига интиламан. Қиблагоҳ, шу ўғлимнинг имони раҳмат дарёсидин баҳра олсин, бу бола ҳам фоний дунёда фарзи айинни адо этиб, тирик юрсин десангиз, эркимга қўйинг. Ўтинаман, отажон...

– Эркинга қўймасдин, банди этсам-чи? Не қилғойсен?

– Сиздек оқилу дониш зотга бир қоп гўшт не даркор? Банди этсангиз – розиман. Жоним илқингизда, илло жаҳоним, кўнглим у ёқда бўлғай.

Бу сафар Султон хаёлга толди: «Ширин гапириб кўрдим, кўнмади, дағдағаю пўписадин хайқмади. Ё қудратингдан! Шайх пиримнинг сеҳру жодуси шу қадар ўткирмидики, суюги қотмаган бир шаҳзодани хонумонидин жудо қилиб, тузоққа илинган қушдек илқида тутиб турибдир. Не қилдим энди? Уламоларга маслаҳат со-

лайми? Нафаси ўткир бир дуохонни чорлаб иссиқ-совуқ қилдирайми? Хотин олиб бераман, кадхудо бўлгайсен, деб қўрайми? Бадани ҳали иссиқ тўшак қўрмаган, бирон қиз боланинг исини тўймаган, зора қўнгли эриси? Ёхуд Шайхимнинг ўзларидин ўтинайми? Бизни муридими десангиз, бу осийга насихат айланг, тукқан мулкида қолсин, деб илтижо қилайми? Фурсат бор, шошилмай-чи, ҳали Самарқандда беш-ўн кун қўним тургайлар. Ҳозирча ёвош-ёвош гапириб жувобини берай».

– Бизнинг мухтасар сўзимиз шул, – деди Султон ниҳоят, – даргоҳимизда қолишни ўйланг, шахзода. Сизга муҳлат бердик, ётиб-туриб, танангизга бир мушоҳада қилинг. Кадхудо бўлиб, тувғон элда қолсангиз не топасиз, ва билъакс, ҳақ дўст ё Олло, деб беватан шамолдек юртма-юрт тентираб юрсангиз не ютқайсиз?..

Қутбиддин қуллуқ бажо келтирди.

– Қиблагох, Қуръони карим айтади, йўқотган нарсаларингизни ўйлаб ортиқча ўртанмангиз ва қўлга киритган нарсаларингизга зиёда суюнмангиз. Мен жаббор эгамнинг бул сўзларини тумор янглиғ дилимнинг қаърига муҳрлаб олғонман.

– Маъкул. Сизга ижозат, волидангизни тавоф айланг. Қутбиддин таъзим қилиб ўрнидан турди ва юраги потирлаб онажонининг ҳузурига қараб кетди.

АШРАФХОН ҚОЗИ БЕЗОВТА

17- ф а с л

*Уйда қулдирган нарса
мусофирчиликда йиғлатар эмиш.*

Шарқ хикмати

Икки кундирки, Самарқанддаги Қурбат деб аталмиш хонақоҳга одам сиғмайди. Хонақоҳ улкан мусаллодек кенг эди. Унинг ички ҳовлиси юз қадамча келар, чор атрофга доира шаклида уч-тўрт кишилик мўъжаз ҳужралар солинган, ҳовли ўртасида сарҳовуз, сув бўйида шотутдан беҳи, бодомгача ўсиб ётади. Бу манзил қадимдан «Ё ҳабиб!» деб қўлларига асо тутган дарвишлар қўналғаси. Самарқанддан Бухорога ёхуд Марву Хуросондан Туркистонга қараб елдек кўчиб юрувчи дарбадар қаландар

ва зокирлар учун Қурбат хонақоҳи ёзда салқин, қишда иссиқ бошпана эди. Бу масканда икки кундан бери ажиб бир рух ҳукмрон. Икки кундирки, бу ер аҳли раиятнинг тавофхонасига айланган. Султон ул-орифин Шайх Аҳмад Яссавийнинг амри маъруфини эшитиб, дийдор сурмок илинжида келган жамоат бомдоддан то намози шомгача остонадан нари кетмайди. Зиёратчилар орасида етмиш икки хунар сохибларининг барчаси муҳайё эди: тужжорлар, аллофлар, мадраса толиблари, дуоталаб навжувонлар, тавба келтирмакка шай гумроҳлар, қарғиш олган окпадарлар, уйбезори – аҳли аёлидан берўна бўлган ақли қосирлар, фарзандталаб заифалар, Шайхга мурид бўлмок учун онт ичган зоҳидлар...

Шайх олис йўлдан ҳориб келган, ҳозирча ҳалойик олдида ваъз айтгани илҳоми ҳам, мадори ҳам йўқ эди. Шу боис эл кўзига бир кўринди-ю, тагин ҳужрасига кириб кетди. Ғала-ғовур кўтариб, гувраниб турган оломонга Ҳаким Сулаймон мурожаат қилди:

– Мухтарам Самарқанд аҳли! Азиз мўмин-мусулмонлар! Кўриб турибсиз, пири комил сафарда толикиб қолганлар. Фақир сизлардин бир-икки кун сабр айламакни сўрай-дирман. Худо хоҳласа, Ҳазрат ушбу жаннатмакон манзилда бирор ҳафта бўлғусидир. Султон ул-орифин жанобларининг сиз муслим ва муслималарга айтадирғон муборак амри маъруфлари бисёр. Иншоолло, биргалашиб эшитгаймиз. Илоҳа, яратганнинг ўзи ёрлақаб барчани му-родиға етказсин, омин!

Юзлаб қўллар «омин»га очилди.

Одамлар аста-секин тарқала бошлади.

Шайхнинг ҳамроҳлари ҳам қўналғаларига қараб кетишди. Одатдагидек, Бобо Мочин билан Қутбиддин бир хужрани эгаллаган эди. Қутбиддин кеча отасининг хузуридан чиқди-ю, онаизорининг хонасига отилди. Она-сини суюнтириб бир йиғлатди ва «бугун мен пиримнинг қошида бўлмоғим вожиб, ул Ҳазратнинг хос надимидурман», деб яна йиғлатди.

Ашрафхон қози ҳам ҳажга отланган юзлаб яссиликлар қатори мусофирхонага тушмай, хонақоҳни танлади. У ҳаминқадар Ҳазратга ёндашиб юрмакка тиришади. Аввало, ўша махфий хат Султон Маҳмуднинг қўлига теккан бўлса, хон кайфияти қалай экан, деб билмакни истай-

ди. Қолаверса қози ўзини Шайхга ҳамдард, суҳбатдош қилиб кўрсатмоқчи. Самарқандга етиб келганларига мана, икки кечаю икки кундуз бўлаётир, аммо анави чиллашир коридан дарак йўқ. «Омонатни эгасига топширолмадимикан ё Бобо Мочиндек бир зангининг қўлига тушиб оғзидаги нондан айрилдимикан? Нечук ярамаснинг қораси кўринмайди?»

Қози шу ўйлар ичида намози асргача бир мизғиб олмоқчи бўлиб хужра томон буриларкан, ёнидаги ҳамтабақларидан бири, собронлик мулла Тожиддин деди:

– Шайхнингга қара, ўзини азиз қилиб алифдек гўддаяди-я! Такаббурки, гўё боши арши аълога етган! Ё навзамбилло! Ҳой, ноинсоф, халқ сендин мол-дунё сўраётгани йўқ, бир оғиз суханингни эшитмоқчи холос. Тўрт калима Қуръони каримни тилвот қилиб, сўғин изинга кета бермайсанми пайғамбар бўлсанг ҳам! Мана, каминага ваъз айт десалар, то етти хуфтонгача наҳий мункардан чарчамай айтур эдик. Во дариф, бировга иштаха берасан, бировга ош берасан, парвардигор!..

Эртасига бомдод намозидан сўнг қозикалонни дилтанг қилган яна бир воқеа содир бўлди.

Шайхнинг хонақоҳ тўридаги хос хужрасида ҳаж сафарининг кейинги босқичлари, ҳаж адоси, Расулulloхнинг охирги хижратлари хусусида гурунглашиб ўтирардилар. Мусохиблар – Султон ул-орифин, Сулаймонхўжа, Бобо Мочин, Ашрафхон қози, Самарқанд уламоларидан ҳам уч-тўрт киши бор эди. Қутбиддин одатдагидек пойгақда, чўк тушганча устодлар гапига қулоқ солмоқчи эди, уни устод ёнига чақириб олдилар. Эшикдан хонақоҳ соҳиби кирди. Суҳбатни бўлмай тик туриб қолди. Шайх унга ўгирилди:

– Не гап, Ҳожи Абулқосим?

– Пирим, хон ҳазратларининг хос вакили келибдур. Изн сўрайдир. Жанобларига мактуб бор эмиш.

Ашрафхон қози «Хайрият, бошланди, хон ғазаб отига минган кўринадир», деб ўтирган ўрнида кимирлаб қўйди.

– Кирсун, – деди Шайх. Лаҳза ўтиб, келбатли, зангори мовут чакмон кийган, одми салла ўраб, белини икки еридан боғлаган сузук кўзли баҳодир йигит кирди. Шайхга таъзим қилди, «Шахримизга хуш омадед, пирим, қадамларига ҳасанот!» қабилидаги қутловдан кейин икки

қўллаб зарҳал хатчупга солинган мактуб чўзди. Шайх мактубни олиб котибул султон вазифасини ҳам ўтовчи Сулаймонхўжанинг олдига қўйди.

– Ўқисинлар, Ҳакимхўжа.

Хон элчиси этагини йиғиштириб ўтирди, юзига фотиҳа тортди. Сулаймон хатчуп муҳрини авайлаб бузиб, бир варақ ипак қоғоз олди ва паст товушда ўқиди:

«Маккаи мукаррама азимати боисиндин қутлуғ шаҳристонимизга ташриф буюрганингиздан бошимиз осмон қадар юксалди. Аллоҳ таоло савоби йўлинда ҳижрат қилгон мўминларнинг дуосини тилаб, бир-икки пора насиба юбордик. Марҳамат назари бирла қабул қилгайлар. Сухбатларига аржуманд бўлмоқ умиди ила дуойи жонингизни қилиб турадирмиз. Тамғачхон Маҳмудхон ибн Арслонхон муридингиз деб билгайсиз. Жумодил охирининг ўн учинчи куни, чаҳоршанба».

Хатни эшитди-ю, Ашрафхон қозининг бетига қизил тепди. Ичида бўралаб Мавлуд қорини сўқди. «Падарлаънати номамизни хонга етказмабди-да. Етказганда бу тахлит мадҳу сано келмасди. Қайси гўрда юрган экан ул хотинак супурги?!»

Қозикалон қовуғи оғриётганини баҳона қилди ва пишиллаб чиқиб кетди. У ўзининг маҳрамлари орқали ернинг остидан бўлса-да, Мавлуд қорини топтирмакчи, нома етган-етмаганлигини таҳқиқ қилмакчи эди. Чунки қозининг бундан кейинги номаи аъмоли Мавлуд қорининг бир оғиз «ҳа» ёки «йўқ» деган жавобига қараб қолган эди.

Элчи ортига ўгирилиб кимгадир имо қилди. Хизматкор йигит оғзи бурмалик халтача олиб келиб, икки қўллаб элчига тутқазди. Элчи ўз навбатида халтачани Шайхнинг олдига қўйди.

Ҳазрат хон ҳақиқа дуо қилди. Элчига ижозат берди.

– Аллоҳ насиб этса, эртага пешиндан сўнг Султон жаноби олийларининг хизматларига тайёрмиз.

Бу жавобдин элчи бир нима англамади. Ҳазрати Султоннинг чарчоқ босган мунгли кўзларига боқиб, талмовсиради. «Авлиё бобо не демакчи? Эртан саройга ташриф буюраман демакчими ёинки хонинг менинг олдимга келсин, деб турибдими?» Элчи хонақоҳга махсус нома бирла минг тилло олиб келаётганида негадир, Шайх ул-машойихни хон қўшқига таклиф этиб келдим, деб ўйлаган эди.

Шайх уламоларнинг ҳам мажҳул, паришон бўлиб қолганликларини кўриб, фикрини очиқ баён қилди:

– Бизнинг эшигимиз хон ҳазратлари учун ҳамиша очиқ, марҳамат қилсинлар, – деди юзига фотиҳа тортиб. Элчи ҳайрат ичра қўзғолди. Уламолар бир-бири билан кўз уриштириб олишди.

Элчи қуллук қилиб чиқди. Шайх Қутбиддинни чорлади.

– Мана бу нонпорани Абулқосимга элтиб беринг, – деди халтачага ишора қилиб, – хонақоҳ харажатига сарфласин.

Қутбиддин тилло тўла халтани қўлига олди. У эшикка етганда Шайх эскартди:

– Сўнг кўлингизни ювиб ташланг.

Қутбиддин бўш қўлини кўксига босди:

– Хўп бўлади, пирим.

...Султон ул-орифиннинг бир хислати бор. Қайси шаҳарга қадам қўйсалар, аввало, бу маконда ўтган азиз-авлиёлар турбатини зиёрат қилади. Чоршанбаи муродбахш тонгида ҳам масжиди жомеда бомдод намозини адо этди. Сўнг аҳли жамоага мухтасар ваъз айтди, қорахитойлар билан кечган жангда шаҳиди аъло бўлган марҳумлар ҳақиқа дуо қилди, юртга омонлик, подшоларга тавфиқ ва инсоф тилаб, йўлга равона бўлди. Ҳазратни муҳаддислар сардори Имом Бухорийнинг арвоҳи чорларди.

Машҳурки, ислом дунёсида саҳиҳ, яъни тўғри ва мўътабар саналган олти ҳадис мажмуаси бор. Бу ҳадисларни тўплаб ҳукми шаърийга келтирган муҳаддисларнинг аксарияти мана шу қадим Туркистон тупроғида таваллуд топган. Аркони дин дастида дастурил-амал бўлмиш ҳадиси шарифлар Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий, Абдурахмон ад-Доримий ас-Самарқандий каби туркий қавм вакиллари номи билан боғлиқ. Муҳаммад ибн Исмоил Имом Бухорий эса мана шу муҳаддислар сардори. Бирон масалада ихтилоф пайдо бўлса, уламою муфтийлар, фақиҳлар, «Имом Бухорий ҳазратлари не деган эканлар?» деб аввало «Ал-Жоме ас-Саҳиҳ»ни варақлайдилар.

Имом Бухорийнинг марқадлари Самарқанд яқинида, Хартанг қишлоғида эди. Шайх билан унинг ҳамроҳлари кентларда тўхтаб, раият ҳолин сўроқлаб етиб боргунча чарақлаб турган офтоб юзини қора булут қоплади.

Хазрат мўъжаз мақбарани кўриб, бир чакиримча берида отдан тушди. Жиловни Қутбиддинга тутқазди-да, халойик олдиға ўтиб йўл бошлади. То имомнинг хокипойига етгунча шаррос ёмғир қуйди. «Бухоро амири тўкмаган кўз ёшни фалак тўкаётир», ўйланди Шайх. Хаёлига Амир Холид ибн Аҳмад Зухалийнинг гумроҳлиги тушди. Бир куни амир Имом ҳузурига элчи юборди. «Абу Абдуллога айтинглар, тарих китобларини олиб келиб фарзандларим олдида ўқиб берсин». Элчи амир фармонини Имомга етказди. Абу Абдулло гапни қисқа қилди: «Қушга дон керак бўлса, мўйин чўзадир, илм истаган кимса менинг ҳузуримга келсин. Мен илмимни хор қилиб эшикма-эшик мўралаб юрмакни иснод деб билурман». Амирга бу гап калтак бўлди. Аммо у тафаккурини тўлдиришдан кўра Бухорои шарифни ҳувиллатишни афзал билди. Ансофи қудсия – муқаддас нафас соҳиби деб шуҳрат қозонган имом Мухаммад ибн Исмоил Бухородан қувғин қилинди. У пайғамбар ёшига ҳам етолмай чекка бир кишлоқда Аллоҳ раҳматига борди.

Имом Бухорий тасниф берган минглаб ҳадисларни ичида такрорлар экан, Шайхнинг қўнгли бир ёришиб, бир хира тортарди. Бул муборак зотнинг исломий дунё ичра таратган донғидан фахр этса, ғариблик ва муҳтожликда кечган сўнги кунларини эслаб, дили изтиробга тўларди. «Юз етмиш йилдирки, аҳли дин «Ё Саҳиҳ Бухорий!» деб бул зоти шарифга талпинадур. Хартанг кенти хижратга қудрати етмаган бечораларнинг кичик Маккасига айланибдир. Ажаб дунё экан, тиригингда гавҳар сўзингни писта пўчоққа олмаслар, ўлганингда сўнг водариг, деб кўзёш тўқарлар, пирим, деб, валинеъматим, деб сифингайлар. Яратган парвардигор Ер юзига расулини юбордики, бандаларимга тўғри йўлни кўрсат, яхшиликка даъват эт, ёмонликдан қайтар, деб. Умматларидан баъзилари кулоқ осмади. Ҳақ Мустафо васиятларини саҳобаларига айтди, илло саҳобалар ваъзи ҳам бу осий халққа кор қилмади. Андин сўнг тобеинлар, сўнг фозилу дониш аҳли Одам Ато фарзандларига амри маъруф қилди. Таассуфким, алар ҳам кадр топмадилар. Шоҳлар молига маърур, уч юз олтмиш томирларинда ҳарислик, кибру ҳаво, ҳайвоний нафс жўш уради. Тақво аҳли шоҳлар дастурхонига кўз тикади, раият бўлса, қорин ғамида. Илм хор эди, то

хануз хор. Нахот то рўзи маҳшаргача толиби илмининг манглайига ёзилгани шул бўлса? Ирфон – мисоли қоронғи йўлни ёритувчи шамчирик. Бу халқ қачон чирокнинг қадрига етади? Қачон йўлига чирок тутган кимсанинг этагини тутати? Имом Бухорий жанобларининг авлодлари нечук бўлар экан, нахот алар ҳам Холид ибн Аҳмадга ўхшаб, бу дунё алломасини бир ғалвир буғдойга сотиб олгайман, деб хаёл қилса? Илмсиз мамлакат ўзгаларга ем бўлиб, келгинди кофирлар оёғи остида ётмайдиму? Ё Аллоҳ, Абу Абдулло Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий ҳазратларининг юз йил, минг йилдин сўнг дунёга келадирғон авлодларини ўзинг ёрлақа, уларга имомнинг қутлуғ нафасларини буюр, зора аларнинг қурсоғи тўлиб, кўнгиллари равшан, фикрлари учқур, тафаккурлари зиёда бўлса. Тилагим шул сендин, биру борим, мададқорим...»

Шайх изига қайтди. Ёмғир тўхтаб, пора-пора булутлар орасидан қавс қуёши илжайиб боқди.

Самарқандга қайтганларида катта-кичик мезаналардан пешин намозига чорлаётган муаззинлар товуши эшитиларди. Шайх намоздин сўнг мухлису муридларига рухсат берди, энг яқин маҳрамлари Бобо Мочин, Сулаймон, Қутбиддинни эргаштириб шаҳардаги бир жин кўчага қараб йўл солди. Ҳазратнинг тавоф қиладиган тағин бир манзили бор, бу манзил қадамжолликда эҳтимол, Имом Бухорий марқадидан қолишмас эди.

Шаҳристоннинг кунчиқаридаги кўҳна бир иморат олдига бориб тўхтади. Таъмирланмай униқиб кетган шўрхоқ деворлар қарғиш теккан кимсанинг қўлларини эслатади. Бўғотлар чириб осилиб ётибди. Ёриғига бармоқ сиғадиган қўштабақали ўймақори дарвоза, ўша-ўша кумуш халқачалар, ейилиб ерга қапишган бўсаға...

Аччиқ-чучукни, иссик-совукни, ўлим-тийимни кўравериб Шайхнинг дийдаси қотиб кетган бўлса-да, дарвозадан ҳатлаганда юраги ўйнади. Ахир бу ерга қадам босмаганига салкам ўттиз йил бўлибди. Ўйигирма ёшларида Яссидан Бухорои шарифга, садри аъзам Бурхониддин хонадонига келиб олий таҳсилга киришган эди. Уч-тўрт йил алломай замонлардан илми қол, шарҳия, илми назар, сарфу нахв, мантиқ ва фикрдан таълим олди. Сўнг тақдир шамоли уни бу ёққа, Самарқанддан мана шу Ғотифар мадрасасига элтиб ташлади. Бу қутлуғ даргоҳни устоди соний,

сўфийлик тариқатининг қутби Хожа Юсуф Ҳамадоний хазратларининг муқаддас нафаслари обод қилиб турар эди. Ўшанда ҳам ёш Аҳмад камоли эхтиром, дилда хаяжон, таҳлика ва умид аралаш остона ҳатлаган эди.

...Шайх мадраса ховлисига бир-бир босиб кирди. Аланглади. Ичкари – ташқи ховлидан ҳам афтодаҳол эди. Бефайз ҳужралар жимжит, дарахтлар қувраган, ховуз қақраб ётибди, ўрта ховли супуриқсиз, оёқ ости тўла барги хазонлар...

Ҳазрат тўғрига юрди. Устунлари чўкиб кетган кадрдон айвонга чиқиб қўхна бўйрага чордана қурди. Энгашиб ер сийпалади, мадраса тупроғини кўзига суртди. Ниҳоят, онг-тонг бўлиб аланглаб турган Қутбиддинга ўгирилди ва шунча фурсат бадалига бир оғиз гап қилди:

– Бу даргоҳда биз тариқат илмини ўрганиб эдик. Қуддуси сирруҳу хоҷамиз – ани ўзи охиратда ёрлақанган бўлсин – тўртовимизнинг бошимизни силаган эдилар.

Бобо Мочин билан Қутбиддин бу ер улуғ мутасаввиф Юсуф Ҳамадоний таҳсил берган мадраса эканлигини энди фаҳмладилар.

Сулаймоннинг овози ширадор, кучли эди, кўзларини юмиб «Ёсин»ни ўқиди.

Дуодан сўнг уч мурид бир тарафда қолди. Шайх ода-тига қўра бир оғиз гапирмади, хаёл уммонига фарқ бўлиб, мўъжаз ҳужраларни айланиб кетди.

Йигитлик мавсуми бамисли мармарга битилган ёд-нома экан, то ўлгунча хотирангдан ўчмас экан. Шайхнинг бутун вужудини, тафаккурини ўттиз йиллик хоти-ротлар лашкари чулғаб олди. У аста-аста юриб жондай азиз, ғариб ҳужраларни топди. Ҳужра бўм-бўш, ичкари қоронғи эди. Эшикда бир зум туриб қолди, «Бисмилло» деб пастак қопидан бош суқди. Рутубатли бўйга чидамай изига қайтди. Бу зах ҳужра бир замонлар обод эди, унда киёматлик дўстлари Абдулла Барқий, Ҳасан Андоқий, Абдулҳолиқ Ғиждувоний билан бир нонни тўртга бўлиб ер эдилар. Тушгача қол илмини, окшомдан то бомдодгача хол илмини ўрганардилар.

Шайх кўзларини юмди. Рўпарасида Хизрдек бўлиб Юсуф Ҳамадоний гавдаланди. Ана, у ерга қараб яп-янги нақшин дарвозадан кириб келаётир. Узун қўнғир соқоли вазмин селкиллайди, эғнида ҳамишалик либо-

си – одми жун хирқа. Оёғида чориқ, бошида новвотранг салла. Шайхнинг хаёлидан устозининг сифатлари бир-бир ўтаверди: пири гапирганда юзингизга кулиб туриб гапирар, ҳалим табиатли эди. Тиб илмидан чуқур хабардор, беморларга дори-дармон ёзиб бериб кун кўрар, пойабзал тикиб нон топарди... Новчалигидан ор қилгандай доим букчайиб юрар, ҳар дамда ниманидар пичирлаб кўярди. Бош оғриғи – шақиқаси бор эди. Бозорга боришни ёмон кўрарди. Шоҳлар, ҳокимлар, беклар дастурхонидан бош тортарди. Оз ер, оз сўзларди... Жаннат яроғини тиригида ҳозирлаб кўйганди. Ўттиз олти карра пойи пиёда Маккага борди, Қуръони каримни минг бора хатм қилди, саккиз минг бутпарастни исломга киритди.

Зикри алоний-жаҳрияда пири комил эдилар. Унсиз, қалбда туғён қиладиган зикрда беназир эди. Кучли зикр чоғи қийналиб терлаб кетарди. Зикри қалбийни Султон Боязид Бистомийдан ўргандим, дердилар.

Абдулла Барқийни, Ҳасан Андоқийни, Абдулҳолик бирла Аҳмадни фарзанди аъло деб меҳр кўргузарди. Зикри ҳафий чоғи тўртталасини икки ёнига ўтказиб олар, узун бармоқлари билан бошларини силаб ўтирар, гўёки фазлу камол тилар эдилар. Чилтонлар бирла ҳамсуҳбат, ишорати ғайбдан бохабар эдилар. Эсида, адашмаса кўклам чоғи эди. Мадраса томидаги қизғалдоқлар сўлиб битган. Бир куни устод тўрт халифасини олдига чақирди. «Биз минг тўққиз ой ер юзини чангитиб юрибмиз, – деди кулимсираб, – ана энди омонатни сўроқлаб ҳукми Аллоҳ келибдир. Хизматига борайлиқ. Биздин рози бўлиб, шу қумрон соқоллик қариянинг мушқули кушод бўлсин деб тиланглар». Устод васиятини айтди: «Абдулла ювсин, Абдулҳолик суясин, гўримни Андоқий кавласин, Аҳмад мазоримда «Ван-Назиот»ни ўқиб турсин». Халифалар устод васиятини адо этмакка ҳозирландилар. Илло, пирнинг умри узун экан, ўлимни бўйнига олгани учунми, Аллоҳ марҳамат қилди. Тағин саккиз йил умргузаронлик қилиб Марвда, тукқан элига яқин ерда Аллоҳ раҳматига борди. Розийаллоҳу анҳу!

Шайх беихтиёр пичирлаб ўттиз уч йил илгаригидек «Ван-Назиот» сурасини тиловат қилди. Томоғи бўғилди, кўкси ачишди. Шу пайт мўъжиза рўй берди: тор, қоронғи ҳужрадан «Ваалейкум ассалом ва раҳматуллоҳ!» дея оқ

либос кийган пири комилнинг сиймоси кўринди. Устоз одатдагидек сирли кулимсираб турарди. Шайх сурани хатм қилиб тугатган заҳоти Юсуф Ҳамадоний тағин шабистон қаърига сингиб кетди...

Устознинг арвоҳи билан дийдорлашган, хусусан, пирининг алқагани Шайхнинг кўнглига ёруғлик солди: «Пири комил биз шогирдларидан розимикан, деган иштибоҳда эрдик, шукр Аллоҳгаким, ризо бўлибдур».

Шайх шериклари ёнига қайтди. Тўртовлон харобот обидасига эврилган мадрасага сўнги бор кўз ташлаб ташқари чиқдилар. Шайх ҳамон хаёл оғушида, буниси сезиб, Сулаймон билан Қутбиддин аста-аста Ҳазрат изидан борапти. Бобо Мочиннинг тили югурик, у Шайхга ёндошиб дарҳол сўради:

– Шайхим, пири комилингиз қуддуса сирруҳу Юсуф Ҳамадоний жаноблари тажарруд қилгон эдиларму? Каминанага менгзаб аҳли аёлдин воз кечган эканлар-да?

– Етмиш беш ёшларига қадар қатъи тааллуқ¹ қилиб эдилар, сўнг рўзғор юкин мўйнига олдилар.

– Қариғанда бир тан маҳрам керак бўлгон-да.

Шайх Бобо Мочинга қарамади, ўзига ўзи гапираётгандек, ўйчанлик ила деди:

– Ҳар бир мўмин мусулмонга бир тан маҳрам керак. Ёш бўлса ҳам, қарт бўлса ҳам. Бу Ҳақ Мустафонинг суннатлари.

Ҳазратнинг гапи Сулаймонга маъкул тушди. Сулаймоннинг ёши қирқдан ўтди, у Ҳазратнинг ёнидан бир энлик жилмай, иссиқ-совуқни бирга тотиб юрибди, туну кун Аллоҳнинг зикри билан банд, тоат-ибодат, Қуръон тиловати, сўфийлик маслағи унга Байт ул-ҳарамдек муқаддас. Бироқ олис кечаларда хаёли қочади: тоқайгача бундоқ ит ётиш, мирза туриш... Жигарлари хун бўлади... Йигитлик гулшанини тарк этиб, қарилик саҳросига юз тутаётган вужуди бир мулоийм, бир маъсума ва имонли тан маҳрам истайди. Новвотдек ширинзабон, қалдирғоч боласидек чуғур-чуғур қиладиган жужуқлар бошини силагиси келади, гўдак исини соғинади. Фақат, бу бола ўзиники бўлса, болам деса, бўталоғим деса, эркаласа, сўйса...

¹ Уйланмай, дунёдан тоқ ўтмай.

Сулаймоннинг дарди янгиланди. Аммо Ҳазратнинг Ўтрор йўлидаги таъна аралаш ваъдасини эслаб, тавба қилди. Маккаи муқаррамадан эсон-омон қайтиб келгач, юрак ёришни ўйлаб, умид қилди.

Қутбиддин аллақачон мужаррад бўлиб дунёдан тоқ ўтмакка онт ичган эди. У «Мутасаввиф бўлиб ҳақ йўлини орзу қилибман, сўфиёна бир турмушни танлаб, тариқат уммонига кирибманми, ё буткул чўкиб кетаман, ё бул уммонда сузиб ҳусни мутлакка еткайман», деб қарор берган эди.

Шайх икки муридининг фикрини басират кўзи ила уқиб олган эди. Уларга устоз Юсуф Ҳамадоний ҳаётидан бир ибратли воқеани айтиб берди.

– Ҳазратнинг халифаи аввали Ҳасан Андоқий Бу-хоронинг Андоқ кентидан эди. Рўзғори, фарзандлари бор эди. Бир куни қўрғонга бориб келиб кўнглини ёрди. Мен қайтиб энди аҳли аёлимни кўрмайдирмен, деди. Боисин айтмади. Бу гапдин пир хабар топдилар. Хужраимизга кириб келдилар. Ҳасанни тиз чўкдириб, насихат қилдилар: «Шариат ва ақл юзасидан қараганда Сиз фарзандларингизга ҳам, рафиқангизга ҳам яқин бўлишингиз даркор», дедилар. Андоқий чарс табиатли кимса эди. «Не бўлганин бир ўзим билурмен, бир Аллоҳ билур. Мен сўфийлик хирқасин кийдим, аҳли аёлдин воз кечдим, ўзга важим йўқ», деди. Хожамиз бул сўздан озор чекдилар. Ўшал куни ғайб оламидин бир товуш келибди: «Эй, Юсуф, биз сенга басорат кўзи бирла кўрмакни насиб этдик, Ҳасан Андоқийга эрса, ҳам басорат¹, ҳам басират² нигоҳини бердик». Пир ҳазрат бомдод хужраимизга келиб Ҳасандан уэр сўрадилар. Андоқий йиғлаб пирнинг кўлини ўпди. Қиссадин хиссани ўзларингиз чиқариб олинглар.

Ҳасан Андоқий билан бўлган воқеа уч муридга уч хил таъсир этди: Қутбиддин қатъий тааллуқ фикрида қолди, Сулаймон Юсуф Ҳамадонийни қувватлади, Бобо Мочинга эса икки дунё бир қадам эди, унинг вужуди тан маҳрам ишқида эмас, зикри Аллоҳ ва йўл танобин тортиб, учиб-кўниб юриш шавқи ила ўртанарди.

---

¹ *Басорат* – ақл кўзи, тафаккур.

² *Басират* – қалб кўзи, яъни илоҳий нигоҳ.

– Бобоқул, сиз жадаллаб хонақоҳга боринг, – деди Шайх, Бобо Мочиннинг аста юриб қийналаётганини кўриб, – хон хазратлари ташриф буюрмоқчи эдилар. Махтал бўлиб қолмасинлар.

Бобо Мочин тўрт хатлаб муюлишда ғойиб бўлди. Шайх ҳамроҳлари билан шоҳқўчага чикқанларида Бобо Мочин бир ёғоч йўл босиб, хонақоҳ дарвозасига етиб борган эди.

Қурбат хонақоҳининг ич-ташида одам қалин, сарбоздан гадойгача, шайх ур-раисдан ромчигача, тужжордан арзигўйгача топилар, барча интизор, биров ўз дардини айтиб нажот сўрагани Султон Маҳмудхонни кутса, биров Шайх-ул машойих Хожа Аҳмад Яссавийнинг дийдорига мушток эди.

БИР «АҲМАД» ПАНД БЕРДИ

18- ф а с л

*Одамларнинг ёмони – улар ичидаги
уламоларнинг ёмонидур.*

Хадис

Султон Маҳмудхон хонақоҳ олдида отдан тушди. Аркони дин ва давлат қуршовида «Бисмилло!» деб ховлига кирди. Атрофга аланглади. У «Шайх жилла курса истикболимга чиқар», деб умид қилган эди. Ҳазрат кўринмади. Султонни қўл қовуштириб Самарқанд шайх ур-раиси, шаҳар ҳокими, мухтасиблар, мударрислар, Шайх билан хонаи муборакка кетаётган толиби савоблар, бою боёнлар, аҳли райят кутиб турарди. Маҳмудхон йўрғалаб йўл бошлаётган шаҳар ҳокими изидан тўрдаги хосхонага қараб юрди. Султон шарафига хонақоҳдаги ягона мажлисхона махсус жиҳозланган, унга қирқ-эллик чоғли одам сигарди.

Мажлисхона эшигида Султон ортига ўгирилди. «Нома!» деб хос мулозимига қўл чўзди. Мулозим шoshiб қўйнига қўл тикди-ю, зарҳал хатчуп олиб тавозе ила узатди. Маҳмудхон хатчупни ички киссасига жойлаб остона хатлади. Мажлисхона анча равшан, бурчак-бур-

чакда бир газлик йўгон шамдонлар пориллаб ёниб турар, ичкарида уч-тўрттагина қария давра қурган эди.

Султоннинг салласига қўндирилган бош бармоқдек ёқутни кўриб, Шайх оҳиста қўзғалди. Хонга пешвоз юрди. Султон одимини тезлатди. Мажлисхона ўртасида юзма-юз бўлдилар.

– Ассалому алайкум, пирим! – деди Султон, Шайхнинг буғдойранг, сафар шамолида қорайган чехрасига боқиб. Ҳазрат биринчи бўлиб қўл узатди. Юзида мулойим бир ифода балқиди.

– Ваалайкум ассалом ва раҳматуллоҳи ва баракотух. Хуш кўрдик. – Султон энгашиб Шайхнинг қўлларини ўпди.

– Минг қатла шукрим, Аллоҳ таоло дийдорингизни насиб этди. Қадамларига ҳасанот, пирим!

Тўрга ўтдилар. Шайх Султонни ўнг тарафига таклиф этди. Улардан сўнг ҳар ким рутбасига қараб жойлашди. Ашрафхон қози юқорироқда турган эди, азиз меҳмонларга мулозимат қиламан, деб беихтиёр ўзи пойгакка яқинлашиб қолди.

Шайх дуога қўл очди:

– Омин! Илоё, парвардигори олам умрингизни узун қилгон бўлсин, қўл остингиздаги ғарибу ғураболар дуосидин бенасиб этмасин, минбаъд Самарқанди азимда ноҳақ қон тўкилмасин, дини ислом йўлида бир қатла азият чексангиз, Аллоҳ тарафидин минг қатла шафоат ёвилгай, қутлуғ манзилингиз обод бўлиб, мудом ўзининг эгаларига буюрсин, Аллоҳу акбар!

Ашрафхон қози кафтларини бетига суркади-ю, бир лаҳза Шайх билан Султоннинг ўзаро марҳаматларини кўриб, ичида кулди: «Ҳозирча бир-бирларингизни ялаб туришлар-чи, нома ошкор бўлсин, андин сўнг кўрамиз муо-малани». Қозикалон кеча зир югуриб Мавлуд қорини топтирган, ундан «Номани хон ҳазратларининг ўз қўлларига топширдим» деган қасамёдини эшитиб, таскин топган эди.

Одми бўз дастурхонга баковуллар чинни идишларда муаттар шарбатлар, тансиқ таомлар келтира бошладилар. Шайх қорахитойлар билан бўлган жангда Самарқанд аҳлининг бошига тушган кулфатларни эслатиб, Султондан қўнғил сўради:

– Тонг билан Имом Бухорий ҳазратларининг марқадларини зиёрат этмакка мўяссар бўлдик. Йўл усти Қатавон мавзига ўтиб, ўшал бегуноҳ шаҳидлар хокига дуо ўқимок ниятимиз бор эди. Имон тортадир, вале оёқ юрмайдир. Борсак, гўёки, «Не ёзуғимиз бор эди бизнинг?» деб ўттиз минг шаҳид кафанларин судраб чикиб келадир. Изимизга қайтдик. Мусулмон фарзанди қиладирғон юмуш бўлмапти, водариф!

Шайхнинг гапи Султоннинг ўмганидан ўтиб кетди. Бир оғиз «Водариф!» Султоннинг битаёзган ярасини янгилагандек бўлди. Қатавон... Бу сўзни эсласа, Султоннинг етмиш икки бўғинига оғриқ киради, тунда уйқуси қочади, кундуз кулкиси. Қатавон... Гўрхон... Қорлуқлар... Тагин ўша кирғин-барот, шармандаларча мағлубият, хўрликлар кўз ўнгидан ўтди.

Бундан беш йилча бурун Қулон, Марқа атрофларида, Сайхун бўйида яшовчи қорлуқлар Маҳмудхонга қарши бош кўтарди. Маҳмудхон уларнинг исёнини аёвсиз бостирди. Аммо қорлуқлар тинчимади. Хуфёна қўмак сўраб Хоразм шоҳи Алоиддин Отсизга одам юбордилар. Отсиз ваъда берди, Султон Санжарнинг тузлиғига тупуриб, орага қорахитой хони Гўрхонни солди. Лаънати Гўрхон, ўзига енг бўлолмаган ўша кофар, ўзгага бўй бўламан, деб Маҳмудхоннинг ҳам тағойиси, ҳам язнаси Санжарга мактуб йўллади.

«Сен кофирнинг биз мўминлар бирла не ишинг бор? – деди жавоб хатида Санжар, – Элинг бошқа, дининг бошқа, ўз хўкизингни ҳайдаб юрабер! Менга ҳамдам бўлмакни истасанг, исломни қабул қил, андин сўнг сен бирла муроса қилгайман. Таклифимга кўнмасанг қиличимнинг дамини тотиб кўргайсан, кофар!» Гўрхон, Отсизнинг ҳарбий ёрдамига, қорлуқларнинг мададига суяндим, Самарқанд сари бостириб кела бошлади. Хануз Маҳмудхоннинг ёдида. Сунбула ўтиб, мезон кирган эди. Хўжанд билан Самарқанд орасида, Қатавон даштида икки лашкар тўқнашди. Гўрхоннинг лашкари бисёр бўлмаса-да, Маҳмудхондан норози авом халқ эвазига лаклак эди. Султон Санжар юборган аскар билан қўшилиб, Маҳмудхоннинг қўшини ҳам юз мингга етарди. Уруш-уруш бўлиб, бундай қаттол муҳораба бўлмас. Тирикдан ўлик, ўликдан тирик кўпайиб кетди. Ичингдаги ёв

ёмон деганлари рост экан. Қорлуқлар ваҳший ҳайвондек қутуриб жанг қилдилар. Улар яроғлари қолмаса, қўллари, тишлари, оёқларини ишга солар, жон таслим қилаётиб ҳам отларни чилвир билан чирмаб йиқитар, марҳум санжарийларнинг қорнини ёриб, қузғунбоп қилиб кетишарди.

Ўша жангда улуғ султон Санжар лашкари қирқ йил бадалида илк бора мағлубиятга учради. Агар қочмаганда Султоннинг ўзи ҳам асирга тушиб тириклай ўлиши муқаррар эди. Аллоҳнинг химоятига шукрким, бахт соқчиси Амир Абулфазл бор экан. У шохнинг хос чодирига кириб, гўёки Султон Санжар бўлиб ўтирди. Ўзини Гўрхон қўлига топшириб амир-ул муслимин жонини омон асраб қолди...

Маҳмудхон асиралик азобини тортган опаси – Султон Санжарнинг хотини Туркон хотинни эслади. Кофар Гўрхон шартини адо этиб, опасини беш юз минг динор эвазига қайтариб олдилар. Аммо не-не амирлари, баходирлари шахид кетди. Ҳозир ўша жанг майдони улуғ қабристон. Одамлар кофиру муслмон устига тупроқ тортиб, тош ташиб текис дашт ўрнида баланд тепалик барпо этганлар. Негадир авом халқ бу мазористонни «Кофиристон» дейди, ёнидан эл-улус юрак ховучлаб ўтади. Фотиҳага очилган қўллар титрайди...

...Бир неча дақиқа хонага зилдай сукунат чўкди. Гўёки барча бош эгиб ўша Кофиристонда ётган шахидлар руҳини ёд қилаётгандек эди.

Ниҳоят, Султон Маҳмудхон дастурхондан бош қўтарди.

– Мусибатда қолдик, пирим, – деди узун ух тортиб, – гуноҳ барчадин ўтди. Илло, ўз юртига тўймай, ўзга элга кўз олайтирган кофар Гўрхон бўлмаганда...

– Ер остига ҳайдалган марҳумлар бирла ер устида фарёд қилиб қолгон егим-есирда не ёзук?! – деди Шайх кескин товущда. – Гуноҳ аввало, сизда, жаноб Маҳмудхон, баъдаз Амир-ул муслиминда. Сиз қорлуқларнинг додига қулоқ осганингизда, алар имдод истаб қорахитойнинг олдига бормасди. Бу не шумликки, фарзанд ўз отасидин меҳр тиласа-ю, вале шафқат топмай етти ётнинг оёғига бош уриб борса?! Ақлу идрок ечадирган бир юмушни зўрлик бирла битириш Сиздек кимсага зийнат эрмас эди. Сиз бамисли бир табиб, фуқароингиз – бемор. Ул

фуқаро, дардим бор хозиқ-табибим, эшит, дебди. Сиз бўлсангиз, дамингни чиқарма, нотавон, деб бемор кишининг устига черик тортибсиз. Мардлик – мардлар юмуши, хатони мўйинлаб тавбага келмак лозимдур. Хўш, энди шоҳижаҳон Султон Санжар жанобларининг тадбирини кўринг. Сир эмаски, мана шу азим хонақоҳдек хирмонни ўтга бермак учун мисвоқдек бир чўп кифоя қилур. Султоннинг бир оғиз такаббур сўзи бамисоли кўгурт бўлиб уруш оловини ёқди. Бизнинг сўзимиз ғалат бўлса, айтинг, Хон ҳазратлари...

Маҳмудхон султон Санжарнинг ёнини олди:

– Тағойимиз... амир-ул муслимин кофар Гўрхонга «Сан бизнинг рўзгоримизга бурнингни тикма», деган мазмунда нома юбордилар. Илло, Гўрхон бирла анов бетавфиқ хо-размлик Отсиз хиёнат қилдилар...

– Номанинг қўруғи хуржунда қолди, – деди Шайх енгил истехзо ила, – мабодо сиз истиҳола қилаётган эрсангиз, ўзимиз айтиб берайлик. Султон Санжар Гўрхонга «Исломни қабул эт, йўқса мендин шафқат тилама!» қабилида шарт қўйди. Султоннинг хатоси шул. Матал борким, ўзингни эр билсанг, ўзгани шер бил, демишлар. Каломи шарифда айтилу, динда зўрлаш йўқдир, жоҳил ва бетақво кимсаларни имонга келтирмоқчи бўлсанг, мулоим сўз ва ақлу идрок бирла тарғиб қил, дейилур. Бу не бедодликки, ўз дини, ўз мазҳабида собит бир бандани қилич кучига инониб ҳақ йўлига мажбуран киритмак истарсан? Бу оламнинг балоси тарсо, жухуд, хитой, насроний, бутпараст деб ирқ ажратишда, дину миллат ажратишда. Расулulloҳ васият қилдиларки, умматларим бир куни Тангрининг балосига йўликқайлар, деб. «Бало не?» деб сўрадилар. Ҳақ Мустафо жавоб бердилар: «Бало, бу – кибру ҳаво, такаббурлик, одамлар аро рақобат, молдунё талашув, низо ва ҳасаддур. Бу иллатлар боис, аввало халойиқнинг феъли бузилгай, андин сўнг дунёда талатўп қўпар». Султон Санжари мозий улуг зотдир, илло ул зот такаббурлиги важҳидин Аллоҳнинг ғазабига дучор бўлди. Шаҳид кетган бегуноҳлар арвоҳи Султон жанобларини у дунё-бу дунё безовта қилиб турмоғи шубҳасиздур. Негаки, имони саломат киши ўз қилмишига пушмон бўлур. Умид шулким, султон Санжарнинг диёнати ҳали дарз кетмаган кўринадур. Иншооллоҳ.

Ўқнинг қудрати ёлғиз камон – ёйнинг зарбасига эмас, ўқ отувчига ҳам боғлиқ. Худди шунингдек, мактов ё олқиш кимнинг лафзидан айтилганига қараб таъсир қилар экан. Шайхнинг гап аввалида тоға-жиян султонларни маломатга кўмиб, гап охирида султон Санжар шайхнини у қадар ерга урмагани таранглашиб бораётган вазиятни бир оз юмшатди. Шайхнинг гина-кудуратларидан Маҳмудхоннинг зардаси қайнади. У бир-икки бор қўлини бағрига босди. Ич-этини куйдириб турган ўша хатни олиб Ҳазратнинг олдига қўймоқчи, «Пирим, биз сизга қўл бериб мурид бўлдик, сиз эрсангиз ҳарифимизнинг бошини силаб анга мундоқ мактублар йўллабсиз, шул инсофданми?» деб миннатини тўкиб солмоқчи эди. Аммо Шайхнинг аччиқ дашноми охирда тоғойисининг фойдасига ўгирилганини кўриб, шаштидан қайтди. Шайх кўз қири билан Султон пинжида бир нима борлигини аллақачон пайқаган эди, билинар-билимас ияк қоқди.

– Омонатингизни топшириб, даъвойингизни сўйланг, хон жаноблари, дард ботин қолмасин. Сиз-да, биз-да кўнгилни тозартириб олайлик.

Султон жамоатга аланглади. У Шайх билан яккама-якка, ҳеч қурса тор доирада суҳбатлашмоқ илинжида эди.

– Бул жамоатдин нени яширасиз, Султон? Ёртиси сиздин, ёртиси – биздин. Худодин яширмаган нарсани бандасидин гизламоқ номуносиб бир юмушдир.

Хонада ўн чоғлиқ киши бор эди. Султон уларга хушламай назар солди-да, қўйнидан хатчуп олиб Ҳазратнинг олдига қўйди.

– Бул мактубни олгондин сўнг ором не, рохат не – билмайдирмен. Наҳот, сиз пирим деб қўл берган авлиёмиз, валинеъматимиз биздек содиқ муридларини бадном қилмоқни раво кўрдилар, ёзуғимиз не эрди, ихлосимизми, ёлғиз фарзандимизни хизматларига ташлаб қўйғонимизми, дуойи хайримизми, деб гумону изтироб ичра ўртанадурмен...

Султоннинг гапи Ашрафхон қозига нашъа қилди: «Аввал сен оромингни йўқотган эрсанг, бул хат ҳозир ўқилғоч, пиринг рохатидан айрилгай. Хўб ажаб бўлди-да».

– Қани, ўқийлик-чи, ул не хат эканки, Сизни бу қадар азиятга солмиш, – деди Шайх ва хатчупни Сулаймонга чўзди, – қозикалонга узатинг, кироатлари дуруст.

Ашрафхон қози буни кутмаган эди, довдираб қолди.
– Шайхим, бизнинг кўзимиз ожизроқ маъзур тутгайлар...

– Сизнинг зехнингиз ўткир, – деди Шайх қовоқ солиб, – сакта ерини-да тузатиб кетасиз, ўкинг!

Шайхнинг гапидаги нимкосани Бобо Мочин билан Сулаймондан бўлак кимса англамади.

Қозикалон ноилож қолди, негаки, хатчуп қўлига етган эди. Чўккалаб ўқишга киришди. Бир бетдан зиёдрок иншони хижжалаб ўқиб бўлди-ю, элдан бурун хитоб қилди:

– Бўхтон бу! Шайхимизнинг беҳад улуғ рутбасини кўролмайдиганлар битган буни! Ўшал хатни келтирган малъунни дарҳол топмоқ лозимдур!

– Бу ёққа беринг! – деди Шайх зарда билан. Хат қўлига тегди. Ҳазрат уни дастурхонга ёйиб қўйди. Бир сония кўз ташлади-да, ғамгин кулимсиради.

– Бул иншода фақирнинг сўзлари ҳам бор. Аммо дастхат бизники эмас. Мухр ҳам қалбаки, нодон, ношуд устага ясатибдурлар.

Хонани енгил ғовур босди. Султон Маҳмудхон оппок шойи қоғозга босилган катта доира мухрга тикилиб қолди. Сулаймон хатга бўй чўзди, Самарқанд уламолари бир-бирига маъноли боқди. Ашрафхон қози типирчилади, ранги бўзариб дам Шайхга, дам Султонга аланг-жалаң қарай берди. Бобо Мочин Ашрафхон қозининг гуппидек бетидан кўз узмай тикилиб қолди.

Султон куппа-қундуз, эл ичида бир бегуноҳга тухмат қилиб қўлга тушган бадкирдордек лов қизарди. Чўчиброк офиз очди:

– Пирим, мана бу мухр ўзлариники шекилли. Ё дунёда ҳазрати Султон хожа Аҳмад Яссавийнинг бўлак мухрлари ҳам борму?

Шайх Султон Маҳмудхонга таънаомуз боқди.

– Сизнинг тўнингизни кийиб, бошига жиға қўндириб, белига тилло камар, қумуш шамшир боғлаб олган кимса сизга ўхшамайдими? Ўхшайди. Илло ул имонсиз ҳеч қачон Султон Маҳмудхон бўлолмас. Султон – сиз. Сийрат бошқа, сурат бошқадир. Асл билан нусхани фарқламак учун қўп ақл керак эмас, андак фаросат, фасоҳат бўлса бас. Қани, мухрдаги битикни тағин бир ўқисинлар-чи.

Султон ул-орифиннинг хос мухрини Маҳмудхон икки-уч маротаба қўрган эди, холос. Пичирлаб ўқиди:

– Бисмиллоҳи хайрул-асмо... Бисмиллоҳир раббил арзи-самои...

У мухр атрофидаги битикни беҳато хатм килди.

– Балли! Ана энди ўртадаги гардишни ўқисинлар.

Яссавий мухри доира шаклида бўлиб, учта гардишдан иборат, энг четки гардишда оятлар битилган, кичик гардишда Шайхнинг унвони дарж этилган эди. Ўрта гардишда эса, Хожа Адмад Яссавийдан илгари ўтган ўнта улдуғ зот – ўнта Аҳмаднинг исми шарифи келтирилган. Улар Аҳмади мурсал саллоллоҳи алайҳи вассалам (Муҳаммад пайғамбар), Шайх Аҳмад Ханбал, Шайх Аҳмад Хайрун Нассож, Шайх Аҳмад Ҳазравия, Шайх Аҳмад Равия, Шайх Аҳмад Мухтор, Шайх Аҳмад Хомий, Шайх Аҳмад Кабир, Шайх Аҳмад Соғирия. Иншода дастлабки тўртта Шайх Аҳмад тўғри ёзилган, бешинчи Аҳмад Ҳазравияни наққош нодонлик қилибми, шошибми, «Ҳазрия» деб ёзган эди. Султон Маҳмудхон ҳам наққошнинг хатосини айнан такрорлади – қандоқ битилган бўлса, шундоқ ўқиди.

– Тўхтаг! – деб Ҳазрат қўл қўтарди ва жамоатга ўгирилди, – бу ерда Самарқанд уламолари жам бўлмишлар. Қани, тақсирлар, айтсинлар, бу оламда Ҳазрия деган муборак зот ўтганидан хабарлари борми?

Ғала-ғовур бошланди. Самарқанд шайх ур-раиси Хожа Абдураззоқ товуш берди:

– Исломия оламида биз Ҳазрия деган кимсани билмасмиз. Шайх Аҳмади Ҳазравияни биладурмиз. Бу зоти шариф Қусам ибн Аббос розиаллоҳу анху жанобларининг устоди бўладилар.

Маҳмудхон мулзам бўлди. Қоратўри бети бўғриқиб кетди. Қўлидаги мухрни айлантириб томоша қилди. Гўё шу баҳонада уламоларнинг дашномидан фориг бўлмоқчи эди. Ичида ўзини койиди: «Наҳотки Расули алайҳиссаломнинг тувғонлари Қусам ибн Аббосга пири муршидлик қилгон Шайх Ҳазравияни билмасам? Билмабпис-да... Водариг, бир «вов»нинг қурбони бўлдинг, Султон!»

Сукунат чўзилди. Самарқанд уламолари ер чизиб қолишди. Улар кимсан – аъло Ҳазратнинг мухрни ғалат ўқиганлигидан музтар эдилар. Ашрафхон қози «Ажаб бўлди, хўб бўлди» дегандек уламолар тарафга ички

бир қаноат билан кулимсираб боқди. Сўнг қўзи Шайх ул-машойихга тушди-ю, типирчилаб қолди. Султон ул-орифин қозига ўткир нигоҳини қадаб, «Отларнинг ўлими итларнинг байрами экан-да, жаноб қозикалон?» дегандек хитоб қилиб турарди. Қози ён-верини йиғиштирди, сўнг қаерда, кимнинг ҳузурида ўтиргани ёдидан кўтарилдими, аста кўзғалди. У жон борида жуфтакни ростламоққа ният қилган эди. «Худо кўрсатмасин, гап чувалашиб сир очилса, бу такаббур хон ила ул Шайхи золим анави чиллашир қорини-да топтириб келгай. Унда саққолга алвидо айтиб... эшакка тескари миниб, бозор айланмакка ҳозир бўлмоқ даркор...»

Қози пойгакда ўтириб эди, охиста туриб кетмоқчи бўлди. Аммо унинг шум ниятини зимдан пайқаб ўтирган Шайх амр қилди:

– Қози, жойингизга ўтиринг!

Барча ялт этиб эшик тарафга қаради. Халойиққа орқа ўгириб, сурранг жун қопдек бўлиб турган қозикалон гул этиб ағдарилди. Дарров кирпичдек ғужанак бўлиб олди. Шайх Сулаймонга қаради.

– Ҳакимхўжа, хон жанобларига бизнинг муҳрни беринг.

Сулаймон қўйнидан арча қутига яширинган хос муҳрни чиқарди, қўшқўллаб Маҳмудхоннинг олдига келтириб қўйди. Хон ҳамон хижолат ва маломат юкидан халос бўлмай тиш қайраб ўтирган эрса-да, бесабрлик ила Шайх муҳрига кўз югуртирди. «Шайх Аҳмад Ҳазравия» унвонини уч қарра ҳижжалаб ўқиди. Пешанасини ишқалади... Уҳ тортди ва ... андак жим қолди. Шайх унга «Энди фарқига боргандирсиз, тақсир?» дегандек беписанд назар солди.

– Падарлабнатилар! – хоннинг овози гулдуракдек янгради. Бу ғазабнок наърадан Ашрафхон қози тугул, уламолар ҳам бир сесканиб тушдилар.

Хон чап ёнбошига, Шайх тарафга ўгирилиб қўлини кўксига босди.

– Биздин осийлик ўтди, пирим, афв этсинлар...

Шайх индамади.

Ашрафхон қозининг беҳол-бемажол бўғинларига қайтадан жон ингандек бўлди: «Хайрият, худо бир фалокатдан асради, саққол-мўйлов фойдага қолди, шукр-е...»

Шу пайт Самарканд шайх ур-раиси Хожа Абдураззоқ изн сўраб гапга аралашди:

– Аъло ҳазрат, ҳадиси шарифда айтилмишки, мардумларнинг энг ёмони – алар орасиндаги уламои жоҳиллардир. Эл-улус кўриб тавба қилсун деб ўғрининг панжини кесурлар. Риё бежазо қолса, ул риёкорлик бардавом этқусидур. Фақир қулингизнинг бир ўтинчи бордир. Ул бетавфиқ бадкирдорни топтириб жазоға мустаҳиқ этмак даркор, токи мўмин-мусулмонлар бошига минбаъд тухмат тошлари ёғилмагай.

Маҳмудхон «маъқул» дегандек бош силкиди. Ашрафхон қози пойгақдан чийиллаб қувватлади:

– Жаноби шайх ур-раис орий рост гапурдилар. Ул нечук беимон раҳнамоки, қўлида тасбеҳ тутиб шавкатли хонимиз бирла пири бузрукворга тухмат қилгай! Биз Соброн уламои киром номидан талаб қиламиз, ул каззоб бўҳтончини топтириб шаръий ҳукм бирла жазо берилсун!

Қози шундоқ деб бақирди-ю, ичида тантана қилди: «Мактубот келтирган Мавлуд қорини топиб бўпсанлар, ул ҳозир Бухоро қайдасан, деб эшагини ниқтаб кетиб бораётқон бўлса ажабмас».

Ашрафхон қози кеча хуфтонда Мавлуд қорини хуфия жойга чорлаб, «Кўздин нари тур энди, ўқ нишонга тегди, қорангни кўрсатма», деб шаҳардан чиқиб кетмакни амр қилганди. Қозининг ўзича суюниши шу боисдан эди. Илло инсон боласининг минг қусурларидан бири шулки, у ўзининг қусуридан кўра бегона кимсанинг қусурини санашни афзал кўради. Нописандлик эса, аксар шармандалик билан хотима топажак.

Бу сафар қози ана шу нописандлик қурбони бўлди.

Маҳмудхон бир чокарига им қоқди.

– Анови тужжорни чорланг.

Чокар шипиллаб чиқиб кетди. Сал фурсатдан сўнг рангқути ўчган Мавлуд қори кирди. У эшиқдан хатлади-ю, мук тушиб хонга таъзим қилди. Мажлис аҳли кўсанамо, одми кийинган ориқ йигитни томоша қилиб, ўзаро кўз уриштираётганда Ашрафхон қози фурсатдан фойдаланди. У думалаб-сумалаб навкарлар оёғидан ўтди-ю, ховлига отилди. Аммо жонини қутқаролмади. Бобо Мочин бир лаҳза ҳам қозидан кўз узмай ўтирган эди, ирғиб турди.

Сарховуз бўйида қозини тирсагидан тутди. Масхараомуз кулди:

– Таксир, йўл бўлсин? Пиримнинг даргоҳидин берухсат чикқонингиз адабсизлик бўлди-ёв, лаббай?

– А? Э, сенмисан, бўтам? Шу, биласиз, мулла Бобокул, ковуғим бўшроқ... таҳорат ушатай деб...

– Хожатхона бу ёқда, таксир. Сиз дарвозахонага қараб кетмакдасиз. Ё бирор девор-мевор тагида, а?

– Даф бўл-е, оғзингга қуйдирги! Бор, пиримни олдига кир, ман ҳозир...

Бобо Мочин унинг изидан қолмади.

– Таксир, биз сизни еру қўкка ишонмаймиз. Ўзим ўша ерга элтиб, бўшагадиганингизни бўшатиб келгайман...

Қози чинқириб юборди:

– Қо-оч, бетавфик! Хой, мусулмонлар, мана бу алвастининг зулмидан халос қилинлар, ҳозир имонимни қуйдиргай бу!

– Ўзи йўқ нимарсанинг неси қуйгай, таксир? Қани, бу ёққа юрадиларми?

Қози иштонбоянини чангаллаганча ҳовли этагидаги хожатхона тарафга қараб йўрғалади. Бобо Мочин, гарчи беандишаллик бўлса-да, қозининг изидан бир неча қадам босиб, сал берида кузатиб турди.

Нихоят, қози чикди. Такдирга тан бериб, Бобо Мочиннинг олдига тушди-ю, мажлисхонага равона бўлди.

Бўсағада Мавлуд қори тикка туриб гувоҳлик берарди. У бандидан узилай-узилай деб турган заъфарон япроқдек титлар, тили калимага келмай гўлдирарди.

Қози остона хатлаб ўтаркан, Мавлуд қорининг биқинига қаттиқ туртиб қўйди. «Бу оғзингга эҳтиёт бўл, сир очсанг, ёмон қиламан», дегани эди. Қорининг орияти келди.

– Нечун туртасиз, таксир? – деди ўзини бардамроқ сезиб, – ургандан туртган ёмон эрмиш. Туртсангиз-да, уриб ўлдирсангиз-да, гапнинг индоллосини айтаман энди. Мана шу мактубни Самарқандга элтиб хонимизнинг қўлларига топширсанг, ҳажга олиб кетаман, деган ким эди? Сиз! Шайх ул-машойих ўта такаббур, ул хонимизни писанд этмайдур, деган ким эди? Сиз, таксир! Шаҳобиддин ҳожи орқали ёлғон муҳр ясаттириб... тухмат хатни сўнақай қўлда бировга ёздириб... Хоразмшоҳ ўғлига битилган

мактубни йўлда очтириб ўқиғон ким эди? Ўзлари! Хайф, сизга дастору илм, хайф сизга Қуръони карим! – Мавлуд қори йиғлаб юборди, – сиз менинг... охиратимни қуйдирдингиз, тонгла махшар икки қўлим ёқангизда бўлмай, имонсиз... Ий-й...

Қозикалон қайғу-ҳасрат ичида қолди. Ҳозир ўрнидан даст туриб, «Ёлғон, бул мактубни мен ёздирмадим!» деса, анови такаббур Шайх қўлига мусхаф тутқазини мумкин. Қуръон ушлаб қасам ичишга қўрқади. Унда қозининг бошига ҳам Шаҳобиддиннинг куни тушмоғи муқаррар. Билъакс, айбини мўйинласа-чи? Қозининг эти увушди. Хаёлидан липиллаб муаззам Самарқанд бозори, яғир эшак, соч-соқолини қиргани устара яланғочлаб турган сартарош ўтди. Қавмдошлари, қосибу тужжорлар, собронлик муридлари кўз ўнгида сазойи бўлғонидин ўлгани аёло эмасму? Ўйлаб-ўйлаб, иккинчи йўлни танлади. «Хай, бир умр оғзи-бурнинг қийшайиб, мажруҳ бўлиб қолғондин кўра бир кун сазойи бўлғон афзал, то ҳаууз сазойилиқдин ҳеч кимсанинг ажали етмаган. Бул бегона юрт, Соброн эмас, беш-олти ой орасинда саққол ҳам патак бўлиб ўз холина қайтади. Таваккули Аллох...»

Ашрафхон инқиллаб ўрнидан турди. Уч-тўрт қадам босди-ю, хон тарафга гурсиллаб йиқилди.

– Бир қошиқ қонимдан кечинг, аёло ҳазрат... Итлик қилибмен. Мани шайтони лаъин йўлдин урди. Ўшал Соброн мударриси Муҳаммадрасулнинг гапина учиб, густоҳлик қилдим. Илло мактубни мен битмадим. Биз Шайхимизнинг рутбасини ҳўб билурмиз. Бул зотнинг Сиз зоти олийларина хайрихоҳлигини-да ғоят қадрлагаймиз. Онхазратим ижозат берсалар...

Қозининг бўғзидаги овзида қолди.

– Мана бу тужжор киёфасиндаги қорибаччага эллик таёқ урилсин! – деди хон авзойи бузилиб, – имонин сотқон қозикалон сазойи қилинсун!

Ашрафхон қози эмаклаб хонанинг ўртароғига борди.

– Садағангиз бўлай, хоним, эллик эмас, юз таёққа ҳам розиман. Худойим хайрингизни берсин, рўсиёи олам этмасинлар. Қарт ёшимда сазойи бўлғондин маргим аёлороқ.

Хоннинг ғазаби келди:

– Қотилда бир қатла гуноҳ бўлса, анинг қўлига ханжар тутқазган кимсанинг гуноҳи икки қатладур. Муҳтасиб,

қозига-да, эллик таёқ уриб Самарқанддин бадарға этинг!
Эшакка тескари миндиринг бу имонсизни!

Мухтасиб навкарларига им қоқди. Хаш-паш дегунча
Ашрафхон қози билан Мавлуд қорини узун-қиска қилиб
хайдаб чиқдилар.

Султон ул-орифиннинг фотиҳасидан сўнг жамоат дув
қўзғалди. Хонада хоннинг хос одамларию Шайхнинг
маҳрамлари қолди. Маҳмудхон Шайхга такаллуф ила
боқди:

– Пиримизга икки оғиз арзимиз бор эди.

Шайх Сулаймон билан Бобо Мочинга юзланиб
бош қимирлатди. Пир ишорасини англаб улар оҳиста
қўзғалдилар.

– Сизларга-да жувоб, – деди хон Шайх ур-раис бошлиқ
уламо аҳлига.

Танобий хонада Маҳмудхон билан Султон ул-орифин
бақамти қолдилар. Сўфийлар шартига кўра бўз дастур-
хон ёзилди, Самарқанднинг пўлотий нони билан мевалар
тортилди. Хон олдига шарбат тўла сопол мўнди қўйилди.
Ҳазрати Султон доғ сув ичарди, унинг олдига шокоса
тўла хушбўй сув пайдо бўлди.

Ҳали замон бўлиб ўтган можарони эслаб,
Маҳмудхоннинг қўнгли хира бўлди. Аммо қалб ярасини
қайта тирнашни истамасди. Дарҳол арзи дилини айтди.

– Пирим, икки йилдирки, кўзимизнинг оқу қароси
шаҳзода Қутбиддин жанобларининг даргоҳида хизматга
қойим. Биз шаҳзода ила сўйлашдик. Сиздек зоти покнинг
исми шарифларини тилидин туширмас бўлибдир. Ончинун,
қўб тарбиятлар олиб, фазлу камол касб этибдилар эркан.
Лафзидин, сиёкидин маълум бўлди. Илло... бул беш кун-
лик дунё барчамизга омонатдур. Йигитлик гулшани адоғини
қўрсатиб, умр қарвони қариллик биёбони томон елиб борур.
Бас, салтанатни кўзи тийрак, заковати ўткир, дасти пан-
жаси қувватли шаҳзодага топширмоқ умиди қўнглимизга
ёруғлик соладир. Валекин, мусоҳаба чоғи равшан бўлдиким,
шаҳзода бизни муродимизни фаҳм этмайдир ва ёхуд тожу
тахт ҳавасидин йироқдур. Пиримдин ўтинчу умидим шул-
ким, шаҳзодага ижозати олий берсалар, токи ул ўғил са-
ройга қайтиб валиаҳдлик хизматин адо этса.

Шайх англадики, ота-бола ўртасида мушкул муно-
зара воқе бўлган. Қутбиддин сўфийлик хирқасин ечиб,

шахзодалик либосин киймакка рози бўлмаган кўринадир. Ҳазрат ичида шукрона келтирди: «Ота бирла ано дийдо-ри фирдавсул аълодин ортиқ, демишлар. Тувғон кимсалар жамолига хирқа бирла таслим тошни айирбошлаган эрса, Қутбиддиндан кўнглимиз тўқ. Раббано, икки йиллик заҳматларимиз зое кетмабди, ўзинг мағфират қилгайсан. Биз ўтгандин сўнг тариқат чироғини ёқиб ўтиргувчи муридларимиздин бири шул бола бўлса не ажаб».

Султон ул-орифин косадан ширин сув ҳўплаб аста деди:

– Мантиқ талабига кўра Қутбиддин падари бузруквори ила волидаи меҳрибон қошида таслим бўлмоғи лозим эди, хон жаноблари.

– Таассуфки, ул хонақоҳ сари интиладур. Орий рост айтдилар, тақсир, тувғон эл тупроғидин, хешу акрабо меҳридин хонақоҳ улугми, пирим? Ахир қушлар-да, дон еб, сувлаб ўрганган маконига интилуру, бул не холдир, ақлим хайрон.

Шайх хон тарафга таъна аралаш қараб қўйди.

– Хон жаноблари, Сиз нафси руҳоний ила нафси ҳайвоний фарқини назардан қочирдингиз. Мана бул дастурхондаги неъматлар биздаги нафси ҳайвонийни қондирмоқ учун етарликдир. Илло, эгамнинг яратган махлуқоти ёлғиз қурсоқ ғамида бўлмас. Аларга нафси руҳоний учун ҳам озуқа лозимдур. Магарчи инсон махлуқотлар ичра энг мукаррам зот эркан, анга нафси ҳайвонийдин аввал руҳий эҳтиёж фарз бўлғай. Бандасининг кўзи тўқ, кўнгли тўқ бўлсин экан. Қорни тўқ, валекин кўнгли оч кимса имонингизга заҳмат етказгай. Энди Қутбиддин масъаласинда... Ул йигитнинг маърифатдин тариқат, тариқатдин ҳақиқат сари интилиши Сиз айтганча қуш нафсидин фарқ қилур. Қушнинг дарди донда, сувда. Қутбиддиннинг ғами-сийратини буткул саранжом айлаб, вужудини жамики ҳайвоний нафслардин тамом озод этмақдир. Солих фарзанд ота бирла анонинг кўнгли қувончи, фахри эмасму?

– Фахри, пирим. Илло, ўшал фарзанд падарим бирла модарим ҳузурида юриб, аларни шод этай, дуосини олай деб ўйламоғи ҳам фарз эмасму? Ота рози-Худо рози, демишлар.

– Тўғри. Аллохнинг иродаси отанинг меҳридин улдуф роқдир. Яратган эгам Қутбиддиннинг қўксига нури тажаллийдин бир қатим ато этибдур. Бул нур шахзодалик ҳою хавасидин, бу дунё ишратларию молу манол йиғнаш суруридин устун келган бўлса, не чора қилгайсиз? Иброҳим Адҳамни эсланг. Хукми Аллохга бўйсунмақдин ўзга иложингиз борму? Сиздин лозими–дуойи хайр ила Қутбиддинни эркига қўймоқдир. Фақир устоз бўлиб бул навжувонни тариқатдин қайтарсак, сиз падари бузруквор бўлиб ани руҳан банди этсангиз, ўғилга зулм қилгон бўлмайдирмизму? Қўнгил иши нозик, қўнгилга бир эгамдин ўзгаси таадди қилиб йўлдин тойдирмоғи даргумондир...

Хоннинг ҳафсаласи пир бўлди. У иккиланиб бўлса-да, Шайхдан бир имдод кутган, жилла қурса, ҳай, биз Қутбиддинга бир оғиз насиҳатимизни айтиб кўрайлик, деган ваъдасига интиқ эди. Ўғилни эркига қўйинг, дейди. Ўн саккиз яшар, асов, кучга тўлган, қони гупуриб турган йигитни ўз эркига ташлаб қўймоқ... ундан тириклай айрилмоқ эмасму? Йўқ, Маҳмудхон хали ул осий ўғил бирла яккама-якка сўйлашади, туккан онаизорини рўпарасига ўтказиб қўйиб, насиҳат қилади. Ёлворади, авраиди, лозим бўлса, пўписага ўтади. Не чора қилиб бўлса-да, Қутбиддинни Самарқандда олиб қолади!

Хон узок сукут сақлади. Сўнг суҳбатга нукта қўймоқ касдида сас берди:

– Не илож, пирим, зурриётимизга эғалик қилмоқлик орзусида эрдик. Тақдирнинг ёзмиши бундоқ экан. Аллох ҳукмига бўйинсунмақдин бўлак не чора бор...

– Барчамизга эғалик қилувчи ёлғиз жаббор, Лавҳи маҳфуз соҳибидур, хон ҳазратлари, – деди Шайх ҳам мусохаба тамом деган алфозда.

Аср намози яқинлашиб келар, олис-ёвуқ миноралардан азон товуши янграй бошлаган эди. Шайх дастурхонга фотиҳа ўкиди ва илкис ўрнидан турди. Маҳмудхон унга тақлид қилди.

Маҳмудхон Шайх изидан ҳовлига чиқди-ю, қўлида қумуш қумғон ила пирини кутиб турган Қутбиддинга қўзи тушиб, бир нафас тўхтаб қолди. Қутбиддин четланиб икки Султонга йўл берди. Маҳмудхон ўғлига синовчан бир назар ташлаб, тош тўшалган йўлкани тарақлатиб дарвозахонага қараб юрди. Қутбиддин ҳам отасининг ортидан маъюс бир ҳолда термилиб қолди.

ШАҲЗОДА ХИБСДА

19- ф а с л

*Кўзим очдим, сени кўрдим,
қул кўнгилни сенга бердим,
уруғларим таркин қилдим,
менга сен-ўқ кераксан.
Сўзласам сен тилимдасан,
кўзласам сен кўзимдасан,
кўнглимда ҳам жонимдасан,
менга сен-ўқ кераксан.*

Аҳмад Яссавий

Хибсхона эшиги шарақлаб ёпилди. Қутбиддин қоронғиликка ўрганолмай, бир лаҳза тайсаллаб турди. Хибсхонадан ошланмаган тери хиди келарди. Намхуш, бадбўй ҳаво нафасини сиқди. Икки қадам олға босди. Тепага қаради. Патнисдек кичкина дарчадан икки қатим нур тушиб турарди. Кўзлари оз-моз шабистонга кўникди. Тағин уч-тўрт қадам илгарилади. Ўртароққа бориб ерни пайпаслади. Бир одам сиғадиган лойсувоқ тоқчани кўриб, оҳиста чўкди. «Бу кунингга ҳам шукр, Танграм», деб қўйди ичида. Дарвишлар мақомотида – бошини осилтириб, кўзларини юмиб анча ўтирди.

Пўлат қопи тарақлади. Зулфин товуши эшитилди. Бир қарич шам билан бир коса сув кўтариб зиндонбон кирди. У индамай тўрга ўтди, шам билан косани девор ўйиғига қўйди-да, сассиз изига қайтди. Эшикка борганда ортига ўгирилди:

– Ҳожатингиз бўлса, қопқани уринг, бегим, – деди.

Қутбиддин бош силкиди:

– Қуллук, таксир.

Залворли эшик қайта миннат ила беркилди.

Қутбиддиннинг ичи ёниб, ташна бўлиб ўтирган эди, косадаги сувни бошига кўтарди. Бироқ батамом ичмади. Унинг нафси жиловли эди. Қутбиддин тақвони неча замондирки, қалб тумори этиб олган. Шу сабаб, жисми жони куйиб, сув тилаб турган эрса-да, ўзини тийди, оз-оздан икки хўплаб, косани биқинига қўйди.

Қўлларини ёстик қилиб сербар тоқчага узун чўзилди. Салкам уч йилдирки, Қутбиддин бундай ётиш-туришга кўникиб кетган. Дарвишларнинг болиши тош, тўшаги

юмшоқ ер, деган ҳикмат бежиз айтилмаган. Не ажабки, Қутбиддин рутубатли, захкаш ҳибсхонада эмас, солиқлар ошёнида ётгандек хис этди ўзини. Унинг хотири жам эди. Зокирлар таомилига қўра, бир неча дақиқа нафси рухийга ила машғул бўлди. Сўнг қўзларини юмди. Қўз олдида яна қиблагоҳи жонланди...

Бир соат бурун Султон Маҳмудхон ўғлини саройга чақиртирди. У Қутбиддиндан ҳали умидини узмаган эди. «Уч кундирки, волидаси бирла сирлашиб ўтирибдир. Онанинг сўзи бамисли малҳам эрмиш. Зора ул осий боланинг кўксигаги тош эриса, тожу тахтимнинг эгаси бўлиб қошимда қолса. Ё Танграм, ёлғизимга тавфиқ бергайсан». Қутбиддин кирди. У дарвишлар жандасини ечган, вале шоҳона либос киймаган эди. Эгнида одми кўкиш ятак, ўшандоқ зангори чалвор, бошида мўъжаз салла ўралган сидирға дўши. Қутбиддиннинг чехраси очик эди. У саломхонанинг ярмигача қўлларини кўксига қўйиб, таъзимда келди, сўнг чўк тушиб отасининг этагини кўзига суртди. Яна қаддини ростлади. Қиблагоҳининг амрига мунтазир, қўлларини қовуштирганча бошини эгиб тураверди.

Султон Маҳмудхон бир муддат ўғлига тикилиб қолди. Назарида Қутбиддиннинг ранг-рўйи кириб қолгандек эди. «Бале, тувғон уйда шойи кўрпа-тўшакка ётмоқ не роҳат-у, сахройилар орасинда мисоли ит ётиш – мирза туриш қабалида ётмоқ не азоб?!» Илло, хон билмасдики, Қутбиддин кундуз кунлари халойиқ қўз ўнгида ота-она даргоҳида юрар, аср намозидан сўнг либосларини алмаштириб, Қурбат хонақоҳига жўнар, дарвишлар ҳалқасида зикру сано билан банд бўларди.

Маҳмудхон ўғлининг бўй-бастига бокиб, ичида фахр туйди. «Бу каллага салла эмас, дубулға ярашгай, бу қўлларга сафойил эрмас, шамшир зеб бергай, шаҳзода! Ҳарифларимни зеру забар айлаб, ўксик кўнглимни аршга еткурадиган ўзингсан ахир, нодон!»

Нихоят, отадан амр бўлди:

– Ўтирсинлар, шаҳзода.

Қутбиддин киёмдан қаъдага бораётган обиддек, таъзим ила тиз чўкди. Икки қўлини тиззаларига қўйиб, чўғдек гиламга тикилиб ўтираверди.

– Кўзимга қара!

Қутбиддин охиста бошини кўтариб отасига итоат-корона боқди. Унинг кўзлари мунис, кўзлари ғамгин, аммо онасидан ўтган бу тимқора, йирик-йирик кўзларида қатъий бир қарор зуҳр этарди.

– Охирги маротаба сўрайман сендан. Кадхудо бўлиб, мулку мамлакатни илкинга олиб даргоҳимизда қоласанму ва ё ўшал бақироқ дарвишлар тўдаси ичра оқпадар қавмида кетасанму?

Қутбиддин сукут сақлади. Отасининг қаҳр ила товлана бошлаган кўзларидан кўзини олиб қочди.

– Сўйла! Ато бирла ано дийдори мана бу ерингдаги, – Маҳмудхон шаҳодат бармоғини кўкрагига нукиди, – ўшал тошни эритмакдин ожизму?

Ўғил ўнг қўлини кўксига босди.

– Гумроҳ қулингизман. Мени афв айланг, бузруквор. Ихтиёрим ўзимда эрмас. Шукрим, танпарастликдин узилдим. Минбаъд бул фақир ишқпарастман. Бу йўлдан энди ўғлингизни яратганнинг ўзидан ўзга ҳеч ким қайтара олмагай.

«Аҳдидин қайтабди, ярамас! – деди ичида Маҳмудхон, – ул не ишқдирки, дунёнинг роҳат-фароғатидин, салтанат суруридин, ҳешу ақрабо, падару модар меҳридинда устун тургай? Бас, мен Маҳмудхон бўлсам, сендек ниҳолни ё кўқартиргайман ва ё синдириб, қуруқ чўпга айлантиргайман!»

– Сен нечук бепаросат махлукдирсанки, ҳадиси шарифга мўйин сунмассан? Расулulloҳ буюрмишки, «Анта ва молука ли абика», сенинг молу мулкинг ҳам, ўзинг ҳам отага тегишлидурсан. Ёдингда бўлсин, бола!

– Молим, жоним илкингида, қиблагоҳ. Бул гумроҳни дунёга келтириб, яхши исм, яхши жисм раво кўрган падари бузрукворимга мингта жоним фидо бўлсин. Вале, соҳиби давлат бўлиб бировларга ҳукм ўтказмакдин кўра, илоҳийга бўйин сунмакни афзал билдим, отажон.

Маҳмудхон бир лаҳза ўйга толди. Сўнг гўё ўғлига ён босган бўлиб, мулойим товушда деди:

– Маъкул. Соҳиби давлат бўлишликка майл йўқ эркан – ихтиёринг. Ол, унда бизни ота, ана у мушфиқ аёлни она деб тавоф этсанг, бир сўзимизга ҳўп де, болам. Кадхудоликка рози бўл. Оталик фарзини адо этиб, бир ожизаи бокирани жуфти ҳалолликка олиб берай.

Қутбиддин маънос илжайди:

– Бул фақирингиз тажрид қилмокни ихтиёр этдим, қиблагох. Бизларни яратган парвардигор ёлғиз, Тангрим деб урадирғон қалб ҳам ёлғиз. Бир юракка икки ишқ сиғмас. Фақир қулингиз ўзимни тамом ишқи илоҳийга бағишладим.

– Мутакаббур бўлибсан, Қутбиддин, – деди Махмудхон, тошиб келаётган ғазабини босиб, – тажрид айлаб, дунёдин беному нишон ўтмак шариатимизга хилоф юмушдир. Ана, пири муршидинг Ҳазрати Султонни кўр. Пиримиз ҳам рўзғор тутганлар, аҳли аёли, нури дийдалари бирла умр кечирадилар.

– Пирим фанофиллох мақомига етганлар. Ҳазратим бамисли самою, биз ул самонинг этагидирмиз. Фақирингиздаги нури имон пиримнинг мақомларидин бир ғубор, бир зарра янглиғдир. Биз камолот мартабасидин ҳаминқадар йироқмиз.

Қутбиддиннинг хотирига ажиб бир манзара келди. У «Айтсамми, айтмасамми?» дегандек илтижо аралаш отасига қаради. Султон Махмудхон «Мутакаббур бўлсанг ҳам, доно мутакаббур бўлибсан», – дея ўғлига хавасу алам билан тикилиб ўтирган эди. Унинг ниятини сезди:

– Бўғзингда бир калом турибди, айтиб қол, бола! – деди, негадир энсаси қотиб. Қутбиддин миннатдор бир қиёфада сўз бошлади:

– Даштда ўтин йиғнаб юрган эрдим. Тепамдин бир тўп қушлар учиб ўтди. Улар Аллох таолонинг зикрини айтиб қанот қоқарди. Маҳлиё бўлиб боқиб турдим. Юрагим тез-тез урди. Сездимки, танамдин муштдек бир нарса айрилиб чиқди. У осмондаги қушларга бориб қўшилди. Бирга-бирга учиб кета бердилар. Бир замон ул қушлардан орта қола бошлади. Охирул амр омонатим кўкрагимга қайтиб келди. Билдимки, ул жон қушим эркан. «Не бўлди эй, руҳи равоним?» дедим. Ғойибдин товуш келдики, «...осмондаги қушлар жаннатга йўл тутганлар, сен ҳануз камолот мартабасига етмабсан, шул боис жон қушинг тагин ўз қафасига жо бўлди...»

– Ўшал қафас энди менинг қўлимда, – деди Махмудхон кескин, – зинҳор илкимдин чиқормагайман. Сен учун икки йўл бор: кадхудо бўлиб, валиаҳдлик мақомида қолғайсан ёхуд умрингни зиндонда чиритгаймен. Қайси бирин авло билсанг, айт!

Қутбиддин бошини эгиб сукунатга берилди. Маҳмудхон маъноли йўталди. Қутбиддин бошини кўтарди. Отасининг кўзларига гунохкорона термилди.

– Осий фарзандингиздан ризо бўлинг, қиблагох. Факирингиз шоҳона саройдан кўра ғарибона хонақоҳни афзал кўрадирман.

Хон қарс урди. Эшикоға кирди.

– Бул гумрохни дарҳол зиндонга элтиб ташланг!– деб бақирди Маҳмудхон, – Шаҳзода экан деб, марҳамат қилинмасин. Якка ўзини хос бандихонага ўтқазинглар.

Хон шитоб билан ўрnidан кўзғалди. Тахт ортидаги махсус эшиқдан чиқиб кетди. Икки навқар кириб Қутбиддинни хайдаб жўнадилар.

Зовиянинг тор хужрасидек бу зиндон энди Қутбиддин учун хаёлот масканига айланди.

...Косадаги сувдан хўплади. Кўзларини юмди. Сўфийларнинг қадим ҳикмати жилва кўргузди. Қутбиддиннинг синиқ кўнгли тийрак кўзга айланди. Кўз ўнғидан тасбеҳга терилган садаф доналаридек бўлиб кечмиш хаёти ўта бошлади. Хайхот, бу ғариб бошига не савдолар ёғилмади. Қирқ кун от бокди, қирқ кун ер супурди, шунча кун дашту далада оёқларига чақир тиканак кириб, қўллари шилиниб ўтин терди. Халифаларга таҳорат суви ҳозирлади, ёғоч ёрди, гўлаҳлик қилди, ҳатто бадраф тозалади. Муридликнинг илк ойларини хотирласа, Қутбиддиннинг баданидан ҳамон ўт чиқиб, етмиш икки томири бирдек гупиллаб уриб кетади.

...Пир хизматиға кирган кезлари. Тариқат аҳқомиға биноан, солиқ ўзидаги кибру ҳавони ўлдириши, шу йўл ила сулукдаги дарвишлар жамоасига тенглашмоғи керак эди! Қутбиддин – кечаги шаҳзода, Самарқанд тахтининг вориси. Ундаги ғурурни сўндириш Бобо Мочинга топширилди. Бобо Мочин аслан кўнгли юмшоқ, шафқатли бир кимса эди. Аммо у табиблик вазифасини ўташи лозим. Табиб раҳмдиллик қилиб, жароҳатга тиф урмаса, яра газак олиши мумкин. Шу янглиғ Бобо Мочин дўст табиб йўриғини тутди. Қутбиддинни эргаштириб Ясидаги улкан бозорга олиб борди. Бомдоддан то рўзи шабгача тиланчилик қилишга буюрди. Қутбиддин сахар туради. Ҳамхоналари сингари ўчоққа салом бериб, ичидан Аллоҳдан ризқ-рўз тилайди-ю, бозорга қараб кета-

ди. Эгнида жулдур тўн, бўйнида кашкул, оёғида етти ямоқ чориқ. Дилида зикру сано. Бош қопқадан киради. «Ҳақ дўст, ё Аллоҳ!» дейди овози титраб. Кўзларини ёш босади. Хўрлиги келади. Ўзи тенги, бўйсира муридларга беминнат хизмат бошқа-ю, эл кўзида мунофиқона тиланчилик бошқа экан. Қалбининг туб-тубидан исёнкор бир нидо келади: «Ё раббий! Жаннатул маъводек Самарқанд подшосининг ёлғиз фарзанди халойиқ олдида қўл чўзиб, гадолик этиб юрса... Бу не кўргулик?!» Аммо на чора. Пир амри вожиб. Қутбиддин тағин оёқ судраб, олға интилади. «Бир нотавонга худо йўлида хайр-эхсон қилинлар... Ҳақ дўст, ё Аллоҳ! Ҳақ дўст, ё Аллоҳ!» Кашкулга жиринглаб бир-икки кумуш танга тушади. Бу дирхам ҳам гўё шапалоқ бўлиб Қутбиддиннинг қулоғига тушгандек бўлади. Терлаб кетади. Тўхтайтиди. Аланглайтиди. Таниш овоз эшитгандек бўлади. «Самарқанддин келган тужжорлармикин? Шеваси ҳам жонга яқин. Худога шукрки, бул олатўп бозорда биров танимайти...» Шу пайт рўпарасидан сувсар телпак кийиб, белига тилло ханжар боғлаган норғул йигит келадию... истехзолик илжайтиди. «Бу келбатинг ила гадойлик қилгунча, илкинга чўқмор олиб навкарликка борсанг бўлмасму?» дейди. Ва кашкулга зарда бирла кумуш танга ташлайди. Хўрликнинг зўридан Қутбиддиннинг фарёд ургиси, ёқасини пора-пора қилиб... ўшал такаббурга ташлангиси келади. Қани энди унинг қўлидаги ханжарини тортиб олса-ю, аввал йигитга, сўнг ўзига урса! Таассуфки, иложи йўқ. Қутбиддин товушини чиқармай, ўксиб-ўксиб йиғлайди. Унғача олифта йигит кўздан ғойиб бўлади...

Бирор хафтадан кейин Қутбиддиннинг «бети қотди». Энди унда шахзодалик ғуруридан асар ҳам қолмаган эди.

Ёниқ таассурот ҳамон юрагини жижиллатиб турарди. У тағин бир хўплам сув ичди. Энди кўз олдида гулгун манзаралар кашф бўлди.

Наврўзнинг илк дамлари. Сахро. Дарё бўйи. Тун. Беҳиштдан чиққан Сайхун юзидан жаннат иси келади. Бу азалий ва абадий олам муаттар бўйлар оғушида мастона тебраниб тургандек. Осмонда ёқутдек йирик юлдузлар порлайди. Янги ойнинг ўроғи дарёда қалқиб-қалқиб сузади. Мисли олтин беланчак. Зокирлар халқа қурган. Ўртада гулхан. Саксовул чирсиллаб ёнади. Оловнинг

қизил тиллари дарвишлар хирқасини ялаб ўтади. Пир амри бирла зикри алониййа бошланади. Ох, бу зикрнинг қудрати, шуқуҳи, ўлик руҳларга-да жон ато этгучи сеҳру синаоти! Пири комил, зикр-жоннинг роҳати, деб бежиз айтмаганлар. Ўша саодатли кунлар завқини унутиб бўладими? Токи сўнгалари чиригунча ёдидин чикмас. Қутбиддин икки ярим йил бадалида бундай фараҳбахш сайру саёҳатлар, суҳбатлару гап-гаштакнинг мазасини ҳўб тотиб кўрди. Қоратоғнинг хуркак оҳулари кўзни севинтирса, тошқин сойлардаги зилол сувлар танга ором берарди. Дунёдан этак силтаган аҳли дилларнинг кўнгил рози дийдасига ёш элтиб, бағрини сариеғдек эритса, пир суҳбати, олис мозийдан айтган ҳикоятлари имонига қувват бағишлар, кароматлари белидаги ҳиммат кўрини маҳкамроқ боғларди. Энди Қутбиддиннинг ёлғиз бир истаги бор: зоҳиран бу сирвол-чалвор, хизом, яшил тамға босилган қова, ирғай асо, сафойил, таслим тошу хирқаи табаррук. Ва зикри алониййа. Юрагининг шодлиги ёлғиз Аллоҳнинг ёди ила бўлғай. Ишқи илоҳий лайлу наҳор вужудини нурга чулғаб, белига қувват, кўзларига нур, оёқларига мадор, хур кўнглига равшанлик ато этиб турғай. Илгари у май таъсирини эшитган толиби май каби эди. Алҳол, ваҳдат шаробини нўш этди-ю, ўзи махмурга айланди. Бу фоний дунё роҳатлари, бу олами носут айшу фароғатларию молу манотдан келадиган махмурликдан аҳли ҳол ичра топган махмурлик афзал экан. Қутбиддин буни ғойибона бир сезги туфайли ҳис этди. Илло отасининг феълени, қаҳрини ҳам билади. Ота истагидан Аллоҳ таоло ҳукми устивор бўлса, не илож қилғай? «Раббано, ўзинг пушти паноҳимга раҳму шафқат, бу банданга сабру сукут ато этгил!» дея Қутбиддин лойсупага ёнбошлади.

Кеч кирди. Лаъли баркашдек дарча ортида қоронғилик инди. Қутбиддин чордана қурганча зикри қалбия-сўзсиз ибодат ила машғул бўлиб ўтирибди. Шу пайт эшик тарақлаб очилди. Йўғон шам кўтариб соҳиби зиндон кирди. Унинг ортидан оқ кийиб, оқ ёпинган бир аёл кўринди. Зиндонбон четга ўтиб, заифага йўл берди. Аёл остона ҳатлади-ю, «Болам, нури дийдам!» дея уввос солди. Қутбиддин онаизор истиқболига пешвоз турди. Ойтуғди ҳаллослаб келиб ўғлини бағрига босди, юз-кўзини силади, пешанасидан ўпди.

Зиндонбон шамни қолдириб, чикиб кетди. Ойтуғди Қутбиддинни бемордек суяб супага ўтказди ва чўк тушиб ўғлининг оёқларини қучоқлади. Кўз ёши аралаш ингранди:

– Ёлғизим... Юлдузлардан ясаб олган ойпарчам... Қарчиғайдек қанотим, арғимчоқдек учқурим... Тобутимнинг чегаси, юрагимнинг эгаси. Сенга не бўлди, а? Мен шўрликка шунча кўргиликлар озмиди, тилаб олган тилло беланчагим?..

Ойтуғди товушини баралла қўйиб, хўнграб йиғлади. Қутбиддин сас чиқармади. Яккаш онасининг мушки анбар уфуриб турган силлиқ сочини силайди. Жон-жаҳони ёниб, вужуди ўртанди. Бир нима демакка тил чоғласа озги қуруқшайди, боши гувлайди. Томоғида ёнғоқдек тош тикилиб турибди.

– Эна... энажон... – дейди-ю, онасининг муборак сочларини хидлаб-хидлаб, иссиқ-иссиқ ёш тўқади. Ойтуғди қаддини ростлаб ўғлининг юзларидан ўпди. Она-боланинг кўз ёшлари қўшилиб кетди.

Ойтуғди нафас ростлаб ўғлининг ёнига ўрнашди. Қутбиддиннинг елка-бошини силаб узоқ ўтирди. Ниҳоят, махзун, ўксик бир товушда деди:

– Энди мен нетайин, болам? Бул бадбахт энангни зор қақшатиб ташлаб кетмакка қасд қилдингму, қўзичоғим?

Қутбиддин жавоб бермади, узун ух тортди.

– Мени ҳам ола кет, жоним. Гадо бўлсанг гадо бўламан, адо бўлсанг сенинг йўлингда адо бўламан. Бу дунё шодлиги не экан, икки олам роҳатини сенинг бир дона тукингга алмаштирмайман! Маликалик маснадига тупурдим, саройига ўт қўяман! Сендан бошқа менинг кимим бор?

Қутбиддин аста гап қўшди:

– Давлатпаноҳ отам...

– Фарзанд меҳри менга эр меҳридан аъло. Отангни мендан бўлак доғи икки завжаси бордир!

Қутбиддин онасининг сочидан қўлини тортди.

– Берган сутингизга ризо бўлинг, энажон. Сизни олиб кетолмайман. Менинг йўлим олис. Энди бу фақир ўғлингиз ҳақ йўлчисидирман.

Ойтуғди «Не бўлганда ҳам қони қайноқ йигит, ҳали қиз исини туймаган, зора эти жимирласа» деган хаёлда хийлага ўтди:

– Сенга бир сулув киз топдим, болам... Энди ўн олтига кирган. Жаннат хурларидан-да зиёда. Бир қошиқ сув бирла ютгулик. Онам ризо бўлсин десанг, уйланиб юзимизни ёруғ қил. Андин сўнг майли, зовияннга кетабер. Истасанг ўзим Самарқандда улкан хонақоҳ солдириб берай. Худо йўлига кирган қаландару мискинларни йиғнаб, зикру сано айтиб ўтиринглар. Маъқулми?

– Энажон, алхамдулиллоҳким, барчамиз бир яратганнинг қулимиз. Ҳадиси қудсийда Аллоҳ таборак демишки, берган ризқимга қаноат қилгувчи, мени ризо бўлсин деб шахвоний ҳирсларини тарк этгувчи ёш бандаларим наздимда бир қисм малойиклар бўлмай. Ахир нечук мен осийлик қилиб Танграмнинг сўзларига шак келтирай, энажон?

Илоҳий ҳадис сўзлари Ойтуғдини бир қадар совитди, энди узун-узун уф тортиш навбати унга келди.

Ойтуғди ёнбошидаги бўғчасини очди. Бахмал дастурхон ёзди. Турлук-турлук таомлар олиб қўйди. Нон синдирди.

– Егил болам, этдин ол. Қувват бўлади. Отанг қаҳр отидин тушгунча очиқиб қолгайсан.

– Эт емасмен. Бизнинг емишимиз меваю сабзавот. Дарвишларда таомил борки, қурсоғинг оч, қўнглинг тўқ бўлсин. Энажон, ўз қўлларингиздан сўнгни бора бир тўғрам нон едиринг. Сут берган қўлларингизнинг муаттар исини ёдимда сақлаб қолай.

Ойтуғди нон ушатиб ўғлининг оғзига солар экан, Қутбиддин онасининг кафтларини қайта-қайта хидлаб ўпди. Ойтуғдининг хаёлидан бир фикр кечди: «Наҳот, авлиёи кабирнинг сеҳри ота-она меҳридан ҳам улуг бўлса? Худо шоҳид, бул асрорга ноқис ақлим етмайди!»

Ойтуғди «Мен отангдин пинҳона келдим, бора қолай» дедию, шоша-пиша жўнади.

Бир оздан кейин зиндонбон эски пўстак, жунболиш ва олача тўн олиб кириб ташлади. Қутбиддин қўлларини ёстик қилиб пўстакка чўзилди.

ҲАҚ ЙЎЛЧИСИ

20- ф а с л

*Китобим, мушҳабим, дарсим,
Ҳадисим, абжадим, лавҳим,
Салотим, тоатим, зуҳдим,
Савобим, ҳажжу арконим.*

Насимий

Бандиликнинг учинчи куни ўтиб борарди. Уч кун-дирки, Қутбиддин хавоси бузуқ, нимқоронғи ҳужрада отасининг ва тегирмон тошидек оғир хаёлларнинг асири бўлиб ётибди. Тонг отади, кун ботади, яна тонг отади. Аммо Қутбиддиннинг кўнгли ёришмайди. Ҳақдан ҳидоят кутади. «Жалли жалол йўлига кириб ҳақ йўлчисига айландим. Иншооллоҳ, кодир эгам марҳаматидан бебаҳра қолдирмас», дея умид қилади.

Рухидан азозилни ҳайдаш ниятида муттасил зикри қалбия ила шуғулланади. Баданим сарҳушликка майл кўргизмасин, деб кунига уч қур зикри нафсийага зўр беради. Сўнг йиртиқ пўстак узра чўзилиб, тағин узун-узун хаёлга толади. Муборак хонақоҳни, ҳалқадаги солиқ биродарларини хотирлайди. Кўз олдига Шайх ул-машо-йих келади: «Хос надимининг беному нишон кетганидин Ҳазрат озурда бўлиб, ранжиб қолмадимикин? Ҳужрадоши Бобоқул оғачи?» «Хм, шаҳзодам, жун чакмон оғирлик қилдимۇ? Пар-тўшакка не етсин?» деб гулдуракдек товущини баралла қўйиб қулиб юргандир?

Қутбиддин гарчи бу шабистонга бировнинг азми билан келиб ўтирган бўлса-да, маслакдошлари олдида ўзини гуноҳкор ҳис этди. Саркаш ўйларини қувиш қасдида Ҳазратнинг ёниқ бир ҳикматини пичирлаб кироат қилди:

*Неча йиллик меҳрибоним жон айтадир, дўстларим,
Бу вужудим шаҳрини фоне қилодир, дўстларим.
Бул қафасни тўтиси парвоз этадир учгали
Бир қоронғи, шўғласиз ерга бородир, дўстларим,
Эй, менинг ёронларим, ҳиммат тутинг иймонима
Душманим иймонима заҳмат беродир, дўстларим...*

Ташқарида эшик қарсиллади. От кишнади. Бўғиқ товушлар эшитилди. Дарча тарафдан жарчининг чўзик, жангдор хайқириғи келди: «Одамлар-ей, одамла-ар! Тоғда

битган бодомла-ар-ей! Фирдавсул аъло-о, Самарқанд султони кошифул ҳақойиқ... Маҳмудхон ибн Арслонхон жаноблари...» Жарчининг хитоби йироқлаб кетди. Падарининг не юмушга чоғлангани Қутбиддинга мубҳам бўлиб қолди. У кўзларини юмиб, дилига тагин ҳикмат дурларини тера бошлади:

*Изим ёди улуғ ёддур, айтар бўлсам,
Асал янглиғ сучук бўлур тилим менинг.
Ўзим фақир, қилдим мункир, бўлдим ҳақир,
Қанот қоқар учар қушдек кўнглим менинг.
Турлик айшим, турлик ишим, мунглиғ бошим,
Эриди жоним, кетди ҳушим, оқди ёшим,
Ёзуғ билан тўлди тугал ичим-тошим,
Бениёзим оча берсин йўлим менинг.
Кўзим тушди, кўнглим учди, арига ошди.
Умрим кечди, нафсим қочди, бағрим тошди,
Карвон кўчди, манзил ошди, ҳориб тушди,
Сир улашди, нетонг бўлғай ҳолим менинг...*

Қутбиддин жон қушидан мосуво бўлган кимсадек бир нафас дамани чиқармай қотиб қолди. Сўнг беҳуд-беҳол бир алфозда базўр шивирлади: «Сир улашди, нетонг бўлғай ҳолим менинг... нетонг бўлғай ҳолим менинг... ҳолим менинг...»

У подшо саройи ила тариқат халқасидан ўзга дунёни кўрмаган кичкина жаҳонни ағдар-тўнтар қилиб мушқулига чора изларди: «Эй, қозий ул-ҳожот, ўзинг додимға етгил, сендин бўлак орқа тоғим йўқ» дея тилида дуо бирла кўзи илинганини сезмади.

Қутбиддин туш кўрибди. Шарқираган сойга туташ ораста боғ эмиш. Чор атроф гулзор-гулистон. Муаззам бир базми жамшид авжида. Одамлар тўп-тўп бўлиб боғ тўрига ўтади. Бори эл ясан-гусан. Олисдан карнай-сурнай садоси келади. Қутбиддин сой бўйида ўйчан турибди. Ёнида сувданда сулув бир қиз. Сочлари ер ўпади, ўзи оқ либосда. Қиз қикирлаб кулади, Қутбиддинга тегажаклик қилади. Йигит пинагини бузмайди, киприк қоқмай сойга термилади. Шу пайт сойнинг у тарафида Ҳазрат пайдо бўлди. Пирнинг қовоғи солиқ. У Қутбиддинга хўмрайиб қаради-ю, чўрт бурилиб кетди. Йигит шу заҳоти ўзини сувга ташлади...

Қутбиддин терлаб уйғонди. Аланглади. Сув ҳам, пири муршид ҳам йўқ, қулоқлари шанғиллар, калласи оғирлашиб қолгандек эди. Ёстикдан аранг бош узди. Истиффор келтирди. «Бул ишорати ғайб, – қўзларини ишқади, – пиримнинг ранжигани ҳаққи рост экан. Тазарру келтирмак даркор, не чора этиб бўлса-да, бул бадбўй гўшани тарк этмак лозимдир. Вале не чора топқаймен, ё жаббор?»

Бирдан Қутбиддиннинг шуури тиниқлашди. Юрагига аллақандай бир зангори латиф нур кириб ўрнашди. Дили потраб «Пирим! Пирим!» деб юборди. Дарди дунёси яшнаб, тилига Султон ул-орифиннинг сатрлари илҳомдек куйилиб келди:

*Эрни кўрсам эргашдим, устадугимни сўрдим,
Барчаси сенда деди, қолдим ҳайрон ичинда.*

Қутбиддин ирғиб турди. Шитоб билан бориб эшикни кўшқўллаб ура кетди. Зиндонбон кирди. «Хизматингизга мунтазирман, бегим» дегандек, остонада ғоз қотди.

– Зудлик билан ҳукмдорга арзимни етқуринг. Биз аёло Ҳазратнинг шартларига розимиз.

– Бош устига, бегим, – деди зиндонбон ва бу сафар эшикни беминнат ёпди.

Уч кундан кейин Қутбиддин куёв либосини кийди.

Султон Маҳмудхон Ойтуғидан орттирган ёлғиз ўғлининг тўйини бениҳоят хайлу ҳашам бирла ўтказмакни қасд қилди. Сиёб соҳилига юзлаб ипак чодирлар тиктирди. Шаҳристондан то дарё бўйигача кўчаларда мешкобчилар пўш-пўшлаб сув сепади, муждачилар от чоптириб кентма-кент кезади, бор халойиқни шоҳона базмга чорлайди. Муаззинлар Самар шаҳар минораларини жарчию маддохларга бўшатиб берган. Улар саховатда Хотамсифат, адолатда Нўширавон, ёвқурликда Рустами зол... мискинлар паноҳи, дини ислом шамшири султон Маҳмудхон ибн Арслонхон жаноби олийлари етти ёшдан етмиш ёшгача бўлгон аҳли раиятни лутфан боғи Дилқушога таклиф этажагини маълум қилиб, томоқ йиртадилар.

Бу ёғи Исфижобга, бу ёғи улуғ султон, салжуқийлар салтанатининг устунни Санжар ибн Маликшоҳга махсус чопарлар отлантирилди.

Тўрт-беш кун орасида Сиёб бўйлари ер юзининг жаннатига айланди. Бир ёнда муғаннийлар наъма чалиб дилларга ғулув солади, бир ёнда ёғоч оёқли муқаллидлар ўйин кўрсатади. Дарё узра дорбозлар лангар чўп ушлаб учади. Гулхан гуриллаган давралар атрофида морбозлар, кўзбойлоғичлар, айиқ ўргатувчилар, масхарабозлар, сохирлар эл кўнглини хушлайди.

Ўнлаб дошқозонлар биқир-биқир қайнайди. Қирқ хил қовун, юз хил мева ортилган араваларни судраб келаётган отлару хачирлар хансираб пишқиради. Неча ойлаб зах ертўлаларда қайнаб ётган бахайбат хумлар оғзи очилган. Гулжосалар қўлма-қўл, чехралар гулгун. Бугун ҳар майфуруш майхўр, ҳар бир майхўр майфурушга айланган.

Султон Маҳмудхоннинг илкида ҳам тилла гардишли заранг коса. У боғнинг қоқ ўртасига ўрнатилган ўн икки қанотли баланд чодир олдида, олтин тахтда ўлтириб тўй тадоригини кузатади. Кўзларида мастона бир хушнудлик жилва қилади. Кўксиди зохирий шукрона ила ботиний қаноат жой талашади. Шукронаси шулки, аввало валиахдни ҳукмига бўйинсундирди. Ҳақ таолога беадад ҳамдлар бўлсинким, Қутбиддин дарвишлик жандасини ечиб отди. «Иншооллоҳ, даргоҳимда қолғай, насиб этса аркони давлатни жамлаб, салтанат жиловин анга топширгайман. Бас, энди хонақоҳни тарк этиб, сарой сари келмак чоғидур».

«Хонақоҳ» Маҳмудхоннинг ёдига Султон ул-орифинни солди. Тўй арафасида Маҳмудхон пири комил ҳузурига Самарқанд шайх-ур раиси Хожа Абдул Раззоқни элчи этиб юборган эди. Элчининг дастига икки энлик мактуб битиб берди. «Ҳақ субҳонаҳу ва таолога ҳамду санолардин сўнгги арзи дилимиз шулки, Сиздек зоти шариф ҳазратимнинг қутлуғ нафасларидан бахраманд бўлиб, фазлу камолот касб этмиш фарзандимиз шаҳзодани кадхудолик мартабасига ноил этмак орзусидамиз. Биздек аҳли иродатнинг фақир дастурхони Сиздек пири комилга мунтазирдир. Муборак назарлари бирла ани бобаракот этсалар, хонадонимиз нурга тўлур эди. Дуойи жонингизни қилиб, қуллуқ мақомида муридингиз Маҳмудхон Тамғачхон. Аллоҳумма саййирна аҳлул имтиёзи»¹.

¹ Худоё худовандо, бизларни имтиёзли кишилардан қилғайсан.

Хожа Абдул Раззоқ Шайхдан икки оғиз жавоб келтирди. «Марҳаматлари учун қуллук, – дебди Ҳазрат, – таассуфки, фурсатимиз истифода этмайдур. Йўл тадоригини қўриб турибмиз».

Ҳазрат карвони шу куниёқ Бухорои шариф томон отланди. Шайх ул-машойихнинг хон таклифига киё боқмай кетгани Маҳмудхоннинг сармаст қўнглини тирнаб ўтди. Унга наинки беписандлик, беҳосият бир аломат бўлиб кўринди. «Начора, – деди ичида Маҳмудхон, – ул Ҳазрат авлиёи кабир, биз эрсак султон Санжар тобеидирмиз, сағир бир хондирмиз».

Сулук сардорининг Самарқандни тарк этганини билиб, Қутбиддиннинг дили садпора бўлди. Унинг ичи таши ёниб, базм адоғини кутар, ўшал парирухсор келиннинг дийдорига бир тикилиб... сўнг дилига тугиб қўйган муродига етмак истарди. Ахир зикр тушмаганига неча кун бўлди? Хонақоҳ исини туйиб, шокирлару обидлар халқасида нон емаганига неча замон бўлди? Пир суҳбатини соғинди. Мана, тўққиз кундирки, Қутбиддин уюридан адашган арғумоқ отдек на қўзига, на дилига таскин берадиган бир манзилда улоқиб юрарди.

Асъасаю дабдабанинг бешинчи куни, базми жамшид авж пардасига чиққанда, келин тушди маросими бошланди. Келинпошша Маҳмудхонни ўша машъум Қатавон биёбонидаги жангда ўлимдан асраб қолган амир Фазлидиннинг қизи Зулфизар эди. Қизни узатиб келишга хон ўзининг энг ёввош, гужумдек сервиқор филини юборган эди. Юзлаб болалар, аёллар, ўнлаб соқчилар қуршовида зарбоф матолар ила зийнатланган бахайбат фил бир-бир босиб, тўйхонага кириб келди. Филбон филини тўғри хон ўтирган тахт сари етаклади. Хон ёнидаги заррин бахмалу газмолдан ўралган нарвондан келинни охиста ерга қўндирдилар. Келиннинг бошидан тилло тангалар сочилди. Қизнинг олдида, ирим қилиб, бир неча ойлик чакалоқни думалатдилар. Кайвони хотинлар ёр-ёр айтиб, Зулфизарни махсус меҳмонхона тўридаги ипак чимилдик сари кузатиб кирдилар.

Бу сирли-сеҳрли манзарани кузатиб, Қутбиддин бир чеккада куёв жўралари (аслида қўриқчилари) ичида лабини тишлаб турарди. Бир мусулмон фарзандининг беғуноҳ, бокира қизига унинг астойдил раҳми келди.

Боғи дилкушога оқшом кўнди. Баковуллар анжомларини йиғиштира бошладилар. Хар ер-хар ерда кўкка тутун қайтариб сўна бошлаган гулханларга сув сепилди. Аста-секин меҳмонлар ҳам боғ сайрини тарк этишга тушдилар. Тўй таркаган, энди никоҳ кечасига тайёргарлик бошланган эди.

Қутбиддин зангори ипак тўнда. Бошида ёнғоқдек ёқут қадалган симобий салла. Оёқларида заррин этик. У янга етовида хос хонасидан келин ҳузурига йўл олди. Чимилдиқ олдида аёл Қутбиддинни бир нафас якка қолдириб, ўзи ичкари кириб кетди. Ичкаридан унинг шўхчан товуши эшитилди:

– Йигитларнинг султони, мамлакатнинг посбони, қизил гулнинг илдизи, куёвларнинг юлдузи Қутбиддин тўрам ташриф буюрадилар! Бизга аталган қўйма узугингизга гавҳар кўз бўлгани келдик!

Келиннинг икки ёнида ўтирган икки янгаси ўринларидан турдилар. Зулфизарни тикка қилиб, куёв дийдорига мунтазир бўлишди. Аёл чимилдиқдан чиқди. Қутбиддинни ичкари олиб кирди. Келин боши ерга теккунча эгилиб салом қилди. Йигит не қиларини билмай гарангсиб тура берди. Янгалардан бири қошини учуриб кулди:

– Салом ҳақин берсинлар, куёв тўра!

Қутбиддин ёнидан бир неча тилло танга олиб янганинг кафтига ташлади. Русумга кўра энди иккинчи янга қизнинг юзидаги оппоқ харир пардани хиёл кўтарди. Қиз ердан кўзини узмас, унинг ҳаяжони сийналарининг билинар-билинмас тебраниб турганидан сезиларди. Қутбиддин қизнинг оқ-қирмизи чеҳрасига маҳлиё бўлиб қолди.

– Бас энди, куёвжон, чандон тикилсангиз, қизимизга кўзингиз теккай, – дея ҳазиллашди биринчи янга, – исирик ўрнига дийдор пулидан чўзинг!

Қутбиддин янгаларнинг ҳовучига тагин тилло танга ташларкан, ҳамон Зулфизардан кўз узолмасди. Қизнинг адрас кўрпачага қадалган бодомқобоғи... сал қимтинган гул баргидек қирмизи лаблари... самбитдек сарв қоматию икки олам атрини уфуриб турган келинлик либослари Қутбиддиннинг жиловли ҳис-туйғуларини кишандан озод этиб, шу маҳалгача ўзига бегона, ғайришуурий, ғайриинсоний бир талваса гирдобига улоқтирди. Ахир шу кезгача саройдаги хизматкор аёллару хешу ақраболари

орасидаги хотин-халаж, қизу келинларни ҳисобга олмаганда биронта номахрамнинг юзига қиё боқмаган, бўй етган қизлар қўлини ушлаш нари турсин, уларнинг эпкинига ҳам йўликмаган эди. «Йўқ, бу бани башардин эмас, қўқдин тушган фаришта, инсон қиёфасига кириб ўнгимда турибди!» хаёлланди Қутбиддин ва энди не қилай, дегандек машшотага ўғирилди.

Таомилга кўра, энди янгалар келинни махсус висолхонага узатиб чиқишлари лозим эди. Машшота Қутбиддинни ёш боладек етаклаб чимилдиқдан олиб чиқди. Куёв ёндош хоналардан бирига кириб, бахмал кўрпачага чордана кўрди. Машшота унинг олдига дастурхон ёзди, шириншакар сармевалардан келтирди. Улкан хитойи идишдан чой қуйиб узатди. Ўзича кулиб-кулиб маслаҳат берган бўлди.

– Келиннинг олдида тортинманг, бегим. Сиз йигитларнинг лочинисиз, тўрам, оппоқ кабутарни кўрган лочиндек бўлинг, – у хандон ташлади, – илло, бегим, бир кунда бори йигитлик қувватин сарф айлаб, эртаси қизимизни вижимлаган гулга менгзатиб қўйманг-а? Хусн кунда керак.

Машшотанинг нимпардага ўралган дийдиёси Қутбиддиннинг қулоғига кирмас, у интизорлик билан бу тилло қафасдан озод бўладиган дақиқаларни кутарди.

Ва ниҳоят, висолхона эшиги ҳам очилди. Янгалар қизни қўлма-қўл машшотага топшириб, ўзлари қайгадир ғойиб бўлдилар. Машшота Қутбиддинни чорлади. Икковлари кенг, шифтлари баланд, чароғон висолхонага кирдилар. Зулфизар хона ўртасида қўл қовуштириб турарди. У Қутбиддинни кўриб, тагин эгилиб салом қилди. Машшота келин-куёвни рўбару ўтказди. Ташқарига чиқиб, қумуш патнисда исирик тутатиб кирди, келин-куёв бошидан ўғирди. Сўнг хона тўридаги тўрт қават қилиб солинган момиқ тўшакларни кўздан кечирди. Оппоқ парқув болишни кўтарди, «И-е, йўғ-у?» деди ўзича ва тоқчадан кичиккина Қуръон олиб келиб, ёстикнинг тагига қўйди. Кейин тоқчаларда пориллаб ёниб турган йўғон шамлардан иккитасини қолдирди-ю, бошқасини пуфлаб ўчирди. Қўл очиб дуо қилди:

– Илоё, яратган Парвардигор иккалангизни юзларингизни ёруғ қилсин, омин! Аллоҳу акбар!

Машшота оёқ учида чиқиб кетди. Висолхонада энди ўн бешга тўлиб, ўн олтига қадам қўйган қиз билан ўн саккиз ёшни эгарлаб минган дуркун, бор вужудидан куч ёғилиб турган йигит колди.

Қутбиддин атрофга аланглади. Дераза пардалари тўқ қизил рангда, тўшак устидаги ёпқичлар қирмизи, оёқ остидаги хуросоний гиламлар чўғдек, хатто шифтдаги токилар ҳам зарафшон... Булар Қутбиддиннинг қонини жўштириб, шахвоний хирсини қўздириш учун қасдан қилингандек эди. Йигит қизга киё боқди. Не дейди? Ахир у билан бир ёстикқа бош қўйишни истамаса? Жуфти ҳалолликни ўзига раво кўрмаса? Не чора қилсин? Бир оз ўтириб, гапнинг индаллосини айтсинму? Эшик олдида, боғ этагида Қутбиддинга кўз-қулоқ бўлиб ўтирган соқчиларни даф этиб қочиб кетсинму? Худога шукр, билагада кучи бор, тўртта эмас, саккизта соқчини саранжом этишга-да, қудрати етгай...

Қиз мўъжаз пиёлачага хушбўй чой қуйди. Ўрнидан туриб таъзим ила узатди. Қутбиддин чойни олар экан:

– Энди қўзғалманг, синглим, – деди, – ўтирган ерингизда узатаверинг.

«Синглим» деган сўз Зулфизарнинг ўмганини тешиб юборгандек бўлди. Бироқ у маъюс илжайди:

– Бегим, никоҳ бирла муҳрланиб завжалик бўсағасинда турғон кимсалар бир-бирларига оға-сингил бўлгайму?

Қутбиддин қизнинг фаросатига офарин айтди. Унга тағин раҳми келди. «Шундоқ доно, сулув бир ожизанинг бахтига зомин бўлдинг-а, нодон йигит! Аввал бошда йўқ деб арқонни кесмайсанми, тентак?»

Бир неча сония иккаласи сукутга толдилар. Қиз Қутбиддиннинг юзига илк бора суқланиб боқди-ю, оҳиста деди:

– Бегим, бир нима денг...

Қутбиддиннинг энсаси қотди. Кечагина энасининг этагидан тутиб юрган бу жамалак соч қизга не дейди? Зикру самони англамаса, сафойилни билмаса, таслим тошга ақли етмаса?

– Не дейин сизга, Зулфизар?

Қизнинг кўзи чақнади. Завжаси илк дафъа унинг исмини тилга олди. «Демак кўнгли бор экан» деган туйғу қизнинг нозик торини чертиб ўтди.

– Бегим, ёш навжувон бўла туриб ажаб сирларни билар эрмишсиз. Сайру саёҳат айлаб, тоғу тошлар, чўлу саҳроларни кезган деб эшитдук.

– Булар Сизга не даркор. Менинг кўрганларимни ҳеч бандаси кўрмасун, – деди Қутбиддин ўйчан ва кўз олди-га хирқа кийиб, кашкул тутиб олис Соброн бозорларида тиланчилик қилиб юргани келди. Қиз тилини тишлаб ўксинди. Қутбиддин шафқат юзасидан унинг юзига мулойимроқ боқди.

– Инжиманг, сулув. Мен Сизга байту ғазал ўқиб берайин.

Қиз йигит сари талпинди. Қошлари учиб, жон-жаҳони яшнаб кетди.

– Ўқинг, бегим... Жон қулоғим Сиздадур...

Қутбиддин негадир дераза томон тикилиб, ҳикмат ўқий кетди:

*Ишқинг қилди шайдо мени,
Жумла олам билди мени,
Қайғум сенсан туни кунни,
Менга сен ўқ кераксан.
Кўзим очдим, сени кўрдим,
Қул кўнглини сенга бердим,
Уруғларим таркин қилдим,
Менга сен ўқ кераксан.
Сўзласам сен тилимдасан,
Кўзласам сен кўзимдасан,
Кўнглимда ҳам жонимдасан,
Менга сен ўқ кераксан...*

Зулфизар беихтиёр иягини икки кафтининг орасига олиб, Қутбиддиндан кўз узмай тикилиб қолди. Бу йигитни умрида биринчи бор кўриши. Бир соатча бурун чимилдикда кўз қирини солди. Ўшандаёқ дилига ҳаяжон кирган, бу довқур йигитнинг тимқора, мунгли кўзларини, оқи оқ, қизили қизил юзини, қуюқ қошлари, кенг яғринлари, ўзини ўктам тутишини... бирдан ёқтириб қолган эди. Зулфизар Аллоҳ таоло иноят қилиб, шундай бир тарлонни етказганига шукрона айтар, ирғиб туриб ўзини йигитнинг қучоғига отгиси келар, аммо асл насл-насабию, қизлик шарм-ҳаёси бунга йўл бермасди.

– Бу байтларни... ўзингиз тўқиганмисиз, бегим? – деди Зулфизар Қутбиддинга адосиз бир меҳр ила тикилиб.

– Йўқ, буларни бир авлиёи кабир, Султон ул-орифин битганлар.

– Туври битибдур, – деди Зулфизар, – икковимизнинг шархи дилимизни хўб айтибдур. Ул пиримни худо ёрлақасин.

Қиз тескари қараб эснади.

– Сиз ётиб ором олинг, – деди Қутбиддин, – хориган кўринадирсиз.

Қиз ишва ила жилмайди.

– Мен якка-ёлғиз ётқоли қўрқадиримен. Уйда синглим бағримда ётарди.

«Бу хийлангиз ўтмайди, сулув» деди ичида Қутбиддин ва ўриндикқа имо қилди:

– Оромгоҳ Сизга мунтазир.

Қиз ноилож дуо қилиб қўзғалди. Бир-бир босиб тўрга ўтди. Унинг эзгин бир кайфиятда устки либосларини истар-истамас ечиб отаётганини кўриб, Қутбиддин ичида нечанчи бора ўзини лаънатлади: «Бир ифбатли сохирага зомин бўлдинг-а, эси кирмаган нодон!»

Зулфизар йигит томонга умидвор боқиб қўйиб, парқув зардўзи тўшакка шўнғиди. Қутбиддин мурукабага берилиб узок, ўта узок ўтирди. Бир замон киз ингради, ух тортди. «Бегим, аёзладим» деган нидоси эшитилди. Йигит инсоф юзасидан ўрнидан турди. Енгил шойи яктагини елкасидан чиқарди, этикларини суғурди. Аста бориб қизнинг ёнига чўзилди. Зулфизар қўл узатди.

– Илкимдан тутиб ётинг, бегим. Кўзимга турфа хил... шарпалар кўриниб, ваҳима солодир...

Қутбиддин қизнинг билагидан тутди. Қўша-қўша тилла ҳалқа ўтказилган оппоқ, нозик билак муздек эди. Аста-секин қизнинг қўли қиза бошлади. Сўнг томирлари гушиллаб урди. Қиздаги майлу эхтирос Қутбиддинга ҳам кўчди. Унинг вужудига илиқ бир нарса югурди, миясига қон қуйилди, ҳар бир тирик жонни дунёда боқий асраб қолишга ундайдиган орзу-истак уйғонди. Қутбиддин дархол бўйнига қўл чўзиб таслим тошни пайпаслади. Шу захоти асов танасида хуружга кела бошлаган ҳайвоний хирс қайта сўнди. Қиз қўзларини юмиб олди. Йигит эса, бу малакни нечўк овутишни билмай, дераза тарафга боқиб ётаверди. Шу пайт деразада девдек бир махлуқ пайдо бўлди. Сочлари тўзиган, калласи улуг, қўзлари

чақчайган, афти ангори... худди Бобо Мочинга ўхшаб кетарди. У сарғимтил, ноўхшов тишларини ишшайтириб сўзланди:

– Бу дунё айшу роҳатини суриб қолмайсанми, овсар! Ичсанг – қимизни ич, суйсанг – қизни суй! Заринг ҳам, занинг ҳам қўйнингга ётибди, ношукр! Эркакмисан ўзи? Бу ёлғон дунё ўтар кетар. Мана, биз ҳам юрибмиз, ҳазратнинг амри маъруфига маст бўлиб... Сенга ўхшаган шахзодаларга ўтин тердириб, ер супуртириб... давринг келди, сур бегим, ох-хо-хо-хо-о...

Қутбиддин савқи табиийси ила сездики, бу Бобо Мочин эмас, шайтони лаъин! Бобокул оға пири комил шаънига бундоқ қуфр сўзларни айтмас, лафзини-да бўлмағур калом ила булғамас... Шайтон бу, азозил бу!

Пирнинг насихати ёдига тушди. Ҳазрат айтардиларки, «Лоҳавла жаннат эшигининг бир табақасидур». Қутбиддин «Лоҳавла ва ла қуввата илла биллоҳ» деб қирқ маротаба пичирлади. Бадбашара маҳлуқнинг шарпаси хира тортгандек бўлди. Қутбиддин энди тилида асмои ҳусна – Аллоҳ таоло ва таборакнинг тўқсон тўққиз исмини шитоб билан такрорлашга киришди. Бобо Мочин киёфасидаги алайҳи лаънанинг номуборак башараси деразадан батамом йўқолди. Йигит истиғфор айтди.

Зулфизар эса, беозоргина ухлаб ётарди. Қутбиддин эҳтиёткорона ўрнидан турди. Этигини ҳам, яктагини ҳам киймай, оёқ учида эшикка юзланди. Аста даҳлизга чиқди. Машшота бир бурчакда гужанак бўлиб ухлаб ётарди. Қутбиддин унинг олдига икки тилло пул ташлади: «Эпланмаган хизмат учун». Сўнг ховлига йўналди. Сокчи кўринмасди. Телпаги, чопони, қиличи думалаб ётибди. Сокчининг телпагига ҳам бир ховуч кумуш танга сочди: «Калтак пули».

Тўй арафасида Қутбиддин боғ этагига эски жомаларини яшириб қўйиб эди. Осонгина топди. Хирқасини, кулоҳини кийди, оёғига эски чорикни илди. Асо билан сафойил-шақилдокни олиб, девордан сакраб работга ўтди. Тун зимистонида дарё бўйлаб кета бошлади. Кеч куз изғирини сўқади, осмонда юлдузлар қўз қисади, олисда ит увлади, дарё устида чархпалаклар вижирлайди. Қутбиддин кўримсиз бир қўлик-қирчанғи отми, хачирми излаб борарди. Ниҳоят, бахти чопиб, сувлоқ чети-

да тўқими олинмаган бир эшак йўликди. Дарров бориб нўхтасидан тутди. «Бисмиллоҳ!» деб бир сакраб миниб олди. Ирғай асо зарбидан эшак йўрғалаб кетди.

Қутбиддин асхоби қаҳф кетидан эргашиб кетаётган ўша Қитмир итдек, Бухорои шарифни кўзлаб йўртиб борарди.

МУБОРАК ТАСБЕХ

21- ф а с л

*Дари хилват банду дари суҳбатро кушой
Дари шайхиро банду дари ёриро кушой!*

Абдуллоҳлик Гиждувоний

Неча кундирки, Қурбат хонақоҳи олис Туркистондан келган мусофирлар ва шу маскан ичра макон қурган мискинлар, дарвишлар нафаси ила маъмур эди. Неча кундирки, бу муаззам даргоҳ самарқандликларнинг масканига айланган. Бу ерда бомдоддан то хуфтонгача одам оёғи узилмайди. Барча эл-сайисдан амири лашкаргача ўзини парвона янглиғ хонақоҳга уради, авлиёи кабирнинг суҳбатига ноил бўлмоқни, жилла қуриса, бўйларини бир кўриб дуосини олишни умид қилади.

Ҳазрат Самарқандда ўн кун турди. Ўн биринчи куни қарвонни кўчиришга изн берди. «Оққан дарёнинг оққани маъқул, бир ерда турган сув бузилиб қўлмакка айланиши муқаррар». Хонақоҳ мутасаддиси Абулқосимни чорлаб, зикрга ҳозирлик кўришни буюрди. Шайх бу тадбир ила қиш ўчоғи тор, деб бир ерда зерика бошлаган дарвишларни ғафлат уйқусидан уйғотмоқчи ва машаққатли сафарга тайёрламоқчи эди. Тариқат одобига кўра, ҳар бир шаҳар ё музофот хонақоҳида қўним топган дарвишлар сулук сарҳалқасини у манзилдан-бу манзилга кузатиб кўяр, сўнг асл қўналғаларига қайтарди.

Жума куни бомдод намозидан сўнг зикри султонияга ижозат берилди. Зикр чоғи Шайх «Ҳақ-хув!», «Ҳақ-хув!» дея шох ташлаётган зокирларга қараб қўнгли сидирилди. Халқа ичра қумуш қўнғироқдек таниш бир овоз етишмаётган эди. Қутбиддинни эслади, Султон Маҳмудхоннинг

¹ Хилват эшигин ёпғил, суҳбат эшигин очғил,
Шайхлик эшигин ёпу, дўстлик эшигин очғил.

калтафахмлигидан ранжиди. «Хайф шунча панду насиҳат! Ақлу заковат бирла битмаган юмушни зулму таадди во-ситасинда уддалаб бўлурму? Булбулни тилло қафасда сайратмакни орзу қилибдур ул нодон. Булбул илҳомни қайдин олур – буни аҳли дил билур. Дасти панжаси қилич тутиб қабарған суворий не билсун?»

Пир Қутбиддиннинг ғайриихтиёрий бир суратда тутиб турилганидан бохабар. Унинг зўрлик бирла завжлик мартабасига етказилганини ҳам эшитди. Шул боис хоннинг қуюқ дастурхонига оёқ босмади, билъакс уни умарою уламо кўз ўнгида мулзам этиб, шаҳарни хувиллатиб кетаётир. Аммо кўнглининг бир чеккасида Қутбиддиндан ҳам гумони бор. «Наҳот бул навжувондаги шайтоний вас-васа раҳмоний тафаккурни мағлуб этган бўлса? Расули худо лутф этмишки, аш-шайтону яжри мин ибни одама аж-аддами, одам фарзандининг ичинда шайтони лаъин мисли қондек кезиб юрадир. Собиқ шахзоданинг азозил қутқусига бардоши етмаган эрса, бас, биз анга етарли таълим беролмабмиз».

Зикри султония охирлаб борар, аммо Шайхнинг кўз олдидан Қутбиддин кетмасди. Ҳазрат хотимат – аз-зикрда бул халифасининг яккахон товушда ҳикмат айтиб, қўрни қайта бошдан жунбишга келтиришига ўрганиб қолган эди. Водариф, ҳукми Аллоҳ ушмундоқ эркан.

Кун кўтарилганда зикр поёнига етди. Терлаб-пишиб кетган дарвишлар тўп-тўп бўлиб, ҳовлини тарк эта бошладилар. Ташқарида улуғ бир издиҳом йиғилган эди. Халойиқ ичида Шайхнинг ғойибона муридлари, аркони дин, сарой мулозимларию мадраса толиблари, мударрислар, олис-ёвуқ кентлардан келган қора чопонлик деҳқонлар, қўли қадоқ, тиззаси ямоқ косиблар, бемор хешларини орқалаб олган дуоталаблар, бола етаклаган аёллар, чорбозорчилар, мухтасиблар, мужовурлар, хуллас, етмиш икки хил тоифага мансуб кимсалар жам эди.

Яссидан чиқиб, Ўтрор, Исфижоб, Шош орқали Самарқандга кириб келгунча, Шайх қарвонига юзлаб киши қўшилди. Одамлар дарёга талпинган ирмоқ сингари, туркистонлик талаб аҳлининг сафини тобора тўлдириб борарди. Самарқандда қарвон азим бир дарёга айланди. Ҳозир бу тошқин дарё хонақоҳ олдида Султон ул-орифининг бир оғиз фармонига интиқ бўлиб чайқалиб турарди.

Нихоят, эшикда Шайх кўринди. У қалин тўдани қиличдек ёриб, шиддат билан чиқиб келди. «Бисмиллоҳ!» деб дарвозахона олдидаги баланд лой супага кўтарилди. Халойиқ гувранди. Умрида Шайхни илк бора кўриб турган муслим, муслималар «Шайхим! Шайхим!» дея ингранди. Ҳазрат оломонга кўз югуртирди. Баркашдек тирсиллаган башаралар, такаббур дийдалар, умидвор нигоҳлар, юпун кийим ичида ғужанак бўлиб турган бечора кимсалар... Қавс оёқлаган. Қишнинг боши. Аччиқ ел сўқади. Шайх мискин-мазлум қорақўзларга тикилиб турди-ю, лабини тишлади. Ваъз айтиб уларни совуқ ҳавода азиятга қўйишни истамади. Дарҳол мухтасар дуога қўл очди:

– Ла илаҳа иллоллоҳу роббуссамовати ва роббул арзи ва роббул аршил карийм! Мухтарам жамоат! Ҳақ таоло ҳидояти бирла тез фурсатда йўлга чиққаймиз. Бизга равон йўл тилаб келибсиз, яратганнинг ўзи умрингизни зиёда қилсун. Берган тузларингизга ризо бўлингизлар. Омин, субҳон Аллоҳ ўзинг аҳли раиятнинг ризқини бутун қилгайсен, аларни золимнинг зулмидин асраб, беморларига шифо бер, муҳтожларнинг ҳожатини чиқар, мушқулини осон қил! Ё раббим, подшолик тахтини пойдор қил, хон ҳазратларининг имонига заҳмат етмасин, анинг кўксига мурувват, адлу диёнат нури барқарор бўлсин, Аллоҳу акбар!

Жамоат гувиллаб, Шайх билан баробар фотиҳа қилди. Шайх супадан тушди. Оломон иккига ажраб йўл бўшатди. Ҳазрат одатига кўра, ерга қараб халқ орасидан ўта бошлади. Сал нарида Бобо Мочин Шайхнинг тўриқ отини жиловидан тутиб турарди. Ҳазрат «Бисмиллоҳу раҳмонир раҳим!» деб узангига оёқ солди. Сулаймон қўлтигидан олди. Шайх енгил ҳаракат билан эгарга кўнди. Ўзи томонга ўгирилиб, ҳайратомуз қотган эл-улусга қараб оҳиста бош силкитди ва отини ниқтади.

Карвон Самарқандни тарк этди. Олдинда чориқ кийиб асо ушлаган фидойи жон дарвишлар. Улардан кейин пойи-пиёда зиёратчилар йўл танобини тортади. Бобо Мочин отнинг чап томонида, ўнг қўли билан юганни маҳкам тутиб олган, танасига сиғмаётган ҳисларини аранг жиловлаб, аста одим ташлайди. Шайхнинг ўнг тарафида, йўрға отда Сулаймон кетаётир. Ҳазрат карвонини кузатиб

келаётган иродат аҳли бирор тош йўл босгач, аста-секин ортда қола бошлади.

Работга чикдилар. Ҳазрат ортига ўгирилди. Самарқанднинг калта-култа миноралари, масжиди жоме гумбази, ям-яшил гужумлар алас-алас кўзга чалинардди. «Қайта кўришмасак, хўш энди» деб, Шайх юзига фотиҳа тортди. Сулаймон ҳам унга тақлид қилди. Сўнг кўнглидан бир фикр кечди. Пир робитаи қалбия воситаси ила уни фаҳмлаб, халифасига каради:

– Ҳм, Сулаймон, бир гапингиз бормиди?

Пирдан сирини яширишнинг фойдаси йўқлигини сезиб, Сулаймон ачинган қиёфада деди:

– Сафимиз... бир кишига камайди, пирим. Шул нуқсон каминага тинчлик бермайдир.

Сулаймон Қутбиддинни назарда тутаётган эди. Умуман, Шайхнинг бу икки халифаси ўртасида пинҳоний бир ихтилоф бор. Очиғи, Сулаймон негадир Қутбиддинни хушламайди. Шахзодалигини ёқтирмайдими, пирнинг бу болага айрича меҳр қўйганиними... Ҳар қалай, Сулаймон Қутбиддинни муршиддан қизғанади.

Ҳазрат Сулаймоннинг бетига қараб муртидан кулди:

– Хоразмда ҳам бир маҳрамдин айрилмасак кошки эди, деб қўрқадирмиз. Ҳар кас ўз элинда сафимизни тарк этаберса...

Сулаймонга бу гап тарсакидек тегди. Пир Қутбиддин бахонасида Сулаймонга ҳам ишора қилаётган эди.

– Тавба қилдим, пирим, – деди Сулаймон чўчиб, – биз ул надимингиз бирла бамисли оға-инидурмиз.

Ҳазрат йўлга тикилди. Хаёлчан товушда насихат қилди:

– Кўнгилни кенгайтиринг, Сулаймонқул. Бир қопга бир қоп сомон сиғар, вале кўнгилга Жайхунни жойласа бўлур, – пирнинг товушида истехзо оҳанги сезилди, – сизнинг ул инингиз шул фурсатда нафс бирла жанг қилаётир. Бул ҳам бир имтиҳондур. Қани, сабр этайликчи. Ким ғолиб, ким мағлуб бўлар экан.

Сулаймон ўзини оқлаб нимадир демоқчи бўлди-ю, тилини тишлади. Агар оғиз очса, пирдан аччиқроқ гап эшитиши тайин эди.

Совуқ забтига олди. Зикр сабаб қонлари қизиган дарвишлар ирғай асоларини ерга зарб билан уриб, аччик

елга кўкрак кериб боряптилар. Кунига ўн-ўн беш фарсах йўл юрмаса, жони танасига сиғмайдиган Бобо Мочин ҳам осойишта. У от туёғига мослаб бир-бир қадам босади. Карвон хароб кентларни, вайрона боғларни, кимсасиз далаларни ортда қолдириб, хонаи муборакка тобора яқинлашиб борарди.

Шайхнинг бир ҳикмати бор. Ортда қолар тоғингни эмас, борар боғингни ўйла, дер эдилар. Ҳали Бухорои шарифга олис, камида олти кунлик йўл. Дарғом сувидан энди кечдилар. Олдинда Миёнқалъа, Кармана, Тавсис, Гиждувон турибди. Барибир Ҳазрат тўриқда енгил чайқалиб кетаркан, хаёлини Бухоро банд этди. Машриқдаги бу муаззам шаҳарнинг ораста кўчалари, хазинат-ул ҳикматга тўла мадрасалари, жаҳон овозаси бўлмиш бозорлари, кундуз офтобни, тунда ойни акс эттирувчи зилол ҳовузлари бирма-бир кўз олдидан ўта бошлади. Бухорони тарк этганига ўн йилдан ошди. Шаҳар сомонийлар даврида обод эди. Қорахонийлар тахтни эгаллагач, унинг ҳуснига-ҳусн қўшилди. Тимлар, тоқилар, фавворалар, рудлар, масжиду мадрасалар қурилди. Барака тоғидан сопол қувурларда сув келтирилди. Зари руд деб аталмиш ўқариқ кенгайтирилди. Мана, неча замонлардирки, шаҳар салжуқийлар султони Муиззадин Санжари мозий илкига ўтди. Санжар не каромат кўрсатди экан? Қуббатул исломга равнақ бердими ва ё анинг зеб-зийнатига махлиё бўлиб юрибдирму? Шайх дунёнинг ул бурчида, Дашти Қипчоқда туриб ҳам гоҳо нохуш хабарларни эшитиб юрибди. Бухорои шарифдаги ғариб дўзандалар тўқийдиган зар палаклар, гиламчилар босган фундуқий жойнамозлар, зарбоф чопонлару дарпардалар Бағдод халифасининг остонасига элтиб ташланармиш. Эл-улуснинг туя-туя мол-мулки бир дуойи хайр бадалига ғорат қилинармиш. Халифа учун маҳобатли бир заррин дарпарда тўқибдиларки, анинг қиймати Бухоронинг бир йиллик хирожига тенг эрмиш! Алҳазар! Бул қандойин бедодликки, бир вилоят аҳлининг йил-ўн икки ой йиғлаб-йиғлаб қилғон меҳнати эвазига муслимлар халифаси шохона қасрни безатиб, пишқириб ўлтирса?! Амир ал-муслимин қилодифон юмушми бу! Қани инсоф, қани диёнат?!

Шайхнинг кўкси тошди. У фикран дўсти Шайх Абдулҳолиқ Гиждувонийга таъна қилди: «Рутбангиз ба-

ланд, дўстим. Макомингиз хожаи жаҳон. Сулук сардорисиз. Ноиблару волийлар йўлини тўсиб, халкнинг ўзи топган насибасини ўзига раво кўрмак чорасини қилмоқ лозим эди». Ҳазратнинг кўз олди равшанлашди. Қаршисида кўкиш, тиниқ бир нур пайдо бўлди. Нур гумбазга айланди. Гумбаз ичидан Абдулҳолиқ сизиб чиқди. У дўстига тимқора кўзларини тикиб жавоб қилди: «Дашномингиз жоиз, Шайхим, вале бир матал борки, турк йиғлаган гапга ажамлик қулар эрмиш. Улус оғалари бирини минг, мингини туман қилмоқ илинжида Бухоронинг ҳам зарини, ҳам харини халифага ниёз қилиб ўтирғон бўлса, не илож? Сув бошидан лойқа, дўстим».

Ҳалиги зангори шуъла сўнди. Гиждувонийнинг таниш сиймоси ғойиб бўлди. Шайх басират кўзи билан кўрганларини тағин бир мушоҳада қилиб, йўлга тикилди.

Йўл юрганга йўл ёвуқ экан. Шайх карвони тинмай йўл босиб, учинчи куни Карманага бориб қўнди. Бухорогача икки манзил қолган эди. Дарвишлар «Ёху!» деб тағин изларига қайтдилар. Шайх мусофир йўлдошларига бир кун дам берди. Пайшанба тонги отди. Сулаймон хонақоҳдаги бир беморнинг ҳолидан хабар олиб келаётган эди. У табиблик ҳам қиларди. Шайх ул-машойихнинг хос хонасига яқинлашди-ю, тахта бўлиб қолди. Рўпарасида бир қучоқ ўтин кўтариб... Қутбиддин турарди! Сулаймон сири фош бўлган кимсадек бир лаҳза довдиради. Сўнг, ноилож илжайди.

– Ҳов, на илож этиб галдингиз бу ера, шаҳз... иним?!

– Ассалому алайкум, оға, – деди Қутбиддин, икки қўли банд бўлгани учун бош эгиб, – Аллоҳга шукр, насибасига этиб олдим.

Сулаймон Ҳазрат хузурига Қутбиддин билан бақамти киришни истамасди.

– Манга беринг оғочни, – деди ва ёш халифанинг қўлидан ўтинни олиб ичкари кириб кетди.

Сулаймон Шайх хонасидаги мўрконли ўчоққа ёғоч тахлаб, ўт қўяркан, Ҳазрат маъноли йўталди. Сулаймон беихтиёр ўгирилди. Шайхнинг вақти хуш эди.

– Сулаймонқул, сафимиз андак кенгайиб қолғон кўринарму? – деб кулимсиради. Сулаймон дарҳол юкинди. Аммо узр айтмасди, бошини ҳам қилиб ўтираберди.

– Оловни ёқинг, аёз забтига олди, – деди Шайх. Сулаймон девдек гавдасига ярашмаган эпчиллик билан ирғиб турди. Шайх кўзларини юмди. У тагин борар боғини сайр қилди. Хаёлидан қиёматлик дўсти, сохиби каромат Абдулхолиқ Ғиждувоний кетмай қолди.

Султон ул-орифин Аҳмад Яссавийнинг Хижоз сафарига отланганидан Абдулхолиқ Ғиждувонийнинг хабари бор эди. Шайх бир неча ой муқаддам Хожага мухтасар нома битиб юборган, унда, Аллох насиб этса, жумодилохирнинг оёқларинда Бухорои шарифда дийдор кўришмакни умид қилган эди. Хожа шаҳарлараро елвизакдай изғиб юрувчи тужжорлар тилидан Шайхнинг Самарқандда сокин бўлиб турганини ҳам эшитди. Жумодилохирнинг йигирма олтинчи куни ўтиб борар, вале азиз меҳмондан хушхабар йўқ эди.

Ниҳоят, мужда келдики, бир замонлар бир бурда нонни бўлиб ейишган жон дўсти Шайх Аҳмад Яссавий Карманада эмиш. Хожанинг рух қуши учиб Кармана сари кетгандек бўлди. Дарҳол навжувон халифаси Ориф Ревгарийни ҳузурига чорлатди.

– Моҳи тобон, Шайх ул-машойих Карманага етибдур. Истикболига отланинг. Муштоқи дийдор эканлигимизни билдилинг.

Ориф Ревгарий Бобо Мочин сингари елоёқлардан эди. Хожаси йўл тадоригини ўйлагунча шахристондан чиқиб, работга етди.

Хожа қабатига халифаларидан Аҳмад Садоқий, Авлиё Кабир, Сулаймон Карманийни олди. Бухоронинг қирқ уламосини эргаштириб, бомдодда Ғиждувон сари йўлга чиқди. У Туркистон валийсини ўзи туғилиб ўсган кадрдон юртида кутиб олишни ният қилган эди.

Ориф Ревгарий камида ўн фарсах келадиган йўлни уч соатда босиб ўтиб, Карманага етиб келди. Шайхнинг жиловдорига айланди. Ҳазратнинг ўнг тарафида Бобо Мочин, чап тарафида Ориф Ревгарий. Хожа Абдулхолиқ уламои киром ила дўстининг пойи қадамига пешвоз йўлга чиққан маҳал Шайх карвони Ғиждувон қайдасан, деб йўлга тушди. Тобора йўлнинг таноби тортилиб, икки бузрук, икки қутбул ақтоб яқинлашиб борар, гўё самода икки тўлин ой, ерда икки азим дарё – Сайхун ила Жайхун бир-бирига ёвуқлашиб келаётгандек эди.

Хожа Абдулхолиқ сўфийликда олий мақом – фано-филлохга эришган нодир даврон эди. Кечмиш фаслларда зикр этганимиздек, бундай зотлар учун замон билан маконнинг фарқи қолмайди. Улар ўзларидаги нури тажалли – рухий қувват орқали ўтмиш манзараларини кўз олдига келтириши, бўлажак қисматдан башорат қилишлари мумкин. Фиждувоний от жиловини озод ташлаб, саманнинг қамишдек тиккайган қулоғига тикилиб бораркан, кўзларини юмди. Дўстини ўйлади, йигитлик айёмини хотирлади. Кўз олдига йигирма йил бурунги Бухорои шариф, садри жаҳон очган зовия-хонақоҳ жонланди.

Абдулхолиқ зовияга бош уриб келганида бу ерда уч сўфий бор эди: Абдулла Барқий, Ҳасан Андоқий, Аҳмад Яссавий. Улар пири муршид Юсуф Ҳамадонийдан илми ҳолни таҳсил олар, етти мақомнинг тўрттасидан ўтган эди. Тўрт муриди солиҳ оғанини бўлиб устоз этагидан тутдилар. Пир ҳам уларнинг бошидан муборак қўлини узмади. Лайлу наҳор сафоли суҳбатидан бенасиб этмади. Ох, у кунларнинг файзу баракоти! Зикри самонинг шиддати, зикри хуфиянинг лаззати, раҳнамо имдоди бирла олами лохут, олами носут аро сайру арши курсини, лавҳу қаламни саёҳат этмак, таносух бўлиб, моуманни унутмак, фано бўлиб ҳақ дийдорига қовушмоқ ишқи! Буларни хаёлдан ўчириб бўлурми? Томирларида иссиқ қон айланиб, кўксини омонат нафас тўлдириб-бўшатиб турар экан, хотирдин чиқормоқ мушкулдир, мушкул...

Пир умр карвони манзилга етаётганини пайқадилар чоғи, тукқан эли Марвга жўнадилар. Яссавийни учинчи, Абдулхолиқни тўртинчи халифа этиб тайинладилар. Хонақоҳ икки дўст ихтиёрида қолди. Яссавий ўн йилча ҳалқа сардори бўлиб турди. Сўнг Хизр алайҳиссалом ишорати бирла Туркистонга отланди. Пири комилдан қолган муборак тасбеҳни дўсти Абдулхолиқнинг қўлига топширди. Бу энди сулукбоши ўзингиз, Бухоро сўфийларининг раислиги илкингизга ўтди, дегани эди. Мана, ўша воқеага ҳам ўн йил бўлибди. Абдулхолиқ ул муборак тасбеҳни мусхафдек эъзозлаб асрайди, ҳар сафар қўлга олганида тасбеҳ донаси янглиғ Барқий, Андоқий, Яссавий бир-бир тизилиб хаёлидан ўтади, доналардан такбир саси келгандек бўлаверади...

Ана энди ўшал дўсти кадрдон Хажар ул-асвад зиёрати баҳонасида Бухорога қадам ранжида қилмоқда! «Ба сари мо хуш омадед, султоним!» деди ичида Гиждувоний ва отига қамчи босди.

Хазрат эртасига, асп чоғи етиб келди. Хожа уни қаршилагани кўча оғзигача чикди. Йўл чангитиб келатган дарвишларни ўтказиб юборди. Халойиқ ўртасида, тўриқ отда Шайх кўринди. Хожанинг юраги гупиллаб, олға талпинди. Шайх Ориф Ревгарий кўмагида отдан тушди. Белидаги қўшбелбоғини тўғрилаб кўйиб, Хожанинг истикболига юрди. Саф ёрилиб, одамлар икки авлиёи кабирга йўл бўшатдилар. Хожа Абдулхолиқ қулоч очиб келиб дўстига қучоқ очди. Шайхнинг ўнг елкасига бош урар экан, «Об агар садпора гардад...» деб нафасини ростлади. Шайх ҳам Хожанинг ўнг елкасига бош қўяр экан: «Боз боҳам мешавад» деди элас-элас. Икки кутб ул-ақтоб ялакат мағиздек бирлашди.

ҚУТБИДДИННИНГ ШАВҚИ ДАРЗ КЕТДИ

22- ф а с л

Косиб – Аллоҳнинг дўстидир.

Ҳадис

Деҳқон эмас, кетмон чопиб нон емаса.

Ясавий

Хожа Абдулхолиқ Гиждувонийнинг отаси асли румлик эди. Ул зотни мавлоно Абдулжамил деб улуғлардилар. Зоҳирий ва ботиний илмларда алломаи замон эди. Масжидда имомлик қилар, толиби илмларга қол илми, ҳол илмидан сабоқ берарди. Ўзи Имом Молик мазҳабига мансуб эди. Бир куни ул зоти муборакнинг тушларига Хизр алайҳиссалом кирди ва башорат қилдики, «Эй, Абдулжамил, сен фурсатни бой бермай, Бухорои шарифга боргайсен, Гиждувон деб аталмиш мавзеда нашгу намо топқайсен. Сендин бир фарзанди аржуманд дунёга келгай, анинг исмини Абдулхолиқ қўйиб, охират савобин олгайсен». Абдулжамил ишорати гайб ила Гиждувонга кўчиб келди, фарзандлик бўлди. Унга Абдулхолиқ дея қутлуғ исм бердилар.

Ҳақ субҳаноҳу ва таоло Абдулҳолиқ деб аталмиш суюкли бандасига илми ладунийдан бир қатра иноят қилган эди. Одатда илми ладуний – илохий илм уч қисмга бўлинади. Улар: ваҳий, илҳом, фаросат. Ваҳий пайғамбарларга, илҳом авлиёларга, фаросат сўфий-дарвишларга ато қилинади. Абдулҳолиқнинг кўксига бола кезиданоқ фаросат уруғи сочилди. У тўққиз ёшида Қуръонни ёд олди, ўн ёшида Бухорода раҳнамо деб тафсир илмининг султони имом Садриддиннинг этагини тутди. Устоз даргоҳида бир неча йил заҳмат чекиб тафсирни мукамал ўрганди. Сўнг – дарвишлар халқасига қўшилишиб зикр тушмакка киришди.

Шарқ сўфийларининг яктоси Шайх Абу Ёқуб Юсуф Ҳамадоний Бухорога ташриф буюрганларида ул зоти покнинг хузурларига бориб бош урди. Гоҳ Самарқанд, гоҳ Бухорода пир хизматини адо этди. Аҳмад Шайх Юсуфнинг муборак қўлларидан сўфийлик хирқасини кийди. Дўсти, туркий сулук сарҳалқаси Шайх Аҳмад Яссавий Туркистонга кетганидан сўнг Бухоро ва унинг атроф-жонибидаги зовия-хонақоҳлар Абдулҳолиқнинг ихтиёрига ўтди. Хожа ният қилиб, киндик қони тўқилган Ғиждувон кентида чоғроққина бир хонақоҳ бино қилди. Вақф ажратди. Зовияга ёндош қилиб мадраса, масжид солдирди. Бу маскан эндиликда дилда Аллоҳ зикри бирла ҳақ йўлга кирган дарвишлар, мағрибдан машрикқа, машриқдан мағрибга бетиним қатновчи мусофир йўловчилар учун қўналға, қиш қаҳратонию ёз иссиғида бир бошпана эди. Шайх ул-машойих қарвони ҳам қуни кеча ана шу манзилга келиб тушди. Илгаридан ҳам саришта, обод ва гавжум бу манзил Туркистон волийсининг қутлуғ қадами туфайли зиёда бир работга айланган эди.

Қутбиддин ҳам икки кундирки, ана шу хонақоҳнинг кунбеткай тарафидаги кичкина ҳужрада истиқомат қилади. Доимий ҳужрадоши Бобо Мочин аксар вақт йўқ бўлади. У ўзига ўхшаган «оёғига қанот боғлаган» Ориф Ревгарий билан танишиб олган. Биргалашиб икки пир хизматини қиладилар, ёинки суҳбат дастурхонини ёзиб қўйиб, бир-бирининг оғзини пойлайдилар. Қишнинг қаҳратон совуғида оёқларининг чигалини ёзмоқ учун бир соат-ярим соат Ғиждувонни тўрт айланиб келадилар. Қутбиддин эса зерикканидан зовиядаги дарвишлар билан суҳбат қуради,

Бағдоддан Болосоғунгача кезиб юрүвчи тужжорларнинг саргузаштини тинглайди. У дунёнинг иссиқ-совуғини, аччиқ-чучугини тотиб кўрган савдо аҳлининг ҳар бир гапини, ҳар бир ҳангома ё ҳасратини қўнғил дафтари-га ёзиб қўйгиси келади. Уларнинг гоҳ кулгили, гоҳ аянчли, гоҳ ўтриқ қўшилган муболағали ҳикоятлари Қутбиддиннинг Самарқанду Яссидан бўлак йўлни танимаган қалбига ҳайрат чўғини солиб, ловуллатади. Агар сайёҳларнинг лоф-қофи ҳаддидан ошиб кетса, Қутбиддин секин даврадан сирғалиб чиқади ва суйган машғулоти-га киришади. Қундалиқ тоат-ибодату зикрдан кейин унинг жонига туташ амали – бу йўниқчилик. Икки қўли бўш қолса, дарҳол йўниқчилик қилиб, қошиқ, куракча ё чўмич ясай бошлайди. Бу Қутбиддиннинг пири комил хизматида юриб орттирган биринчи хунари эди. Зийрак ўқувчининг хотирида бўлса, биз юқоридаги фаслларда Шайх ул-машойихнинг мунтазам ёғоч қошиқ, кафча ясаб туришини зикр қилган эдик. Шайх қўл меҳнатидан келган даромадни лўқмаи ҳалолга ишлатардилар. Ҳазратнинг бул юмушини Қутбиддин синчковлик ила кузатиб юрарди. Бир қуни ўзича пинҳоний ишга қўл урди. Кичкина қаламтарош, искана топди. Юмшоқроқ ёғоч олиб қошиқ йўнишга киришди. Эплай олмади. Қошиқнинг сопини йўниш осон, аммо қорнини келиштириб чиқариш мушкул экан. Белча ясашга ўтди. Буниси япаски, текис бўлгани учун иш осон кўчди. Қийиқ-қинғир беш-ўнта қошиқ, белча ясагунча Қутбиддин неча бор қўлини тилди, ҳамсояларига кулги бўлди. Бу йигит қайсар эди, гарчанд дарвишлар ақидасига зид бўлса-да, ё отинг чиксин, ё ўтинг чиксин кабилида кечалари тинмай ёғоч йўнаберди.

Бир қуни чорлов билан Шайх ҳузурига кирди. Ва кўрдики, тоқчада чала битказилган чўмич, қошиқлар те-риб қўйилибди. Қутбиддин тиз чўкиб пирдан изн сўради:

– Бузруквор пирим ижозат берсалар, ўшал буюмларни мудавом эттириб, шаклу шамойил берсам...

Шайх унга синовчан қараб қўйди. Қутбиддин ерга тикилди. Ҳазрат бир матал айтди:

– Бир заифанинг завжи миннат қилғон эркан. «Бом-доддин то қора шомға қадар кетмон ура-ура толикдим. Сан уйда ўтирибсан. Ёлганинг тўртта нон» деб, заифа шўрлик дебдики: «Кетмон урмоқ олмоқ-солмоқ, Аллоҳ-

Аллоҳ хамир қориб, ани қўпчишиб, ўтин ёриб, олов ёқиб, тандурни киздириб, зувала ясаб, нонни тандурга ёпиштириб, ани оқизмай-томизмай пишириб олгон хотинни айтинг!» деган эмиш. Бул амал ҳам зикри авқот¹. Анга давоматлиқ машқу меҳнат ила етса бўлур. Магарки, кўнглингизда ҳавас пайдо бўлибдир, ижозат бердик. Саҳобаи киромлар ҳам соҳиби ҳунар эди. Йигит кинининг зийнати ҳунаридир. Олинг, вале қўлга эҳтиёт бўлинг.

Қутбиддин устага маҳтал бўлиб ётган буюмларни олди. Бағрига босиб чиқиб кетди.

Тўрт-беш кундан кейин у бир чиройли, бежирим йўнилиб ялтираб турган қошиқларни қўтариб ҳаяжон ичида пир ҳузурига кирди. Шайх уларни бир-бир қўлига олиб қаради. Қутбиддин юраги ҳаприкиб, меҳнатининг баҳосини кутарди. Ниҳоят, Ҳазрат оғиз очди:

– Элдин махфий суратда йўниқчилик қилгонингизга неча фурсат бўлгон эрди, ўғлим?

Қутбиддиннинг тили танглайига ёпишиб қолгандек бўлди. «Авлиёдан сир сақлаб шаккоклик қилибдурмен. Сомоним очилди».

– Тавба қилдим, пирим. Олти ойдирки, кечалари шул ҳунарга қойим эрдим. Ухдасидан чиқолмасам, элдин уёлмайин деб...

– Баракалла! – Шайх Қутбиддинни алқади, – мундин сўнг қошиқ қорнини кичикроқ ўйинг. Таомнинг ярни қошиқда қолмасун. Лукмани тўла ютмак суннатдир.

– Уқдим, пирим, – деди Қутбиддин терлаб. Шу-шу, устазода бўлиб Шайхнинг қўлтиғига кирди. Зикрдан, тоат-ибодатдан озод пайтларида асбоб-усқунасини шайлаб пирининг қабатыга ўтиради. Шайх заранг ёғочлардан рўзгор буюмларининг нусхасини йўниб, қолган ишни муридига ҳавола этади. Қутбиддин уларга жило бериб ниҳоясига етказди. Чўмичу қошиқ, белчаю човлилар бир даста бўлгач, уларни бир халтата солиб, бозорга йўрғалайди. Бозорда ҳам эл қўзидан олисроқ, холи бир ерга чўқади. Ола хуржун устига буюмларини териб қўйиб, жимгина ўтиради. Худонинг қудрати билан бирпасда тепасида харидор тўпланади. Бозорда нима қўп, ёғочдан ясалган

¹ *Зикри авқот* – кундалик зикр турларидан бири.

турли-туман буюм кўп. Аммо, не ажабки, барча халойик қаландар либосидаги ёшгина норғул йигитнинг олдидан жилмайди. Гўё авлиёи кабирнинг муборак қўллари теккан қошиқларни таниганидек, бир зумда Қутбиддиннинг матоҳларини талаб кетади. Қутбиддиннинг ўпкаси тўлади, «Бул савдо пири муршиднинг каромати бўлса, не тонг», дея Аллоҳга шукрона айтади. У бозордан қайтади-ю, тагин суюкли машғулотиға бош эғади.

Бугун ҳам Қутбиддин куннинг кўзига чикди. Тагиға эски бир гўлани топиб кўйди. Тиззасига белбоғини ёйди. Оттўрваға ўхшаган кичкина жун халтадан қаламтарош, искана, темир кирғич олди. Дарвишлар сафойили – шақилдоқдек қилиб чала йўниб кўйилган қошиқ чиқариб қорнини ўйишға тушди. У билан бировнинг иши йўқ, Қутбиддиннинг ҳам биров билан иши йўқ эди. Аслида хонақоҳ аҳлининг таомили, тариқат одоби шундай. Кимдир дил зикри ила банд, ҳовлининг бурчагида калла осилтириб мурукабаға берилиб ўтиради. Биров либосини парвариш қилади, кимдир чоригини ямайди. Яна биров қозон-ўчоққа қарашади, дошқозонда таҳоратға сув истади. Дарвишлар бир оиланинг ахил биродарлари эди, гўё. Мушкул юмуш бўлса, дарров кўмакка келади, акс холда бир-бировининг шахсиятиға бурун сукмайди. Ҳар кимнинг дарди дили ичида, ўзидан ўтганини ҳар ким ўзи билади.

Қутбиддин ҳам шавқ ичра фарқ бўлиб, қабатиға келиб чўккан кимсани пайқамай қолди. Бир замон «Ихм!» деган заифона йўталдан ҳушёр тортиб бошини кўтарди. Биқинида эчкисоқол, мурти ҳам сийрак, жуссаси чоғроқ киши чўнкайиб ўтирарди. Эғнидаги одми, пахталик чопонига қараганда, олис йўлга отланган тужжорға ўхшарди.

– Илоё, дасти панжангиз дард чекмасун, – деди бегона киши.

Қутбиддин «қуллук, тақсир» маъносида бош ирғиб кўйди-ю, юмушини давом эттирди. Шу алфозда бир неча дақиқа ўтди. Сўнг Қутбиддиннинг тепасида чакмоқ чақиб осмон гумбурлагандек бўлди:

– Шахзодаларға ярашмайдиган ҳунарни олибсиз, бегим...

Қутбиддиннинг жон-жаҳони қоронғи бўлиб кетди. Юраги дукиллади. Ҳозиргина етмиш икки бўғинини яйратиб

турган адосиз шавқдан асар ҳам қолмади. Вужудини гумон, хавф, қўрқув аралаш мубҳам бир туйғу забт этди. У ялт этиб биқинида қора калхатдай қўниб ўтирган кимсага боқди. Рўпарасида қора лас чопонга ўралган эчкисоқол хуфя эмас, хув ўша никоҳ кечаси меҳмонхона дарчасидан мўралаган шайтони лаъинга ўхшаш махлуқ ўтирарди.

Неча йилдирки, Қутбиддин дарвишлар ҳалқасида юриб, хиссиётларини жиловлаб олишни машқ қилган эди. Дастлаб у ёшлик эҳтиросига берилиб, бегона кишининг қорнига мушт туширишни мўлжаллади. Кейин истиффор келтирди ва ўзини босиб сўради:

– Таксир, ўзлари ким бўлади? Танимадик...

– Худо хоҳласа, сизга холис хизматкор бўлсак, деган ниятдамиз, бегим... Сизга суюкли маликамиздан мактуб келтирдим...

Бегона кимса қўйнига қўл солди. Қутбиддиннинг тили калимага келмай қолди. Бўғзига бир нарса тиқилгандек бўлди, сийнаси ачишди.

Хуфия мактубни астойдил яширган шекилли, анча қаловланди. Ниҳоят, қошиқнинг сопидек ўрама қоғоз олиб, Қутбиддинга қўз-қўз қилди.

– Мана, омонатингиз, бегим. Маликам сизни соғиниб... лайлу наҳор муборак дийдаларидин ёш эмас, қон тўқадилар...

Қутбиддин хатни олайми, олмайми деб, истиҳола қилиб турганда лоп этиб Бобо Мочин келиб қолди. Қутбиддин пинҳоний бир жинояти ошкор бўлган кимсадек довдиради.

– Бу таксирим Самарқанддан келибдилар. Мени излаб... – деди хуфяга имо қилиб. Изқувар тепасида гумбаздай бўлиб турган хайбатли Бобо Мочинга қўрқа-писа қараб аста ўрнидан тура бошлади. Бобо Мочин уни калласидан босиб жойига чўктирди.

– Изқувар экансан-да, палид?! – деди олайиб.

– Йў... мен... мак...туб келтирдим. Мали-ка-миздин...

Бобо Мочин Қутбиддин билан ҳужрадош эмасми, собиқ шахзоданинг бошига тушган савдолардан хабардор эди. «Султон Маҳмудхоннинг одамлари бу болани гўргача тинч қўймайдиган кўринадир», – деб хаёлланди у ва Қутбиддиннинг қўлидаги ўткир кирғични тортиб олиб, хуфянинг соқолини тутамлади.

– Ҳозир сени кўчага чиқмайдиган қилиб қўяжакман!
Зайпана рўмол ўраб юрийдирғон бўласан, сакбачча!

Бобо Мочин қирғич билан хуфянинг соқолини ярми-дан қирқиб олди. Хуфя оламини бузиб дод солди:

– Мусулмонла-ар! Имонимдин айирдила-ар! Золимнинг зулмидан до-од!

Бобо Мочин ёқасини ушлади:

– Навзамбилло! Имонинг бўлса, ақчага сотилиб, бир-ровнинг изидан юрасанми, нокас?! Бор, энди ем еган охурингда ҳангра!

Бобо Мочин хуфянинг қўлидан силтаб тортди. Қалбаки тужжорнинг бармоғи қирс этиб синди. У жон ҳолатда бир қўли билан калта соқолини бекитганча айюҳаннос солиб хонақоҳдан чиқиб кетди.

Бир қарич келадиган, зарқоғозга ўралган мактуб Қутбиддиннинг қўлида қолди. У мактубни авайлаб қўйнига солиб қўйди.

– Пирим сени чорлаб турибди, – деди Бобо Мочин ва бир зумда елдай ғойиб бўлди.

Қутбиддин бир-бир босиб хужраси томон борар экан, чап кўкрагини силаб-силаб қўйди. Она мактуби, онаизор сўзи сийнасини лахча чўғдек куйдириб турарди.

НОШАРЪИЙ ХИРОЖ

23- ф а с л

*Қаноат бир қўрғонки, унга кирсанг,
нафсининг қутқусидан қутуласан.*

Алишер Навоий

Иззатли меҳмонлар, ниҳоят, Бухорога этиб келишди. Хожа Абдулҳолик кадрдон дўсти ва унинг маҳрамлари учун бир замонлар Хожа Аҳмад Яссавий раислик қилган, эндиликда эса, ўзи мутасадди бўлиб турган хонақоҳдан ораста жой ҳозирлатган эди. Дарвозадан кирар экан, Султон ул-орифиннинг вужудига ажиб бир аланга туташди. Йигитлик гулшани гурқираб яшнаган, балоғат мавсуми кечган, камолот боғининг сархил ме-валари етилган бу азиз масканни кўнгили дафтаридан ўчириб бўлурми?

Ҳазрат хос хона эшиги олдида бир нафас тўхтади. Кейин, «Алҳамдулиллоҳ!» деб остона ҳатлар экан, энгаш-

ди, кафтларини кигизга урди. Хонақоҳ губорини кўзига суртди.

Тариқат ахкомига кўра, камтарона дастурхон ёзилди. Сопол кўзачаларда турфа хил шарбатлар. Кафтдай-кафтдай ликопчаларда Бухоронинг машҳур қандолатлари: лавзина, донаги, сари чўбин, чормағиз, pistaги...

Шайх тўрт дона кишмиш, тўрт дона хонадоний pista, бир тишлам нон билан қаноатланди. Бир-икки қултум зардоли шарбатидан тотинди. Хожа Абдулхолиқ қўлини кўксига кўйиб, андак бош эгди:

– Дийдамининг устига хуш келибсиз, Шайхим. Бул байтул аҳзан муборак қадамларидин пурзиё бўлди. Жанобларининг гуфторини жонимиз билан соғинган эрдик.

Такаллуфга жавобан, Шайх ҳам бош эгиб, таъзим қилди. Хожа Абдулхолиқ токча тарафга бокиб, Ориф Ревгарийга им қоқди. Ревгарий одоб билан турди. Парда ортидаги токчадан кичикроқ бир қора қути олди. Тасбеҳ чиқариб, Ҳазратга узатди:

– Пири муршид, Шайх-ул раббоний хожамиздин Сиз жанобларига, андин сўнг бизга қолғон нишонаи шариф...

Шайх қора гавҳардек тасбеҳни таниди. Бу – беназир устод Юсуф Ҳамадонийдан ёдгорлик эди. Бир сафар анжомини йиғиб, Бухородан жўнаб кетар экан, бул тасбеҳни сизга омонат, деб учинчи халифаси бўлмиш Аҳмад Яссавийга топширган эди. Мажоз ила васият қилдилар: «Иккала халқани сизга қолдирдик: ўғлим. Бул халқа бирла ул халқани маъмур қилгайсиз». Шайх, устоз сўзларининг маъзини чақди: «Бул халқа исми Аъзам, Аллоҳ исми терилган тасбеҳ, ул халқа – дарвишлар сулуки». Шайх ул-машойих Туркистон сари отланар экан, тасбеҳни устознинг тўртинчи халифаси, зикри қалбий (хуфия) тарафдори Хожа Абдулхолиққа васият қилди. Ҳозир ўша шараф тизими унинг қўлида яркираб турарди. Ҳазрат тасбеҳни ўпиб, кўзига суртди. Сўнг пири комил руҳларига дуо қилиб, омонатни Хожа Абдулхолиққа қайтариб берди.

Етти хуфтонда меҳмонлар тарқалди. Хос хонада икки вали танҳо қолдилар. Иккаласи ёнма-ён, кўзларини юмиб, салби вужуд айлаб ўлтирибдилар. Хожа Абдулхолиқ робитаи қалбия орқали сездик, дўсти Бухоро хаёли ила банд экан. Унга малолат келтиришни истамасди. Шайх

хам басират кўзи бирла кўрдик, хожанинг вужуди зикри махфийга мойилдир. Сухбат дарчасини аста ёпди. Кўнгил кўзини Бухорога тикди: «Бухоро! Мунча барно бу шаҳар, мунча зебо бу шаҳар! Унинг тоши ҳам, лоши ҳам зар ила йўғрилмиш. Шул боис, тилло узукдек қўлдин-қўлга ўтадурму? Камоли зоҳир, каломи тоҳир, илму ирфони соҳир... Бухоро!»

Шайхнинг хаёли чўзилди. Хотирига Салмони Форсийдан колган ҳадис қалқиб келди. Ривоят қиладурким, бир куни Жаброил алайҳиссалом Ҳақ Мустафога дедилар: «Ё Муҳаммад! Кун чиқар тарафда бир мамлакат бордур, ани Хуросон дерлар. Бул мамлакатнинг уч шаҳрини тонгла маҳшарда ёкутлар, дурлар ила зийнатлаб аросатга олиб келгайлар. Ул шаҳарларнинг теграсида малойиклар жавлон қилиб юрурлар. Шаҳарлар узра нури имон ёғилиб турар эрмиш». Ҳазрат пайғамбар, «Ул шаҳарларнинг номларини айтгил!» дедилар. Жаброил алайҳиссалом айтдиларки, бул жаннати маъволарнинг номи шул турур: бириси Қосимий, бириси Самария, они форсчада Самарқанд дерлар. Тагин бири Фохирадир, форслар ани Бухоро, деб юритарлар. Расулulloҳ сўрадилар: «Нега Фохира дерлар?» Жаброил алайҳиссалом жавоб бердиларки, «Ул шаҳар ҳақ йўлида шаҳид бўлган бандаларнинг кўплиги бирла фахр этар, нури исломнинг барқарорлиги ва ҳам уламои киромларининг беҳадлиги бирла фахр этар, шул боис ани Фохира дерлар». Расули акрам, илоҳо Бухоро аҳлининг дилларини тақво бирла пок айлагил, аларни мағфиратингга ол, то қиёматгача баракотидан айирма, деб дуо килдилар.

...Ҳазрат дуо бирла ёстикқа бош қўйдилар. Субҳи содикқа яқин дуо бирла бош кўтарди. Шайх кам ухлар, кам гаширар, кам тановул қилар, камдан-кам куларди. Билагига сочиқ солиб, ўнг қўлида қумғон кўтариб турган Кутбиддинни кўриб, Шайх илдам ўрнидан турди. Бухоронинг илк тонги отиб келаётган эди.

Салоту саловатдан кейин сўфийларнинг қадимий удумига мувофиқ, Шайх Аҳмад Яссавий билан Хожаи жаҳон Абдулҳолиқ Гиждувоний бир-бири билан қучоқлашиб кўришдилар. Шайхнинг чайир, миқти қўлларини юшоқ, улкан кафтида тутиб турар экан, Хожа Абдулҳолиқ дўстига меҳр ила боқди. Назарида Шайх андак тоб таш-

лагандек, аслан бугдойранг чехраси яна қорайгандек эди. «Дашти Қипчоқ шамоллари ўз амалини кўрсатур, боз устига сахрои бир улуснинг дини исломга байъат қилмоғи осон кечмас. Шайхнинг азал мошбиринч соқоли аларнинг захматидин нуқра бўлибдир». Хожа Абдулҳолиққа Шайхнинг қўйкўзлари ёқарди. Одамга мунгли-маъюс боқувчи, тим қорага мойил, ўйчан ва адосиз бир асрор яширинган бу ўткир дийдаларга узоқ разм солмоқ мушкул эди.

Шайх ул-машойих наздида эса, Хожа Абдулҳолиқ жисман камолот касб этгандек эди. Ўша барваста комат, улкан соқол, кенг пешона, қоп-қора бўтақўзлар-у, текис, қизил рухсор... Воқеан қуюқ қошларига андак киров қўнибдир. Ахир, дўсти тўртинчи мучални оёқлатиб, бешинчи мучал билра юз кўришмак бўсағасинда турибдилар.

Енгил нонуштадан сўнг Бухоро сайлига отландилар. Ҳовлида улуғ бир издиҳом тўпланган эди. Булар ҳазратнинг хонаи муборакка кетаётган ҳамроҳлари, хонақоҳда муқим тургувчи дарвишлар, Туркистондан келиб, бир важиқор туфайли Бухорода ўрнашиб қолган қавмлар, Яссавий сулуқини дастур деб билган сўфийлар, тужжорлар, шаҳардаги ўнлаб масжидларнинг имом хатиблари, мадраса толиблари, ҳажжи бадал атаган ҳожатмандлар. Наинки Туркистон, бу ёғи Хуросону Мовароуннаҳр, бу ёғи Румо элигача Аҳмад Яссавий ҳикматларини кироат қилиб юргувчи бақироқ маддохлар тўда-тўда бўлиб, хонақоҳ ҳовлисига бош суқар, авлиёи кабирнинг нечук зотлигини бир кўриб қўймоқ умидида оломон ичидан бўй чўзиб, сербар айвонга интилар, «Алло-оҳ! Ё Алло-оҳ!» дея томоқ йиртиб нидо қиларди.

Шайх ул-машойих оломонга киприк қоқмай термилиб турибди. Ўнг тарафида Хожа Абдулҳолиқ, Сулаймон Боқирғоний, устоди аввал Арслонбобнинг фарзанди Шайх Мансур, Хожанинг пеш халифаси Аҳмад Садоқий. Чап тарафида Ориф Ревгарий, Бобо Мочин, Қутбиддин, Бухоро садри жаҳони Абдулазиз ибн Бурҳониддин, шаҳар волийси Фазлуллоҳ Қирон, Самарқанд шайх-ур раиси Абдулраззоқ, тагин бухоролик фикх аҳли, уламолар.

Мухтасар амри маъруф ва дуойи хайрдан сўнг Шайх айвондан тушмоққа юз бурди. Шу пайт оломонга сурон қўпди. Халойиқ икки бўлакка айрилди. Одамлар ортига ўгирилди. Икки деҳқонсифат йигит уч газ чамаси кела-

диган мис қафасни икки ёндан кўтариб, айвон сари эл-тарди. Қафасда чиройли товус потирлайди. Изма-из, қора сувсар телпак, кўкиш мовут ялтироқ тўн кийган олакўз киши борарди.

Йигитлар қафасни айвонга чиқариб, Шайхнинг оёғи остига қўйдилар. Сувсар телпакли киши ҳам «Бисмиллоҳ!» деб айвонга кўтарилди. Шайхга таъзим қилди, хирқасининг этагини силаб, кўзига босди. Сўнг шархи ҳолини сўзлади:

– Пирим, бул ожиз қулингиз тавоислик мулкдорлар авлодиданмиз. Ҳазратимиз Маккаи мукаррамага азм қилғон эканлар... Олис йўлда кўзларини равшан қилсин деган ниятда жаннат қушларидин бирисин жанобимизга ҳада этмакка ҳаддимиз сиғди.

Тавоислик зодагон Шайхдан дуо кутиб бош эгди. Шайх чимирилди.

– Қаердасиз, Фазлуллоҳ Қирон? – деб атрофига боқди. Волий қўлини кўксига қўйиб, бир қадам олға босди. Шайх мулкдорга ўгирилди, – бу жониворни волийга бағишланг. Волий жаноблари турланмокни мана шу товусдан ўргансинлар.

Ҳазратнинг гапидаги аччиқ кинояни Хожа Абдулҳолиқ билан Бухоро волийси Қирондан бўлак кимса фаҳмламади. Шайх фикрини бир парда очигроқ баён қилгиси келди.

– Туркда бир матал борким, товус қанотига қараб турланармиш, аёғига боқиб хўрланармиш. Биз Аллоҳ таоло ва таборакдин бир қатла нури имон инган Бухорои шариф фуқаросимиз, дея фаҳр этамиз. Вале аҳли раиятнинг дасти панжасини қабартириб, дийдасидин ёш эмас, қон тўкиб топқон ҳалол молини аббосийлар хонадонига тортиқ этмакни ор қилмаймиз! Волий жаноблари Халифа Ал-Муктафийнинг кўнглини олғонига мағрур, Садри жаҳон сукутда. Қозию куззот фатво бирла машғул. Сорбонлар туя етаклаб, Бухоронинг сийму зарин Бағдодга элтмак бирла овора! Бул улуснинг ияси борму ўзи? Ким ияси? Айтинг, эй аҳли суннат! Ўшал кофар Гўрхонми? Хоразмшоҳ Отсизми, Санжари мозий Малик шохми? Ва ё Жайхун сари ўмган чўзиб луқма кутиб ўлтирғон амир ал-муслимин Ал-Муктафийми?

---

¹ *Ияси* – эгаси, хўжаси.

Ховлига фавқулдда бир фалокатдан сўнг рўй берадиган мудҳиш сукунат чўқди. Халигача Бухоро минбарларидан амир-ал муслимин шаънига бундоқ гап айтилмаган эди. Халифани ришвахўрликда айблаш нари турсин, унинг номига соя соладиган қалтис сўз айтмак, на умаронинг, на уламонинг хаёлига келган эмас. Бухоро уламоларининг раҳнамози бўлмиш садри жаҳон дину шариат далили, деган унвон соҳиби ҳам эди. Шайхнинг гапи унга тарсакидек тегди. Гезариб, лабини тишлади, туркнинг бу алло-масига икки оғиз жавоб айтмоқчи бўлди, сўнг фикридан қайтди. «Сўзлагандан сўзламаган яхшироқ. Ярани газак олдирмай. Бухоронинг асл матоҳларидин қисман халифаликка эҳсон қилинаётганлиги бор ҳақиқат. Бил-балойи собир-айн. Маломатдин холи бўлмоқ йўли-сабру сукун».

Калтакнинг каттаси волийга теккан эди. У безовта типирчилади. Эгнига боқиб, мулзам бўлди. Шайтон йўлдан уриб, у бугун безаниброқ келган эди. Шайхнинг уни товусга қиёс этгани вужудини ўртади. «Шайх розимдин воқиф шекилли, нечун мени товусга тенглаштирди», деган гап кечди хаёлидан. Қирон асли Хоразмшоҳ Алоиддин Отсизнинг маҳрамларидан эди. Тўрт йил аввал Отсиз Бухорони забт этганда уни волий (ҳоким) қилиб қўйиб кетди. Сўнг Султон Санжар қўшин тортиб келди. Хоразмийларни ҳайдаб, Бухорони ўз илкига олди. Отсизнинг одамларини қиличдан ўтказди. Фазлуллоҳ Қуръон ушлаб қасам ичди, «то абад қулингизман, султоним», дея тавалло қилди. Мансабини сақлаб қолди. Санжар соддадил, кечиримли бир кимса эди. Қиронга ишонди. Волий эса, халифанинг кўнглини ошқора овлаб, зимдан Отсизнинг хизматини қилишда давом этарди. У биладикки, Бағдод халифаси билан Алоиддин Отсиз маънавий ота-бола, улар Султон Санжарга қарши тил бириктирганлар. Қироннинг наздида Хожа Аҳмад Яссавий узун дарраси ила барчани-Халифани, Отсизни, унинг содиқ айғоқчиси волийни баравар савалаётгандек эди. «Хожа Яссавий хижратига кетгай, насиб этса, Отсиз боз бул ерга қайтажак. Бухоронинг жилови яна илкимизга теккай, иншооллоҳ!» деб қўйди ичида волий.

Шайх халойиқ ичида қўзғалган ғовурнинг босилишини кутиб нафас ростлади. Сўнг ўша кескир, мутлақ ўқтам оҳангда давом этди.

– Бухоро волийларининг мундоқ номаи аъмолини ришва бермак деб баҳоламоқ даркор. Халифа жаноблари бўлса, бул харом лукмани қўшқўллаб қабул айламакда! Тилда дуо бирла, дилда дунё бирла, деб шуни айтадилар! Биз бул хусусда халифанинг ўзларига ҳам иншо битмакни ният қилиб қўйдик. Алҳамдулиллахи роббил-аъламинийн!

Садри жаҳон Абдулазиз ибн Бурхониддин мухтасибнинг биқинига туртди:

– Амир ал-муслимин ҳазратларига бундайчин... нома битмакка Шайхнинг ҳадлари сифармикан ё бул ҳам... азбаройи раиятпарастлик ваҳҳидин айтилган такаллумми? – деди паст товушда. Мухтасиб Шайх ул-машойихни ўн беш йилдан буён, Бухоро сўфийларига раислик қилган кезларидан биларди.

– Бул турк пирининг феъл-атвори каминага аён, – деди пичирлаб, – магар Расули акрам тирилик келсалар, аларга ҳам хешингизга¹ инсофу тавфиқ тиланг, деб итоб айламакдин тийилмас.

Хожа Абдулхолиқ сездики, қавмлари унинг икки оғиз сўзига мунтазир. Султон ул-орифиннинг таънаи дашномларига жавобан Хожаи жаҳон не дер эканлар, деб оқ саллалик, кўк саллалик кулоҳлигу суртелпаклик қорақўзлар термилиб турибди. Хожа издихомга боқиб сукут қилди ва калта йўталиб оғиз очди:

– Шайх ул-машойих жаноблари не деб гуфтигў қилди, аҳли Бухоронинг ҳаққин кўзлади. Кўнгилларига қаттиқ олмасинлар. Амир ал-муслиминга юбориладурғон закот бирла хирож вожиб бир нарсадир. Вале, бул миқдор Бухорода бир миқдор зиёдароқ бўлдим, бул ҳам махфий эрмас. Бухорои шарифнинг йиллик хирожига баробар молу манот то хануз халифа саройига сафар қилиб турибдир. Ҳазор таассуф! Адлу диёнат тарозусинда бундайчин аъмол ношаърийдир. Зеро ўтин чопқонники, нон ёпқонники бўлмоғи лозимдир. Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотух!

Хожа Абдулхолиқ юзига фотиҳа тортиб айвондан тушди. Издихом Шайх ҳайъатига йўл бўшатди. Зиёратчилар

---

¹ «Хешингизга» – Аббосий халифалар Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбар авлодидан эди.

хонақоҳ ҳовлисини тарк этиб, Бухоро кўчаларини селдай тўлдириб кетдилар.

ДИЁНАТГА ХИЁНАТ

24- ф а с л

*Курашда рақибини енгган киши
баҳодир эмас, балки газаби кел-
ганда ўзини босиб олган баҳодир.*

Ҳадис

Салжуқийлар салтанатининг сўнги султони Санжар Маликшоҳ етти хуфтонда чодиридан безовта бўлиб чиқди. Эшик олдида қилич-қалқон ила қуролланган икки кўрикчи донг қотиб турарди. Улар Султоннинг шарпасини сезиб, ер депсиниб қўйдилар. Санжар тўғри дарёга қараб юрди. Ҳукмдорнинг баланд қоматини, бошидаги бўркини кўриб, аллақайси гўшадан қўрчибоши Такаш Баҳодир етиб келди. «Не гап, ҳазратим?» дегандек, Султоннинг юзига саволомуз боқди. Сўнг қабатига тўртта соқчини олиб, ҳукмдорнинг изидан тушди. Теваракни туман қоплаган. Йилт этган юлдуз кўринмайди. Туманнинг зўридан ўн қадамдаги нарса нима – одамми, дарахтми билиб бўлмайди. Такаш Баҳодир Султоннинг ишонган одамларидан эди. Неча замондирки, у хўжасига сидқу вафо бирла хизмат қилади. Мана, ҳозир ҳам Султоннинг қорасини кўздан қочирмай изма-из боряпти.

Султон дарё лабига бориб тўхтади. Соқчилар уни орқа тарафдан ўраб турдилар. Такаш Баҳодир Султоннинг олдига ўтди, кенг кўкраги билан уни ногаҳоний ўқдан ҳимоя қилмоқчи бўлди. Санжар буни пайқаб Баҳодирнинг елкасидан аста тортди:

– Четланинг, Баҳодир. Рақибнинг ўқидин омон қолув мумкинدير, вале Аллоҳнинг ўқидин қутулиб бўлмас.

– Орий рост айтадилар, онҳазрат, – деди қўрчибоши андак четга сурилиб, – бу қасамхўр Отсиздан ҳар не ёмонлик кутса бўлур. Бир тулки етти қашқирни тумшуғидан судраб юрур эрмиш.

– Тақдири азалда не битилган бўлса, муқаррар воқе бўлғусидир, – деди сўник товушда Султон, – менинг, сизнинг, жумлаи мўминнинг бу фоний дунёдан қачон кет-

магимиз она қурсоғинда аён бўлар эрмиш. Тақдирдан қочиб қайга боргайсиз, баҳодир? Биз илгари кетгаймизму дорулбақога ва ё ул каззоб Отсизму, Яратганнинг ёлғиз ўзига равшандир!¹

– Ҳаққи рост, – деди соқчилар сардори, – бу ёлғон дунёга барчамиз меҳмонмиз, олампадох. – Ҳар не бўлсада, охиратда Аллохнинг ўзи шафоатини дариг тутмасин.

– Баҳодир, оғоч келтириб гулхан таҳлангиз, – деди Санжар дарёга маъюс тикилиб, – олов тафтани соғинибдурмен.

Такаш Баҳодир бир соқчига ияк қоқди. Соқчи елиб кетди. Салдан кейин навкарлар кучоқ-кучоқ саксовул келтирдилар. Султоннинг хос мулозими юмшоқ ўриндик кўтариб келди. Санжар унга писанда қилди:

– Бул ер саройдаги саломхонами, кади калла! Пастак бир оғоч кифоя.

Мулозим ўриндикни кўтариб изига югурди. Навкарлар саксовул қалаб ўт қўйдилар. Ҳаво совуқ, оғочлар нам торган эди, чирсиллаб, кўкиш тутун қайтариб базўр ёнди.

Мулозим топиб келган гўлани қўрчибоши гулхан олдига қўйди. Султон қашқир терисидан тикилган узун пўстинининг этакларини йиғиштириб тўнкага чўқди. Бир газча келадиған таёқ олди. Минг бир буралиб, атрофга кумуш учқунлар сачратиб ёнаётган оловни аста-аста туртиб гуркиратаркан, жисми жонига ўт туташгандек бўлди. Туркнинг қадим лутфи ёдига келди: «Исинмадим оловингга, кўр бўлдим тутунингга. Воҳ ажаб, бу даҳридунда не ҳодисот содир бўлса, изнинан бир ҳикмат туғилар эмиш. Баайни Отсизга қарата айтилгандек...»

Рўпарадан, қалъа тарафдан азон товуши эшитилди. Ҳуфтон ўтган, бомдодга ҳали фурсат етмаган эди. Султон илқис бош буриб қулоқ осди. Одатан, бирон фалокат юз берганда ёхуд жангу жадал олдидан бевақт азон айтилгуси эди. Санжар, «Ул бетавфиқ тун чопқунига ҳозирлик кўрмоқдаму?» дегандек, тоғдек қорайиб турган азим қалъага тикилиб қолди. Такаш Баҳодир ҳукмдорнинг олдига яқин келди, эгилиб паст товушда деди:

– Кўнгилларини тўқ қилсинлар, ҳазратим. Ул нобакорлар, биз ҳамон тирикдирмиз, деб сас бермақда. Илло

---

¹ Дарҳақиқат, аввал Хоразмшоҳ Алоиддин Отсиз фалажга йўлиқиб, оламдан ўтди, бир йилга етар-етмас Султон Санжар ҳам вафот этди.

девордан калла чиқармоққа ҳадлари йўқдир. Мерганларингиз ўқни камонга жойлаб аларнинг манглайин нишонга олиб ўтирибдилар.

Султон хўрсинди.

– Эл оғзида бир матал борким, тирик бўлиб тўрда йўқ, ўлик бўлиб гўрда йўқ, демишлар.

Кўрчибоши тагин таъзим бажо келтирди:

– Азият чекмасинлар, давлатпаноҳ. Эл оғзида доғи бир матал борким, сечанинг¹ ажали етса, бургут бирла ўйнашар эмиш. Ичмак-емаклари товсилғоч, қулдай мўйин эгиб қошингизга чиқиб келгай, иншооллоҳ.

Азон товуши тинди. Қалъа тарафдаги ғала-ғовур ҳам босилди. Султон қалъадан кўз узмай тикилиб қолди. Хаёл қарвони етаклаб, уни олис ўтмишга олиб кетди.

...Алоиддин Отсизнинг насл-насаби қулларга бориб тақаларди. Бобоси Ануштегин салжуқийлар саройида таштдорлик қилгувчи эди. Гарчи зоҳиран у ғулом эрса-да, салтанатга жидду жаҳд ила хизмат қилди. Султон Маликшоҳ ҳам унинг садоқатини қадрлади. Хос маҳрамлари қаторига қўшди, мутасарруф унвони билан тақдирлади. Мутасарруф девондаги нуфузли мансаблардан бири эди. Бу мансаб соҳибининг ихтиёри ўзида, ҳар нега қодир, вазиятга қараб, султон номидан иш кўришга ҳам ҳақдор эди.

Ануштегин Хоразм диёрининг волийси рутбасига етолмай оламдан ўтди. Зеро, бу мартаба унинг ўғли Қутбиддин Муҳаммадга насиб этди. Султон Санжар ибн Маликшоҳ оғаси Баркёруғ кўмагида Хуросонни буткул забт этгач, Қутбиддинни ўзига яқинлаштирди. Унга Хоразм ҳокимлигини тортиқ қилди. Қутбиддин отасининг йўригини маҳкам тутди, янги ҳукмдорига сидқу вафо намунасини кўргазди. Яқин ўттиз йил аҳли фазлга муруват қилди, раиятга ранжу азият етказмади, султоннинг хазинасини зиёда этди, унинг дўстини дўст, рақибини рақиб деб билди.

Қутбиддин ҳам бу фоний дунёдан яхши ном бирла рихлат қилди. Ундан Алоиддин отлиқ бир зурриёт қолган эди. Султон Санжар бул навжувонни кўз остига олиб юрар, Алоиддиннинг фаросати, жўмардлиги, зукколиги

---

¹ *Сеча* – чумчук, умуман, митти қушча.

уни махлиё этарди. Ўғлон Султон Санжар саройида аҳли қалам, аҳли шамшир орасида вояга етди, дуркун йигит бўлди. Отган ўки нишонга бехато тегар, айтган сўзи кўнгилларга шодлик элтарди. Санжар Алоиддинни савоба фарзанд деб бағрига босди ва Хоразм тахтига ўтқазди. «Тоза ариқдан тиниқ сув оқур, – дея умид қилди, – оқ буғдойнинг бошоғида қурмак не қилсун?» Ўшанда Алоиддин ибн Қутбиддин Отсиз хали ўттизга ҳам чиқмаган норғул баходир эди. У нон-туз берган раҳнамосининг оёғини ўпди, то қиёмат қадар содиқ қўлингизман, падарим ўрнида падари бузрукворимсиз, деб қасам ичди. Султоннинг жангу жадалларида узангидош бўлди. Санжар ундан рози эди. Бир сағирнинг бошини силаб Аллох ҳукмини адо этганига шукр қилди.

Санжар тагин хаёл уммониға гарқ бўлди. Кўз олдида ўн йил бурунги машғум ҳодиса гавдаланди.

...Азим Сайхун этагидаги Жанд, Янгикент, Сиғноқ, Соброн каби шаҳарлар қадимдан салжуқийлар тасарруфида эди. У тарафнинг тупроғи енгил, чорваси семиз, халқи саҳрои бўлса-да, толиби ислом эди. Алоиддин Отсизга Хазор атрофи торлик қилиб қолдими, давлатпаноҳининг мулкига кўз олайтирди. У бир оқшом лашкарбошиларини тўплаб, машварат қилди. Минбаъд мустақиллик эълон этажагини, яъни Султон Санжар тобелигидан чиқажагини маълум қилди. Буни эшитиб, Санжарнинг қўли ёқасига борди: «Ҳамоқат бул, ҳамоқат. Наҳот... илқингдин нон-туз олғон сакбачча боз қўлингни тишласа? Навзамбилло!»

Не ажабки, бу шум хабар рост эди. Алоиддин Отсиз хуфиёна Жанд сари отланди. Сайхун ерларини ғорат қилди, қалъаларга ўт қўйди, одамларни ўлдирди, аҳли аёлини асир қилиб олди, Санжар қўйган кутволлар ўрнига ўзининг вакилларини тайинлади.

Султон Дашти Қипчоққа қўшин тортди. Алоиддин қочди. У юлғунзору саксовуллар ичра бекиниб юриб Гурганжга етиб келди ва қалъага яширинди. Султон қалъани қуршовга олди.

Қаттол жанг бир ойча давом этди. Хоразмшоҳнинг ўн мингга яқин аскарлари шаҳид бўлди. Улар орасида Алоиддиннинг суюкли фарзанди Муҳаммад Отлиқ ҳам бор эди. Шундан кейингина Отсиз таслим яловини кўтариб қалъадан чиқди. Султон унинг қонталаш башарасига, афтодаҳол

туришига узок тикилди. Беихтиёр қўли қилич дастасига югурди. Отсиз дарров тиз чўкди. Тавба қилди. Султон қўлини қиличдан тортди. Бир оғиз «Имонсиз!» деди, холос. Оқпадарнинг хунидан ўтди. «Аллоҳ ажрини берди, бас. Фарзанд доғидан ортиқ боз не жазо керак бу итга?»

Отсиз бир тўда аскарлари билан бош эгиб дарёдан ўтиб кетди. Бир ойдан сўнг савганднома ёзиб юборди. Савганд – бу Аллоҳни ўртага қўйиб қасам ичиш дегани эди. Санжар қўли титраб савгандномани ўқиди: «Густоҳлик эдим, оқпадар бўлдим, валинеъматим. Юз бора эгилиб, минг қарра мўйнимни букиб сизга таъзим этажакман. Осий қулингизни афв этинг! Яратгани ўнгинда қасам ичаманки, мундин буён йўлингизни кесиб ўтмакни хаёл этсам, тил тортмай ўлай... Туймадек молингизга кўз олайгирсам, кўзим оқиб тушсин, қулогим қар, оёғим шол, тилим гунг бўлсин... Валлоҳи аълам биссаваб».

Султоннинг феълида мурувват ила ҳалимлик устувор эди. У Отсизнинг қасамига инонди, гуноҳини кечди. Вале Султон «Қасамхўрда вафо бўлмас», деган ҳикматнинг мағзини обдан чақмаган экан. Уч йил ўтар-ўтмас Отсиз ўзига тахту бахт берган раҳнамосининг ортидан тагин қилич ўқталди.

...Қорахитойлар Самарқандга ҳужум қилди. Санжар дарҳол улуг қўшин билан жангга отланди. Бунини кутиб ётган Отсиз Бухорони босиб олди. Шаҳарнинг ҳисор-қўрғонларини бузиб ташлади. Қўлига тушган нарсани Гурганжга ташиттирди. Сўнг салжуқийлар пойтахти Марвни эгаллади. Султон хазинасини гонат қилди. Аҳли дониш ҳисобланмиш бир неча уламони қатл эттирди.

Санжар қорахитой хони Гўрхондан шикаст еб қайтганида Бухоро ҳам, Марв ҳам вайрон эди. Бунини кўриб, бир дарди минг бўлди: «Бегонани зарби танингни оғритар, ўзингники – жонингни. Минг лаънат бўлсин сенга, ўғрибачча! Худога солдим сени, худога».

Санжар қорахитойлар билан бўлган жангда беҳад талафот кўриб, хориган, наинки тан яраси, қўнғил яраси ҳам битмаган эди. Султон тишини тишига қўйиб сабр қилди. Қўшин тўплади, яроғ хозирлади, бардош ила Аллоҳ иноят этадиган кунларни кутди. Ва, ниҳоят ғайб ишорати ила ношукр рижкорнинг кўзини очиб қўйгани бел боғлади.

Бу сафар ҳам жанг узоқ давом этмади. Санжарнинг темир исканжасидан қутулиш йўлини тополмагач, Отсиз таслимга келди. Уламоларни ўртага қўйиб омонлик тилади, тагин қасамнома ёзиб чиқарди. Қуръон билан, еган нонию ичган тузи билан, марҳум ота-онасининг руҳи билан қасам ичди. Санжарнинг барча хазинасини қайтариб берди.

Санжар яна бўш-баёвлик қилди. Иккинчи бор оқпадарнинг гуноҳини кечирди. Отсиз дарёнинг ўнг соҳилига ўтиб отдан тушди, ер ўпди ва орқасига қарамай жўнади. Қози Хусан Муҳаммад Султонга ўтирилди:

– Олампаҳоқ, қасамхўрнинг қасами мисли ҳубоб демиш, машойихлар. Ул маккор илон. Бошини янчмоқ вожибдур. Бул баттол доғи бир кун ғавғо бошламаса деб кўрқадурман.

Султон рози бўлмади.

– Биз аҳли жамоат олдида оят ўқиб, ани фарзанди савоба, деб қабул айлаган эдик. Нечук ўз фарзандимизни қатл этажакмиз. Ит-ит экан, билсак, итнинг жазоси калтак.

Таассуфки, қозикалон ҳақ бўлиб чиқди. Мана, энди фарзанд деб аталмиш ўша қасамхўр учинчи бора эгасини қопмоқда.

Султон Санжарнинг бир одати бор эди. Қишнинг тўқсони бошланишидан бурун у лашкарига тарқол эълон қилар эди. Қошида хос навкарларию бир-икки туман шаҳар қўриқчилари қоларди. Сарбозлар қиш бўйи аҳли аёли бирла майшат қилар, яроғини тузатар, бўлғуси жангларга хозирлик кўрарди. Бу русумни хўб билган Отсиз қорли-қаровли кунлар бошланмай туриб отини қамчилади. Боз Сайхун бўйидаги эл-улус устига чопқун ясади. У то Султон уй-уйида истироҳатда ётган тарқоқ лашкарини тўплагунча мўмай ўлжа билан қайтмоқни ният қилган эди.

Санжар ўртанди, ёнди. «Алҳазар, – дея ўқинди, – бу дунёнинг иморатини вафо устунлари тутиб турар эрмиш, вале томи хиёнатдан ёпилмиш. Начора, қўйни ҳам ўз оёғидан осарлар».

Бир ҳафтага қолмай ўттиз минг аскар жам бўлди. Сўнгги марта диёнатга хиёнат қилган бебош ила жангга шайланди. Отсиз бепоен Қорақумдан бошпана тополмай,

тагин Ҳазорасп қалъасига келиб жон сақлади. Икки ой-дирки, у қамалда. Гоҳо сара сипоҳлари билан чиқиб олатасир жанг қилади-ю, тагин қалъага бекинади. Сан-жар тўрт томонга пистирма қўйиб, чекинув йўлини тўсиб ташлаган эди. Отсиз буни билади. Аммо мағлубман деб ялов ҳам қўтармайди, шақолга ўхшаб увиллашни ҳам бас қилмайди.

Ниҳоят, Султон Отсизга нома битиб киритди: «Магарчи сен бизга мухолифлик қилгайсан, муҳораба андишаси орадин қўтарилмас. Билъакс мувофиқот айлар бўлсанг, сулҳу амният расмин бажо келтиргаймиз. Вассалом». Ҳукмдорининг мактубига жавоб беришни Отсиз раво кўрмади, аксинча, сарой шоири Рашидиддин Вотвотга ҳажвий байтлар тўқиттириб қалъа деворидан отди. Сан-жарнинг қувваи ҳофизаси кучли эди. Вотвотнинг сўнгги бир байтини хотирлади:

*Гар хасми ту, эй шох, бувад рустами гурд
Як хар зи Ҳазорасп натованад бурд.*

Султон бу ҳажвнинг Вотвотга тегишли эканини биларди. Ичида фикрини: «Ўшал назмгўй қўлимга тушса, етти пора қилгайман!»

...Совуқ забтига олди. Туман тарқаб, дарё бети аниқтаниқ кўзга чалинди. Субҳи содиқ яқин эди. Санжар чигал хаёлларига ечим кутгандек, оқар сувга термилиб қолди. Дарё ўртасида ёнғокдек пуфақлар пайдо бўлди. Бир вақт улоқдай келадиган лаққа балиқ отилиб чиқди, думини бир ўйнатиб тагин сувга шўнғиди. Санжар ёнбошига қаради:

– Камонингизни беринг! – деди қўрчибошига. Такаш Баходир дархол ўқ-ёй билан камонни тутқазди. Санжар камонга ўқ жойлаб, сувга тикилиб турди. Шу пайт ҳалиги лаққа боз учиб чиқди. Санжар ичида «Бисмилло!» деди-ю, балиқнинг бошини кўзлаб ўқ узди. Балиқ бир сакради ва сув юзасида узун тушиб ётиб қолди. Ўқ унинг кўзига теккан эди.

– Тасанно, ҳазратим! – қуллуқ қилди қўрчибоши, – энағарнинг дал кўзидан урибсиз. Беназирсиз, беназир. Анов кўршапалак Отсиз-да, бир отувингизга мухтождир, давлатшоҳ...

– Амири лашкарга айтинг, тарколга хозирлик кўрсин, – деди Султон. Такаш Баходир «Хов нечук, хазратим?» дея бақрайиб қолди. Сўнг чап бикинида осилиб турган қиличини пайпаслаб лашкарбошининг қароргохи томон йўрғалаб кетди. Султон Санжар ўрнидан туриб чодирга қараб юрди. У қамалдан зерикди. Билади, озиқ-овқат билан сув захираси адо бўлгач, Отсиз ноилож майдондан чиқиб таслим байроғини кўтаради. Аммо фурсат фанимат эди. Султон пири комилдан нома олган эди. Шайх ул-машойих Самарқанддин йўлга чиққан, хозир Хоразм йўлида бўлса ажаб эмас. Санжар Аҳмад Яссавий-дек пири муршидни мана бундоқ харбу зарб ичра кутиб олмоқни ўзига номуносиб деб билди. Шу боис у сувга термилиб ўтириб бир ҳийла ўйлаб топди. Гўёки чекинган бўлиб жанг майдонини Отсизга бўшатиб бериш лозим. Рақиб аскарлари қалъадан чиқиб хушёрликни бой бергач, тўсатдан хужум бошлаш керак.

Султон чодирга кириб қурол-яроғини тақди, унгача амири лашкар етиб келди.

– Қўшинни дарёнинг у бетига ўтказинг, – деди Султон ковоғини уйиб, – бир-икки кун кўздан ори турайлик. Сўғин шабихун ясаймиз.

Лашкарбоши ҳукмдорнинг ниятини пайқади, дархол таъзим қилиб изига қайтди.

Бомдод намозига азон айтилиб, салоту саловот адо этилгач, қўшин кўчди. Пешинга бориб қалъа атрофида салжуқийлардан бир жон қолмади. Дарё лабида ўн-ўн бешта от билан бир сурув қўй ўтлаб юрар, уларнинг кетида увада кийимдаги икки йигит калтак ушлаб турарди. Булар Султон Санжарнинг хос навқарлари эди.

Қалъа кунгураларидан манзарани кузатиб турган хоразмийлар ноғора уриб тантана қилдилар. Энди дарвозаларни очиш мумкин, энди Гурганж сари отланса бўлар, деб ўйланди. Отсиз ҳар эҳтимолга қарши ташқарига булғомиш, яъни хуфия даракчиларни чиқарди. Айғоқчилар қалъани гир айланиб таҳқиқ қилдилар, пистирмадан номнишон топмагач, Отсизнинг олдига келиб тиз чўқдилар:

– Қорасини ўчирибди ул ўғизлар, хазратим. Хаз этиб бир дейро бўйина бороли энди.

Дарвозалар очилди. Аскарлар от қўйиб ташқарига чиқа бошладилар. Икки ойдан бери айниган сув ичиб,

емишдан азият чеккан сипоҳилар тоза ҳаводан маст бўлиб ўзлигини унутдилар. Отларнинг эгар-жабдуғи олинган, хар ер-хар ерга чодире қора уйлар тикланган, гулханлар ёқилган, дошқозонлар осилган...

Отсиз иккала қўйчибонни ҳузурига чорлади.

– Санжарийлар не ера кетдилар? Билганларингни айтинглар!

Навкарлар бошлари ерга теккунча таъзим килишди.

– Билганимиз шул, шохим, – гап бошлади биринчи навкарчўпон, – салжуқий пошшони пири галаётир эмиш. Хожа Аҳмад Яссавий дея...

Иккинчи навкар гапни илиб кетди:

– Ўшал пирини пешвоз эткали Бухоро тарафлара йўл олибдир.

Отсиз «Ҳм-м» дея соқолини силади. У Санжар билан Пиру Туркистон орасида илиқ муносабат борлигини билар, аммо Шайхнинг бу тарафга азимат этганидан беҳабар эди.

– Пири қачон келар эмиш, қулоқларинга чолинмади-му?

– Чолинди, шохим. Бухородин дейроғача йўқ деганда уч хафталик йўл. Сўғин Марв орқали Макка сори кетар эмиш...

Отсиз ямланди. Энса қашиди. Сўнг навкарларга жавоб бериб юборди. Иккала навкарнинг тиззаси қалтираб турарди. Жонлари омон қолганига шукрона айтиб бир зумда ғойиб бўлдилар.

Хоразмийлар маишати уч кун давом этди. Биринчи кунлар улар атрофга кўз-қулоқ бўлиб, хавотирланиб туришган эди. Санжарийлардан дом-дарак бўлмагач, аскарлар майлларига бутунлай эрк бердилар. Ён кентлардан меш-меш кимиз, хумларда мусаллас топиб келдилар. Ялпи майхўрлик, беғамлик, роҳат-фароғат, ўйин-кулги бошланиб кетди. Отсизнинг одамлари қуршовдан энди чиққан бандиларни эмас, дунё беҳабар банги девоналарни эслатарди.

Бу орада Султон Санжар лашкарини кун чиқишдан кун ботишга олиб ўтган эди. Тўртинчи кун у хуфтон намозидан кейин уламои киромлардан оқ фотиҳа олиб туйқус ҳужумга ўтди. Қалъа теварагида қиёмат қўнди. Шабистонда Отсизнинг аскарлари қора уйлардан иштон-

чанг чиқиб хар ён чопар, яйлоқ ўтлаб юрган отларини излар, устларига дагишдай бостириб келаётган санжарийлар қиличидан қочгани жой тополмай уввос соларди.

Нихоят, тонг отиб, дўст билан душман бир-бирини танийдиган бўлди. Энди хоразмийлар ҳам анча жанговар киёфага кирган, мардона туриб саваш усулини кўргазарди.

Уруш то шомгача давом этди. Отсизнинг неча минглаб аскарлари нобуд бўлди. Найза еб йиқилган отлар қони билан шаҳидлар қони қўшилиб оқди. Қалъада қий-чув, фарёд кўпди. Атрофга тун пардасини ёйганда бош дарвозадан жулдур кийимли букри киши чиқди. Унинг қўлида оқ ялов, ортида уч-тўрт отлик, ёнида кўк саллалик қариялар бор эди.

Санжар бодом тусли бедовида олисдан муҳорабани кузатиб турарди. Мерганларга «Ўқ отманглар!» дегандек имо қилди.

Элчилар етиб келди. Тери пўстин кийган оқ яловли киши Ҳазораспдаги манзур зоҳид Охупўш ота эди. У тўғри Санжарнинг олдига келиб, яловини аста бедовнинг оёқларига қўйди. Алоиддиннинг суворийлари ҳам отдан тушди ва хоразмийларнинг тим қора, тўртбурчак туғини Санжарнинг олдига ташлади. Охупўш ота Тангри номидан «ул бадқирдору бадфеъл гумроҳнинг» гунохидан ўтишни сўради. Унинг ортида саф тортган уламолар Султон шаънига мадҳу сано ўқиб, лаззати интиқом Санжарни мозийдек шаҳаншоҳи жаҳон рутбасига нолойиқ бир юмуш дея, амният тиладилар.

Султон отининг бошини буриб, қароргоҳи томон юзланди.

Тонг отди. Музаффарият билан қутлагандек чарақлаб офтоб чиқди. Санжар шоҳона либосда чодирини тарк этди. Қўриқчилар қуршовида дарё томон юрди. Сув бўйига бориб тўхтади. Жайхун кўпириб оқар, асов тўлқинлар гўё Султонни алқаб чапак чалаётгандек эди. Санжар атрофига аланглади. Дунё кенгайиб кетгандек эди. Азим чўл хавоси, дарё эпкини, тиниқ самодаги майин офтоб бирдан руҳиятини яшнатиб юборди. Ортига ўгирилди. Ўн икки қанотли нилий ипак чодир узра тўқ ложувард рангли туғи ялтираб турарди. Туғ ўртасида икки бошли бургут гўё Машриқу Мағриб сари бош буриб парвозга шайлан-

гандек, бургут олдида камонга жойланган ўқ рақибни нишонга олгандек.

Санжар ўркач-ўркач тўлқинларга хаёлчан тикилиб тураркан, кўнгли оғриб, бугунги ғолибият, пири комилни ёруф юз ила қарши олажаги учун Аллоҳга шукроналар айтди.

Мунший нома келтирди. Отсиздан экан. Султон «қасамхўрда лафз бўлмас» деб уни ўқишни истамади. Мунший бидиллади.

– Шаханшоҳдин ижозат бўлса, у бебош бош уриб куллуққа келар эмиш.

– Шу ерга келсин!– деб ер тепинди Султон. Мунший талмовсиради.

– Ҳузурингизга келгани... бети йўқ эрмиш. Дарёнинг ул юзида туриб таслим бажо айлар эмиш.

Султон истехзоли илжайди.

– Бети билан кетининг фарқи қолмаганидан сўнг... нечук келгай...

Қўрчибоши гап қўшди:

– Ҳазратим, буюрсалар каззобни тутиб келтиргаймиз.

Санжар иккиланди. У жанг олдида «Отсиз қўлга тушса, калласидан жудо этажакман», – дея қасд қилган эди. Аммо пири муршид ташрифи арафасида қўлини қонга булғаб ўтиришни лозим кўрмади.

– Сўнги бор қонидин кечдик, оқпадарга айтингиз, – деди Султон.

Бир оздан кейин Жайхуннинг ўнг қирғоғида бир тўда отлиқ пайдо бўлди. Улар орасидан оқ тулпор минган Алоиддин чиқиб келди. У дарё лабига келиб отидан тушди. Саждага бош қўйгандек уч қарра ерга юкинди. Сўнг отига иргиб минди-ю, навкарлари билан қум ичига кириб кетди.

«Вассалом! – деди ичида Султон. – Иншооллох, анинг бетини қайтиб кўрмагайман»¹.

Султон чодирига қайтди. Эшик олдида оломон ғужғон ўйнар, лаънатомуз гаплар, қулги, илтижо эшитиларди. Шохни кўриб халойиқ йўл берди. Санжар ичкари кириб тилло тахтига чўқди. Шу заҳоти кичкина кўсанамо кимсани судраб кирдилар.

---

¹ Дарҳақиқат, Султон Санжар билан Алоиддин Отсиз бошқа кўришмадилар. Ўн йил орасида иккала ҳукмдор оламдан ўтди.

– Олампаноҳ, Рашидиддин Вотвот деган шоири замон шул эркан, – деб таъзим қилди бош вазир Мунтабиддин.

Султон шоирга бошдан-оёқ разм солди. Вотвотнинг бўйи икки газча келар, иягида сийрак сокол, бошида кўк салла, кулчадек сарғиш юзида сепкил изи. У муздек сувдан чиққан мушук боласидек дағ-дағ титрарди.

Султон мулойим товушда сўради:

– Мавлоно, қалъа деворидин отилган ашъорни жаноблари битган эрдими?

– Ҳовва, шаҳаншоҳим, – деди аранг бош кўтариб Вотвот.

– Нечук бундай густоҳлик этдингиз? Қазойи қадар, анинг жавобин берурман деб андиша қилмадиларми?

Вотвот Султоннинг юзига тик қаради.

– Биродарингиз Анварийнинг саломига алиқ олмоқни фарз деб билибмиз, шоҳим...

Султон қовоғини уйди.

– Қатлингиздан бурун айтинг-чи, мавлоно, Ҳазораспдан бир эшак ҳам ололмассиз дея башорат қилган эдингиз. Мана шукрким, эшак ўрнига бир қуррага эга бўлдик. Хўш?

– Орий рост, давлатпаноҳ, – деди Рашидиддин ва кўкрагига нуқиди, – бу қурра бир кун эшак бўлғусидир, вале икки дунёда от бўлолмағай.

Вотвотнинг зарофатли гапига Султон қаҳ-қаҳ уриб кулди. Рашидиддин бир тарафдан ўзини эшакка тенглар, иккинчидан гапим, гап, от ололмассиз дея қайсарлик қилаётган эди. Султон лабини тишлаб бир неча сония сукут сақлади, сўнг қўрчибошига ияк қокди.

– Бул аблаҳни етти пора қилинг!

Вотвотнинг жони товонига тушиб кетди. У гуп этиб юз тубан йиқилди. Анчагача бош узмай ётди. Сўнг, инграб гавдасини кўтарди. Унинг тугмачадек кичкина кўзлари тўла ёш эди. Тили калимага келмай ёлворди.

– Шаҳаншоҳим... ўлим олдидан қотилга ҳам сўз берарлар...

– Сўйланг!

– Қатлимга розидирмен, шаҳаншоҳ... қаранг сечадек жуссам бор... ўзимни бежиз Вотвот демайдилар. Мен ғарибни не еримни етти пора этарлар. Буюринг шоҳжаҳоним, мени икки пора этсинлар.

– Жон ширин экан-у, шоир? Қалъадан отилган байтларингизни ўқиб ҳаз этган эдик, ўзлари ҳам аросатга сайр этгандек бўлдилар чоғи?

Вотвот ҳамон янтоқ баргидек титраб турарди. Султон боз ковоғини уйди.

– Бу куррани эшакка миндириб, элдин чиқарингиз. Тўрт томони қибла.

Вотвот ҳўнграб йиғлаб юборди. У бир ўлиб қайта тирилган эди.

Султон чодирда танҳо ўтирибди. У хаёлга толди. Хоразмшоҳ билан бўлган икки ойлик машмашани, От-сизнинг дарёнинг у бетида туриб омонлик тилаганини, ҳозиргина чодирда шоирнинг ҳўнграб йиғлаганини... йиғитлик айёмларини, баски, ўтган умрини бир-бир элақдан ўтказди. Қўнгли сидирилди. Чап кўкраги ачишди. Ўзида беҳудлик сездди. «Қарибмиз... сафо боғлари хазонга юз тутибдир».

АДОЛАТ ҚЎНФИРОҒИ

25- ф а с л

Доно подшо шоирнинг эшигини тақиллатади, нодон шоир шоҳлар эшигини тақиллатади.

Қадим хикмат

Султон ул-орифиннинг Аблақ¹ деб аталмиш чопқир оти бор эди. Ҳазрат уни буткул Бобо Мочиннинг ихтиёрига топширган. Бобоқул тоат-ибодатдан холи кезларда Аблақнинг ёнидан жилмайди: сувогга олиб бориб сугориб келади, ювиб тарайди, емтўрвасини бўш қўймасликка уринади. Аблақ ҳам Бобоқулдек елоёқ, бир лахза тиним билмайди, бир ерда узоқ турса пишқириб, безовта бўлаверади. «Мен ҳам учқур, сен ҳам учқур» деб қўяди баъзан Бобоқул ва Аблақни етаклаб дала-даштни кезиб келади.

Бир куни шайх сайисхонага кирди. Қўрдики, оти ер депсиниб жилов узмоқчи бўлиб турибди. «Бул ҳам зерикибди, Бобоқул, – деди Ҳазрат, – йўл ҳозирлигини қўринг. Аллоҳ насиб этса, жума намозин ўтқариб йўлга чиққаймиз».

¹ Аблақ – оқ ва қора аралаш, ола-була от.

Яссавий тариқатига кўра, олис сафар олдиан бир кур зикр тушмоқ вожиб эди. Шайх устои аввал Арслонбобнинг фарзанди, якин махрами Мансурхўжани чақириб жума кунига зикр буюрди. Мансурхўжа сездики, Бухоро сафари қарибди. У таъзим қилди:

– Пирим, бухорийлар бизнинг жаҳрияда зикр тушмакни ихтиёр этибдилар. Жанобимиздин изн бўлса, аларнида сафимизга олсак...

Ҳазрат тасбеҳ ўгириб такбир айтиб ўтирган эди. Бир муддат хаёлга толди. Зикр хусусида Ғиждувоний тариқатига мансуб дарвишлар ила яссавийлар ўртасида андак ихтилоф бор эди. Ғиждувонийлар зикри хуфя тарафдорлари эди. Улар Аллоҳ номини қалбдан туйиб, сассиз, қалбан зикр этмакни афзал деб билардилар. Яссавий сулукидаги дарвишлар Аллоҳ ёдини зохиран ва ботинан, тилда ҳам, дилда ҳам бирдек шарафламак фарз деб санайдилар.

Шайхнинг кўнглидан ана шу муқояса ўтди-ю, бош кўтариб халифасига қаради:

– Аллоҳ таоло аларнинг кўксига зикри алонийа завқини солғон эркан, изн беринг, жаҳрияга келсинлар.

Мансурхўжа кўлини кўкрагига босганча изига қайтди.

Бир оздан сўнг хонақоҳ ҳовлисида жаранг овоз эшитилди. Сулук сардори толибларни зикрга чорларди:

*Хув ҳалқаси қурилди,
Эй, дарвишлар, келинлар!
Ҳақ супраси ёйилди,
Ондин улуш олинлар!
Қол илмини ўқибон,
Хол илмига этибон,
Йўқлик ичра ботибон
Борлиқлардин олинлар!*

Қавс совуғида тор ҳужраларда бекиниб ётган дарвишлар бирин-кетин чиқиб кела бошладилар. Ярим соат чамаси вақт ўтди. Хонақоҳнинг кенг, чорбурчак ҳовлиси зокирлар ила тўлди. Мансурхўжа қарс уриб, Туркистондан келган дарвишларни ҳалқага тўплагач, оломон иккига айрилди. Ҳазрати Яссавий муридлари сулук расмига кўра доира ясаб, бир-бирларининг елкаларига қўл ташладилар. Мансурхўжа такбир айтди, сўнг Султон

ул-орифиннинг ўтли бир ҳикматини ўқиди. Шу пайт Шайх-ул машойих билан Абдулҳолиқ пайдо бўлди. Икки пир халқа рўпарасидаги лойсупага тўшалган гиламга чўкдилар. Шайх зикрга ижозат бериб, фотиҳа килди. Яссавий сулукидаги зокирлар гоҳ чап, гоҳ ўнг тарафга аста-аста чайқалиб зикр туша бошладилар. Уларни ажаб-товур қизиқиш билан кузатиб турган хожагон тариқати вакиллари – зикри хуфячилар ҳам турган ерларида беихтиёр самоъ оҳангига тебрана кетдилар. Зикр шиддатли тус ола бошлади. Энди бухорийлар туркистонликларга тақлидан елка оша қўл ташлашган, улар ҳам «Ё ҳув! Ё ҳақ!» дея баралла товушда зикрга тушиб кетганларини сезмай қолдилар.

Бу ажиб манзарадан мутаассир бўлиб ўтирган икки вали, икки дўст ўзаро кўз уриштириб олдилар. Шайх ул-машойих зикри жаҳрия ила зикри хуфя орасида ихтилоф кўрса танаси яйрайдиган маломатчиларга хаёлан мурожаат килди: «Ҳақ таоло дийдорига етмоқ йўли бисёр эмиш. Биров шокир бўлиб етгай, биров содиқ бўлиб, тағин биров ошиқ бўлиб. Аларнинг барчаси зокирлардир. Бас, бул мўминлар орасина нифоқ солмоқдин муддао недур? Қиёматлик биродарим, мавлоно Абдулҳолиқ жанобларининг лутфини эсланг: дари шайхиро банду дари ёриро кушой. Бул ҳикматнинг мағзин чақсинлар. Шайхлик маснади ўз ҳолина, дўстлик риштаси ўз ҳолина. Биз ҳам деймизки, ин кор намекунем, вале инкор намекунем».

Шайхнинг қўнглидан кечаётган гапларни валийлик рутбаси – савки табиий ила илғаб ўтирган Абдулҳолиқ кулимсираб бош ирғади ва туркийда тасдиқлади:

– Орий рост айтдилар, Шайхим. Биз ул ишни адо этмаймиз, вале бул ишни-да инкор этмагаймиз. Қалб ягонадир, икки бўлакка бўлинган қалб икки пора гўштдир, валлоҳи аълам биссаваб.

Бу пайт зикр тобора авж пардага чикиб борарди. Зокирлар фарқоб терга ботган, яратганга ҳамду сано айтиб, муножот қилаётган дарвишларнинг жаранг овозидан гўё хонақоҳ хужралари ҳам титрар, ҳув тортиб хаёлан ломаконда кезаётган шокирларнинг қай бири яссавий, қай бири фиждувоний – англаб бўлмасди. Аслида улар бир дарахтнинг турфа шохлари, аҳли сунна вал жамоа эди.

Зикр ниҳоясига етди. Ҳолдан тойган зокирлар тағин хужраларига тарқалдилар.

Эртаси бомдод намозини адо этиб, Шайх карвони Марв сари йўлга тушди. Абдулхолиқ Гиждувоний саман отда, Султон ул-орифин кулранг йўрға отида. Икки пирнинг бедовлари ёнма-ён аста одимлайди. Икки жиловдор Бобо Мочин билан Ориф Ревгарий елка уриштириб, бир-бирига гурунг беради. Ортда минг нафарга яқин талаб аҳли, Бухоро волийсининг махсус қўриқчилари. Абдулхолиқ Гиждувоний Шайхни шаҳардин етти фарсах узатиб қўйишни ният қилган эди. У эгарда қаддини тик тутиб ўтирган дўстига қиё боқади. Шайхнинг дарду ҳолатини билмоқчи бўлади. Ниҳоят, у кўзларини юмди, нури басир ила кўрдик, Шайх Бухоро аҳли бирла, ҳамсабағи Абдулхолиқ Гиждувоний бирла видолашмоқда. Абдулхолиқ дарҳол дўстининг кўнглига кўнгил риштасини боғлади. Икки қалб аро ботиний, дил суҳбати бошланди:

ЯССАВИЙ. Дийдор қиёматга қолди. Биздин ризо бўлинг, дўстим. Биз туфайли ранжу ано тортқон бўлсалар, маъзур тутқайсиз.

АБДУЛХОЛИҚ. Минг қатла розидурмиз, Шайхим. Фурсат бўлдики, бир бурда нонни икки бўлиб едик. Бир сажжода иккимизга кифоя қилди. Бухорои шарифда ишқ дўконин бино этган бўлсак, жаноблари туфайлидир. Сизда ризо бўлинг, Шайхим.

ЯССАВИЙ. Толибларга ишқ дўконин курмокни пири комил Ҳамадоний ҳазратлари иккимизга буюрмиш эди. Аллоҳ устознинг қабрларини муаттар қилгай. Ўшал пири муршид сабаб раҳшаларингиз бунёд бўлди. Бул мақомот сулук аҳлининг икки дунёсин обод этсин. Назар бар қадам, сафар дар ватан. Нури имонга элтувчи йўл шу эрур, дўстим.

АБДУЛХОЛИҚ. Сиз тож ул-орифинсиз, дўстим. Туркий қавм борки, Яссавий ҳикматларини ёд билгусидир. Ул назмул жавоҳирларни «Дафтари соний» дея ҳадиси шарифга қиёс этмак вожибдур. Расулulloҳ саллаллоҳи алайҳи васаллам лутф этдиларки, аш-шайху фи қавмихикан-набий фи уммати. Ўз қавми ичидан етилган шайхлар умматим орасидаги набий кабидир, деб.

Шу пайт гўё ҳуш ғойибдан бир ишора сезгандек

Шайх отининг бошини тортди. Абдулхолик лохут олами-дан носут оламига қайтгандек бўлди. Дўстига ўгирилди:

– Миннатингиз бош устига, мавлоно. Энди ортга қайтсинлар. Бизнинг борар боғимиз олис. Хўшлашайлик.

Икки валий отдан тушдилар. Омон-омон қилиб уч карра кучоклашдилар. Абдулхоликнинг дийдаси мулоим эди, кўзларида ёш йилтиради. Шайх ўз ҳиссиётларини жиловлаб ўрганган эди, сийнаси ачишиб турса-да, чимирилди, юзини терс бурди. Фотиҳа ўқиб отига минди.

Абдулхолик дўстининг ортидан алламаҳалгача тикилиб турди. Дарвишларнинг сўнгги нафари ёнидан этак силтаб ўтиб кетгач, Ориф Ревгарийга қараб деди:

– Шайх Маккаи мукаррамага етиб боролмагай... Кўриб турибмиз. Ишорати ғайб туфайли боз Туркистон элига қайтгай... Йўлингиз ойдин бўлсин, Шайхим...

Абдулхолик Гиждувоний фанофиллоҳ мақомига мушарраф бўлган зоги шарифлардан эди. Унинг башорати рост чиқди.

* * *

Султон Санжар муаззам лашкарини икки бўлакка ажратди. Катта қисмини Марвга жўнатди. Унинг оғзи қуйган эди. Алоиддин Отсиз боз қасамномани бузиб пойтахтга ҳужум қилиб қолмасин, деган хавотирда эди.

Шури шутур чўлини чангитиб кетаётган улкан қўшиннинг тўзони босилгач, қабатига бир неча минг кишилик сара аскарини олиб, пири комил истикболига юрди. Шайх ул-машойихдан дам-бадам мужда келиб турибди. Пир куни кеча азм айлаб Бухородин чиқибдилар. Аллоҳ йўлларини берса, бир ҳафта ичида Чоржўйга етиб келишлари керак. Султон пирни дарё бўйида, Ёргоҳ кечувида кутиб олишни ният қилган эди. Кечувгача ҳали узок, камида қирқ-қирқ беш фарсах бор. Демак, отини камчилаш керак.

Санжар оқ бедовда, мўйналик тўнига ўралганча отини йўрттириб боряпти. Қавснинг охири, ҳадемай айқириб чилла киради. Кун совуқ, дарё тарафдан аёзли шамол эсади. Жайхун бетини докадек оппоқ харир муз қоплаган. Такаш Баҳодир дарёга боқиб нимадир дейди. Аммо Санжарнинг қулоғига гап кирмайди. Унинг хаёли

пири муршида. Тезроқ кечувга етиб борса-ю, авлиёлар сарвари билан дийдорлашса.

«Авлиёлар сарвари...» шу бир оғиз калима гўё болу пар бўлиб Санжарнинг хаёлини олис Яссига олиб учди. Кўз олдида пири Туркистоний гавдаланди. Ўрта бўйлик, пишиқ жуссалик, адл қомат, тим қора қўйқўзларида адосиз бир мунг зухур этиб турадиган алломаи даврон... Бу воқеага қарийб ўн йил бўлди. Ўшанда Султон ул-орифин Бухородин ҳижрат қилиб Ясида муқим бўлган эдилар. Санжар уч кун пири комил даргоҳини тавоф қилди. Уч кун валий суҳбатидан баҳра олди. Ва жисми жонида ажиб бир эврилиш сезгандек бўлди. Санжарнинг ҳам басорат, ҳам басират кўзи равшан тортгандек эди. Тийнати тиниқлашгандек, бу дунёи бебаконинг жилваю оҳангжамаларида маъно йўқдек, барчаси омонат нафасдек ўткинчи туюлди. Санжар хонақоҳ аҳлига қалин-қалин эҳсонлар қилди, раиятга минглаб туёқ мол тарқатди. Мадрасаю масжидга вақф ажратди. Соброндан Болосоғун, Тарозгача бўлган ерларни ўз хифзу химоясига олишга онг ичди.

Санжар Яссидан Шайх ул-машойихнинг пирлик иршодини бўйнига тумор қилиб қароргоҳи Марвишоҳижаҳонга қайтди. Ўн йилдирки, имкон қадар пирини зиёрат қилади, оёғи етмаган кезларда нома битади, мушкул ҳолатга тушганида маслаҳат сўрайди, салжуқийлар давлатига до-руломонлик, умарога садоқат, уламога диёнат, раиятга фароғат тилаб дуо қилишларини истади.

Илло... Мана бир неча йилдирки, Санжарнинг кўнглида зилдай тош чўкиб ётибди. Неча йилдирки, пирининг қўлини ололмади. Ул зотнинг даргоҳларига боргани бети бўлмади. Ўшал Қатавон чўлида лаънати қорахитой Гўрхондан мағлуб бўлгандин сўнг... Ана энди пирнинг ўзлари ташриф буюрибдилар. «Тазарру, илтижо, рўшнолик онлари яқинлашиб келгай, иншооллоҳ!» Султон Санжар «иншооллоҳ»ни овоз чиқариб айтди ва тезроқ пир дийдорига етиб, жонини безовта қилиб ётган тошдан халос бўлмоқчидек, отини қичади.

Санжар шитоб билан юриб, камида тўрт юз тош келадиган йўлни уч кунда босиб ўтди ва Чоржўй соҳилидаги Ёргоҳ кечувига келиб отдан тушди. Шайх карвонидан дарак йўқ эди. «Хайрият, улгурибмиз», деди Санжар

ва дарёдан қочикроқ ерда азиз меҳмон учун қўналға хозирлашга фармон берди. Юзлаб сипоҳилар, авлиёи кабирни интиқ бўлиб кутаётган ерли халқ жидду жаҳд ила ишга киришиб кетдилар. Икки Султонга атаб ёнма-ён ўтовлар тикилди. Қўша-қўша кигизлар билан ўралган саккиз қанотли қора уйлар сиртини ложувард ипак матога буркадилар. Бир ўтов тепасида Яссавия тариқатининг ялови, иккинчисида салжуқийларнинг мовий туғи хилпираб турарди.

Дошқозонлар осилган, қўйлар сўйилган, қўзаларда турли-туман шарбатлар келтирилган, тармевалар, Хоразмнинг машҳур қовунлари меҳмонларга мунтазир эди.

Ниҳоят, икки кундан кейин кечув тарафдан суюнчи сўраб келдилар:

– Офокда Шайх карвони кўринди!

Санжар отланиб кечув сари юрди. Дарё бўйига бориб отдан тушди. Жайхуннинг у бетига, енгил ғубор кўтариб келаётган уловли, пиёда карвонга тикилиб, хаёлчан туриб қолди. Юраги гупиллаб урар, гуё падарининг олдида гуноҳ қилиб, энди тавбага келган осий фарзанддек сезарди ўзини. Бирдан қўнглига ёруғ нур инди: «Гумроҳлик фарзандга хос, афв этмак валинеъматга».

Султон ул-орифин, Сулаймон, Мансурхўжа, Бобо Мочин, Қутбиддин ва тагин бир неча уламо махсус кемада дарёдан ўтиб, омон-эсон сохилга тушдилар. Санжар илдам юриб, пирга юзма-юз бўлди. Тиз чўкди. Шайхнинг этакларини кўзига суртди. Сўнгра ирғиб турди, валий билан уч карра қучоқлашиб кўришди. Бир неча сония пир қўксидан бош узолмай беҳуд бўлиб турди. Ниҳоят, улкан панжалари билан Шайхнинг кичкина, чайир қўлларини силаркан, дарди дунёси аригандек бўлиб кулимсиради:

– Аллоҳимдин ўргилай, ушмундоқ яхши кунлар ҳам бор экан. Сизни жону жаҳонимиз бирла соғиндик, қиблагоҳим...

Пирнинг чехрасига нимтабассум қалқди:

– Биз ҳам жанобларининг суҳбатини соғиниб эрдик. Сайхун суви минг дардга даво эмиш.

Шайх ўзига хос лутф ила «Биз томонларда кўринмай қолдингиз», дея панд бераётган эди. Султон Санжар хи-жолатдан терлаб кетай деди.

– Қўнгил қуши пир даргоҳина учмоқни ихтиёр этадир, – деди қизариб, – вале пушаймонлик андешаси оёқдин тортадир. Ҳазратимнинг олдида юзи қаро бўлдиқ.

Шайх Санжарнинг қўлларини бўшатиб олға юрди.

– Ан-надаму тавбатун¹, дебдилар Расулulloҳ. Аёзладик, йўл бошланг, исинайлук, шаҳаншоҳ жаноблари.

Шайх ул-машойихнинг таскинли сўзи Санжарнинг кўкрагидан босиб турган қора тошни эритиб юборгандек бўлди. У пири комил билан ёнма-ён хос ўтов сари юрди. Қора уй олдида Сулаймон бирдан юкинди. «Шукриллоҳ, тувғон элима ўзинг етказдинг!» дея қўлларини тап-тап ерга уриб бетига суртди. У билан изма-из келаётган Қутбиддин Сулаймон оға йиқилди, деб ўйлаб, қўлтигидан олмоқчи бўлди. Шу пайт пири муршиднинг босиқ, лекин ўқтам говуши эшитилди:

– Тегманг, Қутбиддин, юрт исига тўйсин.

Қутбиддин қотиб қолди. Ҳазрат ўзидан икки қадам ортда келаётган Сулаймоннинг тиз чўкканин кўрибди! Қутбиддин устоди аввалнинг соҳиби назар эканлигига яна бир бор имон келтирди.

Шайхнинг феъл-атворини Санжар хўб билади. Ҳазрат ортиқча хайлу хашамни хуш кўрмасди. Шунинг учун у ўтовни одмигина қилиб безатди: Тўрда ёғоч сандик. Илгақда жун чакмон, тулки терисидан тикилган пўстин. Катта лавҳда Қуръони карим. Ўртага сандалдек чорпахил азамат манқаллар териб қўйилган. Манқалларда қип-қизил бўлиб саксовул чўғи порлайди. Уй ичи иссиқ, саранжом, файзли эди. Шайх тўрға ўтди. Ортидан Султон Санжар, Самарқанд қозиси Абдулраззоқ, Сулаймон, Мансурхўжа, Бобо Мочин, Қутбиддин тағин Шайхнинг ҳамсафарлари ва ниҳоят, марвлик умароу уламо кирди. Ҳазрат қўлини дуога очди:

– Алҳамдулиллаҳи роббил оламин! Омин! Илоҳа, савоб истаб хонаи муборақ сари йўл олғонларнинг мушкулини осон қилгайсан. Илоҳа, мулк эгаси ўз тахтида бардавом этсун, раиятнинг ризки зеру забар бўлмасин! Илоҳа, бандаларингга фойдали илм ва ўткир фаросат ато қилгил. Аллоҳумма саййирна аҳлул имтиёзи², Аллоҳу акбар!

¹ *Ан-надаму тавбатун* – пушаймонлик тавба оқибатидур. Ҳадис.

² Ё Аллоҳ, ўзинг бизни имтиёзли кишилардан қилгайсан.

Султон Санжар қўлини кўксига босиб бош эгди:
– Хуш кўрдик, пирим, кадамингиз кулбамизни нурга тўлдирди.

Зиёфат намози асргача давом этди. Сўнг жамоат ибодатга турди. Санжарнинг етмиш газлик ипак чодирни бор эди. Ундан ёгин-сочинда ёхуд совуқ кунларда масжид ўрнида фойдаланиларди. Меҳмонлар ўша чодир сари юзландилар. Султон ул-орифинга иқтидо килиб салотни адо этдилар.

Закий ўқувчимизга аёнки, Шайх ул-машойихнинг неча йиллар руҳиятига эш бир одатлари бор. Ул зот ҳар салотдан сўнг бир-икки соат танҳо қолиб мууроқабага бериладилар. Ўз таъбирлари ила айтганда, Арш Курсисини, Лавху Қаламни сайр этадилар. Вужуд шаҳрини кезиб, ичу ташини сарҳисоб этардилар. Пирнинг бул сифатини яхши билган Султон намоздан сўнг таъзимга келди.

– Қиблагох, энди истироҳат этсинлар. Олис йўлда азият чекибдирсиз.

Шайх маъқуллаб бош ирғади. Санжар пири комилни хос ўтовига кузатиб қўйиб, қароргоҳи томон кетди.

Азиз ўқувчи, ниҳоят, салжуқийлар деб аталмиш муаззам ва бепоён бир салтанатнинг якка ҳукмдори Султон Санжар ибн Маликшоҳнинг номаи аъмоли хусусида икки калима сўз айтмоқ ўрни келди чоғи.

Мана ўтгиз йилдирки, Санжар ота мерос мулк султони. У падари бузруквори Маликшоҳ Алп Арслон ҳаётлигида шахзодаларга муносиб илму ҳикматни эгаллай бошлаган эди. Санжар қорийи мураттаб эди. Қуръони каримни етти ёшдан биларди. Аслан аҳли шамшир бўлса-да, қалбан аҳли диллардан эди. Тез-тез такагоҳларни зиёрат қилар, зикрни севар, давлат ишларидан, ҳарбу зарбдан фориг бўлганида дарвишлар ҳалқасида хордик чиқаришни ёқтирарди.

Таъби назми бор эди. Бадиҳа айтарди. Назмда Собир Термизий, Анварий сингари камол касб этмаган бўлса-да, байтлари гоҳо нишонга тегарди. Сухбатдошлари уламо, фузало, фикҳ аҳли, муҳаддислардан эди. Муҳорабаларда, жангу жадалларда бир неча туяга ортилган кўчма кутубхонасини ҳам олиб юрарди. Қол илми, ҳол илмини ҳўб биларди. Пири Туркистоний Хожа Аҳмад Яссавий ҳикматларини ёдаки қироат қилганида гулдуракдек кучли, ширадор товушига сомеълар бош эгиб қулоқ соларди.

Ана шу Санжари мозий ибн Маликшоҳ хозир турк элининг Шайх-ул машойихи, султонлар султони суҳбатига мунтазир бўлиб, Жайхун бўйида хаёлчан ўтирибди.

Бир замон пири комилнинг сасини эшитгандек ортига ўгирилди. Кимса йўқ эди. Билдики, пир уни кутмоқда. «Бисмилло» деб ўрнидан турди. Шайх ўтовига қараб юрди. Султон ул-орифин шохни бўсағада кўриб, муртидан кулди.

– Давлатпаноҳ, мунда келинг, деб чорлаймиз, кайрилиб қарамайсиз.

Хос хона ила дарё ораси олис эди. Санжар билдики, пири уни савқи табиий ила ҳузурига чорлаган. Ҳукмдор бахмал кўрпачага, Шайхнинг рўпарасига бориб ўтирди. Бир замонгача иккала султондан садо чикмади. Шайх «Майли, шох дардини айтсин» деб кутарди. Санжар эса табибга шарҳи ҳолини баён этмакчи бўлиб келган беморга ўхшар, лекин гапни нимадан бошлашни билмас эди. Ниҳоят, у кўнглини ёрди:

– Ҳазратим, ичим аччиқ майга тўлган хумдай қайнаб тошадир. Дунё зериктирди. Хар замон қора қуюндек хаёллар босиб келади. Иброҳим Адхамдек барчасидан воз кечиб бош олиб чўлу биёбонга кет ва ё дарвишлар ҳалқасига қўшил, дейдур.

– Бул тахаййул, – деди Шайх ул-машойих, – Иброҳим Адхам мақоми бўлак, сизники бўлак. Ҳалқа йўли ғоят олис йўл. Бунинг учун нафси амморани забт этиб, нафси сафияга етмоқ лозимдир.

– Магар Аллоҳдан амр бўлса.

– Аллоҳ субҳаноҳу ва таоло шоҳу султонлар менинг ердаги соямдир дея марҳамат этади. Ҳақ Мустафо ал-адлу иззу дину ва қувватус султони ва фихи салодулхосати вал омати, деб башорат килдилар. Адолат дин иззати, султон қуввати, райят тотувлиги ва кулли яхши амалларга тарозу эрмиш. Бул ҳадиси шариф адолат қўнғироғини ёдингизга солмайдиму? Ривоятни эсланг, давлатпаноҳ.

Султон Санжар пешанасини ишқаб анча ўйга толди, аммо адолат қўнғироғи ҳақидаги ривоят эсига келмади, ё эшитмаган ёки хотирадан фаромуш бўлган.

– Узр, пирим...

Шайх ул-машойихнинг чўл шамолидан қорайган чехрасида ним табассум жилва қилди.

– Ёшлиқда ўқидинг – мрамарга ёзилди, қарилқда ўқидинг – қумга ёзилди. Ҳай, бул қўхна ривоятга бир боқинг, Султон. Ер юзида сизга ўхшаган, эҳтимол сизга ўхшамаган бир подшоҳи аъзам бор эди. Ул подшо эл сўзини соғинарди, раият дардига қулоқ осмоқни орзу қиларди. Вале, саройга бир мусулмон арзи дод бирла келмас, гўёки бул мамлакатнинг подшоҳи оламдан ўтгандек эди. Шаҳаншоҳ бу холдин озурда бўлди, хос мулозимни чорлаб сўрдики, нечук саройга бир кас шиква-шикоят бирла қадам босмас? Ҳокиму беклардан, қозию қуззотдан барча розими? Мулозими жавоб қилдики, халқнинг дарди мўлдир, сиз хазратга айтадурғон сўзи сой тошидан бисёрдир. Валекин вузаро бирла умаро уларни саройингизга ёвуқ йўлатмас. Арз бирла келган кишини ёлғон ваъдага тўйдириб, изига қайтарурлар. Подшоҳ амр қилдики, саломхонага қўнғироқ осилсин, ипи дарвозага бойлансин, арқон онқадар паст бўлсинки, норасида боланинг қўли ҳам етсин. Кимники шохга айтар сўзи бўлса, ўша ипни тортсин. Хоҳ бомдод, хоҳ аср, хоҳ шом вақти демай, қўнғироқни чалсинлар.

Алқисса, бир куни хуфтон чоғи қўнғироқ бетиним сас бериб жаранг урди. Чиқиб кўрдилар, бир қирчанғи эшак тумшугини арқонга уриб суйкалармиш. Шохга арз қилдилар. Шохдан ҳукм бўлдики, эшак эгасини топиб келтиринглар. Тонг билан дайди эшакнинг эгасини келтирдилар. Савол-жавобдан сўнг маълум бўлдики, бул кимсанинг эшакни сотиб олғонига йигирма йил бўлибди. Эшак қариб арава тортишдан қолгач, кўчага ҳайдабди. Шох буюрдики, то ажали етиб ўлгунча ем-хашагини бериб эшакни боқасиз, бильякс молингиз талонда, ўзингиз эл аро сазойи бўлурсиз.

– Ажаб ҳикмат экан, – деди Санжар музтар бўлиб. – Эшак қўнғироқ чалганда ҳам қулоқ тутгил! Биз илкимиздин нон еган итларга-да, адолат қилдик, вале вафо кўрмадик.

– Хабаримиз бор.

– Ўшал бетавфиқ Отсизнинг амалин кўринг. Сиз каби соҳиби нафаснинг амри маъруфи ила исломга тобе бир улусни кофир деб чопқун ясади. Нияти дини мустафога тарғиб эмас, нафси ҳайвонийни ризо қилиш эди. Уч дафъа оят ўқиб, қасам ичди. Бундин буён Сайхун бўйига оёк

боссам шол бўлай, кўр бўлай деб ёлворди. Шайтон айтади, Отсизнинг бўйнига тош боғлаб дарёга ташла дейди. Азбаройи савоба фарзанд деган эдик, гунохидин ўтдик.

Пир бош ирғади.

– Лаззати афв интиқомда йўқ. Андиша раҳмондин, шошқалоқлик шайтондин. Хоразмшоҳнинг жонига қасд қилганингизда сиз ҳам нафсингизнинг қулига айланган бўлурдингиз.

– Бировнинг мулкига кўз олайтирғон нобакор ҳам нафс қурбони эмасму, ҳазрат?

– Қурбони. Шаддод ер юзида жаннат яратаман деб куйфрга берилди. Фиръавн худолик даъво қилиб ўзидан кетди. Қорун дунё билан дунёни сотиб олмоқчи бўлди. Оқибат не бўлди? Қунпаякун! Бу бевафо дунёдаги фожиаларнинг барчаси нафси аммора туфайлидир. Кибру ҳаво, манманлик, ғараз, бойликка ҳирс, зино, мартаба завқи, зулм, таъма, ношукурлик... Насли башар бу қабоҳатлардин халос бўлмас экан, одамлар ўртасида на имон, на шафқат, на адлу инсоф қарор топгай. Ҳақ тало сизу бизни туфроқдин бунёд этибдики, мудом ерга боқиб юр, аслингни унутма, султон бўлсанг ҳам, ултон бўлсанг ҳам, бу дунёда меҳмонсан, деб буюрмиш.

Санжар дастурхон попугини эзғилаб мушоҳадага берилди. Назарида пири комил унинг баъзи гуноҳларини юзига солаётгандек эди. Қўкси сидирилди. Аммо ўзини оқлашдан тийилди. Санжар Шайх олдига минг истиҳола билан кирган, аччиқ-тиззиқ гап эшитишга ҳам шай эди. Шукриллох, пир аяди, шафқат қилди.

Султон ул-орифин ёнидаги хатчупдан бир қоғоз чиқариб Санжарга узатди.

– Хабарлари бор, Бухорода амри маъруф вақти биз халифа шаънига қаттиқ-куруқ гап айтдик. Бир бенаво элнинг терлаб-пишиб топган нонини кўндаланг тишлаб еб ётиш амир алмуслимин мартабасига зийнат эрмас. Бу хаёл йўл бўйи ором бермади. Кўнглимизда мухтасар бир ҳикмат туғилди. Ани сизга бағишладик. Биздан васият ўрнида ёднома бўлсин.

Санжар пири комилнинг шеърини кўзига суртиб олди. Ва қироат қилишга изн сўради.

– Майли ўқинг, Султон. Ўзгалар лафзидин биз ҳам эшитайлик, не битибмиз.

Санжар оҳиста, ёниқ бир дард ила шеърни ўқиди:

*Шаксиз билинг, бу дунё барча халқдин ўтаро,
Инонмагил молинга, бир кун қўлдин кетаро.
Ота-она, қариндош, қаён кетди фикр қил,
Тўрт оёқлик чўбин от бир кун сенга етаро.
Дунё учун гам ема, Ҳақдин ўзгани дема,
Киши молини ема, сирот узра тутаро.
Аҳли аёл, қариндош, ҳеч ким бўлмайди йўлдош,
Мардона бўл, ғариб бош, умринг елдек ўтаро.
Қул Хожа Аҳмад тоат қил, умринг билмам неча йил,
Аслинг билсанг, оби гил, яна гилга кетаро.*

Санжар бағоят мутаассир бўлди, ҳикматнинг сўнги сатрини хиҷжалаб ёддан ўқиди.

– Аслинг билсанг, оби гил, яна гилга кетаро... Ҳазратим, бу жавоҳир ул ҳикмат бўлибдир. Биз уни бўйнимизга тумор янглиғ осиб юргаймиз. Дуо қилинг, пирим.

Шайх ул-машойих дуога қўл очди.

МАНСУР ҲАЛЛОЖНИНГ ХОКИ

26- ф а с л

Билмадилар муллалар «Аналҳақ»нинг маъносин. Қол илмига ҳол илмин ҳақ кўрмади муносиб. Ривоятлар битилди, ҳолин анинг билмади, Мансурдек авлиёни қўйдилар дорга осиб.

Аҳмад Яссавий

Чирсиллаб чилла кирганида Шайх карвони омон-эсон Марвга келиб қўнди. Марв... Ровийлар бу шаҳарни Искандар Зулқарнайн барпо этган дейдилар. Ажабмас. Ҳар қалай, у қадим ва муборак қасабалардан эди. Агар Самарқанд мадинат-ат тужжор, Бухоро мадинат-ул ислом бўлса, Марвни мадинат-ул фузало дерлар. Марвнинг ҳикмат тўла кутубхоналарига Шому Ироқ уламолари ҳам интизор эди. Фақиҳлари, донишлари, мужтаҳиду мударрисларининг шухрати Бағдод халифасининг саройигача етиб борган эди. Шунинг учун аҳли ислом Марв номини тоқ айтмас, Марви шоҳи жаҳон дея шарафлаб тилга оларди.

Зардуштийлар ҳикмати борки, нон мўл-қўл бўлган мамлакатда панд-насихат ҳам кулокка яхшироқ ўрнашар эмиш. Марв маъмур, обод вилоят эди. Мурғоб дарёсидан

қазиб келтирилган ариқларда ёз бўйи шарқираб сув оқар, ўтлоғи қалин, чорваси семиз, дехқони Марви жаҳон бозорини яшнатиб турарди. Салжуқийлар салтанати даврида Марвнинг бир ҳуснига ўн ҳусн қўшилди. Султон Санжар учун Марв кўз қувончи, ғурури, ғўёки падари бузруквори, волидаи меҳрибони, ҳадиси шарифда марҳамат қилинганидек, охиратнинг экинзори эди.

Султон Санжар пири комилга атаб саройда хос хоналар ажратган эди. Шайх «Рухни танадин айириб бўлмас, тана қайда бўлса, рух шунда бўлмоғи маъқул» дея рўйхушлик бермади. Зиёратчилар билан бирга шаҳристондаги муаззам хонақоҳга келиб тушди. Бу такаюғ тарҳини Султон Санжарнинг ўзи чизиб берган, шу боис санжарий деб аталарди. Хонақоҳ ҳовлиси улуг эди, ҳар тарафи юз қадамча келар, гир айлана бежирим ҳужралар солинган эди. Ҳовлида тут, ўрик, хурмо барқ уриб ўсади. Хонақоҳнинг тўрт буржида тўртта улкан ҳовуз. Намозхонлар учун сербар, узунчоқ айвонлар, бирийўла юз киши намоз адо этадиган масжид, новвойхона, ошхона, таҳоратхона... Дошқозонларда кишин-ёзин Султон амри билан эҳсоний таом қайнаб туради.

Шури шугур чўлида бир ҳафта йўл босиб аёзлаган дарвишлар иссиқ ҳужралардан бош чиқармай узлатга чекиндилар. Шайх ул-машойих эса икки кундан сўнг фарзи айн деб устоди соний Юсуф Ҳамадоний зиёратига отланди. Қабатига Сулаймонни, Мансурхўжа билан Қутбиддинни олди. Устод қабри шаҳар сиртида, Шайхали деб аталмиш кўҳна мазористонда экан. Мужовир йўл бошлади. Қари гужум тагига бориб тўхтадилар.

– Мавлоно Ҳамадоний ҳазратлари, – деди мужовир ва кўзи билан устини қовжирок ғиёҳ босган дўнгликка ишора қилди. Устод «Тобутимнинг тепасида Аҳмад «Ан-назот»ни ўқисин», дея васият қилган эдилар. Тақдир экан, пири муршидни тупрокқа топшириш Аҳмадга насиб этмади. Устод Бухородин Марвга хижрат қилаётиб йўлда Аллоҳ раҳматига бордилар.

Пирнинг васиятини адо этиш фурсати етган эди. «Ан-назот» сурасини хатм қилиб фотиҳага қўл очди:

– Илоҳа, омин! Алайҳираҳма ва раҳмон, ҳақ субҳонака ва таоло ундан рози бўлсин ва раҳматига олсин, валлоҳи аълам биссаваб!

Ҳаким Сулаймон Ҳазратга иқтидо этди:

– Аттароллоҳу марқаду! Пока парвардигор, ўзинг Шайх ур-раиснинг ётган ерини нурга тўлдириб, анинг руҳини муаттар қилғойсен, Аллоҳу акбар!

Зиёратчилар чошгоҳга яқин Марвнинг саришта, сокин кўчаларидан хонақоҳга қайтиб келмоқдалар. Кўнгилларига гўё нури раҳмат ёғилгандек. Зеро, Расулulloҳ марҳамат қилганларки, амалларнинг энг яхшиси – марҳумларни зиёрат этмоқдир.

Султон ул-орифин қалъа дарвозасидан ўтиб, қўналға томон бурилди. Юз қадамча нарида кўкқайиб эски масжид турарди. Тор айвонда офтобшувоклаб тўрт-беш киши ўтирибди. Шайх уларга бир қур разм солди-ю, ерга қараб деди:

– Сулаймонкул, айвон олдига борганингизда эчкисоқолли, бир кўзи филай кимсага назар солинг. Сўнг бизга асқотади.

– Хўп бўлади, пирим, – бош ирғади Сулаймон. Айвонга рўбарў келдилар. Шайх ҳамиша ерга бокиб юрар, саломга ҳам кишининг юзига қарамай алик олиш одати бор эди. Айвондаги кишилар уч қарияни кўриб саломга турдилар. Сулаймон бир нафас тўхтаб, Шайх айтган кимсанинг башарасига тикилди. Навзамбилло! Бул кас ростдан ҳам эчкисоқол, ростдан-да, филай эди!

Сулаймон илдам одим ташлаб ҳамроҳларига етиб олди.

– Турқи таровати кўзингизга ташландиму? – нимтабас-сум қилиб сўради Шайх.

– Минг одамнинг ичидан топ, десангиз адашмай топиб беражакман, пирим.

– Дуруст, – деб қўйди Шайх.

Мехмонлар ўтиб кетгач, гурунг давом этди. Эчкисоқол уламо мударрис Абдукарим сўфи эди. Ҳали пайғамбар ёшига етмаган бўлса-да, ўзини Ҳаққа етишган деб санар, шул боис ўзидаги фазилатни орттириш ўрнига бировлардан нуксон ахтаришни афзал кўрарди. Унинг ёнида ҳамтовоғи, масжид имоми Ҳожи Ёртош, яна икки-учта ибтидоий мактаб домлалари.

– Туркистонликлар, – деди Сўфи Абдукарим, зиёратчиларнинг ортидан тикилиб, – пирлари Хожа Аҳмад Яссавийга тавофга бормоқдалар.

– Сиз қайдин биласиз, мавлоно, эҳтимол булар самарқандликдур? – эътироз билдирди Ҳожи Ёртош.

Сўфи имомни масхара қилди:

– Ҳожи бўлиб салланинг печини фарқлай билмассиз, тақсирим! Туркистонлик саҳройиларгина салла печини пишакнинг қўйруғидек осилтириб юрадир.

Бир мулла гап қотди:

– Қартлари қўшбелбоғ боғлаб олмиш. Ажаб, яқдона белбоғ озлик қилурму?

Сўфи мириқиб кулди:

– Аларнинг лақаби-да, шул қўшбелбоғ! Бириси сажжода, бириси дастурхон ўрнида.

– Бул одатлари хўб эркан. Жойнамозга нон ушатиб емак ножоиздир аслида, – чўчиброқ лўкма ташлади имом. У чаламулла эди, масжидда амри маъруф қилишдан олдин Сўфи Абдукаримдан маслаҳат олиб турар, Қуръон тафсирини ҳам ундан таълим олган эди.

Сўфи имомни талаба ўрнида кўриб жеркиб берди:

– Мунча дониш бўлиб кетдилар, тақсирим? Мужтаҳидлик даъво қилмасинлар...

Имом таслим бўлди:

– Тавба қилдик, ҳожи ота...

Сўфи кайвонилик қилиб керилди:

– Ўшал туркистонлик авлиёсига бир жуфт масъала хозирлаб ўтирибдирман. Жумъа куни жидду жаҳд бўлар эмиш. Жамоат олдида бир ўйлантириб мулзам қилсамму?

Ёш мулла деди:

– Ўйнашмагил арбоб билан, дебди машойихлар. Патингиз юлинмасин-да, тақсирим.

– Ҳа, Туркистон пирининг тиллари аччиқроқ эмиш. Аҳли уламо олдида кимсан – Сўфи Абдукарим ҳожи, мударрис, шоир Марвазий деган ивонларингиз бор...

Сўфи гўё мунозарада голиб чиқишига гумони йўқдек соқолини тутамлаб кулди:

– Мушкулимизни кушод этсалар биз рози, вале жувоб беролмай ожизлик қилсалар, айби авлиёнинг ўзига бўлғай, иншооллоҳ.

Сўфи соғ қўзини қисиб офтобга қараб қўйди-да, этагини йиғиштирди:

– Биз энди бороли. Толиби илмлар маъвизамизга қўз тикиб ўтирибди.

Мударриснинг қораси ўчмасдан ўтирганлар ғийбат қила кетди:

– Тавбасига таянмади бу ғилай. Анов бир йили хирийлик мужтаҳиддан калтак еб эди. Мулла бўлмабдида!

– Пати юлинган қари хўроздай бўлиб чиқсами жомедан...

– Орий рост, авлиё билан олишиб обрў топасанми, нодон?!

Жума куни Марвнинг Жоме масжидига одам сифмай кетди. Пешин намозидан кейин гурас-гурас халойиқ тўплана бошлади. Ҳар кўнгилда бир хаёл: биров пири туркистонийнинг нечук зот эканлигини кўрмоқчи, биров унинг лутфу каломига мунтазир, толиби илм ваъз тинглаш умидида, аҳли уламо мушкул бир масала хусусида буюк мужтаҳиднинг фикрини билмоқчи. Фақиҳлар, муфтийлар, одатда бирон мунозарали масала устида баҳслашса, аввало, Қуръони каримга мурожаат қиладилар. Агар Қуръон тафсири орқали ечим топилмаса, жавобни ҳадисдан излайдилар. Ҳадис ҳам тўла қаноатлангирмаса, қиёс билан ижмога бўйсунмоқдан ўзга чора қолмайди. Қиёс – шариат илмини сув қилиб ичган дониш мужтаҳидларнинг муқояса орқали мантиқий хулоса чиқариши, ижмо эса – бир нечта мужтаҳиднинг яқдил ҳукми, иродаси эди.

Султон ул-орифин минбар ёнидаги баланд супада чордана қуриб ўтирибди. Ёнида Самарқанд шайх ур-раиси, Мансурхўжа, Марв қозикалони, Сулаймон, Жоме масжиди имом хатиби. Қози калон Қуръон тиловат қилди. Яқдил фотиҳадан сўнг икки оғиз ваъз айтди:

– Туркистон элининг қиблаи дуоси, Яссавия тариқатининг сарҳалқаси, давлатпадохимиз Султон аъзам Санжар жанобларининг пири муршиди Хожа Аҳмад Яссавий Шайх ул-машойих зоти шарифларининг Марви жаҳонга ташрифларидин бошимиз осмон қадар юксалди. Биз сизни мужтаҳиди замон деб билурмиз. Улуғ дарёлардин ариқлар сув ичар. Жанобларининг ирфон хазинасидан бу ерда жам бўлмиш аҳли уламо, толиби илм баҳра олсак, деган умиддамиз. Аллоҳумма аббидил ислома ва раввижил аҳкома, эй худованди карим, исломни абадий қилгил, анинг ҳукмига равнақ бергил, Аллоҳу акбар!

Султон ул-орифин «Кимда гап бор?» дегандек даврага назар солди. «Бисмилло!» деб суратидин аҳли дилларни эслатувчи кексароқ киши ўрнидан турди.

– Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳу ва барокатуҳ! Шайх жаноблари, магарчи саволимиз ножоиз бўлса, афв этгайлар. Гап ўшал тажарруд борасинда. Баъзи бир зоти шарифлар ёзмишки, дарвишлик хирқасини кийиб, тариқат сулукига кирган сўфи тажарруд қилмоғи шартдир, деб-дирлар. Зеро, Аллоҳ васлидин умидвор дарвишнинг амали зикр, тоат-ибодат, сийратини нуқсу қусурдин тозалаш бўлмоғи лозим. Аҳли аёл, рўзғор ғами, бу ўткинчи дунё ташвишлари солиқнинг имонига заҳмат етказмасму? Фано йўлидаги саъй-ҳаракатларига монелик қилмасму? Ахир бир юракка икки ишқни сифдириб бўлмас. Агар сўфий чин сўфий бўлса, бу дунёнинг роҳатларидин воз кечиб, ёлғиз ишқи илоҳий бирла яшасин. Билъакс ўзини муридман демасин. Бул ақида хусусида жанобларининг муборақ сўзларини эшитмакка муштоқмиз.

Шайх ул-машойих сездики, бу даъвогар Абдулҳолиқ Гиждувоний тариқатига мойил экан. Баайни зикр одоби сингари тажарруд ва такфин¹ масаласида ҳам Яссавия аҳкоми ила хожагон аҳкоми ўртасида номувофиклик, андак ихтилоф мавжуд эди. Хожаи жаҳон Гиждувоний мақоматига кўра, тариқатга кирган солиқ мужаррад бўлиши, яъни бола-чақа қилмай оламдан тоқ ўтиши, кечаю кундуз Аллоҳ таоло зикри, Ҳақ хаёли билан нафас олиши лозим эди. Яссавийлик таълимоти бўйича эса, муридга бир қадар эркинлик берилган: эй дарвиш, Ҳақ жамолига тўяй десанг, зикру самоъ дилингни тарк этмасин, вале Аллоҳ яратган неъматлардин ҳам бебаҳра қолма!

Султон ул-орифин бир лаҳза хаёлга толди. Баъзи бировлар мужтаҳид ўйланиб қолди, масъала мушкул эканми деган иштибоҳга борди. Шайх ўзига хос бийрон, кескин оҳангда сўз бошлади:

– Ислолда роҳиблик йўқдир. Аллоҳ таоло ер юзидаги барча жонзотларни жуфт яратибдир. Токи бир-бирлари ила қовушсин. Сарвари коинот «Мушфиқ ва серпушт аёллар билан турмуш қурингиз, зеро мен умматларимнинг кўплиги билан фахрланаман» деб марҳамат қилибдилар.

---

¹ *Тажарруд, такфин* – танҳолик, дунёдан ёлғиз ўтиш.

Бас, тарки дунё этмак бизнинг тариқат эмас. Инсон дунёга нима учун келади? Яхши амал учун, солих зурриёт тарбия қилиб яхши ном қолдирмоқ учун. Ҳақ таоло яхшилик қилишга шошилишлар, деб буюрибди. Хўш, эл-улусга ким яхшилик қилишга қодир? Мен Аллоҳнинг хизматига кетдим деб зовиядан чиқмай ётадирғон дунё беҳабарми? Ахир сени йўқдин бор қилғон ота-онанг кўз тикиб ўтирибди! Аларнинг холидин ким хабар олади, ким иссиқ-совуғига қарайди? Ота-онадин кечиб зоҳидлик хирқасин кийган такаббурни Ҳақ таоло ҳам кечирмагай. Аллоҳим ғайратли кишиларни хуш кўради. Ғайрат аввало Яратганнинг мадҳу саноси учун, андин сўнг бу ёруғ олам қувончи учун бўлсин. Косиб жуводиз бирла қолипни йиғиштириб қўйиб хонақоҳни макон этса, қўйчивон подасини, деҳқон от изини унутиб ҳайё-ҳув деб тарки дунё қилса, биласизми не бўлғай? Оламда қиёмат қўпмасму? Косиб Аллоҳнинг дўсти дебди Расулulloҳ. Фикри ожизимизча, наинки косиб, заҳмат чекиб, аҳли рўзғорига, ўзгаларга-да нон топиб едирган киши борки, Аллоҳнинг дўстидир. Сиз тажарруд айлаб, узлатга чекинсангиз, лўқмаи ҳалолнингизни ким бергай? Тиланадирсизму? Бировнинг садақасига кўз тикасизму? Тилангандан тилинган ёмон. Ишқи илоҳий бирла зикри Аллоҳнинг маъносини доно билур, нодон билмас. Мухтасар сўзимиз шул: инсон мукаррам, инсон жамики махлуқотнинг, барча мавжудотнинг гултожи. Бас, инсон бўлсанг, инсондек бўлиб қол.

Шайх ваъзини тугатиб фотиҳа қилди:

– Аллоҳумма аътина илман нофиъан ва фаҳман сотиъан. Худованди карим, бизларга фойдали илм ва ўткир фаросат ато қилғил, валлоҳи аълам биссаваб.

Шу тариқа яна уч-тўрт киши билан савол-жавоб бўлиб ўтди. Бир маҳал орқароқдан чийиллаган товуш эшитилди.

– Яқдона сўровимиз бор эди, магар ижозат бўлса...

Бу ўша мударрис Абдукарим Аъмоқ эди.

– Бу ерга келинг, – деди қозикалон.

Мударрис минбарга қараб юрди. Шайх ёнига тўрт кадамча етиб тўхтади, негадир сирли кулимсиради ва шифтга қараб сўз очди:

– Шайх ҳазратлари, жаноблари битмиш ҳикматларни роҳат дарёсига чўмиб ўқийдирмиз. Биз ани назмий дурдона дермиз. Фақирингиз толиби илмларга сабоқ берсак-

да, гоҳо-гоҳо кўнгил майли экан, баёт ҳам битадирмиз. Назмгўйлар бизни Аъмоқ Марвазий деб билурлар. Бул шунчаки даромад эди, таксир. Шайхим бир хикматларида «Билмадилар муллолар «Аналҳақ»ни маъносин, қол илмига ҳол илмин ҳақ кўрмади муносиб» дебдилар. «Аналҳақ»ни маъносини англамоққа ақлимиз кўтоҳлик қиладир. Недир ул «Аналҳақ»?

Шайх ер остидан Сулаймонга қараб қўйди. Сулаймон пирининг «Ҳали бу кишига дуч келасиз», деган гапини эслаб, бош ирғади. Ҳазрат каромат ила пайқадики, мударриснинг нияти тоза эмас. У Марв уламолари олдида ўзининг билимдонлигини пеш қилмоқчи, иложи бўлса Туркистон авлиёсини мушкул аҳволга солиб, офаринга ноил бўлмоқчи. Шайх мударриснинг шум ниятига муносиб жавоб килди:

– «Аналҳақ»ни маъносини сизга англамоқ душвор. Дарднинг нелигини дард чеккан кишигина билади. Сиз қол илмининг одамисиз. «Аналҳақ»нинг маъносини билмоқ учун ҳолга етмоқ лозим. Мударрис жаноблари, сиз ояти каримадан билганларингизни ўқиб юраберинг. Сарфи нахву муҳаддислар меросини толибларингизга таълим бериб рози қилсангиз, бас, сизга ёмон насихатимиз шул.

Мударрис шу ерда қуллуқ қилиб даврадан чиқиб кетса бўларди. Лекин у ашаддий бир мутаассиб сифатида кўҳна тарихни кавлаб тилини тиймади:

– Таксирим, ахир Мансур Ҳаллож кофир эди. Шариатимизга шак келтирди. Фиръавнга ўхшаб худолик даъво қилди. Ҳайронман, сиздек зоти шариф нечук унга рағбат билдирадилар? Ахир халифа, Мансурни бежиз қатл этдимиз?

Мажлисхонани сукут босди. Гўё хона бўм-бўшдек ва сомельлар ухлаб қолгандек эди. Кимдир узун ух тортиди. Бу таҳликали жимжитликни Султон ул-орифиннинг қиличдай кескин, ўктам овози бузди:

– Агар Мансур Ҳаллож кофир бўлса, унда сиз билан биз ҳам мусулмон эмасмиз.

«Астағфируллоҳ!», «Ўзинг асра, ё раббий!» деган хитоблар эшитилди. Жамоат бирдан гувранди. Шайх давом қилди:

– Шундоқ. Аллоҳга Мансурдек яқин кимса йўқ эди. Халифа Муқтадир ҳам ҳол илмига бегона эди. Шу туғай-

ли жохил муллоларнинг тилига кириб хато қилди. Сўнгра тавбасига таянди. Хотирингизни жам қилинг, мударрис жаноблари. Халифанинг буйруғи билан Мансурни ўтга бердилар, тўғрими? Қулини дарёга ташладилар, бу ҳам тўғри. Андин сўнг не бўлди, бир эсланг, уялманг, мударрис.

Аъмоқ Марвазий бош эгиб тура берди. Не бўлганини ё билмас, ёки билса-да, айтишга ора қиларди.

– Не бўлди, аҳли жамоа? – Шайх халойиққа ўтирилди.

– Дарё тошди!

– Шаҳарга ҳамла қилди...

– Боракалло! Дарё тошиб қирғоғидан чикди. Шаҳарни сув босди.

– Халифа жон аччиғида Шайх Зуннун Мисрийга ёлборди. Зуннун Мансурнинг хоки покидан бир сиқим олиб қолган эди, дарҳол дарёга ташлади. Сув изига қайтди. Халифанинг ҳам, авлиёнинг қатлига фатво берган нодон уламоларнинг ҳам жони омон қолди. Бул кароматга не дейдилар? Кофирнинг хокидин дарё тошарму? Боз изига қайтарму? Аллоҳ таоло Мансурни хос бандам деди, қудратини кўрсатди. Сиз бўлсангиз Ҳақ даргоҳида азиз бўлган бир валини оғиз кўпиртириб кофир деб турибсиз. Тош-тарозу, ажру мукофот сиз билан бизнинг илкимизда эмас, у ёқда, боқий дунё эшигинда, мударрис жаноблари.

Мударрис ҳамшаҳарлари кўз ўнгида ер билан яксон бўлди.

Жамоат шивир-шивир қилиб тарқалди. Ховлига чиққанларида Бобо Мочин Ҳаким Сулаймоннинг тирсагидан олди.

– Тақсирим, анов шақ-шақ мударрис сўллаётганда лабингиз қимирлаб турди. Қул Сулаймон бир нималарни тўқиди-ёв, деб ўтирдим.

Сулаймон маъноли илжайди:

– Ҳовва, тўқидик. Мударрисга тоза лақаб топиб қўйдик. Эшитинг: «Сенга калтак қилур камлик, анинг устига тош даркор»¹.

Бобоқул илми каломда Сулаймончалик закий бўлмаса-да, фаросати қайралган эди. Дўнг пешанасини ишқаб байт замирига яширинган сўзнинг тагига етди.

---

¹ Сўз ўйини. Араб ёзувида «Аъмоқ»даги «айн» устига «тош», яъни нуқта қўйилса, «аҳмоқ» бўлади.

– Тўғри топибсиз, тақсирим. Асли ўзи аҳмоқ экан. Калласи бўлса, ақли етмаган масъалага бош сукадирму?

– Минг насиҳатдин бир мусибат авло дейдилар. Зора калтак зарбидан кўзи очилган бўлса.

– Зора, – деб қўйди Бобо Мочин. Лекин хаёлида, «Бундайлар Мункар ва Накирнинг тўқмоғидин ҳам ўзига келмас», деган фикр чарх урарди.

«БАЙЪАТИНГ ҚАБУЛ БЎЛДИ»

27- ф а с л

Балоларнинг энг шиддатлиси аввало пайғамбарларга, ундан кейин авлиёларга келади.

Хадис

Самарқанддан узоқлашган сари Қутбиддиннинг шавқи зиёда бўлиб борарди. Ахир нечук суюнмасин? Аввало, отасининг таъқибидан халос бўлди, қолаверса, қибладан ғир-ғир шамол эсиб, эҳром киядиган кунларнинг ёвуқлигидан дарак бераяпти! Қутбиддиннинг қўнглидаги завқ дарёсини тоштирадиган тағин бир нарса – бу унинг ажабтовур хунарманд бўлиб қолганлиги эди. Қўлига искана олиб ёғоч йўна бошлаганига уч-тўрт ой бўлди, холос. Ясаган буюмлари пир назарига тушди, ҳазратдан рағбат ва дуо олди. Илгари Қутбиддин юмшоқроқ оғочлардан жайда-ри чўмичу қошиқ ясаб юрар эди. Бора-бора у заранг, ёнғоқ каби қаттиқ ёғочлардан ҳам буюм йўнишга ўтди. Қуръони карим учун бежирим лавҳлар тахлайди, заранг коса ўяди, хатчуп ясайди, гулмих тайёрлайди. Матоҳлари бозоргир, харидорлар уни таажжубга солиб, буюмларини ерга қўйдирмай сотиб оладилар.

Султон Санжар Султон Маҳмудхоннинг ўғли, ўзининг жияни Қутбиддинни ёқтириб қолди. Унга асл дамашқ пўлатидан қилинган бир халта асбоб-ускуна ҳадя этди. Бу асбоб билан Қутбиддин энди йўниқчилик эмас, темирчилик қилса ҳам бўларди. Қутбиддин кундалик зикр, тоат-ибодат, хонақоҳ ишларидан озод пайтларида пири муршид ҳузурига киради. Устоду шогирд бир тўп кесма оғочларни олдиларига тўкиб, уларни буюм шаклига келтира бошлайдилар.

Бугун чоршанба. Марвда истирохат қилиб турганларига ўн тўрт кун бўлди. Шу икки ҳафта ичида Қутбиддин бир халта қошиқ йўнди. Уларни якшанба куни бозорга олиб чиқмоқчи эди. Қошиқ халтани очиб пирига кўрсатди:

– Ҳазратим дуо қилсалар, бозоршабга элтиш ниятимиз бор эди.

Шайх ҳафсала билан йўнилган қошиқларни қўлга олиб бир-бир томоша қилди.

– Боракалло! – деди шогирдини алқаб. Сўнг маслахат берди, – қошиқнинг сопини калта қирқманг, калта қошиқ таомга ботиб хўрандининг қўлини булғайди. Қипиғи чиқадирғон оғочдин қошиқ ясаманг. Бизнинг Бобоқулга ўхшаганлар жазаво пайти қошиқни тишласа, ўсал бўлмасин.

Қутбиддин «Уқдим, пирим» деб таъзим қилди.

– Халтада қанча бўлибди? – сўради пир.

– Ҳозирча йигирмата. Якшанбагача тагин ўнта ясамоқни ният қилдик, пирим.

– Дуруст. Бу сафар бозорга атаганингизни хонақоҳга эҳсон қилинг, ўғлим. Тунов куни қарасак, икки дарвиш бир қошиқда оби ёвғон ичмакда экан.

Савобга дохил бўлишни ўйлаб Қутбиддиннинг кўнгли тоғдай кўтарилди.

Шу пайт Жоме масжиди тарафдан азон товуши келди. Шайх мойқоғоз ёпиштирилган деразага хушламай қараб кўйди. Пешинга ҳали узоқ эди. Бевақт азон айтилдими, демак бир фалоқат рўй берган.

– Бозоршабга боринг, ўғлим, – деди Ҳазрат, – халойиқдин сўранг-чи, шаҳарга не бало ёпишди экан.

Қутбиддин буюмларини апил-тапил ёпиштириб, илдам чиқиб кетди.

Мансурхўжа билан Сулаймон кирдилар. Иккаласи афтодаҳол, бошларига оғир савдо тушган кишиларни эслатади. Сулаймон пойгакка яқинроқ чўккалади, юзига энгил фотиҳа тортди.

– Марви жаҳонга бало ёғилибдир, пирим, – деди, – шаҳарда вабо тарқалибдир. Ё Аллоҳ!

Пир индамади. Қовоқ уйиб ерга қаради. Сулаймон келтирган шумхабар унинг кекса қалбини наштардек тилиб юборган эди. Хаёлга чўмди. Азалдан аёнки, тоун, яъни ўлат тарқалган шаҳарга кириб-чиқиш мумкин эмас.

Демак, сафар номаълум муддатга чўзиладиган бўлди. Бабо қасдига олса, марвликларга қўшилиб қанча-қанча хамроҳлари ҳам нобуд бўлиши мумкин. Энг ёмони, бу бедаво дардни туркистонликлар олиб келди, деган маълумат эди. Шайхни, айниқса мана шу гумон изтиробга соларди.

Хазрат бошини кўтарди. Мансурхўжа билан Сулаймон «Энди не қилдик, устоз?» дегандек Шайхга нажот кўзини тикиб ўтирар эдилар.

Мансурхўжа, сиз мусофирхонага боринг, бизни айтди денг, бир тирик жон қадам босиб кўчага чиқмасин. Ташқаридан бир киши кирмасин. Эшикка Бобо Мочиндек дев йигитлардан қўриқчи қўйилсин. Бетўхтов исирик тутатсинлар. Сувни қайнатиб ичсинлар. Уқдингизми? Сулаймонкул, сиз йўлдошларингиз ичидаги табибларни чорлаб маслаҳат қилинг. Топган дори-дармонларини ўртага қўйсинлар. Сиз ҳам табибсиз, энди хунарингизни кўрсатинг.

Сулаймонкул билан Мансурхўжа энди ўринларидан қўзғолганда шитоб ила Қутбиддин кириб келди. Унинг гаплари ваҳимага тўла эди.

– Пирим, бозоршабда одамлар тўрт томонга қочмоқдалар. Мухтасиб расталарни беркитиб, тужжорларни ҳайдамоқда. Халойиқ эсини йўқотиб қўйғон...

– Астафтурулло, илоё ўзинг асра, – деб ёқасига туфлади Мансурхўжа.

Шу асно бевақт турган шамолдек гувиллаб Бобо Мочин кўринди. У бўсагадан ўтар-ўтмас, «Во дари-и!» деб наъра тортиб юборди. Шайх унга ёмон кўз билан қараб қўйди.

– Ҳозир сайха тортишнинг вақти эмас, Бобокул! – деди панд бериб, – сиз қабатингизга қорувли йигитларни олиб эшикоғалиқ қилингиз. Хонақоҳга биров кириб чиқмасин.

Самарқанд қозиси хожи Абдураззоқ, тагин уч-тўртта марвлик уламо кирди. Улар ҳам карахт, йўлдан адашган йўловчидек паришон эдилар. Мана бу муборак зовияни макон тутган зоти шариф гуё ҳозир табибу, улар дармондори излаб келган беморлардек Шайх ул-машойихнинг оғзига тикилиб ўтирдилар. Султон ул-орифин тилга кириб деди:

– Бил балойи собир айн. Балоба сабрдин ўзга чора йўқдир. Дард берган эгам шифосини ҳам дариф тутмас, иншооллох.

Шайх илкис ўрнидан турди. Қутбиддин гулмихдан салла, тўнни олиб пирга пешкаш қилди.

– Шоҳ саройига борайлик, – деди Шайх кийиниб, белини маҳкам боғлар экан, – кенгашиб бул офатга қарши бир тадбир ўйлаб топайлик.

Сулаймоннинг иззат-нафси лат егандек бўлди. Пири комил ҳеч қачон хонлар, султонлар саройига қадам қўймас, билъакс, ҳукмронлар дуо истаб Шайх-ул машойих остонасига бош уриб келардилар. Авлиёлар сарварининг бетакаллуф Султон Санжар саройига отланиши пири муршиднинг рутбасига нолойиқдек туюлди. Сулаймон:

– Пирим, биз саройга боргондин кўра... – деб оғиз очган эди, Шайх унинг гапини кесди:

– Ҳозир кимнинг тоши оғир деб тарозуга тушадирган вақт эмас, Сулаймонқул, – деди киноя билан, – шоҳни бул ерга таклиф этмак хаёлимизда бор эди. Вале Султон жаноблари аркони давлатни йиғнаб хонақоҳга етиб келгунча бир неча мусулмоннинг умрига зомин бўлишимиз мумкин. Фурсат ғанимат. Қани, қози жаноблари, йўл бошласинлар.

Сулаймон барибир қўнғлидаги фикридан қайтмади. Ҳовлига чиққанларида Бобоқулнинг биқинига туртиб шивирлади:

– Саройга учинг, тақсирим. Ҳазрат ташриф буюрмакдалар, деб Султонга хабар етказинг.

Бобо Мочин калла силкиб оёғини қўлга олди. Шайх-ул машойих бошлиқ раёсат кўчага чиққанда Бобоқул саройга етиб бориб, хос мулозимнинг енгидан тортиб турарди.

Султон Санжар улкан манқал олдида танҳо ўй суриб ўтирибди. Доруссалтанат – суюкли Марвига вабо ҳамла қилгани унинг жисми жонини ўртади. Гўёки мана шу манқалдаги ёнғоқдек қип-қизил чўғлар темир қафас ичида эмас, сийнасида бозиллаб тургандек. Хаёлини бир-биридан мажҳул, аёвсиз сўроқлар бурғилайди: «Марви жаҳонга бу бало қайдин илашди? Сувданми, тупроқданми? Ва ё дунё кезиб юрган тужжорлар дастмоясиданми? Ё раббий! Бизни бу дунёга синов учун келтирдинг, синовларингга жон имонимизни пешкаш айлаймиз. Ўзинг юборган дард-

га ёлғиз ўзиндан нажот тилаймиз. Сен нажот бергувчисан».

«Энди не чора қилмоқ лозим?» дея Султон салби вужуд айламакка ўтганда эшик гичирлади. Хос мулозим кирди. Пири комил ташриф буюраётганини айтди. Хайратдан Санжарнинг юраги бир қалқиб тушди. «Не кор-хол юз берди экан? Пири муршид одамларига ҳам ўлим тегдимикан? Худо кўрсатмасин... Ёхуд устод сафарларини давом эттирмакчиларми? Ахир бунинг иложи йўқ. Ҳадиси шарифда зикр этилмишки, бир ерда вабо тарқалган бўлса, ўша ерга кирманг, ул ердан бош олиб чиқманг... Пир қарвонни кўчирмоқ истасалар-чи? Не бўлғай? Падари бузруквор раёини қайтариб бўлмас...»

Султон Санжар маҳрамларини ёнига олиб дарҳол пир истиқболига ошиқди.

Валийуллоҳ жун чакмонининг барини силкитиб ҳамроҳлари ила қўшқ ҳовлисига қадам босган маҳал Султон Санжар ҳам ҳашаматли айвондан тушиб келаётган эди. Пирни кўриб унинг кўнглига нур инди, нимтабасум ила олға интилди. Тез бориб Ҳазратнинг этагини ўпди. Шайх ул-машойихнинг қўйқўзларида мунгли ифода кўриб қалбига яна ҳадик оралади. Лекин, барибир, арзидил айтишдан бўлак чора топмади:

– Узр, пирим озор чекибдилар. Бизга бир оғиз ижозатлари кифоя эрди, даргоҳингизга қушдек учиб борар эдик. Хуш кўрдик...

Шайх энгил эътироз билдирди:

– Нафаси қарбун¹ фанимат, шаҳаншоҳ. Ажал келса, шоҳу гадо баробар эмиш. Қани, мухтасар кенгаш қилайлик.

Саломхонага кирдилар. Тўрда Шайх ул-машойих билан Санжар, чор атрофда уламоу вузаро, Марв муфтийси, қозикалон, мухтасиб, ясовулбоши, бош мунший, туркистонлик дин пешволари.

Авлиёи кабирнинг бир одатлари борким, ул зот машварат ёки мажлис маҳали кишининг бетига қараб гапирмас эдилар. Бу сафар ҳам олдидаги қалин ипак гиламга тикилиб дангал гап бошлади:

---

¹ *Нафаси қарбун* – одамнинг нафас олиб, нафас чиқариб туриши. Бу ерда вақт фанимат маъносига.

– Ўлат янглиғ дардисарни дарранда ҳам, қуш ҳам, ел ҳам, одам ҳам элтиши муқаррардир. Ҳозир айбдорни излаб фурсатни бой бермайлик. Тилсиз ёвнинг чорасин ўйламоқ лозимдир.

Султон хиёл бош эгди:

– Буюрсинлар, пирим, буйруқлари биз учун дастур-амалдир.

– Аввало, юртда табиб зоти борки, барчасин қалъага йиғнасинлар. Бухородин, Балхдин, Хиротдин. Доруларин олиб етиб келсинлар. Шоҳ жаноблари, фармон беринг, дала-туздин мўлроқ исириқ элтсинлар, токи ҳар хонадонда, ҳар масжиду мадрасада исириқ тутаб турсин. Фақирнинг қўнгида ғалат бир фикр туғилди. То эл бошига келган бу бало даф бўлмагунча жамоа бўлиб намоз ўқимокни бас қилиб турсак...

Мунший Шайхнинг сўзини ҳазм қилолмайд ёзишдан тўхтаб қолди. Бир сониялик сукутдан сўнг шаҳар бош имом хатиби ҳадиксираб оғиз очди:

Афв этгайлар, Шайхим, аҳли сунна бул амалга рози бўлмас, деб қўрқадирман. Ҳар жума бородирғон масжидни ёпсак, гуноҳга ботармиканмиз, деган хаёл қийнайди...

Имом хатибни муфтий қувватлади:

– Орий рост, Ҳазратим, Расули акрам жанобларининг йўриқларида ҳам жамоа намозининг савоби қўпроқ дейилмиш. Эл-улус ёмон ўйга бормасин-да, иншооллоҳ...

Бу икки дин пешвосининг шундоқ фожиа кунлари мутаассибларча фикрлаши Султон ул-орифиннинг ғашини келтирди. У мухтасибга ўгирилди:

– Бозорни нега ёпдингиз?

– Шаҳаншоҳдин фармон бўлди, – деди мухтасиб, хиёл ўрнидан қўзғалиб, – токи одамлар бир-бири бирла алоқа қилмасин, бир-бирига ўлат юқтирмасин...

– Боракалло! – деди Шайх, – демак, бозорда халойиқ тўпланса, ўлат юқади, масжидда юкмайди, шундоқми?

Шайх сўзидаги мантиқ ва шоҳ фармонини эшитиб, муфтий билан мухтасиб бир қадар талвасага тушдилар. Ҳазрат давом этди:

– Муфтий жаноблари, сиз ҳадиси шарифни хўб ўқибсизу, маънисини уқмабсиз. Сарвари коинот неки васият қилдилар, сизу бизни, инсон зотини ўйладилар,

дунёга келажак зурриётимиз гамин едилар. «Вабодин кочингиз!» деб марҳамат айлаган Ҳақ Мустафо бошингизга ялпи ўлим келганда жамоа намозидан қолмангиз, дейишларига ишонгим келмайди. Валлоҳи аълам!

Шайх ул-машойих «Шоҳимизнинг андишалари нечук?» дегандек Султон Санжарга ўтирилди. Санжар анчадан бери бир қарорга келиб, хаёлан пири комилни қувватлаб ўтирган эди. Азим мамлакатнинг буюк султони хос кескир сўзини айтди.

– Пири комилнинг муборак нафасларини шоҳ фармонига дебоча деб қабул этгаймиз. Мунший, ёзинг! Салтанатимиздаги жами ҳозиқ табиблар тез фурсатда Марвга етиб келсинлар. Вазири акбар, бизнинг номимиздан фармони олий тайёрланг, кимнинг илкида адрасман бўлса, бу ён элтсин. Муфтий жаноблари, сиз фатво берингки, то ўлат даф бўлмагунча жамоа намози бекор қилинсин. Ясовулбоши, қулоғингизга қуйиб олинг, табиб зоти бирла маййитнинг хешларидан бўлак тирик жон қалъага ёвуқ йўламасин. Вассалом, сизларга ижозат.

Аввал аркони дин, кейин аркони давлат бирин-бирин саломхонани тарк этдилар. Султон Санжар муштоқи дийдор эди. Неча кундирки, пири муршид суҳбатларига ноил бўлолмади. Дилда армон қат-қатланиб ётибди. Шукрим, Ҳазрат ўз оёқлари билан кириб келдилар. Санжар пири комил ила танҳо суҳбат кўрмокни жуда истар, лекин бу ниятини устозга айтолмай, истиҳола қилиб ўтирарди. Ўзгалар кўнглида зухур этадиган яхши-ёмон аъмолни кўнгил кўзи орқали дарҳол илғайдиган Султон ул-орифин бош буриб, ҳамроҳларига ижозат берди:

– Шоҳ жанобларининг бизга айтар сўзлари борга ўхшайди. Хонақоҳда бўлсинлар, иншооллох, асргача етиб боргаймиз.

Саломхона бўшади.

Дастурхон ёзилди. Анор суви, олма шарбати, Балх шинниси, буғдой нон қўйилди. Шайх нондан бир тишлам синдириб еди, шиннидан тотинди. Сўнг нонни қўлига олди, унга узоқ тикилди, хидлади ва оҳиста деди:

– Илоҳо, ҳеч кимни нондан айирмасин. Ҳар кишининг нони бутун бўлсин. Нони ҳалол бўлсин. Лукмаҳи бир замонлар келади, одамлар бир бурда нонга имонлари-

ни сотадилар. Ота-бола, оға-ини ўртасидан меҳр-оқибат қўтарилади. Жон дўстингиз саломи учун сиздан ақча сўрайди. Қизи онасига қарз берса, қарзини кистайди. Бул замон киёмат кунидан дарак бергувчи кун бўлса ажаб эмас.

Пири комил нонни дастурхонга қўйди, Санжарнинг жавдираб турган ўйчан қўзларига қараб давом этди:

– Шаҳаншоҳ, бўркимизни ерга олиб қўйиб бир мушоҳада қилайлик. Қаранг, халкнинг меҳрида ҳам қаҳрида ҳам ҳикмат бор. Буғдой нонинг бўлмаса, буғдой сўзинг бўлсин, дейдилар. Сийлагани пулинг бўлмаса, сийпагани тилинг йўқми, э дўст? Сизда ақча ҳам, буғдой нон ҳам бисёр. Эл-улусдин буғдой сўзингизни дариф тутманг, Султон. Буғдой нонингизни аяманг. Билингки, одамларнинг қорни тўқ бўлса, амри маъруф ҳам қулоқларига яхшироқ ўрнашади.

Ҳазрат олма шарбатидан бир хўплади. Дастрўмоли билан бежирим соқол-муртини артди.

– Сизга айтар мухтасар сўзимиз шул, Султон. Буни хоҳ насихат деб билинг, хоҳ васият. Жоҳилият деб аталмиш узун бир даврда одамлар тил-забонли хайвондек яшади. Тириклайин қўмилди, зино айб саналмади, харом-харишдан ҳазар қилмадилар. Аллоҳга шукр, дини ислом нозил бўлди. Энди Қуръони мажид бор, ҳадиси шариф бор. Вале менинг хавотирим ҳам бор.

Санжар таажжуб ила сўради:

– Недин хавотирлари бор, пирим?

– Оят ўқиб, тафсирина укмаган аҳли каломдин. Салласидин от ҳуркадиган имомлардин. Авомни Аллоҳ сўзи бирла қўрқитиб лукма ейдирган уламолардин, ҳадисни калтак қилиб раиятнинг жонига озор берувчи муҳаддислардин хавотирим бор. Аллоҳ таоло ва таборак исломни азоб учун эмас, роҳат учун яратмиш. Дин деб халойиқ жафо тортмасин, билъакс қўнгли сув ичсин, умри зиёда бўлсин. Боқинг, Султон. Тарёк захри қотил, арақ дурдаси куфрони неъмат. Вале ёмон дардга чалинган кишининг дору ўрнида истеъмол этиши гуноҳи азим эрмас. Жоҳил уламо зоти борки, бул ҳақиқатни эшитса, саққолин юлиб ғалаён қўтаргай. Уларга авомнинг саломатлигининг дастор обрўсини асраб қолмоқ авлороқдир.

Бир ажиб замонлар келади ҳали, Султон, мутаассиб муллоларнинг фатвоси билан исломиятга бидъату хурофот унсурлари кўчиб ўтажак. Алалоқибат мунаввар дини исломга маломату захмат етажак. Бу янглиғ андешалар тунлар уйқунгизни кочирмайдим, шох жаноблари?

Султон Санжар пири комилнинг сўзларига таслим бўлиб, тамом ўзини унутган, хаёл уммонида фарқ эди.

Ҳазрат бир неча сонийлик сукутдан кейин ўзига ўзи деди:

– Менинг уйқум қочадир...

...Ўша куни Санжарнинг уйқуси ўчди. Алоқ-чалоқ тушлар кўриб чиқди. Тушида бир тўда уламо масжид устунларини от қилиб миниб юрганмиш... Қозикалон салласини тўлдириб, қора қўйнинг калласини қўтариб кетаётганмиш... Мухтасибнинг қўлида таёқ хайқириб одамларни қувармиш. Калтаги негадир алифга ўхшар эмиш...

Санжар уйғониб такбир айтди. Вазири акбарни чақириб исқот¹ тарқатишни буюрди.

Уч кун ўтиб шаҳарда жаноза намози қўпайиб кетди. Қўчаларда ўқтин-ўқтин тобутлар кўринади: анбар ёпилган – аёлларники, жойнамозга ўралган норасидалар, ёстикқа кўндаланг ётқизилган гўдак баччалар...

Салтанатнинг турли бурчакларидан етиб келган табиблар уйма-уй юриб муолажа қиладилар.

Мезаналарда муаззинлар даъвати тинган, ҳар ким ўз ёнига ўзи ковурилади, бошларига келган дарду бало билан олишади.

Қалъа дарвозаларидан гурас-гурас туя карвонлари киради. Барчасига исиріқ юкланган. Шаҳар кўчаларида, хонадонларда, карвонсаройлару мусофирхоналарда тинимсиз исиріқ тутайди. Марви жаҳон гўё хасрат ўтида тутаб ёнаётгандек эди.

Худонинг берган куни бир хонадонда йиғи товуши эшитилади. «Вой болам! Вой онажоним! Вой отажоним!» деган нолаю афғондан юраклар пора-пора бўлади.

Кун ўтиб борар, борган сари шаҳар аҳли сийрақлашиб, қабрлар қўпайиб борарди.

---

¹ *Исқот* – бало-қазони даф этиш учун бериладиган хайр-эхсон.

Шайх ул-машойих хужрасидан бир қадам чикмай муким ўтирибди. Салот ҳам, саловот ҳам шу ерда. У Қутбиддин билан қошиқ йўнади, маъсура дуолардан ўкийди, ногаҳон эл устига ёғилган фалокатни ўзинг аритгин, дея Аллоҳдан шафоат тилайди.

Бир куни Сулаймон кирди. У бош эгиб, анча ўтирди-ю, ух тортиб оғиз очди:

– Сафимиздан хато бўлдик, пирим.

Шайх ёғочдан бош кўтарди:

– Кимлар экан, билдингизми?

– Ховва. Бириси Исфижобдин, иккинчиси Самарқанддан, боз иккиси Соброндин экан.

Шайх юзига фотиҳа тортди.

– Аларнинг ҳажжи бадалин мўйнингизга олинг, – деди кейин, – сабр қилайлик, Сулаймон. Ойнинг ўн беши қоронғу, ўн беши ёруғ. Қозиюл ҳожотдин албатта бир нажот еткусидир.

Ўша куни етти хуфтонгача Ҳазратнинг кўзи илинмади. У Асмои ҳуснани¹ қирқ маротаба такрорлаб яратганга муножот килди: «Биру борим, бандаларингни дардини йиғиб менга бер. Она сутига тўймаган гўдакларга раҳм қил. Чимилдиқ роҳатини кўрмаган навжувонларга шафқат қил. Неки азобинг бўлса, Аҳмад қулингга бер, мен охираат яроғини ҳозирлаб қўйибмен. Раббано, бир исминг Раҳмон, бир исминг Қахҳор, раҳм қил, раҳм қил, раҳм қил...»

Субҳи содиқда болишга омонат бош қўйди. Кўзи илиниб-илинмаган экан, ғойибдан сас келди: «Аё Аҳмад! Оёққа тур! Сени чилтанлар² сўраб турибди...»

Кўзини очди. Шифтда патнисдек зангори нур ўйнарди. Шайх «Бисмилло!» деб ўрнидан турди. Таҳорат олди. Такбир айтиб кийинди. Шифтдаги нур девор бўйлаб сирғалиб остонага етган, гўё валийнинг йўлини пойлаб тургандек эди.

Султон ул-орифин шахд ила ташқари чиқди. Кун совук, ҳаво қоронғи, осмонда сезилар-сезилмас юлдузлар милти-

¹ *Асмои ҳусна* – Аллоҳнинг исмлари.

² *Чилтанлар* – Аллоҳ сайлаган валийлар жамоаси. Уларни эранлар, рижол-ул ғайб дейдилар. Чилтанлар насли башарга маънан раҳнамолик киладилар.

райди. Шайх қай тарафга юришни билмай иккиланиб турди. Чилтанлар одатда бирон хароба иморатда, қабристон мужовирхонасида, ёхуд чиллахоналарда йиғилиб, фано билан бако олами хусусида суҳбат қурадилар. «Қай манзилда экан бизни чорлаган биродарлар?»

Шу асно изидан нур етиб келди. У авлиёнинг олди-га ўтди, зимистон йўлакда қумуш гиламчадек ирғишлаб қалъа дарвозаси томон йўл бошлади.

Дарвозабон бевақт эшик уриб турган йўловчини хушламай қаршилади.

– Хобимизни харом қилдингиз, биродар, – деди хомуза тортиб, – не тилагингиз бор?

– Эшикни очинг! – деди Шайх амирона оҳангда. Дарвозабон кўзларини ишқаб минғилади:

– То бомдодгача мухтасибга ҳам очмасман. Кутвол бўйнимни узадир.

– Очинг! Эмаса ўзимиз очиб чиққаймиз.

Жун чакмон кийиб, одми қўк салла ўраган кичкина жуссали қариянинг пўписаси дарвозабонга бир қадар таъсир қилди. Бирдан у «А-а! Астағфирулло!» деб юборди. Негаки, Шайхнинг йўлини ёритиб келган нур энди ердан дарвоза ҳалқасига сакрар, Ҳазратнинг оёқларига ўраллашиб, тагин дарвозага ишора қиларди. Эшик оғасининг қўли қалтиради, талваса ичида қулфга калит сола бошлади. Қулф очилар-очилмас, эшик ғичирлади ва дарвоза ланг очилди. Шайх ўйноқи нур етовида шитоб билан эшикдан чиқиб кетди. Дарвозабоннинг қўли ёқасида, оғзини очганча қолаверди.

Шайх ул-машойих муқаддас нурга эргашиб рабобага чиқиб борди. Шаҳарнинг кунботар тарафида ястанган қўхна бир мазористон эшигига бориб тўхтади. Тонг бўзариб қолган эди. Сорбон-нур ғойиб бўлди. Шайх беихтиёр олға қадам босди. Қабристон ичкарасида такяхона кўзга ташланди. Ҳазрат ўша томонга юрди.

Такяхона эшиги тақа-тақ берк эди. Шайх уч қарра қопқани урди. Ичкаридан «Ким?» деган миннатли овоз келди. Шайхнинг хаёлида ривоят жонланди. Дерларки, Расулulloҳ суфа суҳбатин орзу қилиб, чилтанлар ҳалқасига йўл олдилар. «Мен Расулulloҳман», деди, эшик очилмади, пайғамбармиз, деди – қопқа очилмади.

Сўнг «Саййиди ул-қавм, ходим ул-фуқароман» дедилар. Ҳақ Мустафони суфа суҳбатига қабул қилдилар.

Султон ул-орифин тўртинчи бора қопқани уриб, «Биз шайх-ул қавм, ҳақирлар ходими, фақирлар чоқари қул Ҳожа Аҳмадирмиз» деди. Эшикнинг икки табақаси баробар очилди. Шайх тикка бориб даврага қўшилди. Тўр тарафдан товуш келди:

– Бир кам эдик, қирқта бўлдик.

Шайх товуш эгасини таниди. У пири муршид, устоди соний Юсуф Ҳамадоний ҳазратлари эди. Эранларнинг қолганлари ҳам Шайх Аҳмад Яссавийга синовчан тикилиб турар, улар Султон ул-орифиннинг салафлари Абдулқодир Гилоний, Боязид Бистомий, Ҳасан Басрий, Абубакр Шиблий, Мансур Ҳаллож, Ҳаким Термизийлар эди. Даврада чурқ этган овоз эшитилмас, чилтанлар робитаи қалбия орқали суҳбат қурадилар. Қирқ валий – чилтанларнинг бошлари ҳам, гўё улар ўз хаёллари ила банд, вале бир-бирининг қўнглидан кечаётган тафаккурни бақамти англаб, фаҳмлаб, ички бир нигоҳ туфайли сезиб турардилар.

Анжуман оёқлади. Ғавс ул-аъзам мартабасидаги Абдулқодир Гилоний бир оғиз сўз айтиб фотиҳа қилди:

– Шайх Аҳмад Яссавийнинг мушқулига Аллоҳ таоло ва таборакдин шафоату мағфират тилайдирмиз. Ё Раббил оламин, ўзинг Жаббор, ўзинг Саттор! Биродаримизнинг мушқулин қушод айла.

Чиллахона расмига қўра энг охири қирган эран биринчи бўлиб тақяхонани тарк этиши керак эди. Шайх ул-машойих шахд билан ўрнидан туриб ташқарига йўл олди.

Бомдоддан бери пири муршидни йўқотиб қўйиб юрак ҳовучлаб юрган халифаю хос ходимлар, сулук сардорини соғ-саломат кўриб жонларини чақириб олгандек бўлдилар. Ҳазрат шитоб билан юриб тўғри хужрасига кирди, шошмай ечинди, салла-тўнани Қутбиддиннинг қўлига топшириб ўрнига бориб ўтирди. Мансурхўжа, Сулаймон, Бобо Мочин, Қутбиддин – тўртовлон пир оғзига тикилдилар. Шайх ул-машойихдан қайда бўлганлигини сўраш тариқат одобига зид эди. Қай манзилдан келганини айтмоқ эса, валийуллоҳга вожиб эмас, бу ҳам чилтанлар аҳқомига хилоф. Шунинг учун Султон ул-

орифин халифаларининг саволомуз нигоҳларини жавобсиз қолдирди.

– Жойингизга боринг, ўғлим, – деди Қутбиддинга, – бир муддат ором олгимиз келди.

Муридлар оёқ учида чикиб кетдилар. Шайх тўнини бошига буркаб юпка кўрпачага чўзилди. Кўзларини юмди. Бир соат, эхтимол, икки соат вақт ўтди. Уйқу келмади. Хаёли қочди. Чилтанлар суҳбатини ёдлади, эл-юртни юходек ямлаб бораётган ўлатни, эҳром кийишни орзу қилиб дард чекиб ётган муридларини ўйлади... Эзгин хаёлларидан толиқди. Аллоҳга қайта-қайта муножот айтиб, ёнбошига ўгирилди. Шу пайт рўпараси чарақлаб кетгандек бўлди. Кўзларини очди. Эшикда бошдан-оёқ оқ либослик, оппоқ соқоллик басавлат мўйсафид турарди. Шайх ўрнидан туриб ўтиришга улгурмади. Мўйсафид икки оғиз гап айтди-ю, кўздан ғойиб бўлди.

– Бошингга мушкул савдо тушибдир, аё Аҳмад! Сен қалъани тарк этиб биёбонга чиқ! Ўлатнинг подшоси этагингга илашгай. Қум ичида қуриган якка гужум бор. Тўнингни ечиб ўшал гужумга ёп, кейин Яратганнинг кароматин кўргайсан...

Шайх билдики, бу Ҳазрати Хизр алайҳиссалом. Неча замондирки, Хизр бобоси йўқламаган эди, чорасиз, нота-вон кунларида боз имдодга келибдир. Шукриллох, шукриллох...

Шайх сафойил – қўнғирокни чалди. Сулаймон пирнинг истироҳатини кўриқлаб даҳлизда ўтириб эди, етиб кирди.

– Қоғоз келтиринг, – деди Шайх, – шаҳаншоҳга нома битгаймиз.

Сулаймон қалам, қоғоз олди, чўк тушиб тиззасига қўйди. Шайх Султон Санжарга тўрт калима мактуб ёздирди.

– Муҳримизни босинг. Бобоқулга айтинг, шоҳга элтиб берсин.

Сулаймон бир қўлидаги мактубга, бир Ҳазратнинг севинч зухур этиб турган кўзларига боқиб тилга кирди:

– Пирим, кундуз не ера бордилар, деб сўрамоққа ҳаддимиз сифмайдир. Камина Сулаймон қулингиз бўламан, – деди «қул»га урғу бериб, – вале... бул мактубнинг маънисига етолмай ақлим лол...

Пирнинг чехраси тобора ёришиб борарди. У муртидан кулди:

– Бу ишорати гайб. Номанинг маънисини эртан биёбонда кўзингиз билан кўргайсиз, Сулаймон кулимиз.

...Пири муршиднинг мухтасар мактубини ўкиб, Султон Санжар хушини йўқотиб қўяй деди. Ҳазрат якин маҳрамлари билан бир неча кун шаҳар ташқарисига кўчиб чиқиб, биёбонда истиқомат қилмоқни ихтиёр этибдилар! Қишнинг қарсиллаган чилласида-я? Вабо деган бедаво касофат юзлаб кишиларнинг ёстиғини қуритаётган дамда-я? Султон нечук рози бўлади бу хоҳишга? Бирок пири комилнинг азму қарорига монелик қилишга ҳам журъати йўқ..

Султон икки ўт орасида қолди. Охири Шайх ҳузурига отланишга жазм қилди. Зора пири муршид ҳукмдор илтижоларига қулоқ солса, зора бало-казо даф бўлгунча қалъада муқим қолсалар...

Эвоҳ! Султон Санжардек шоҳи жаҳоннинг ҳукми бир қатла вожиб бўлса, Хожа Аҳмад Яссавийдек авлиёлар сарварининг азми ўн қатла вожиб эрди!

Эртаси куни сипоҳийлар Марвдан ўн чақиримча келадиган чўлда иссиқ ўтовлар, чодирлар тиклашга киришдилар. Султон Санжар пири комилни кимсасиз тақир чўлда танҳо қолдиришни истамади ва Ҳазрат ўтовига ёнма-ён қилиб ўзига ҳам қора уй ўрнаттирди. Бу чоршанба кунги воқеа эди. Пайшанба бомдоддан сўнг Шайх ул-машойих маҳрамлари билан биёбон сари отланди. Султон Санжар оқ бедовда, Султон ул-орифин йўрға отида. Икки султон ёнма-ён кетмоқдалар. Иккаласи ўз хаёли ила банд. «Не кор-хол юз берди, пирим? – ўйланади Санжар, – қишнинг қаҳрли чилласида иссиқ ўрнингизни тарк этмакка не мажбур этди?» Бу янглиғ дилўртлар сўроқлар ҳукмдорнинг оромини олган, валекин сўрагани муридлик андишаси йўл бермайди.

Уч-тўрт фарсах юрганларидан кейин сийрақкина саксовуллар, юлғунлар учради. Ғойибдан от бошини ўнгга бур, деган нидо келди. Ҳазрат ўнг томонга қараб юрди. Яна анча йўл босдилар. Бир замон олисда тарвақайлаган дарахт кўринди. Хизр бобо башорат қилган гужум шу эди. Шайх Бобо Мочин кўмагида отдан тушди. Санжар

хам оёқланди. У пири комил не қилар экан, дегандек устозга хайрат кўзини тикиб турибди. Султон ул-орифин қовжироқ дарахтга қараб юрди. Гужум олдига бориб тўхтади. Ичида пичирлаб дуо ўқиди. Сўнгра шошмай тўнни еча бошлади. Тўнни ечиб тўрт буклади ва бир-бир босиб гужум олдига бордию... уни дарахтга қараб отди. Йигирма чоғли одам олазарақ, талваса, хайрат ичра бақрайиб қараб турибди. Шу пайт мўъжиза рўй берди. Гужум аввалига оғир вичирлади. Гўё сирли бир кучдан чайқалгандек бўлди. Тўсатдан тўннинг этагига ўт кетди. Кейин у... ловиллаб ёна бошлади. Одамларнинг қўллари ёқасига югурди, кимдир «Ё қудратингдан!» деб калима келтирди. Бобо Мочин неча бор пирдан танбеҳ эшитганига қарамай беихтиёр сайҳа тортиб юборди.

Шайх ул-машойих дунёни унутган, у ичида такбир айтиб, тобора аланга олиб дуди осмонга ўрлаётган гужумга термилганича жим турарди.

Қовжироқ дарахт тамом ёниб адо бўлгач, Шайх чап ёнида лолу қарахт бир алпозда қотган Санжарга ўгирилди:

– Вассалом... Марвздан бало даф бўлди, иншоолло...

Дарҳақиқат, ўша кундан бошлаб юзлаб одамларнинг ёстиғини қуритган вабо тўсатдан чекинди.

Икки кундан кейин Шайх ул-машойих субҳи содиқда сергак тортиб уйғонди. Тепасида Хизр бобоси турарди.

– Аё Аҳмад! Биродарим Жаброил мужда келтирди. Мискинларни балодин қутқориб ҳаж савобини олдинг. Байъатинг қабул бўлди. Энди Туркистонга қайт. Туркистонда сени Аллохнинг савоби кутади...

Султон Санжар Ҳазратнинг Туркистонга қайтишга аҳд қилганини эшитиб ажабланмади. Унинг кўз олдидан ҳамон ловиллаб ёнаётган гужум кетмасди.

– Начора, пирим, – деди Санжар, – барчамиз Аллохнинг ҳукмига бўйсунадирмиз.

– Боракалло! – бош ирғади Шайх.

Ҳазрат қирқ чоғли муридиани ажратиб олди. Қолган зиёратчилар Мансурхўжа раҳнамолигида ҳаж сафарини давом эттирадиган бўлдилар.

Орадан тўрт кун ўтди. Султон Санжарнинг яхши қуролланган хос қўриқчилари қуршовида Шайх кар-

вони Туркистон томон йўлга чикди. Ҳазрат туя устига ўрнатилган чодирли тахтиравонда оҳишта чайқалиб борар экан, кўнгил қуши Сайхун бўйларига учди. Ярим йиллик хижрон соғинчи дилини ўйнатди. Дунёдаги энг яқин йўл – Ватан сари тушган йўлдир, дейдилар. Шайх Ватанга талпинарди. Ширин сувини ичиб, бугдой нонини еб катта бўлган Ватанга ошиқарди. Уни ота маконнинг сарин шамоллари, аҳли аёлининг иссиқ дийдори, содиқ муридларининг интиқ кўзлари билан бирга тухмату маломат, сирру синоат ва... айрилиқ азоби кутиб турарди...

ИККИНЧИ
КИТОБ

ОНА ЮРТ
ШАМОЛЛАРИ

ОНА ЮРТ ШАМОЛЛАРИ

28- ф а с л

*Қул хожа Аҳмад, сўзлагани
  ҳақни ёди,
Эшитмаган дўстларига қолсин
  панди,
Фурбатланиб, ўз шахрига
  қайта ёнди,
Туркистонда мазор бўлиб
  қолдим мано.*

Аҳмад Яссавий

Шайх карвони Қорақумнинг қаҳратонида қирк кундан мўлроқ йўл босиб, ниҳоят, Сайхун бўйларига етиб келди. Кемачилар махсус солини жиҳозлаб, пири муршидни соҳилда кутиб туришарди. Ҳазрат «Бисмилло!» деб солга кадам қўйди.

Дарё овода жимирлайди. Шайх олмадек-олмадек оппоқ пуфакчалар ҳосил қилиб, бир текис оқиб бораётган сувга термилиб қолди. «Насли башар умри ҳам мисли мана шул сув эрмиш. Оқар сувдек сўнгги манзилига интилармиш. Биз ҳам манзилга ёвуқлашдик. Дағи бир манзил, андин кейин...»

Ҳазратнинг икки қабатида икки дил маҳрами – Сулаймон билан Бобо Мочин ненидир шивирлашиб сўзлашадилар. Сол дарёнинг ўртасига етганда Шайх ўнг тарафига ўғирилди.

– Бобоқул, сувдан олинг, – деди. Бобо Мочин учиб турди.

Илгақдан қовға олиб, дарёга энгашди. Ёғоч пақирни сувга тўлдириб, Шайхга тутди. Шайх қовғадан бир қултум ичди, сўнг уч карра юзини ювди. «Шукриллоҳ!» дея қовғани Бобоқулга қайтарди. Бултур, субҳисодикда масжид томида ўлтириб, беҳишт дарё Сайхун ила видолашгани ёдига тушди. Ҳақ таолонинг шарофати ила

тагин ота юрт шамолларига юз тутиб тургани учун Яратганга сано айтди. Хаёли Исфижобга кўчди. Ёлғиз ўғли Иброҳимни, Рукия бибини, кизларини ўйлади. Хотирини Сулаймон билан Бобо Мочиннинг гурунги бузди.

Бобокул қовғадаги сувни дарёга тўкмади. «Табаррук», дея бошига кўтарди. Нафас олмай бўшатди. Ох тортди, лекин сайха тортгани Шайхдан андиша қилди. Сулаймон лутф узатди:

– Оташ ўчдиму, мулла Бобокул?

– Ўчди, – деди Бобо Мочин тамшаниб, – Сайхун суви тотлиқ да, оға! Етказганига шукр!

«Сайхун» Сулаймоннинг кўксига «Жайхун» бўлиб акс садо берди. У пири муршиднинг ваъдасини эслади: «Хонаи муборакдин қайтгач, сизнинг-да мушкулнингизни ечгаймиз, Сулаймонкул». Ичи сидирилди. Жайхун сари қайтар кунлар яқинлаб қолганини ўйлаб, юраги ҳаприкди.

Сол нариги қирғоққа бориб тўхтади. Сохилда Шайхни юз чоғли издиҳом пешвоз кутиб турарди. Оломон бошида Соброн ҳокими Самариддин Қовчин. Қабагида Соброннинг уламою умаролари. Шайх Бобокул кўмагида солдан тушди. Оломон гувранди. «Пирим! Туккан юртингизда хуш кўрдик! Қадамларига ҳасанот!» деган олқишлар янгради. Самариддин илдам келиб, пирнинг этагини тутди, кўзларига суртди:

– Пирим! Қошу кўзимизнинг устига хуш келибсиз! Сизни интизорлик ила кутдик. Қадамлари муборак, ал-муборак!

Унинг жонсарак офаринига жавобан Шайх бош силкиб қўя қолди. Самариддин пирнинг тирсагидан тутди.

– Шайхим, сиз валинеъматимизга атаб хос жой ҳозирлаб қўйиб эрдик. Марҳаматингиздин умидвормиз. Сухбатларингизни соғиндик, пирим...

Ҳазрат чимирилди. У кўп йиллар муқаддам Собронда улкан хонақоҳ бунёд эттирган. Дашти Қипчоқнинг тўрт гўшасидан келувчи тариқат аҳли учун бу хонақоҳ бир қўналға, мискин мусофирларга бошпана эди. Собронга етса, ушбу ибодатхонасида бир неча кун истикомат қилишни қўнглига тугиб қўйган эди.

Сулаймон ҳокимнинг ёнини олган бўлди:

– Қиблагоҳ, хонақоҳ қаровсиз бир аҳволда эрмиш. Хужралари зах эркан. Аёзлаб қолишдан ўзи асрасин.

Шайх Самариддиннинг илтижодан бўғрикиб кетган бетига разм солди. Хали қирққа ҳам кирмаган бу йигит Султон Санжарнинг туғишганларидан эди. Қадди расо, кўзлари тийрак, довқур бу ҳокимнинг нимасидир Шайхга хуш келади. Инсофими, фаросатими ёхуд хол илмини қол илмидан кам кўрмаслигим... Ҳар нечук, Самариддин то хануз Шайх ул-машойихдан аччиқ-тазийқ гап эшитмаган. Унинг чехрасида гўдакларда бўладиган бир илиқлик, маъсумлик барқ уриб турарди. Шайх олис йўлда обдан толиққан, вужуди истироҳат истарди. Ҳокимга қараб муртидан илжайди:

– Сазангиз синмасин, йўл бошланг!

Самариддин биледи, Шайх ҳукамою умаро дастурхонини ёқтирмайди. Шу боис, у, бизнинг илтимос ҳам ерда қолар, деб кўрққан эди. Пири комилнинг рўйхушлигини эшитиб, етмиш томири эриб кетди.

– Миннатдормиз, Ҳазратим! Илоё, зоҳидларнинг Каъбаси бўлиб...

Шайх қараса, ҳоким мадҳу санони кўпиртирадиган. Унинг гапини кесди:

– От келтиринг, ўғлим.

Дарҳол Шайх олдига юмшоқ эгар-жабдуқ урилган саман йўргани кўндаланг қилдилар. Бобоқул «Бисмилло!» деб пирнинг қўлтиғидан олди. Шайх ила ҳоким, ортларидан Ҳазратнинг хос махрамлари, муридлар Соброн уламолари қасаба сари йўртдилар.

Самариддин пири муршидга атаб ўн икки қанотли оқ ўтов тиктирган эди. Ўтов атрофида ўнлаб одам куймананар, дошқозонлар вақирлаб қайнар, бир газлик кумуш қумғонлардан кўкка оқиш тутун ўрмалар, барча-барча авлиёлар сарварининг қадамига интиқ эди.

Шайх ул-машойихнинг ҳашт-ҳашамни ёқтирмаслигини Самариддин яхши биларди. Шул вайдан у ўтовни ортиқча безаттирмади. Тилла-кумуш буюмлару шойи-ипак жиҳозлардан холи қилди. Ерга одми туркман гиламлари ёзилган, ўртада, дошқозондек манқалда саксовул чўғи пориллаб турибди. Ичкари иссиқ, файзли, чор атрофдан мушки анбар билан райҳон иси анқийди.

Султон ул-орифин йўл бошлаб ичкари ўтди. Ортидан ҳоким Самариддин, Сулаймон, Бобоқул, Қутбиддин, Соброн уламою оқсоқоллари ўтовга қадам ранжида қилдилар.

Шайх тўрга ўтиб, адрас кўрпачага чордана қурди. Жамоа ҳам чўккандан сўнг, қўлларини дуога очди.

– Илоҳа омин! Ва қуррабни анзилни мунзалан муборакан ва анта хайрул мунзилин! Эй халлоқи олам, менга шундай манзил бергилки, у менга ва манзил эгасига муборак бўлсин! Сен яхши манзил бергувчисан. Аллоҳу акбар!

Жамоат баравар юзларига фотиҳа тортди. Ҳоким даст ўрнидан туриб, қуллуқ қилди:

– Иншооллоҳ, пирим, қудсий нафасларидан бахраманд бўлдик, ўзига шукр!

Соброн уламолари Самариддиннинг сўзларини илиб кетишди:

– Шариат бирла тариқатнинг ходийсини хуш кўрдик, шайхим!

– Жамики муслимот муқтадосидан айрилиб, сағир бўлиб эрди, Аллоҳим юзимизни ёруғ қилди.

– Султонимнинг амри маъруфларини соғиндик, жон қулоғимиз анга муштоқдир...

Шайх бул такаллуфларнинг қайси бири чин, қайси бири риё эканлигини сезиб ўлтирарди. Мехмонларнинг иззати учун оҳиста бош қимирлатиб қўйди.

– Мадҳу саноимиз қозиюл ҳожатга бўлсин. Ваалайкум ассалом ва раҳматуллоҳи ва баракотух!

Шу билан «Хуш кўрдик» тамом бўлиб, дастурхонга ноз-неъматлар тортила бошланди. Баковуллар катта баркашларда кийик гўшти, каклик димламаси, ўрик шарбати, бухорий қандолатлар, қимиз, қимронни узлуксиз келтириб туришибди. Ҳазрат ўрик шарбатидан икки қултум хўплади, сугли патирдан бир тишлам еди. Гўштга қўл урмади. У азалдан камтомоқ эди. Ўтов атрофида жунжикиб ўтирган муридларнинг товуши эшитилиб турарди. Улар гўё ноёб хазинани қўриқлаётган соқчилардек ўтовни қуршаб олишган, пири муршидни тағин бир қарра кўриш умидида эдилар. Шайх Самариддинга боқиб, ўтов сиртига ишора қилди:

– Айтинг, аларга-да улуш берсинлар.

Ҳоким эшикда амр кутиб турган баковулбошига им қоқди:

– Аҳли жамоага томоқ беринг. Мўл-мўл беринг!

Баковулбоши орқаси билан юриб чиқиб кетди.

Меҳмондорчилик поёнига етди. Шайхнинг йўлдошлари аср намозини адо этгани ёндош ўтовга йўл олдилар.

Ибодат тугади. Меҳмонлар тарқалди. Намозгоҳда Шайх ила Самариддин яккама-якка қолдилар. Пирнинг ҳокимга айтар сўзи бор эди. Буни Самариддин фахмлаб ўтирар, шу боис мударрис олдидаги толиби илмдек ердан кўз узмай сукут сақларди.

Тўрт йилдирки, у Соброн музофотига волийлик қилади. Музофот ажабтовур кенг ҳудуд эди. Бу ёғи Тўрткўл мавзеси, Қоратоғ ортидаги дашту биёбон, бу ёғи Жанкент ва Хазор бўйидаги Ғаззола аталмиш ерлар ана шу Самариддин ихтиёрида. Қорачиқ, Ийқон, Қарнок, Сигнок сингари кентларда мева-чева унса, бепоён яйловлар чорвачилик макони эди. Хуллас, Соброн музофотидагилар йўқчилик жафосини тортмасалар бўларди. Аммо қорни тўқдан кўра нони йўқ халқ зиёда эди. Буни Самариддин ҳам билар, ўзича чора излаб тополмасди. У Султон Санжар тағойисига ўхшаган кўнгилчан бир йигит эди. Бировнинг нонини туя қилиб юрган муттаҳамни жазолаш ўрнига... унга панд-насихат қилишни афзал, деб биларди. Насихат, танбеҳ ила ўғри ўлса ҳам тўғри бўлмаслигини англамас, англаса-да, кечирар эди. Шайх ҳокимнинг бу қусурини сезарди. Вале бу тавозели йигитнинг дастурхонидан оёқ узмай туриб, унга қаттиқ-қуруқ гапиришни истамади. Мулоимлик ила:

– Раиятнинг аҳволи нечук? – деб сўради.

Самариддин Шайхдан айнан шу саволни кутиб ўтириб эди.

Жавобини ҳам ҳозирлаб қўйган. Шундоқ бўлса-да, у бир нафас жим қолди. Уҳ тортиб тилга кирди:

– Биз раиятнинг курсогини тўйдириш ғамидамиз. Саъй-ҳаракат қилаётирмиз, пирим.

– Оч одамнинг курсогини тўйдириш учун тўқ одамларнинг нафсини тийиш даркор. Ўтин чопганники, нон ёпганники бўлгани маъқул. Ҳоким халқнинг отаси. Бас, фарзандлари нон, деб йиғлаб турса, отанинг кўзига уйқу келгайми? Эл-улусдин эшитдик, олиқ-солиқ ҳаддан зиёда бўлибдир. Таноб пули, тегирмон пули, ўлпон, аскар пули, закот, тахти жой пули, яксара, қўшпули, жон солиғи, ушр, фитр... Саноққа иккала панжангизнинг бармоқлари етмайди. Бу не бедодлик!

Самариддин «Пирим!» деб оғиз очган эди, Шайх унинг лафзини кесиб, давом этди:

– Закоат тўлаган кишидан ушр ҳам талаб этмоқ инсофданми, ўғлим? Жон солиғи нимаси? Жонни худои таоло берган, шукрона айтилса кифоядир, қозон қайнатдинг, деб тутун пули ундирганлари нимаси? Бечора, нотавоннинг қора қозони қайнамасинми, йил ўн икки ой зоғора нон кавшаб ўтирсинми?

– Пирим...

– Яксарани¹ бекор қилмоқ даркор. Навзамбилло! Уйда мол боқиб, гўдақларининг оғзини оқартирган уй эгаси гуноҳкор эмиш! Томорқасида тўрт жуфт ёғоч кўкартириб, мевасини тотган боғбонга таноб пули етмагандай қўшпули² ҳам солинибди. Мол боқиб, сутини ичмаса, ҳовлисига икки жўяк сабзи-пиёз эколмаса, у қандоқ дехқону қандоқ боғбон бўлди?

Самариддин, «Кошки ихтиёр бизда бўлса эди, пирим», дея ўзини оқламоқчи эди, Шайх товушини бир парда пасайтириб маслаҳат берди:

– Самарқандга, Султон Маҳмудхонга нома битинг. Яксарани бекор қилсин, экин экиладурғон томорқадан қўшпули олинмасин. Қанча хирож бўлса, мол-дунёси ошиб-тошиб ётганлар тўласин. Йўқ-юқа халқнинг насибасига чанг солинмасин, Шайхимизнинг иродаси шул, денг. Уқдингизми, ўғлим?

Самариддин қўлини кўксига қўйиб бош эгди.

Шайх бугун ўзига пешвоз чиққан Соброн аҳли бирла юз кўришмакни ўйлаб қўйган эди. Ҳокимга тайинлади:

– Аҳли сунна вал-жамоага етказинг, жума куни намози дигардин сўнг аларга айтар сўзимиз бор. Энди бизга ижозат, хобхонага ўтайлик. Шом бўлибдир.

Самариддин суҳбатнинг бу қадар енгил кўчганига мамнун бўлиб, пири муршидни хос хонасига кузатиб қўйди.

---

¹ *Яксара* – қорамолдан олинадиган солиқ.

² *Кўшпули* – томорқа учун тўланадиган солиқ.

ЖАҲОЛАТ ХУРУЖИ

29-ф а с л

Агар қози бузуқликка берилса, Аллоҳ таоло қозидан бешиб, унга шайтонни йўлдош қилур.

Ҳадис

Ашрафхон қози Самарқанддан рўсиё бўлиб қайтди. Султон Маҳмудхон олдида сири фош бўлиб, шармандаси чикқач, ер ўпиб, тавба қилди. Икки навкар уни судраб ҳовлига олиб чикди. Қозини ерга ўтқазиб, қўлларини қайрағочга боғладилар. Ашрафхон бошини дарахтга уриб йиғлар, «Бир мусулмони комилга шафқат қилинлар, бу не кўргилик, ё Қаххор эгам!» деб илтижо қиларди. Илло, биров ғаддор қозининг фарёдига қулоқ солмайди.

Хонақоҳ аҳли, қозининг ҳоли не кечар экан, дегандек томошанинг охирини кутади. Бир замон қайдандир лўкиллаб сартарош етиб келди. У «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм! Илоё, бул каззобнинг кўксига диёнат уруғини сочғил!» дея қайчисини олди-ю, қозининг соқолини қирқа бошлади. Ашрафхон уввос тортди, сартарошнинг қўлини тишламоқчи бўлиб интилди, уста парво қилмади. «Ҳай, ҳай, қози жаноблари, бир итлик қилғонлари кифоя, тиш-ни асрасинлар!» деб кулди. Ҳаш-паш дегунча сартарош қозининг соқол-муртини теп-текис қилиб кириб ташлади.

Навбат хон ҳазратлари буюрган эллик таёққа келди. Ашрафхон қозини дарахтдан ечиб олиб, бўйрага юзтубан ётқиздилар. Қози ем еб қутурган буқадек калласини сарак-сарак қилиб дод солар, оёқларини бўзчининг моксидек ерга шапиллатиб урар, «Хой мусулмонлар, азбаройи сакколимни ҳурмат қилинлар!» деб чийилларди. Даррасини сувга ботириб, мухтасибнинг амрини кутиб турган жонқоҳ-нозир учуриқ қилди:

– Саққолдин айрилиб, бесоқол бўлиб қолдилар, тақсир. Қани қўйлагини кўтариб, муборак садағаларини андак очсинлар...

Қози ширяланғоч бўлди. Мухтасиб кўзи билан «Ур!» дегандек имо қилди. Нозир билак шимарди, гоҳ тўрт энлик даррага, гоҳ сомон тикилган қанордай бўлиб

тўнтарилиб ётган қозига қаради. Ичида «Мин-шарри вас-васил ханнос!» Яратган эгам, шайтоннинг ёмонлигидан ўзинг паноҳ бергил, бул гумроҳнинг омонатини олма, зора солих кишилар қаторига ўтса», дея дуо ўкиди. Даррани боши узра кўтариб қозининг гарданига туширди. Ашрафхон «Иҳ!» деб бир тўлғонди. Иккинчи дарра унинг ўқ умуртқасига тегди. Учинчи даррадан кейин қози товушини баралла қўйиб, фарёд солди. Бошига одам тўпланди. Тўртинчи, бешинчи даррадан сўнг қози ерга қапишди. Елкасига ўнинчи дарра текканида ўпкаси узилиб кетгандек бўлди. Тақир бошини бўйрага узатганча, қимирламай қолди. Жонкоҳ уришдан тўхтади. Энгашиб қозининг башарасига қаради. Қозининг кўзлари юмуқ, оғзидан сўлак оқиб ётарди.

– Тақир, жонини жабборга берган кўринадир, – деди жонкоҳ.

– Ур, – ўдағайлади мухтасиб, – бундайчин ҳаромзодаларни ўлдирсанг савоб бўлғай. Ур!

– Маййитни урмоқ ношаръийдир, бегим, – деб нозир орта чекинди. Қозини чалқанчасига ағдариб ётқиздилар. Унинг кўтарма тандирдек юмалоқ қорни сезилар-сезилмас қимирлар, бўйра жикқа ҳўл эди.

Ашрафхон кўзини очганда тепасида табиб ўтирар, қозининг билагини тутганча, пичирлаб дуо ўқирди. Қозига табиб жон қийновчи ўша жонкоҳ бўлиб кўринди. У яна ҳушидан кетди.

Қози хонақоҳнинг кунжагида бир ҳафта ётди. Бир ҳафтагача табиб унинг баданига турли хил малҳам чаплаб, яра-чақасини қотирди. Саккизинчи куни табиб хўшлашди.

– Дорунинг ақчасини берсалар бас, жаноб, – деди табиб, – хизматимизга розимиз. Бизнинг элда жабр тортган мусофир экансиз.

Қози инқиллаб ёнини кавлади, бир мири кепаки пул чиқариб, табибнинг олдига қўйди. Бу пулга битта нон ҳам бермас эди. Табиб қулди:

– Шунча кун бадалига камина одам боласини даволадим, деб хаёл қилибман, таассуф. Бу ақчага сақич олиб чайнасинлар, тақсир...

Табиб халтасини олиб жўнади. Қози сариқ чақани тагин кассасига яширди.

– Кетсанг, кетмоннинг бетида кет, менга нима, ношукр!

Қози бир-икки ой Самарқанд атрофидаги карвонсаройларда ётиб юрди. Саллани йиртиб, энгагини танғиб олган, бошида дарвишларникидек кулох, эгнида пахталик чопон. Шармисорлигини яшириш учун баҳона ҳам топиб қўйган: «Тужжор эдим, йўлда қароқчилар талади, мол-мулкимдан айрилдим, сакқолдин мосуво бўлдим. Соямдин бўлак ҳамсоям қолмади».

Карвонсарой эгаси бу жафокаш мусофирга раҳм қилиб, ундан тахти жой учун пул олмади. Қози биллади, кўса ҳолида Собронга қадам қўёлмайди. Жилла қуриса, соқол-мўйловни тўрт энлик ўстирса эди, тагин бир ёлғонни тўкиб, тукқан элига қайтар эди.

Ниҳоят, тўксон чиқиб, қиш оёқлади.

Кунлар исий бошлади. Соқол ўсиб, лўли тароққа илинадиган бўлди. Қози, «Илоҳа, маломату мазамматдан ўзинг асра!» деб йўлга отланди. Бир карвонга илашиб, Собронга етиб келди.

Шум хабарнинг қаноти саккиз, дейдилар. Қозикалоннинг расвои жаҳон бўлганлиги аллақачон шаҳарга тарқалган, Мавлуд қори бирга ўн қўшиб, Ашрафхоннинг таёқ еганию бўйранинг ҳўл бўлганича айтиб, ҳамтабағининг сирини ошкор этган эди. Қози уйдан чиқа олмай, тўрт девор ичра қамалиб қолди. У сайёддан қочиб, кавакка беркинган қашқирга менгзарди. Биров унинг ҳолидан хабар олмайди. Эшигидан муридларнинг оёғи узилган. Масжидга чиқолмайди. Аҳли аёли ҳам бир коса ёвғонни тўқ эткизиб олдига қўяди. Қози уззукун шифтга термилиб ётади. Чўзиб ух тортади. Ухласа, алоқ-чалоқ туш кўради. Тушида гаврон кўтарган Азозилни кўргандек бўлади. Дод солиб уйғонади. Боз устига Шайх ул-машойихнинг Яссига қайтганини эшитди-ю, жони ҳалқумига келди. Назарида, бу ғайбдан бир ишора эди, жазои муқаррар белгиси эди. У кўзларини юмиб, Ҳақ таолога муножот қилди, мағфират тилади, мадад сўради, илло тазарру қилишни хаёлига келтирмади.

Ана шундай мусибатли кунларнинг бирида эшиги ғийқиллаб очилди-ю, қадим қадрдони муфтий Мухаммадрасул кириб келди. Қози дўстини кўриб, баралла йиғлаб юборди. Муфтий фотиҳа қилди-ю, индамай ўтираверди.

Қози обдан йиғлаб, оғзи бурнини дастрўмолига артганидан кейингина хол сўради:

– Жароҳатингиз... битай, дедими?

Қози, «дўст бўлиб энди келдингми?» дегандек муфтийга гинали қараш қилди.

– Елкадаги жароҳат битаёзди, вале қўнгилдаги жароҳат кетмайдир. Ичимда бир ўт ёнадир. Ул ўт «ўч ол, ўч», дея мени интиқомга чорлайдир.

«Таёқ бунинг елкасига эмас, калласига текканга ўхшар», деди ўзича муфтий. Қозига қараб бош чайқади.

– Хушингизни йиғинг, қози! Осмонга тупурсанг, бетинга тушади. Бир бора тупуриб кўрдингиз, оқибати не бўлди? Минбаъд, астаффирулло, деб икки ёнингизга тупуриб юргангиз маъкул эрмасми?

Қози бўксасини кўтарди. Одатига кўра, оғзидан кўпик сачратиб, чийиллади:

– Шайхингиз осмону сиз билан биз қаро ер бўлдикми? Аллоҳ бизларни тепкилаб юришга яратибдими? Қодир эгамнинг бандалари бир сиқим тупроқдин бунёд этилибдир. Барчамиз баробардирмиз.

– Адашманг, қози, тупроқ эмас, балчиқ. Холиқун башаран-мин тийн, яъни биз инсонни балчиқдан яратдик, деди ул боқарам. Вале, сен балчиқ монанд бўлма, ўтган-кетганнинг башарасига сачрама, деб иноят қилади Ҳақ таоло. Насли башар-муқаррам, Одам Ато авлодлари менинг халифаларимдир, дейди ояти қарима. Ўн саккиз минг олам эгасининг сўзларига бўйин сунмасангиз, сиз нечук мусулмон бўлдингиз?

– Билдик, сиз ҳам Яссавий тариқатига кириб кетибсиз. Начора...

– Тариқат имондин холи эрмас. Бурун айтдим, боз айтурман, Шайхнинг айрим амаллари бизнинг қўнглимизга ҳам ўтирмайди. Илло, авлиёи кабирлар пайғамбари мурсалнинг ворисларидир, бул-да ҳақиқат. Шайх дарёи тариқат. Сиз жилдираб ётган бир ариқчасиз, холос. Дарё бир тошмасин, тошса анинг гирдобида махв бўлиб кеткайсиз. Бас, икки жаҳон овораси бўлиб, қорним ёрилмасин, Шаҳоб қорига менгзаб дуойи бадга қолмайин, десангиз, қўнгилдаги ўтни ўчиринг. Бул ўтни интиқом суви бирлан эмас, тазарру, истиффор суви бирла ўчирмок вожибдир. Шайтоннинг сўзига кириб, бул йўлдин

қайтмасангиз, қайтиб бетингизга қарамайман. Дийдорни қиёматга қолдирамиз. Вассалом!

Муфтий ўрнидан туришга чоғланди. Қози ётган еридан пичинг қилди:

– Сиздин бурун боқийга сафар айласак, ҳакимизга икки оят ўқиб, дуо қилиб қўярсиз, дўстим?

– Ғам еманг. Бир нодон дўстим бор эди, иблиснинг қутқусига учиб, имони захм еди, ўзинг шафоат айла, раҳмон эгам, деб дуо қилгайман.

Муфтий эшикни қаттиқ ёпиб чиқиб кетди.

Ашрафхон бир замонгача ўз ёғига қоврилиб ётди. Ўзингники гапирса, ўмганингни тешади, деганлари рост экан. Муфтий уни бир тутим янтоқ билан савалаб кетгандек эди. Одам боласининг феъли қизиқ. Огдан йиқилса, эгарда ўрнашиб ўтиролмадим, деб ўзини қоймайди, отни қамчилайди. Қози ҳам ҳозир бошида сувни лойқалатган ўзим эдим-ку, дея тан олгиси келмади. Айбни ўша ношуд наққош билан кўрнамак Мавлуд қорига тўнкади. Одамзод томирида қонга қўшилиб, шайтони лаъин ҳам бирга оқиб юрар эмиш. Ана шу манфур иблис қозининг қўзини тиндириб, бошидан ҳушини олди. У ақл чироғини ёқиб, тавба-тазарру қилиш, тафаккур этиш ўрнига тобора жаҳолат ботқоғига ботиб борарди. Вужудини кин, алам, ғазаб, интиқом оловига чулғади. «Ал-қасос ул минал-ҳақ!» – пичирлади қози. – Ё устидин, ё остидин! Эл чўқинган авлиёсини эл аро бир изза қилмасам, Ашрафхон отимни бошқа қўйиб, бу юртдин қўчиб кетгаймен!»

ҚОЗИ ҚАСОС ОЛМОҚЧИ

30-ф а с л

*Сўфинақиш бўлдинг, вале
Харгиз мусулмон бўлмадинг.*

Аҳмад Яссавий

Ҳадиси шарифда келадики, қурашда ғолиб бўлган қимса жўмард эмас, билъақс жаҳолат пайти ўз ғазабини боса олган мўмин паҳлавондир. Ашрафхон қози бул ҳадисни унутган, магар унутмаган бўлса, Расулulloҳнинг

васиятига амал қилишни ўзига нораво деб биларди. Ҳар не бўлганда ҳам бу гумрохликдан ўзга нимарса эмас эди.

Неча кундирки, унинг кўкрагида адоват ўти ёнади. Бу оташ қозининг бошидан товонигача чулғаб олган, уни мубҳам, хавфли бир жарлик сари судрарди. Ниҳоят, Ашрафхон кўзини чирт юмиб калтис ишга қўл урди.

Азонлаб Шаҳобиддин қорига одам юборди. Бултур Шайх ул-машойихнинг дуойи бадидан сўнг Шаҳобиддин бир мунча ўзига келган, бетининг қийшиғи тўғриланган бўлса-да, ўнг кўзи пирпираб учиб турадиган бўлиб колганди. У ибтидоий мактабда ёш болаларга таълим берар, ота-оналарнинг хайр-эҳсонни эвазига рўзгор тебратарди.

Шаҳобиддин букчайиб кириб, қозининг бош тарафига чўк тушди.

– Ўнг ёғимга ўт, – деди қози хўмрайиб, – лаънати дарра қулоқни еган.

Қори кети билан сургалиб, қозикалоннинг ўнг биқинига ўтиб ўтирди. Икки ҳамтабақ маломат бўтқасига икки ёндан қошиқ уриб, ғийбатни чечаклатдилар.

ҚОЗИ-ҚОШИҚ: Шайхнинг Маккаи мукаррамага етолмай, ёрти йўлдан қайтган эмишми? Эшитдингми?

ҚОРИ-ҚОШИҚ: Ё ажаб! Нечук ёрти йўлдин қайтади, ақлим ожиз...

ҚОЗИ-ҚОШИҚ: Аллоҳ хуш кўрмаган. Бандаи мўминларга онқадар озор етказиб, дилларини хуфтон қилади-ю, Яратганга ёқадими бу қилиғи? Фаришталар дилозор Шайхнинг йўлини тўсган. Мана, энди бир тўп ўзига ўхшаганларни эргаштириб изига қайтибди.

ҚОРИ-ҚОШИҚ: Биз бўлакча эшитдик, тақсир. Марви жаҳонда ўлат тарқалган экан. Минг-минг одам нобуд бўлибди. Шайх каромат кўрсатиб, ўшал ўлатни даф этган эмиш. Яна ким билади...

ҚОЗИ-ҚОШИҚ: Бе-е... Бул ҳам бир ҳамоқат бўлса керак! Дардни Аллоҳ беради, шифосини ҳам ўзи юборади. Минг касалга бир қамчи, деган гапларга камина ишонмайман. Бундоқ миш-мишни Шайхнингни ўраб юрган муридлари тўқиган бўлса, ажабмас. Ке, қўй, гапни сиркататмайлик. Ошни пиширайлик. Биласан, Шайхнинг бўйнида қиёмат қарзи бор. Икковимизга товон тўлаши даркор. Хўш, товонни нетиб ундирамиз, сен ҳам каллангни ишлат-чи.

ҚОРИ-ҚОШИҚ: Ниятингизни фаҳмладим, тақсир. «Ал-қасос ул-миналҳақ» деб турибсиз. Биз бунга рози. Ва лекин, камон бўлай, майли, илло ўқ бўлолмаيمان. Маъзур тутинг, тақсир.

ҚОЗИ-ҚОШИҚ: Биладан, сенинг ҳам иштонбоғинг бўшроқ. Бўпти, сен камонсан, мен мерганнинг қўлиман, иншооллох, ўқни ҳам топкаймиз. Энди сен бориб, Мавлуд овсарни айтиб кел.

ҚОРИ-ҚОШИҚ: Келармикан, тўнини тескари кийиб юрибди.

ҚОЗИ-ҚОШИҚ: Келади. Ҳажжи бадалинг бор экан, десанг, боши билан думалаб келади.

Шаҳобиддин инқиллаб қўзғолди-ю, Мавлуд қориникига қараб кетди.

Мавлуд Ашрафхоннинг ёнида эллик таёқ еб, соқол-муртидан жудо бўлгандан кейин салла-чопонни ечиб, муллабачча қиёфасига кириб олган (мадраса талабаларининг соқол қўйиши шарт эмас эди), шу кепатада Собронга етиб келган эди. Шаҳобиддин кирганда у офтобрўёда эшагининг эски нўхтасини ямаб ўтирарди. Қутилмаган меҳмонга кўзи тушди-ю, «Бу каззоб тагин бир балони бошлаб келмаган бўлсин-да», деб ҳадиксиради. Шаҳобиддин негадир кулимсираб гап очди:

– Қози поччанг сени кўрмоқчи...

– Қози жаноблари билан орамиз очиқ, – деди Мавлуд нўхтадан бош узмай, – у кишидан қарзим йўқ.

– Илло, қозининг сендан қарзи бор. Ҳажжи бадалингни олмайсанми?

Мавлуд Хижоз сафари олдидан, ҳақ йўлида омонатимизни топширсак, ҳажжи бадалим сизда турсин, дея қозига беш-олти пухта пул берган эди. Баднафс қози энди пулимни қайтариб бермайди, деган хаёлда юрарди. Шаҳобиддиннинг сўзини эшитди-ю, кул боса бошлаган юраги қайта чўғланди. Омонати кўз олдига келди.

– Майли, қўлим текканда борарман, – деди, кўнглида жўш урган ҳирсини босиб.

– Йўқ, ҳозир борасан! – пўписа қилди Шаҳобиддин, – Қози поччанг олдинга солиб кел, деганлар. Тур ўрнингдан!

Мавлуд қори нўхта-сўхтасини йиғиштириб, кийиниб чиқди. Икковлон узун-қисқа бўлиб йўлга тушдилар.

Ашрафхон сандалга оёқларини тикиб ёнбошлаб ётарди. Мавлуд кирди. Салом берди, аммо қозининг қўлини олмади. Бу қозининг қонини қайнатди.

– Хм, суяк исини сезиб келдингми, тозибачча? – деди ўқрайиб.

– Бу ўзимнинг ҳалол ақчам. Мол боқиб, семиртириб топганман. Магар сиз ютиб юбормоқчи бўлсангиз, томоғингизга тикилади, тақсир.

– Тилинг чиқиб қолибдими, баччағар! Ма, ол!

Қози ёстиқ остидан муштдай чарм халта чиқариб отди. Мавлуд қори пулини санади. Икки тилло кам эди. «Бу аждаҳо тўймайди. Сўрамайман. Барибир шаллақилик қилиб бермайди».

Ашрафхон чарм халтачани чангаллаб ўтирган Мавлудга зимдан назар солди. «Бул нобакорни нетиб йўлимизга юргиздик энди? Масжиднинг имомлигини ваъда қилайми?» Қози мулоийроқ товушда гап қотди:

– Юз таёқни иккимиз бўлиб едик, бўтам. Бас, шундоқ кетингни силаб кетаберасанми ёинки... қабатимизга кирасанми? Анови қўштегирмондаги масжиднинг имомати бекор турибди. Хоҳласанг...

Мавлуд қори Ашрафхоннинг лафзини кесди.

– Ортингиздан бир юриб кўрдим. Оқибатда ўпкам тешилди.

Тавба қилдим. Минбаъд сизнинг ношаръий юмушларингизга бош қўшмагайман.

Мавлуднинг дийдасини қаттиқ қилиб, бетгачопарлик қилгани қозини ётган еридан турғазиб юборди. У қўлини калтак қилиб сермади, бақирди:

– Қарғайман, бетавфик! У дунёю бу дунёда барака топма, охиратинг куйсин, деб дуойи бад қиламан! Йўқол, кўзимдан, лавнати!

Мавлуд ўрнидан турди. Бўсағада «салом»га яраша «алик» олди:

– Ҳар кимнинг мозори бошқа, номаи аъмоли бошқа. Ким жаннатга лойик, ким дўзахий – бу ёлғиз қодир Эгамнинг ихтиёрида.

Мавлуд қори шарпадек беиз чиқиб кетди. Ашрафхон анчагача жаҳолатдан ўзига келолмай пишқириб ётди. Ниҳоят, у Шаҳобиддинга ҳам жавоб берди.

– Камонга қўл бўлсанг, эртангача бир чора топиб кел. Мен ҳам сархисоб қиламан. Бор, мен бир мизғиб олай.

Шайх-ул машойихни нетиб мулзам қилсам экан, деб Ашрафхон кун ўйланди, тун ўйланди. Чора излайвериб, калласи шишиб кетди. Иблисона ишга қўл урган номардга азозилнинг ўзи қўмакка келар эмиш. Қози ниҳоят, рақибига отилажак ўша «ўк»ни топгандай бўлди.

Бир куни тонг саҳар Шаҳобиддинни хузурига чакиртди.

– Хўш, камонча, – деди қози сўлтайиб ўтирган қорига, – ўк топилдими?

– Тақсир... – деб минғиллади Шаҳобиддин ерга қараб.

– Сендин ҳам ҳасипим совиди. Калла деб елкангга бўш кадини кўтариб юрган экансан. Сен ҳозир елиб бориб, Жавлон қассобни айтиб келасан.

– Қўй сўйиб, қон чиқарасизми?

Ашрафхон, омон-эсон Самарқанддан қайтсам, бир тўқлими, эчкими сўйиб, хайр-эхсон қиламан, деб ўйлаб қўйган эди. Аммо, шунча муҳлат ўтса ҳамки, у ниятини ортга ташлаб келарди.

– Сени сўйиб, худойи қиламан! – деди ишшайиб қози, – аввало сен бориб қассобни етаклаб кел, сўғин хунаримни кўрасан.

Шаҳобиддин елка қисиб чиқиб кетди. «Энди қўлга тушдинг, дилозор, – деди ўзича Шайхни ўйлаб қози, – кўрамиз, бул тузоқдан қандоқ қутулиб кетар экансан».

Жавлон қассоб раста тўрида гўштга қоқ суяк ўраб сотаётган эди, Шаҳобиддинни кўриб, елкаси тиришди. «Бу нокас тагин насяга гўшт сўрайди, қарзини бермай чўзади». Бу сафар қори гўшт сўрамади.

– Мени қози почча юборди, – деди ишшайиб, – дарров борар экансан.

– Қози ўрнидан бекор бўлган, деб эшитдигу, – деди энсаси қоғиб қассоб.

– Жинни бўлганмисан? Қандайчин бекор бўлади, гўшткалла!

Ҳозир ҳайбатини кўрсанг, бурунгисидан ҳам ваҳмали. Қани, дўконни ёп!

Жавлоннинг иложи қолмади. Қозининг олдида унинг тили қисикроқ эди. Хушламай дўконини ёпди, сиртига

икки қулоч каноп ип боғлаб қўйди-да, Шаҳобиддинга эргашиди.

Ашрафхон мушкул бир масъалада ҳарифини мот қилган уламодек керилиб ётиб эди. Қора қайроқ, бир газлик қайиш, молпичоқ солинган тери тўрвасини саланглашиб, аввал Жавлон, ортидан Шаҳобиддин кирди. Қассоб, «Бу ебтўймас эски гапни қўзғаб, тағин илигимни қоқармикан», деган хавотирда четроққа чўккалади. Жавлон бултур қўй гўштини эчкиники, деб сотиб, қўлга тушган, қозига бир қўчқор пора бериб, аранг қутулган эди.

Қози қиличини қайраб ўтирган эди, дархол ҳужумга ўтди:

– Анови ўғри иниларинг топилдими? – Ашрафхон тоқчадан бўш варақ олиб, ҳавода силкитди, – мана, мен Исфижобдин фармойиш олдим. От ўғрилари топилсун, аларнинг икки панжаси қирқилсун. Ўғрилар қўлга тушгунга қадар бирон бир хешими, оға-иниси ё ўғлими зиндонда тутиб турилсин, деб амр қилибдилар ҳоким жаноблари.

Бу ёлғон фармонни эшитиб, Жавлоннинг жони то-вонига тушиб кетди. Гап шундаки, бундан уч ойча муқаддам Жавлоннинг Оқмон, Қоромон деган икки иниси тоғдан от ўғирлаб, қўлга тушган, ҳибсдан қочиб, ҳозир қайлардадир бекиниб юрарди.

– Нима қиласан? – деди хўмрайиб қози, – аларни топиб келасанми ё зиндонда ўтиратурасанми?

– Қайдан излайман уларни, тақсир, – деди қалтираб қассоб, – ўғриларнинг тайинли макони бўлмаса...

– Андоқ эрса, ихтиёринг. Иниларинг бир ойда топиладими, бир йилдами, унгача сен ҳибсхонанинг сассиқ деворини искаб ётганинг ётган. Ҳоким тўрага ҳам шундоқ деб жувоб берурман.

Қассоб терлаб кетди. «Бу аблаҳ лафзидан қайтмайди. Етти боламни чирқиратиб... очидан ўлдираманми, нетаман? Кўч-кўронимни ортиб бошқа юртга кўчиб кетайми? Бул замонда золимнинг зулмидан қутулиб бўлмас. Изимдан тушади бу ифлоснинг итлари».

Жавлоннинг нафаси чикмай қолди. Ниҳоят, узун ух тортиб тилга кирди:

– Майлингиз, қози почча. Иниларимни излайман.

– Ана энди эсинг кирди, сенга бир хафта мухлат. Иниларингга туймадай хизматимиз бор. Бизнинг шартга рози бўлса, қўлларини чоптирмайман. Бор энди!

«Туймадай хизмат»ни эшитиб, Жавлоннинг юраги бир қалкиб тушди. У соядай судралиб эшикдан чиқди.

ОҚМОН БИЛАН ҚОРОМОН

31- ф а с л

Кечираман, лекин кеч ураман.

Аҳмад Яссавий

Бугдойдан сўрадилар: «Нечук хомушсан?» Бугдой деди: «Тепага қарасам, тегирмон тош, пастга қарасам яна тош. Нечук хомуш бўлмай?».

Жавлон қассоб ана шу бугдой мақомида эди. Иниларини топса, уларнинг қўллари кесилади, бир умрга мажрух бўлиб қолади. Топмаса, ўзи зиндонга қамалади. Охири у Аллоҳга таваккал қилди. «Биздек ғарибларнинг дуосини ўзинг ижобат қил!» дея, йўрға отини миниб йўлга тушди. Тўрт кун Қоратовни элак-элак қилиб ташлади. Ўнгириларга кирди, қалин дарахтзорлар тагига мўралади, қоронғи горларга бош суқди. Икки саёқ болани кўрмадингларми, деб қўйчибонлардан суриштирди. Оқмон билан Қоромон худди ерга кириб кетгандек эди. Топилмади.

Бешинчи куни у Сайхун бўйларига қараб йўртди. Одатда қароқчилар, ўғрилар дарё ёқасидаги тўқайзорларда жон сақлайди, у ерларда ёввойи хайвонлар кўп, ановманов кимса оёқ босгани қўрқади, деб эшитган эди. Тахмини тўғри бўлиб чиқди. Учинчи куни сув сохилидаги чангалзор орасида тутун кўринди. Жавлоннинг оти ўйноки эди, ўзи ҳам мол сўявериби, дийдаси котиб кетган, қашқирдан ҳам, тўнғиздан ҳам хайикмасди. Жавлон дангал тутун бурқсиётган ерга от солиб борди. Қараса, ит талаган гадодек бўлиб инилари ўтирибди. Эгни-бошлари етти ямоқ, соқоллари бир қарич. Бир декча қозонни қайнатиб, ўчоқни кавлаб ётишибди.

Жавлон тикка бостириб бориб, ирғай сопли оғир қамчиси билан иниларини ура кетди:

– Харомилар! Қоча-қоча топган кавакларинг шу ер бўлдимми?

Ота-оналарингни куйдира-куйдира гўрга тикдинглар. Энди мени адои тамом қилмоқчимисизлар? Қани, олдимга тушинглар!

Жавлон тагин бир-икки камчи тортди. Кичик укаси Қоромон бошини чангаллади.

– Оға, отдан тушинг, ўтириб одамга ўхшаб сўлашайлик.

– Сенлар одам бўлсанглар экан... одамга ўхшаб сўллашсак.

Жигарчилик эмасми, барибир Жавлон бир оз юмшади. Отдан тушди. Жиловни бир бутага илди.

– Хўш, гапир, не дейсан?

– Тукқан оғамиз бўлатуриб, бизни ўз қўлингиз билан жаллодга топширмоқчимисиз?

– Мени қози почча юборди, тентак, – деди Жавлон, – икковини топиб кел. Товонини тўласа, гуноҳидан кечамиз, хатти барот¹ ёзиб бераман, деди. Қани, олдимга тушинглар.

«Хатти барот»ни эшитиб, оға-инининг кўнглида умид чироғи милтиллагандек бўлди.

– Агар имонини ютса, бу сафар нақ қозининг ўзини сўйиб кетаман, йигит сўзим! – деди Оқмон. У инисига қараганда қорувли ва қайсарроқ эди.

Тўққиз кун деганда уч ака-ука қозининг рўпарасида бақамти бўлдилар. Ашрафхон муртидан кулиб қўйди. «Ўқ» топилган, ёвуз ниятининг ёртиси рўёбга чиқа бошлаган эди.

Оға-инилар минг хаёл ичра фарқ бўлиб, қозининг оғзини пойладилар...

Мухтарам ўқувчи! Энди кўра-била туриб, харом йўлга кирган муттаҳам қозининг шум ниятини айтадиган вақт келди шекилли.

Ашрафхон Оқмон билан Қоромонга бепарво тикилди.

– Сан икковингга бир юмуш бор. Тўрт-беш кун ичида Шайх Соброндан Яссига кўчади. Пайшанба куни бир бузоқни сўясанлар. Этини нимта-нимта қилиб, тунда Шайхнинг қазноғига элтиб ташлайсанлар. Жумъа намози-

---

¹ *Хатти барот* – овозлик ҳақидаги ҳужжат.

дан сўғин ул этларни олиб чиқиб, жамоатга улашиб бера-санлар. Бу – Шайх ул-машойихнинг мўмин-мусулмонларга берган эҳсони бўлади! Уқдинларми?

Оға-ини қозининг қабиҳ мақсадини англамаган бўл-салар-да, «хўп» дегандек бош эгдилар.

– Бузоқнинг эти халойикқа теккандан кейин десанг, мана бу жазо ҳукми мана бундай-мана бундай қилиб йиртиб ташлагаймиз.

Қози токчада ётган кераксиз қоғозни олди-ю, тўрт буклаб, парча-парча қилиб отиб урди.

– Боринглар энди, худо ёр бўлсин!

Учовлон ака-ука бош солиб чикдилар.

Қози жума куни Жоме масжиди олдида рўй бера-диган талатўпни ўйлаб, ичидан суюниб қўйди. Аммо, дунёда, «мен қиламан ўттиз, тангрим қилади тўккиз», деган доно гап ҳам бор. Буни ақли ноқис қози билмас, у адоват оловини тухмат ёмғири билан ўчирдим, деб хом-хаёл суларди.

Аввалги фаслларда эслатганимиздек, Шайх ул-машо-йихнинг камолот ёшидан қолган бир яхши амаллари бор эди. Ул зот пири муршид, устоди бокарам Юсуф Хамадоний ҳазратларининг илкидин халифалик хирқасини кийибдиларки, ҳар жумъа ибодатидан сўнг аҳли муслим олдида ваъз айтмакни фарз деб билди. Мана, бугун ҳам муборак жумъа айёми. Шайх бир замонлар ўз сармоя-сига бунёд эттирган масжиди Султонияга қараб келяпти. Жоме саҳни кенг эди. Бу ерга минглаб одам сиғарди. Халқнинг бахтига ёқимли хут шамоли эсиб, одамларнинг бетини меҳрибон қўлдек сийпалаб турарди. Ясси аҳли неча ойдирки, орқа тоғлари, ишонган боғлари бўлмиш Султон ул-орифин дийдорига муштоқ эдилар. Шу боис ён кентлардан, Қорачик, Ийқон, Чағонок, Сигноқ овул-ларидан ҳам лак-лак мурид Жоме сари оқиб келарди. Улар орасида ўзимизнинг эски танишларимиз қарноқлик дехкон йигитлар Камол қора билан Низомиддин хушрўй ҳам бор эди.

– Худо деган эканмиз, паноҳимиз омон-эсон қайтиб келди, – деди Низомиддин юзига фотиҳа тортиб.

– Беш вақт намозда Аллоҳдан тилар эрдим, пиримиз тезроқ келсинлар, деб. Муножотим ижобат бўлди. Ўзига шуқр.

Икки дўст Шайх ваъзини яхшироқ эшитмоқ ниятида издихомни оралаб, ўртароққа ўтиб олдилар.

Ҳазрат минбарга ёвуқ келди. Унга Сўфи Донишманд, Ҳаким Сулаймон, Қутбиддин, Бобо Мочин, Ясси уламои киромлари эргашди. Шайх ўзига кўз тикиб, сўзига интиқ бўлиб турган жамоатга разм солиб, андак сукут сақлади.

– Биродарларим! Саккиз ой муқаддам шул ерда туриб, Ҳаж видосини айтган эдик. Ҳамду сано раббил-оламинга бўлғайки, қайта дийдор насиб этди. Иссиқ юзларингизга бокиб, кўнгил қатидаги ғубордин халос бўлдим, шукриллох!

Оломон гувлади. «Пирим! Пирим!» деган хитоблар янгради.

Барча баробарига «Омин!» дея қўшқўллаб фотиҳа килдилар.

Шайх амри маъруф бошлади.

– Азизлар! Бир-бирларингизга суяниб, бир-бирларингизга яхши қўшни янглиғ бош қўшиб турган сиёғингиз каминага Расуллохлоҳнинг васиятларини ёдимга солди. Қўшни – қўшнининг либосидур, қўшни – қўшнининг қўзгусидир, дейдилар Ҳақ Мустафо. Бас, бугун қўшничилик одоби, ҳамсоянинг риояти хусусида икки оғиз сўллашсак, деган ниятдамиз.

Улусда нақл борким, яхши қўшни қариндошдин авлодир. Қиёмат кун ҳам қўшнидан, демишлар. Иссиқ жоннинг ётари бор, юрари бор, ким анга мадақдор, ким анга қўл-қанот? Шаксиз, ён қўшнинг, жон қўшнингдир.

Гуноҳи кабир – ҳамсояга озор бермақдир. Савоб тиласанг – тўрт ёнингдаги қўшнингдин тила. Қўлингдин келса, аларга яхшилиқ қил, қўлингдан келмаса, тилинг бирла қўнглини овла. Биздин бурун ўтган машойихлар айтмиш, сийлагани пулинг бўлмаса, сийпагани тилинг йўқми, эй мардум, дебди.

Ўзингга раво кўрмаган нимарсани нечук ҳамсоянга раво кўргайсан? Ривоятда келди: бир азиз зотнинг уйида сичқон пайдо бўлди. У урчиб, кўпайгандан-кўпайди. Уй сохибидан сўрадилар: нетиб сичқонларни қўшниникига қараб хайдамайсиз? Ва ёки мушук сақламайсиз? Ул деди: мушук товушин эшитса, сичқонлар ҳамсояникига таркагай. Ўзимнинг роҳатимни, деб бировнинг оромини бузмоқдин кўрқадирман. Бул – имон иясининг гапи.

Расул алайҳиссалом айтдилар: агар қўшни сендин кўмак тиласа, рад этмагил, қарз сўраса – бергил. Мискин бўлса, қарзингни кистамагил. Бемор бўлса, хабар олгин, вафот этса, жанозасининг ортидан бор. Яхши кунда муборакбод айла, ғамгин бўлса – қўнгил сўра. Тотли таоминг бўлса, ҳамсоянга чиқар. Сеникида ёғли қозон қайнаб турса-да, ҳамсоянг ёвфон ичиб ўтирса, ор қил. Болаларинг ширин кулча еб, бева-бечоранинг етимларини ўқситмасин.

Том солсанг, ён қўшнингнинг тоmidан баланд қилмоғилки, уларга шамолнинг йўли тўсулмасин. Ошхонангдан ўрлаган тутун бирла ҳамсоянга озор бермагил. Яхшилик кўрғазиб, миннат қилмағилки, илло миннат химматнинг кушандасидир.

Пири муршид ваъзини оёқлатмасдан туриб, оломон ўртасидан чийиллаган товуш келди:

– Авлиёмиз имон, инсофу диёнат борасинда хўб айтдилар. Ва локин, ул хазратнинг томоқлариндин ўтиб турган луқмани хамиша ҳалол, деб бўларми эркан? Хозир тўрт мусулмонни гувоҳ қилиб, Шайхнинг қазноқларига кирайлик. Ул ерда бир мискин ғарибнинг сўйилган бузоғи ётибдир. Эгаси ҳам шул ерда, бузоқ терисини танийди. Қани, имонига захм етмаган марди муслим бўлса, бу ёққа чиқсун!

Тўда ичидан ҳали товуш берган ҳезалакчалиш билан бирга бир букри чиқди. Уларга Оқмон билан Қоромон қўшилдилар. Халойиқ, бул не томоша, наҳот пири комилимиз, деб сиғинган авлиёмизнинг қазноғида ўғирлик мол ётган бўлса, деган даҳшатли иштибоҳда гангиб қолди.

Унгача ҳалиги икки манфур гувоҳлигида Оқмон билан Қоромон Шайх ҳовлисига кирди. Янги сўйилган бузоқнинг икки нимта этини елкалаб чиқиб, оломон ўртасига ташлади. Тўс-тўполон бўлиб кетди.

– Мана, пирларингни нафси аммораси! – деб чақчайди букри киши.

– Ишонган тоғда кийик ётмайди, деганлари ростга ўхшайди, – уни қувватлади кимдир.

Масжид саҳни қиёмат қойимга айланди. Биров-бирова калла қўйган, биров-бировни сўккан, тепкан, ёқасидан олиб судраган. Яссавий тарафдорлари ила муҳолифлари

ўзаро уришиб, кон ювди бўлдилар. Бу талатўпни жимгина кузатиб турган Шайх ўнг қўлини кўтарди:

– Бас! Бас қилсунлар!

Негадир ҳамма тўсатдан тинчиди. Шайх безовта умондек шовкин солиб чайқалиб турган издихомга бир лаҳза қаҳр ила тикилди. Сўнг қўлларини очиб, кўкка боқди. Сийнаси қайғуга тўлиб, муножот қилди:

– Эй, икки олам ияси! Қозиюл ҳожот! Оқни оқ, қорани қора қиладирғон ўзингсан. Магар ҳаром лукмага кўз тиккан эрсам, мен ит бўлай, ва билъакс, бул содиқ қулингни бадном қилғонлар шул ерда итга айлансун! Сендан бошқа тилагим йўқ, валлоҳу аълам биссабоб!

Ҳазрат юзига фотиҳа тортди ва чўрт бурилиб, ичкари кириб кетди. Шу заҳоти кўз кўриб, қулоқ эшитмаган мудҳиш воқеа содир бўлди. Аввал Оқмон, кетмакет Қоромон букчайди. Сўнгра тўрт оёқлаб ҳар тарафга ирғишлади. Аста-секин уларнинг бадани қора жун билан қопланди. Қулоқлари узайиб, тумшуклари чўзилди. Оқмон – оқ ит, Қоромон – қора ит киёфасига кирдилар. Собиқ ака-укалар вовиллаб ҳаммани қувлар, одамлар ваҳима ичра тирақайлаб қочар, итлар ириллаб ёшу қарини баравар таларди.

Юрагида ёли бор мардроқ йигитлар итларни тешиб, уриб кўрди. Аммо уларга инсон боласи бас келай, демас, оқ ит билан қора ит гоҳо ерда тупроққа қорилиб ётган нимта гўштга ташланса, гоҳо халойиқнинг оёғидан оларди.

Низомиддин қўлига катта калтак олди-ю, айлантириб, Оқмоннинг калласига солди. Ит вангиллаб қочди. Камол дудам пичоғини чиқариб, Қоромоннинг қорнига санчди. Ит жон оғриғида бир думалаб, Оқмоннинг кетидан эргашди. Халқ не мўъжиза, не каромат бўлганига ақли етмай, лолу карахт туриб қолди. Унгача Низомиддин билан Камол икки итни қувлаб кетди.

Бирор соатда Низомиддин хансираб қайтиб келди:

– Ҳаромига етолмадим, – деди у, – итдай югурик экан.

Камол эса, шу кетганча Қоромонни ўлдириб, икки қулоғини гувоҳликка кесиб, кеч бўлганда уйига қайтди.

Қўрққанга қўша қўринур, деганлари рост экан. Қози тик ётган товушдан бир сапчиб тушадиган бўлиб қолган. Яссидаги талатўпдан кейин уйқуси ҳаром бўлди. Алоқ-

чалок тушлар кўради. Тушида Оқмон билан Қоромон унинг икки сонини ўша ўлган бузоқ нимтасидек қилиб судраб юрганмиш. Бир куни «Қани у валади зино, hozир тўнғиздай бўғизлаб ташлайман!» деб пичоқ кўтариб Жавлон келибди уйига. Яхшиям, бу пайт, боғ этагида таҳорат қилаётган экан, қассобга дуч келмабди.

Одамлар наздида у бедаво бир дардга йўлиққан моховга айланиб қолган эди. Жамоага қўшилгани унинг ҳадди ҳам, имони ҳам, виждони ҳам йўқ эди.

Қози эрта билан кўчага чиқади. Эшик оғзидаги лой супага чўқади. Қўлидаги қийшиқ асо билан чиркин латталарни туртиб ўтиради. У тилдан қолган, «гўшт» деёлмай, «ў-ўш», дейди: «м-ма-а... Оқ-мо-он, ў-ўш... буз-зовники...»

Ўтган-кетганга иржайиб кулади. Оғзидан кўпик сочади. Асо ўқталади. Одамлар ёқа ушлайди:

– Савдойи бўлиб қолибди, шўрлик.

– Авлиёнинг кечираман, валекин кеч ураман, деганлари шу бўлса керак-да.

– Ҳаққи рост айтдинг.

Қози ҳамон чириган латтани бузоқнинг эти фаҳмлаб, асо учиди хавога отади. Девонавор хиринглаб, қотиб қотиб кулади.

У жинни бўлиб қолган эди.

ҚАЙДАСАН, ҚАЙНАРБУЛОҚ!

32- ф а с л

*Қайда кўрсанг кўнгли синуқ
махрам бўлгил,
Андоқ мазлум йўлда қолса,
ҳамдам бўлгил.*

Аҳмад Яссавий

Шайх субҳи козибда уйғонди. Руқия биби сув иситиб қўйган экан, таҳорат олди. Бомдод намозини адо этди. Сўнг илкига тасбеҳни олиб, такбир айтишга тушди. Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг тўқсон тўққиз гўзал исмини дилида такрорлаб, узоқ ўтирди. Ва ниҳоят, субҳи-содик

ёвук келгач, дуойи маъсуралардан ўкиб, ўрнидан турди. Рукия бону эрининг қайга боришини биларди, шунинг учун «Масжидгами, отаси?» деб сўрамади. Шайх узоқлашиб кетмагунча эшикни ёпмади. Рўмолининг учини тишлаганча хаёлчан туриб қолди.

Масжид билан уй ораси уч юз қадамча келарди. Ора йўлда хилватхона. У қишда чиллахона вазифасини ҳам ўтар, Шайх гоҳо олисдан масъала таллашиб келган тариқат муҳолифларини ёки иродат аҳлини шу ерда қабул қиларди. Хилватхона эшиги қия очик, у гўё «Муқим тургани келар вақтингиз етмадим, Шайхим?» дея чорлаб тургандек эди. Ҳазрат кўксида бул даъватга жавоб тайёр эди: «Ҳали фурсат бор. Ечилмаган тугунларни ечайлик. Мансурхўжа байгул-ҳарамдин қайтсун. Бу ёқда Ғайбуллонинг шаръий хатосин топмоқ лозим. Сулаймоннинг иршоди, ани Хоразм элина узатув... Дорулфанодин этак силкимакка азм этганмиз. Иншооллох, худо ёрлакаган уни ҳамдам бўлиб, маҳрам бўлиб, шабнам бўлиб, ... иссиқ бағринга қайтгаймиз».

Шайх хаёл ичра аста-аста юриб, масжиди Султонияга кириб борди. Ичкарида, меҳробдан пастроқда Сўфи Донишманд, Ҳаким Сулаймон, Қутбиддин, Бобо Мочин давра олишиб ўтиришибди. Уларнинг бошлари эгик, худди зикри қалбийга фарқ бўлган чор дарвешлардек дунё бирла ишлари йўқ эди. Ҳазрат калта йўталди. Шундагина тўртала муршид бошларини кўтариб, ирғиб туришди. Бараварига салом бериб, пир этагини тутдилар. Шайх тўрга ўтиб ўтирди. Қисқа дуойи фотиҳа килди. Сулаймон токчадан зарҳал қоғозга ўралиб, белидан ип билан боғланган хат келтирди. Икки қўллаб пири муршидга узатди.

– Мансурхўжадин мужда келибдир. Тун окшом бир тужжор бериб кетди, ҳазратим.

Шайх мактубнинг боғичини ечди, найсимон қоғозни текислади. Мансурхўжанинг майда хуснихатига бир назар ташлаб, Сулаймонга қайтарди.

– Қани, ўқинг-чи, хожи Мансурнинг арзи холини эшитайлук.

Сулаймон чўк тушди. Худди каломуллони тиловат қилаётгандек, кироат ила ўқий бошлади:

– Ассалому алайкум ва раҳматуллохи ва баракотух!

Ҳақ таоло марҳамати ва сиз пири муршиднинг ижобатидин омон-эсон хонаи муборакка етиб келдик. Каъбатилло тупроғини тавоф айлаб, кўнглимиз нурга тўлди. Муздалифа, Арофатда, Минода Ҳаж амалларини адо этдик. Мадинаи Мунавварада Хотам ун-Набиюллоҳ (Илоё, ул зоти шарифга беҳиштнинг тўри мушарраф бўлсун) турбатини зиёрат қилдик. Имонимиз бамисли сув ичгандек бўлди. Пирим! Жонимиз саломат эрса, Ҳақ таоло шафоати бирла йўл тадоригини кўрмакдамиз. Ҳожи мақомига етиб, эҳром кийган муридларингиз бирла ёзнинг чилласига қадар муборак даргоҳингизга етмак умиди дилимизни равшан айлаб турибдир.

Муштоқи дийдор талаби ила,
Ҳожи Мансурхўжа деб билгайсиз.
Вассалому вал-калом.

Мансурхўжанинг хатини эшитиб, Шайхнинг кўнглига бир қатим нур инди. Назарида узлат сари қўйилажак қадам ибтидоси ёвуқлашгандек эди. Демак, ўшал чигал тугунларни ечмакка киришув лозим. Шайхнинг хаёлига Абдурауф келди. «Ҳаждан қайтгач, мушқулингизни ечгаймиз, деб сўз бериб эдик. Қайси кўчаларга бош уриб юрган экан ул нотавон йигит?»

– Биз Сўфи билан кентларни бир айланиб келайлик, – деди Ҳазрат уч муридига боқиб, – сизлар хонақоҳда бўлиб турунглар. Толиби илмлар туш-тушга тарқалиб кетмасун.

Шайх чаққон кўзғолди.

– Бобоқул, икки от келтиринг.

Ярим соатлар ўтиб, Шайх ул-машойих билан Сўфи Донишманд икки йўрга отда Қоратоғ тарафга равона бўлдилар. Шайх Сўфи Донишмандни кабатига бежиз олгани йўқ. Аввало, Сўфи пири комилнинг тукқан иниси Садрхожанинг фарзанди, яъни жияни. Иккиламчи, у Ҳазратнинг валийлик рутбасига етган халифаларидан. Муҳаммад Сўфига Донишманд унвони бекорга берилмаган эди. Шайхнинг ёдига Марвазий тушди. Бир неча йил бурун Марвдан мударрис Марвазий келиб эди. У турли маломатларга инониб, жамоат кўз ўнгида Хожа Аҳмад Ясавийни мулзам қилмоқ қасдида йўлга оталанади. Икки минг мушқул масъала ҳозирлайди. Ёнига қирқта уламони олади. Мударрис карвони йўлга тушгач,

Шайх Сўфини чорлайди. «Боқинг, Сўфи, Марвдин биз томонга жаноб Марвазий келаётир. Кўнглида икки минг масъала жой талошадир. Анинг ярмисин ўчиринг!» Донишманд дуо қилади. Мударриснинг дилига жо бўлган икки минг масъаланинг тенг ярми унут бўлади.

Марвазий Яссига етиб келиб, минбарни эгаллайди. Нияти – ўша сўроқларини бериб, тариқат аҳли олдида Шайхни синаб кўриш эди. Шу пайт Шайх ишорати ила Донишманд Марвазийнинг кўнглидаги минг саволни ҳам исиз йўқотади. Мударрис довираб, кўйнидан қалин дафтар олади ва ўқимоқчи бўлади. Қараса, дафтар варақлари опшоқ, уларда бир сўз қолмай ўчиб кетган эмиш. Марвазий лолу карахт бўлиб, гезарганча туриб қолади. Ва ниҳоят, минбардан аста тушиб, Шайхнинг олдига келади, унинг этагини кўзига суртиб, тазарру айтади: «Шаккоклик қилдим, афв этсинлар, пирим...»

Шайх отини елдириб кетаркан, шундоқ доно жияни ва халифаси борлигидан Ҳақ таолога шукрона келтирди.

Қорачук, Қўшоба, Жийдалиқ кентлари ортда қолди. Хув олисда, Қоратоғ тепасида ўрқачли туядек қотиб қолган қоя тош кўринди. Шайх жиловни бўш қўйиб, теваракка назар солиб борарди. Хут кирган, дехқон кетмону омочини судраб далага чиқибди. Ҳов нарироқда бир чорикор қулочкашлаб ер чопаяпти. Йўл четида беллини боғлаган йигит қўш хайдаяпти. Шайхнинг ёдига ўзи айтган қадим бир ҳикмат тушди: «Дехқон эмас, кетмон чопиб нон емаса». Шайх афсус чекди: «Вале, экинчининг нонини яримта қилғувчилар урчиб кетди. Хосил жам бўлса, хирмон тепасида қора қушдай пайдо бўлишадилар. Дехқон Аллохдан ўзга зотга дардини айтолмаса. Водариг!»

Тагин бир мазгил юрдилар. «Қайга отландик?» – деб сўрагани Сўфида ҳад йўқ. Пирдан изн бўлмагунча сўроқ бериш тарки одобга кирар эди. Пири муршид савки табиийси ила сездики, Сўфининг тилида савол айланадир.

– Қайнарбулоққа йўл олдик. Абдурауф ёдингиздаму?

Саргардон Абдурауфнинг аччиқ қисматидан Донишманд ҳам бохабар эди. Пирнинг ниятини дарҳол фаҳмлади.

– Тураржойин бир кўрайлик, – деди Шайх, сўнг жиянига илжайиб боқди, бенаво йигитнинг мушқулини ечмакни Сулаймон бирла икковингизга топширдик.

Сўфининг юраги бир қалқиб тушди. «Орадан икки йил ўтди.

Абдурауф деган девонаваш қайси гўшаларда эркан? Аҳли аёли-чи? Аларнинг тугунлари чигаллашиб кетмаган-микан?»

– Пирим, сиз мадад берсангиз...

Шайх индамади. У Абдурауфнинг аёлидан туғилган гўдакнинг отасини топиш йўлини хаёлида пишириб қўйган эди. Қайнарбулоқ икки қир орасида бош қўйиб ётган қўхликкина кент эди. Шайх бир замонлар ҳазрат Уккоша¹ нинг турбатини зиёрат этгани бу ерга бир-икки бор келган эди.

– Масжидга хайданг, Сўфи! – деди пир. Муҳаммад ўткинчилардан йўл сўради.

– Ҳов анови томида қизғалдоқ очилиб ётган уй мачитда, тақсир! – деди юпун чопонлик бир кимса.

«Бултур том сувалмаган экан, – деб қўйди ичида Шайх, – йўқ эрса, бунчалик ўт-ўлан униб чикмас эди».

Масжидда уч-тўрт киши гап-гаштак билан овора эди. Икки бегона отликни кўришиб, дарҳол ташқарига чикдилар.

– Хуш кўрдик, меҳмонлар! – деб қўлини кўксига қўйди қарироқ киши. Ёшроқ йигит эса, отларни жиловидан олди, етаклаб бориб, боботутга боғлади.

Шайх билан Сўфи Донишманд ичкари ўтдилар. Шайх тўрдаги бўйра устига тўшалган яғир кигизга чордана қурди. Дуойи фотиҳа қилди. Намозхонлар, бу тақсирлар ким бўлди экан, дегандек гоҳ Шайхга, гоҳ Сўфига қараб қўйдилар. Улар дунёбехабар, тоғ этагидаги одам сийрак овулда кун ўтказар, рўпараларида кимсан Султон-ул-орифин, авлиёлар сарвари ўтирганини хаёлларига ҳам келтирмасдилар.

– Бирингиз бориб кент оқсоқолини чорлаб келинг, – деди ниҳоят Сўфи, Яссидан қўноқ бор, денг.

Бир йигит ирғиб туриб югурди.

Ҳадемай лўкиллаб кент волийси етиб келди. У ғоят безовта, салласи қийшиқ ўралган, ўзи ҳозиргина мўрчадан чикқандек терлаб-пишиб кетган эди. Ҳисомиддин оқсоқол

---

¹ Ҳазрат Уккоша Муҳаммад пайғамбарнинг саҳобаларидан.

У Қайнарбулоқда дафн этилган деган ривоят бор.

Шайхни яхши танирди. У ўқтин-ўқтин қалъага бориб, Хазратнинг амри маъруфларидан баҳраманд бўлиб турар эди.

Масжид тўрида Шайх ул-машойихни қўриб, Ҳисомиддин эшикда бир сония тахта бўлиб қолди. Пири муршиднинг қутилмаганда бу ерларда пайдо бўлиши етти ухласа, тушига кирмас, назарида бу Аллоҳнинг инояти, ҳадсиз мукофоти эди.

– Қадамларига ҳасанот, пирим! Биз ғариблар маконига қўйган қадамлари муборак бўлсин!

Ҳисомиддин пири муршид истиқболга бориб юкинди. Шайх Оқсоқолнинг киндигига тушиб турган патак соқолига қараб қўйди: «Саққолни белгача узайтмоқ суннатга кирмайди, ани калта қилинг!» демоқчи бўлди, илло, магар фаросати етганда ўзи биларди, деб сукут сақлади.

Оқсоқол ялтоқланди:

– Не хизмат бўлса, ҳозирмиз, пирим...

– Хизмат бор. Абдурауф қайда, биласизми?

Ҳисомиддин гўё Абдурауфнинг ғойиб бўлганига ўзи айбдордек, чўчиб бидиллади:

– Ўлимдин хабарим бор, ул йигитдин хабарим йўқ, пирим.

Аҳли аёли энасиникига кетибди. Ўзи эрса... шул сағирнинг отаси топилмас эркан, овулга қадам босмайман, деган эрмиш. Худо билади, қайси гўрда юрибди...

– Ер остидан бўлса-да, ул йигитни топиб, ҳузуримизга олиб борасиз.

Уқдингизми?

– Уқдим, пирим, уқдим, – деди лаблари титраб оқсоқол.

Шайх чакқон ўрнидан турди.

– Йўл бошланг, оқсоқол, Абдурауфникига борамиз.

Абдурауфнинг онаси энсизгина, пастак айвонда урчук йигириб ўтирган эди. Авлиёи кабирни кўриб, хўнграб йиғлаб қўяверди.

– Бошгинамни қайси тошга урай авлиё бобоси! Ҳам ўғилдин, ҳам набиралардин айрилиб, якка мозор бўлиб қолдим. Хув-в... Биз ғариблардин ҳам хабар оладирғон бандаси бор экан, Аллоҳга шукр...

Шайх онаизорга таскин берди:

– Йиғламанг, синглим. Абдурауф топилади. Мана, оқсоқол қўлидан етаклаб келади ўғлингизни. Файбулло-

нинг отаси тирик, уни-да топтиргаймиз. Келинингизда айб йўқ, ул зинокор эмас. Иншооллох, яқин кунлар ичинда хонадонингиз жам бўлгай.

Она ҳиқиллаб, Шайхнинг этагидан тутди, тавоф қилиб, бир йўла кўз ёшларини ҳам пири муршид этагига артиб олди.

Яссига шом қўнганда икки отлиқ қалъага кириб келишди. Неча кун бадалига ўша тун Шайх ором олиб ухлади.

ФАЙБУЛЛОНИНГ ОТАСИ КИМ?

33- ф а с л

*Хотинларга хўблиқ ва яхшилиқ
бирла муомала қилинглар.*

Ҳадиси

Хотининг – гуллаган боғинг.

Қадим ҳикмат

Орадан ўн кун, ўн беш кун ўтди. Хут чиқди, ҳамал кирди. Бироқ Абдурауфдан дарак йўқ эди. Шайх амри билан Бобо Мочин хув бултургидек атроф-жавонибдаги хонақоҳларни, мусофирхонаю карвонсаройларни кезиб чиқди. Ҳатто такахона ҳам қолмади. Не ажабки, бу саёқ йигит ер юзидан йўқлик сари ғойиб бўлгандек эди.

Шу кетганча хутнинг оёғида пайдо бўлди у. Ҳисомиддин оқсоқолсиз, ёлғиз ўзи хонақоҳга кириб келди. Уни биринчи бўлиб Бобо Мочин қўриб қолди. У бир юмуш ила ташқарига чиқаётган эди, дарвозахона бурчагида калласи ерга теккудек бўлиб ўтирган кимсага кўзи тушди. Ёнига бориб, аста елкасига қўл қўйди.

– Ҳой Худонинг бандаси, кимсан? Навчун бундоқ ўлтирибсен?

Бемормисан, намасан?

Абдурауф бошини салгина кўтариб жавоб қилди:

– На тирикман, на ўлик. Икки жаҳон оворасиман...

Бобо Мочин Абдурауфни таниб қолди. Шошганидан «Мошоллох!» деб юборди.

– Ҳўв, бола, қайси гўрда юрибсан? Сени излаб очмаган эшигим, кирмаган тешигим қолмади. Қани, тур!

Абдурауфнинг тургани мажоли йўқ эди. Бобо Мочин уни даст кўтариб, лой супага ўтказди. Абдурауф ух тортди.

– Форларни макон қилиб юриб эдим. Пиримиз юртга қайтибди экан, деб отбоқарлардан эшитдим...

– Сан қимирламай жойингда ўтириб тур, – деди Бобо Мочин ва лўкиллаб ичкари кириб кетди.

Шайх Ҳаким Сулаймон билан Қутбиддинга ненидир ўқирмоқда эди. Бобо Мочин, одатига кўра, эшикданок «Пирим!» деб ҳовлиқиб кирди. Шайх Бобо Мочиннинг ҳовлиқмалигига кўникиб кетган эди, шунинг учун илжайиб сўради:

– Не ҳол юз берди, Бобоқул, ола ҳўкиз туғибдими?

– Абдурауф топилди! – деди Бобоқул, – дарвоза олдига ўтказиб қўйдим. Уни ҳузурингизга олиб кирайми, пирим?

Шайх неча ойлар тоғу тош оралаб, бадани сув-совун кўрмай юрган савдойи йигитнинг ҳолатини кўз олдига келтирди.

– Анинг саққол-муртин кузанглар. Ҳаммомга олиб боринг.

Боштин-оёқ янги либос кийдилинг. Уч кун яхшилаб томоқлантинг. Жонини чақириб олсин. Сўғин кўришсак бўлар.

Бобоқул елиб чиқиб кетди. Абдурауф деворга суянганча, калла осилтириб ўтирарди. Бобоқул бу сафар унга яхшилаб разм солди. Бултурги дуркун, яғриндор йигитдан асар ҳам қолмаган. Бугунги Абдурауф собиқ Абдурауфнинг сояси эди гўё. Озиб, чўндай бўлиб кетган, кўзларида нур йўқ. Эғнида жулдур чопон, бошида яғри чикқан қулоқчин, соч-соқол тўзиган, турарга холи, юрарга мажоли йўқ эди.

Бобо Мочин Абдурауфни қўлтиқлаб ҳаммом сари олиб кетди.

Уни ширяланғоч қилиб ечинтирди. Ҳаммом ходимига буюрдик, бу йигитнинг етти қат терисини шилиб олсанг ҳам майли, вале киндигида кири қолмасин...

Ҳаммомдан Абдурауф қушдек енгил бўлиб чикди. Бобоқул унга янги иштон-қўйлак, хирқа кийдирди. Бошига тахи бузилмаган тақя қўндирди, оёғининг остига қўнжли этик ташлади. Сўнг ошпазнинг олдига етаклаб борди. Ҳазил аралаш унга пўписа қилди: «Мана бу дар-

вишга уч кун тўйгунча томоқ бер! Уч кунда бўридай қилмасанг, қорнингни ёраман, билиб қўй!»

Ошпаз гоҳида Бобоқулнинг ҳазили чинга айланиб кетишидан қўрқарди, қуллуқ қилди.

Тўрт-беш кунда Абдурауф ўзига келди. Рангига қон югурди.

Қаддини тикиб, оёғида бемалол турадиган бўлди. Бобоқул уни даст кўтариб, бир-икки силтади-ю, «Энди хотин олсанг, ярайдиган бўлибсан, бола!» деб ерга қўйди.

– Юр, пиримнинг ҳузурига кирамиз!

Абдурауф юраги дукиллаб Бобоқулга эргашди. Бисмилло, деб бўсага ҳатлади-ю, тўрда халифалари Мухаммад Донишманд билан Ҳаким Сулаймон ўртасида ўтирган авлиё бобосини кўриб, чўк тушди. Қўнгли бир хил бўлиб кетди. «Авлиё бобо!» демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади. Бироқ томоғига бир нима тиқилди, кўзларига қуйилиб ёш келди. Қалласини ҳам қилиб, сукут сақлаб ўтираверди.

Ниҳоят, Шайх ул-машойихнинг таниш, мулоийм товуши эшитилди:

– Мунда келинг, Абдурауф!

Абдурауф тиззалаб олға силжиди. Ҳазратга тўрт-беш қадам қолганда тўхтади. Ердан бошини кўтариб, авлиё бобосининг кўзларига ботинмайгина боқди. Бу нигоҳда ҳам тазарру, ҳам илтижо, ҳам умид зуҳур этар эди. Шайх йигитга кўз қирини солди. Сўради:

– Қандоқсиз энди?

Илк даъфа йигитнинг тили калимага келди:

– Сизни кўриб, дардимнинг ёртиси кетди, авлиё бобо.

– Йигит киши шундоқ бўлурми, ўғлим? – деди Шайх, – чўлдаги гиёҳ шамол турса эгилади, вале боз қаддини ростлайди. Игнадек бойчечак қаттиқ ерни тешиб, ёруғ оламга интилади. Сиз инсонсиз, ўшал бойчечакдек қучингиз йўқми? Эр кишининг зийнати қувват, шижоат, сабр. Сиз навқирон ёшдасиз, олдингизда ошиб ўтадиган тоғлар, кечиб ўтадиган сойлар турибди. Бундоқ ҳасрату надомат бирла нечук аҳли аёлингизни тарбият қилгайсиз, танангизга бир ўйлаб кўринг. Йигитман, деб белингизга белбоғ бойлабсизми, бас, марднинг амалин қилинг-да, ўғлим!

Абдурауф қўл қовуштириб, бошини эгди:

– Осийлик қилдим, кечиринг, бобо...

– Осийлик эмас, ожизлик қилдингиз. Ўзингизни қўлга олинг.

Мана бу оғаларингиз бирла эртан уйингизга борасиз. Аҳли аёлингизни келтирасиз. Бу иккиси заифангизнинг зинодин холи эканлигин исботлаб, Ғайбуллонинг отасини топиб берадилар. Боринг, бугунча дам олиб туринг.

Икки йилдирки, Абдурауфнинг кўкрагида бир жароҳат бор эди. У лайлу наҳор вужудини ёндириб турарди. Авлиё бобосининг тўрт оғиз калимаси бул жароҳатга малҳам қўйгандек бўлди. У ғайритабиий бир қувват ила тикка бўлди ва орқаси билан юриб энкайганча чиқиб кетди.

Шайх халифаларига ҳам ижозат берди.

– Эртанинг тадоригин кўринглар. Бобоқулга айтинг, уч улов ҳозирласин.

Шайх ёлғиз қолиб, хаёлга берилди. «Аёл зинодин холи. Бу равшан. Хўш, Ғайбуллонинг падари ким бўлди?» Ҳазрат тасбеҳ ўгириб, кўзларини юмди. Носут оламини, лоҳут оламини кезиб, муаммонинг ечимини излади. Қалб нигоҳини Қайнарбулоққа қаратди. Тағин бултургидек катта боғда ўроқ қўтариб юрган қорасоқол, микти йигитни кўргандай бўлди. Ана, у ўроғини ерга қўйди. Эски чопонининг йиртиғидан бир парча момик суғуриб олди... Қўшни боғда эса, сурати зебо бир жувоннинг шарпаси пайдо бўлди. Заифа бузоқ етаклаб борарди. Тўсатдан у бошвоқни қўйиб юборди-ю... холсизланиб ерга ўтирди...

Илми ғайб, савқи табиий шарофати ўлароқ Шайх Ғайбуллонинг дунёга келишига сабаб бўлган мўъжизани кашф этгандек эди. Кўнгли ёришди. Такбир айтди. Арзу самоларнинг танҳо эгасига шукрона келтириб, ўрнидан турди.

Эрталаб сафар олдидан Шайх икки халифасига мушкулот ечимини айтди:

– Йигирма чоғлик навжувонни тўпланг. Уй тўрига ҳижоб тортсинлар. Уч газлик ип олинсин. Ипнинг бир учи заифанинг билагига, бир учи йигитнинг қўлида.

Шайх маъноли кулди.

– Бу ёғи ўзларининг нафсониятларига ҳавола. Бирингиз Донишманд, бирингиз Ҳаким. Омин! Ал-муфлис омонуллох, дейди ояти карима. Бенаволарни Аллоҳ ўз ҳимоясига олармиш.

Уч отлиқ йўлга тушди. Шайх уларнинг ортидан узок тикилиб қолди.

Қайнарбулок икки-уч фарсах келар эди. Жадаллаб юрилса, икки соатда етса бўларди. Отларини йўрттириб кетар экан, уч йўловчининг хаёлида уч хил фикр чарх уради. Сўфи Донишманд ўйларди: «Заифанинг билаги-га ип боғлиқ. Ипнинг бир учи бегона йигитнинг қўлига уланган. Хўш, ип таранг тортилганда кимнинг юраги безовта бўлмоғи керак? Заифанингми ва ё анови синовга келган йигитнингми? Пир, у ёғи ўзларингизга ҳавола дедилар».

Сулаймон ишроқ илмини эгаллаган, яъни бировларнинг фикрини ўқиш иқтидорига эга эди. Савқи табиийси ила Донишманднинг хаёлидаги сўроқни илғаб олди.

– Орий рост, Сўфи, – деди у, – камина ҳам шундок ўйда эдим.

Ул муштипар аёл бегона эркакка яқинлашмаган, валекин силаи раҳмига ўшал қорасоқолнинг пуштидан бир қатра ўтган. Вожаб! Бул нечук мўъжизот, Сўфи?».

– Қайнарга борайлик-чи, гўдакнинг отасини топсак, ўзидан сўрармиз.

– Топол этмасак-чи?

– Унда Ҳаким Сулаймон бирла Сўфи Донишманднинг пир олдида юзлари қаро бўлади. Иншоолох, бул савоб ишда раҳмон эгам мадад бергай.

Абдурауфнинг фикри-зикри хотинида эди: «Зебохон келармикан, келмасмикан? Урмадим, сўкмадим, талоғини бермадим. Уч болага (у бегона гўдакни санокқа қўшгиси келмади) раҳм қилса, уйга қайтар. Ишқилиб, мана бу оғалар мендин бўлмоғон боланинг отасини топиб, аёлимни оқ юзлик қилишсин-да. Эй худойим-ей, ўзинг қўллағайсан...»

Абдурауф ховлисига кирди-ю, «Энажон!» деб кичкирди. Садо чикмади. У атрофига аланглаб, гирён бўлиб турган эди, боғ тарафдан бир даста шох-шабба қўлтиқлаб, онаси чиқиб келди. Абдурауф «Эна! Энажоним!» деб волидасининг истиқболига чопди. Онаси тўхтади. Ўғлини танимади. Йиғлайвериб, унинг қўзлари хира тортган эди.

– Ҳай, сан кимсан, болам? – деди, озода кийинган адл комат йигитга қараб.

Абдурауф учиб бориб, энасини қучди.

– Сизни куйдирган девона ўғлингизман, энажон!

Она дилбандини товушидан таниди.

«Тирикмисан, болам, қўзичоғим!» деди-ю, хушидан кетди.

Хисомиддин оқсоқол Шайх-ул машойихга берган ваъдасининг уддасидан чиқолмай, чўчиб юрарди. Абдурауфнинг ўз оёғи билан келгани унинг учун нажотдек туюлди. Ўзи усти ёпиқ арава топди. Абдурауф билан бориб, Зебохонларни кўчириб келди. Сўнгра шотирларига буюриб, Абдурауфнинг ховлисига йигирмага яқин ёш-ялангни тўплаттирди.

Пешинга бориб, Абдурауфнинг уйини меҳмон босди. Катта уйнинг тўрида оқсоқол, кент қориси, масжид имоми, икки-уч мулла, Зебохоннинг уруғлари ўтиришибди. Бурчакка ҳижоб тортилган. Парда ортида Зебохон янгаси билан бўлажак синовни кутадилар.

Ҳаким Сулаймон дуо қилди: «Аллоҳумна саййирна аҳлул имтиёзи. Э, ҳожатбарор эгам, ўзинг бизни имтиёзли бандаларингдин қилғойсан».

Сўфининг имоси билан бир ўрам ип келтирдилар. Ипнинг бир учини Зебохоннинг билагига, иккинчи учини пардадан тўрт кадамча берида чордана қурган йигитнинг қўлига боғладилар. Гувоҳлар, Ҳазрати Султоннинг бу икки халифаси не қаромат кўрсатар экан, дегандек, бир-бирларига ажабланиб боқадилар, елка қисиб қўядилар.

Сўфи Донишманд ҳижоб тарафга қараб деди:

– Синглим, безовта бўлсангиз, уялмай ипни тортинг. Бу амал бирла сиз беғуноҳ эканлигингизни исботлайсиз.

Ҳаким Сулаймон ёнидаги йигитга ўғирилди:

– Бул талаб сизга ҳам тааллуқли, уқдингизми? Ҳолатингиз ўзгарса, ипни тортинг.

Бир дақиқа, икки, уч дақиқа ўтди. Лекин на ҳижоб, на бегона йигит тарафдан ип тортилмади. У икки ўртада муаллақ осилиб турарди. Сулаймоннинг амри билан кўрпачага ўзга йигит чўк тушди. У бир пардага, бир қўлига қараб, негадир кулиб қўйди. Ип эса, бояги-боягидек салки ҳолатда кимирлаб турарди.

Синовга келган йигитлар бир-бирларини алмаштираб бердилар.

Ўн иккинчи, ўн тўртинчи, ўн еттинчи йигит ипни тортмай ўринларидан туриб кетди. Ва ниҳоят, парда қаршисига ўн саккизинчи, бўйдор, миқти йигит келиб ўтирди. Бир неча лаҳза ўтди. Бир замон ип тебранди.

Йигитнинг ранги ўзгарди. У ипни ўзига тортди. Шу маҳал ип хижобдан ҳам тортилгандек бўлди. Бир-икки сонияда ип таранглашди ва ... узилди. Меҳмонлар бул фаройиб ходисани ҳазм қилолмай, «Наузамбилло!» деб юборди. Сулаймон уларга ёқтирмай қараб қўйди. Сўнг йигитга юзланди:

– Бўлди. Ечинг ипни!

Йигит негадир кизарди. Билагидан ипни чиқариб, қўлини кўксига қўйди:

– Тақсир, юрагим ёмон уриб кетди. Ҳеч бунақа бўлмаганиди. Узр...

«Хайрият! – деди ичида Сулаймон, – бунинг дили бежиз безовта бўлмади. Сирнинг боши шул бўлса, ажаб эрмас».

Йигит бир маҳалгача беҳуд бўлиб, ўзига келолмай ўтирди. «Мени бирон нарсада гуноҳкор қилмоқчи шекилли, бу тақсирлар», деб хавотирланди. Сўфи дарров унинг хаёлини уқиб олди:

– Сизни ҳеч ким гуноҳкор қилмоқчи эмас, бул фикрни каллангиздан чиқаринг! – деди ковоғини уйиб. Йигит хозиргина кўнглидан ўтган ўйни топиб айтган бу серсавлат, кўзлари ўткир кишига боқиб, баттар ҳадиксиради.

– Худо урсин тақсир, менда заррача гуноҳ йўқ...

– Шул сўзингиз чин бўлса, Қуръони каримни ушлаб, қасам ичасиз не воқеа бўлганини мана бу мухтарам зотлар олдида рўйи рост айтиб берасиз. Исмингиз нима?

– Исм... отим Шодимат, – деди йигит довдираб.

Сўфи Донишманднинг эсига бултур пири комил айтган гап тушди. «Мен ул гўдакнинг сабабкорини кўргандекман. Микти, қорасоқол йигит. Боғда ўроқ кўтариб юрибди».

Сўфи ҳамон жиддий оҳангда сўради:

– Сиз Абдурауфнинг боғ қўшниси бўласиз, шундоқми?

– Ҳм, тақсир.

– Мусҳаб келтиринг! – деб буюрди Сулаймон. Масжид имоми тиззасида Қуръон ушлаб ўтирган эди, ирғиб туриб, чўзди.

– Менга эмас, Шодиматга беринг! – деди Сулаймон.

Шодимат Қуръони каримни икки қўллаб олди, ўпди, пешанасига босди.

– Ана энди сўлланг. Шошманг, аввал аёлларга рухсат берайлик, сўғин.

Зебохон билан янгаси юзларини желак билан яширганча чикиб кетдилар. Шодимат танг ахволда қолди. Гўё ундан умрида қўрмаган, билмаган нарсасини айт, дея кистовга олишаётгандек эди.

– Нени сўллашай, тақсир? – деди у Сулаймонга илтижовли боқиб.

Сўфи қўмакка келди:

– Икки йил бурун, ёз чилласида боғда ўт ўриб юргангизда не воқеа содир бўлгон эди.

– Хеч нима тақсир. Ҳар йили ёз келса боғдаги йўнғичқани ўриб, дасталайман. Ўсиб чиқади, қайта ўраман. Шуйтиб, мол-жоннинг ғамини еймиз-да.

– Хаёлингизни жамланг, Шодимат. Қўркманг. Йигит кишисиз.

Икки йил бурун, ёз палласида боғда ўроқ кўтариб юриб эдингиз. Елкангизда чопон. Ўшал куни вужудингизда бир ўзгариш сезмадингизми? Яхшилаб эсланг.

Шодиматнинг пешанаси тиришди. Ерга боқди. Уҳ тортди.

Анчагача чурқ деб оғиз очмади. Ниҳоят, тилга кирди:

– Эсладим, тақсир, – деди эшитилар-эшитилмас, – айтгани уят-да... Бул ҳар йигитнинг бошидин ўтадиган иш...

– Ана шу ишни очиқ айтиб беринг. Сизда гуноҳ бўлмаса, жазо ҳам йўқ. Айтинг! Қўлингизда Қуръон турибди.

Шодимат меҳмонларга бир қур разм солиб қўйиб, бошини эгди:

– Шу... ўт ўриб юриб эдим. Бирдан вужудим ёнди. Юрагим бугунгидай дукиллаб ғалати бўлиб кетдим. Қарасам, ихтилом келган экан. Чопонимнинг йиртиғидан бир сиқим пахта юлиб олиб артиндим.

– Пахтани ерга ташладингизми, ёки...

– Экинни ҳаром қилмасин, деб ерга урмадим. Пахсанинг тешигига тиқиб қўйдим.

Меҳмонлар таажжубдан қотиб қолдилар. Сал олдинги шивир-шивиру елка қисиллар барҳам топган эди. Шайхнинг икки вакили билан Шодиматнинг ўртасидаги савол-жавоб уларнинг забонини олиб, хайрат дарёсига фарқ этган эди.

Сўфи сўради:

– Шодимат, ҳозир боғингизга тушсангиз, ўшал тешикни адашмай топа оласизми?

– Қайдам, – деди Шодимат иккилашиб, – икки йилда қанча ёғин-сочин бўлди. Тешик беркилиб кетган бўлса-чи? Бор, десангиз, излаб қўраман, тақсир.

– Хожати йўқ, – деди Сулаймон, – сўзингизга инондик. Каломулло ушлаб ёлғон гапирсангиз, не бўларини биларсиз.

– Абдурауф! – деди Сўфи Донишманд, – бориб заифангиздин сўраб кўринг-чи, ўшал куни у боғда не иш қилғон экан?

Абдурауф «Нахотки...» деган бир лахзалик ёмон хаёлга берилди-ю, судралиб чиқиб кетди. Анчадан кейин терлаб-пишиб қайтиб кирди.

– Аёлим айтдики... аёлим... – хижолатданми, номусданми, каттик хаяжонданми, тили калимага келмасди унинг.

– Не қилғон экан келин?

– Шу куними, азонигами, бузоғимизни жилдиргани чорбоққа тушибди. Баданида бир ўзгариш бўлган эмиш. Қараса, қўшни деворнинг қавагида... сариқ пахта қистирилиб турган экан... олиб тозаланибди.

Масала ойдек равшан бўлган эди.

– Бас! – деди Сўфи Донишманд, – бул заифанинг гуноҳи йўқ.

Аллоҳнинг ҳукми бирла қаршингизда ўтирган навжувоннинг бир қатра нутфаси деворга омонат тушибди. Андин сўнг икки гавҳар бирлашибдир. Ул гўдак ҳаромдин эмас, икки ҳалол инсондин дунёга келган. Бу мўъжиза ҳам Аллоҳнинг ғойибона каромати. Пири муршид бултур Абдурауфдин, ул норасиданинг исми Ғайбулло эмасми, деб сўраган эдилар. Валиуллоҳнинг башорати орий рост бўлиб чиқди. Абдурауф, болани олиб кириш!

Абдурауф ховлида ўйнаб юрган Ғайбуллони етаклаб кирди.

Сулаймон Шодиматга қаради:

– Ўрнингиздин туриш, йигит! Эл-юрт олдида пушти камарингиздин бўлғон фарзандингизни қабул қилинг!

Ғайбулло, буларнинг қайси бири менинг отам бўлди, дегандек, гоҳ Шодиматга, гоҳо Абдурауфга жавдираб боқарди.

Шодимат терга ғарқоб бўлган эди, базўр қўзғалди. Ғайбуллони истар-истамас бағрига олди. Абдурауф эса, на болага яқинлашмакни, на чиқиб, хотинидан кечирим сўрашни билолмай, серрайиб турарди.

УЗЛАТ ХАЁЛИ

34- ф а с л

*Орзу қилдим вафо аҳлин
кўрай деб, топмадим,
Хоҳи зоҳид, хоҳи фосиқ, хоҳи
сойил¹, хоҳ шох.*

Алишер Навоий

Баҳор келинчаги алвон сепини йиғиштириб жўнади. Ёз келди. Қалдирғочлар полапон очди. Тушмуқларида хўрак ташиб валфажр айтади. Дашти Қипчоқ осмонида бўзтўрғайлар яратганга мадҳу сано ўқийди. Қоратоғ тарафдан оналарнинг кафтидай юмшоқ, роҳати жон эпкин эсади. Бу йил ёгин-сочин мўл бўлгани учунми, кирлардаги гиёҳлар ҳали сўлмаган, сабзаранг бўлиб, офтобга жилмайиб боқади. Чўлдан ифोर иси келади.

Тоғлардаги қор эришга тушди. Вале Султон ул-орифиннинг сийнасидаги муз эримади. Шайх ул-машоийих азалдан кам ухлар, кам гапирар, камдан-кам кулар эди. Қуръони каримнинг «Фалъязҳаку қалилан»² ояти ул зоти шариф учун кўнгил нақши эди. Хусусан, кейинги ойлар ичида Шайхнинг уйқуси тез-тез ўчадиган бўлди. Кўзларини юмса, тасаввурида сурон кўтараётган жамоат, нимта этни тишлаб тортқилаётган икки оқ-қора ит, тўрт тарафга қочаётган оломон жонланаберади. Аслан дунёнинг аччиқ-чучугини, иссиқ-совуғини тотавериб, Ҳазрати Султоннинг дийдаси қотиб кетган эди. Қиблагоҳу онаизор васлидан бемаврид жудолик, икки қўлида икки жигарини етаклаб, саргардон кезиш, устоди аввал Арслонбоб бобосининг ҳидояти, кечалари мижжа қоқмай риёзат чекиш, илми қол, илми ҳол бирла машғул бўлиш... Сўнгра – Бухоро, Самарқанд хонақолари. Хожа Юсуф Ҳамадоний ҳазратларининг нафаси қудсиялари – илоҳий нуфузларидан баҳраманд ўлиб, мағрибу машриқ заминни қадам-бақадам сайр этиш...

¹ *Сойил* – дарвиш, қаландар.

² *Фалъязҳаку қалилан* – бас, оз кулсинлар.

Буларнинг барчаси бир бўлиб, Шайхнинг обид ирода-сини ўтдан сувга, сувдан ўтга солинган темирдек тоблаган эди. У Айюб¹ дек сабрлик эди. Фосиқларнинг фитна-сига, козиларнинг ришвахўрлигига, муфтийларнинг ёлғон фатвосига, мухтасибларнинг риёсига, сохиби давронларнинг эл-улусга етказган зулмига, жоҳил муллаларнинг бидъатига чидаб келди. Тишини тишига қўйди. Илло, ўз муборак хонадони олдида, эл қўзи ўнгида қилинган тухмат юрагига найзадек санчилди. Халқ дардидан дарз кетган дилпорасида тағин бир чандиқ пайдо бўлди. Бул чандиқ ўқтин-ўқтин Шайхнинг муштдек юрагини бир парча чўғдек бозиллатиб турибди.

Тонг отади, кун ботади. Ва лекин, Шайхнинг кўксидаги муз чақмоқ тошдек қилт этмай турибди.

Бир куни Ҳазрат учқур оти Аблакни минди-ю, халифаларини ҳам огоҳ қилмай Сайхун сари йўналди. Шайх бу фоний дунё билан танҳо, юзма-юз қолиб, кечган умрини, бугунги амалларини, эртан бириси кун кутиб турган кунларини сарҳисоб этмакни истади. Отининг сувлигини олди, жиловини эгар қошига боғлади-да, Аблакни бўш қўйди. Ўзи тўнини ечиб қўқ майсага ёйди. Баҳузур ён-бошлади. Аблақ эгасидан нари кетмади. «Не дардингиз бор, хўжам?» дегандек, Шайхнинг оёқларини искалади.

– Бор, мени ўз холимга қўй, – деди Шайх, гўё бе-дов гапини фаҳмлайдигандек, – сен ҳам қурсоғингни қап-пайтир. Мен хаёл сургим келди.

От аста юриб нари кетди. Бир қарич майсаларни карт-курт чайнашга тушди.

Шайх қўзларини юмди. Хаёлга берилди. Хаёлида бир фикр чарх уриб айланаверади: «Бул дорилфанодин этак силкимоқ вақти етди. Узлатга чекинмоқ керак. Аё, Аҳмад, тадоригингни кўр, тадоригингни.» Шу ондаёқ вужуд қафасидан бир садо келди: «Тан роҳатингни ўйладингми, Қул Аҳмад? Ошиқларнинг ёниб-ўчган кули бўлсам, деган ким эди? Мискин, ғариб, етимларга ҳамдам бўлғил, деган сен эмасмидинг? Уларни замона зўрларининг зул-мидан асрагани қалқон бўлгучи ҳам ўзинг эдинг. Се-нинг сўзинг эди, мақоминг, бир энлик номанг, ваъзинг, амри маъруфинг эди. Бас, энди узлатга чекиниб, раият-

¹ Айюб – сабр-бардоши билан ном чиқарган пайғамбарлардан эди.

нинг дарду шиквасидин фориф бўлмоқчимисан? Ўйла, аё, Аҳмад, ботинингни ўтга бериб ўйла!..»

Ботиний, андак таънаомуз нидога қулоқ тутиб, Шайх бир дам иштибоҳга чўмди. Шиблий, Бағдодий сифат машойихлар «Тан сўзламас, жон сўзламас, имон сўзлар» демиш. Бу садо не бўлди, имон чақирғими? Бирламчи Қодир Мавлон олдида, иккиламчи фахри олам Ҳақ Мустафо рўбарўсида юзимизни ёруғ қилолмадикми? Ҳақ субхонаҳу ва таоло амрила чеккан заҳматларимиз қабул бўлмас экан, ҳайф ўтган умрингга, Ҳожа Аҳмад!»

Шайх икки ўт орасида қолди. Унинг тафаккури билан дили гўё ўзаро ихтилоф қиларди. Юрак, узлатга чекин, узлатга, дея нола қилса, тафаккури, шошма, Қул Аҳмад, ҳали муҳлат етмади, деб огоҳлантирган бўларди. Шайх кўм-кўк осмонга тикилди. Ич-таши куйиб-ёниб, Аллоҳга муножот қилди: «Эй арзу самоларнинг яккаю ягона хожаси! Мушкулумни осон қил. Ўзинг Раҳмон, ўзинг Қахҳор, ўзинг Жаббор, ўзинг хожатбароримсан!»

Не ажабки, самовотдан бир бўғиқ овоз келди. Бу айнан Султон ул-орифиннинг товушига ўхшарди. Шайх сесканди. Бояги товуш Ҳожа Аҳмад Яссавийнинг яқинда битган ҳикматларини дона-дона қилиб такрорлар эди. Шайх кўзларини юмди. Самовотдан келаётган ўз ҳикматларига жон қулоғини тикди.

*Мен йигирма икки ёшда фано бўлдим,
Марҳам бўлиб, чин дардликка даво бўлдим,
Ёлгон ошиқ, чин ошиққа гувоҳ бўлдим,
Ул сабабдин Ҳаққа сизиниб келдим мано.*

*Ўттиз бирда Хизр бобом май ичирди,
Вужудимдин азозилни пок қочирди,
Савдо қилдим, ёзуқларим Ҳақ кечирди,
Андин сўнгра Ҳақ йўлига солди, дўстлар!*

*Холиқимдин хабар етди, шокир бўлдим,
Ҳар ким сўкди, балки тепди, собир бўлдим,
Бу оламда ҳеч ухламай ҳозир бўлдим,
Хою ҳавас, моуманлик кетди, дўстлар.*

*Ўттиз учда соқий бўлиб, май улашдим,
Жоми шароб қўлга олиб, тўя ичдим,
Лашкар тузиб, шайтон бирла қўп урушдим,
Биҳамдиллаҳ, икки нафсим ўлди, дўстлар.*

*Ўттиз тўртда олим бўлиб, доно бўлдим,
«Ҳикмат айт!» деб Субҳон айди, гўё бўлдим,
Чилтон бирла шароб ичдим, ҳамро бўлдим,
Ичи ташим Ҳақ нурига тўлди, дўстлар.*

*Ўттиз олти ёшда бўлдим соҳибкамол,
Ҳақ Мустафо кўрсатдилар менга жамол,
Ул сабабдин кўзим ёшлиг, қоматим дол,
Ишқ ханжари юрак-бағрим тилди, дўстлар.*

*Олтмиш учда нидо келди «Кул, ерга кир,
Ҳам Жонингмен, Жононингмен, жонингни бер,
Ҳуз шамширин қўлга олиб, нафсингни қир!»
Биру борим, дийдорингни кўрарманму?*

Овоз тинди. Шайх кўзларини очди. Бу – кўқдан келган ваҳийдек туюлди унга. Кўксини тимдалаб турган гумонлар чекинган, юрак армони, қалб хоҳиши, дил орзуси ғолиб келган эди. Шайх Яратганга шукрона келтириб, дарёнинг у бетига назар солди. Шу пайт самовий ваҳийни тасдиқлагандек, рўбарўсида оқ либосли, узун бўйли, савлатдор мўйсафид пайдо бўлди. Шайх гоҳо-гоҳо Хизр алайҳиссалом ила суҳбатлик эди. Унинг бошига Марвагадидек мушкулот қўнганда Хизр бобоси имдодга келарди. Бу сафар ҳам табаррук оқсоқол нажот фариш-тасидек ўз пайтида юз кўрсатди.

У дарёнинг сўл соҳилида туриб, тўрт калима сўз айтди:

– Аё, Аҳмад, Жаброил мужда келтирди. Магарким, ишқи илохийни кўзлаб узлатга чекинмакни ихтиёр этган экансан, муножотингни Ҳақ таоло қабул қилди. Ҳақ Мустафо жаноблари, ўз қавмлари ичидан егишиб чиққан шайхлар менинг умматларим орасидаги набийларга баробардир, деб лутф этмиш. Йўлинг ойдин бўлсин, болам...

Хизр алайҳиссалом ҳуш ғойибдин қандоқ пайдо бўлган бўлса, боз ўшандоқ ҳаволаниб кўздан яширинди.

Шайх оқар сувга термилиб қолди. Бирдан сесканди. Сув бўйида ўғли Иброҳимни кўргандек бўлди. Иброҳим Исфижобда, бобоси Шайх Мусо қошида эди. Ана, у юзқўлини ювмоқчи бўлиб, анҳорга энгашди. Шу он... хирсдай семиз, олакўз, жулдур чопон кийган киши ишшайиб Иброҳимнинг ёнига келди. Келди-ю... «Ҳей бола, сувни яхши кўрасанми? Бор, унда тўйгунингча ич!» деди-ю, уни

итариб юборди. Иброҳим анҳорга муккасидан йиқилди. Тез оқар сувда унинг боши бир кўриниб, бир кўринмай борарди. Жулдур чопонлик махлуқ эса, осмонга қараб телбаларча куларди...

Шайх «Ёлғизимни ўзинг асра, биру борим», деб Яратганга муножот қилди ва отга миниб Ясси сари равона бўлди.

Масжид олдида уни халифалари интизорлик ила кутиб туришарди. Бобо Мочин ҳикиллаб Шайхнинг этагини тутди.

– Исфижобдин шум хабар олдик, пирим. Иброҳимни худо бир асрабди... Хасталаниб ётган эмиш.

– Нима бўлибди?

– Шу... сув ёқасинда ўлтирган экан. Бехосдан десангиз...

Шайхнинг кўз ўнгида қайта ўша семиз, олақўз махлуқ гавдаланди. У Исфижобга Иброҳимдан хабар олгани Сулаймон билан Сўфи Донишмандни жўнатди. Ўзи чиллахонага тушди. То шом намозига қадар Иброҳимга хифзу сихат тилаб Қуръон тиловат қилди.

ОҚ ТУЯЛИК СУЛАЙМОН

35- ф а с л

*Шариати ораста,
тариқати пайваста,
Ҳақиқати шойиста
Шайхим Аҳмад Яссавий.
Ўн саккиз минг оламда
Оти машҳур каломда,
Ўрни Доруссаломда
Шайхим Аҳмад Яссавий.*

Сулаймон Боқирғоний

Мансурхўжа раҳнамолигида ҳаж сафарига кетган зиёратчилар саратонни ўтказиб, сунбуланинг бошида Яссига қайтиб келдилар. Олис йўлдан ҳориб-толиб келган муридларининг чехрасида балқиб турган нурга боқиб, Шайхнинг руҳияти яшнади. Бу нур Маккаи муқаррама бирла Мадинаи мунавваранинг тажаллиси эди. Шайх ўзи

етолмаган хонаи муборак губорини кўзига суртган ибодат аҳлига шукроналик ила термилди. Зиёратчилар уч кун дам олиб, ҳаммомдан покиза бўлиб чикқач, Шайх зикр буюрди. Султония масжидининг рўбарўсидаги хонақоҳ сахнида соликлар давра қурдилар. Шайх наздида зикр инсон қон томирида сузиб юрган заррадек залолатни ҳам ҳайдаб, зокирларни жисман ва руҳан бир-бирига яқинлаштирмоғи лозим эди.

Зиёратчилар зикрни соғиниб қолган эканларми, иштиёқ ва жўшқинлик ила сано айтишга киришдилар. Туғишган биродарлардек бир-бирининг елкасига қўл ташлаганча, гоҳ ўннга, гоҳ сўлга чайқалиб, Яратганни васф этаётган мўминларга қараб, Шайх хаёлга толди: «Тоғ ҳам ўзаро елка қўйиб тургани боис мустаҳкам эмиш. Одам фарзанди мана шундоқ бир-бирига елкадош бўлса, ўзганинг дардини ўз дардим деб билса, олам собитлигича турармиди? Таассуфким, бугун кифтингга иссиқ қўлини босиб турган бандани ғофил эртан ўтиб, ғаддорлик қилади, кўзингга чўп солади, оёғингдан чалишни ўйлайди. Ёмонликдин не яхшилик кўрдингки, яхшилик қилмағайсан? Яхшиликдин не ёмонлик топдингки, ёмон ишдан қўлингни тортмайсан? Мана шу мевали дарахтдек тебраниб турган бандаларининг кўксигади имон кўрини ўчирма, Халлоқи олам!»

Зикр оёқлади. Қутбиддиннинг жарангдор, салобатли товуши эшитилди.

*Дуолари мустажоб,
ижобатлик Муҳаммад,
Ямонлиққа яхшилик
далолатлик Муҳаммад.
Саккиз беҳишт эгаси
валоятлик Муҳаммад,
Мискин Аҳмад қулига
китобатлик Муҳаммад.*

Шайх «Алҳамдулиллоҳи роббил-оламин», дея дуога қўл очди.

Зокирлар «Омин!» деб пирга жўровоз бўлдилар. Зикр адоғига етди. Ошиқ қуллар хансираб хонақоҳ ўртасидаги боботут соясига чўкдилар.

Эртаси тонг саҳарда елоёқ Бобо Мочин Собронга бориб, Самариддин ҳокимни бошлаб келди. Ҳокимнинг

кўпчиб турган юзида тер жимирлар, Шайхнинг «Зудлик билан етиб келсун», деган сўзларидан юрагида ҳадик ўйнарди.

Ҳазрат уни хушқайфият ила қарши олди.

– Ўтиринг, ўғлим, – деди ёнидан жой кўрсатиб, хи- жолат бўлмасинлар. Сизни савоб бир юмуш туфайли чақирдик.

Самариддиннинг кўнгли жойига тушай, деди. Истихола бирла Шайхнинг рўбарўсига тиз чўкди. Юз-кўзини ар- тиб, пирнинг оғзига тикилди.

– Қўл остингиздаги волийларга, кент оқсоқоллари, овул бийларига айтинг, қашшок, ғарибу етим-есирларнинг ҳисобини олсинлар. Биз ўзимизга тегишли мол-мулкдин аларга улуш бермак ниятидамиз.

– Бажонидил, пирим, – деб Самариддин қўлини кўксига босди, – мурувватингиздин баҳра олгон эл-улус дуойи жонингизни қилгай.

Самариддин билади. Ҳазрат ҳар йили икки ҳайит арафасида мискин, бечораҳол кимсаларга хайр-эхсон қи- лади. Юзлаб қўйлак-иштон, ятак, тақя, телпак, кавуш таркатади. Жонлиқлар сўйдириб, томоқ беради. Илло... ҳозир ҳайитгача фурсат узоқ эди. Пири комилнинг бемаҳалда насиба улашмоқчи бўлганига ақли етмади. Зеро, Шайхнинг бу ниятини ҳозирча ўзидан бўлак кимса билмас ҳам эди.

Шайх ҳузурига келаркан, Самариддиннинг сийнасини ҳавотир қурти тимдалаб беҳузур қилган эди. Собронга қайтаркан, энди унинг кўнгли чароғон, вужудини бир ҳовуч зиё иситиб тургандек, яйраб борарди.

Ҳазрат Самариддинга ижозат берди-ю, ўйлари билан танҳо қолди. Узлатга чекинишни ихтиёр этгандан бери кўнглига бир ниятни тугиб қўйган. Бу ёруғ олам би- лан хўшлашиб, хилватхонани абадий макон айлашдин бурун тасарруфидаги мол-мулкни ғарибу-ғураболарга эҳсон қилмоқчи. Тоғ олди, тоғ ортида Шайхга хонлар, беклар, бою боёнлар тарафидан назр қилинган уюр-уюр йилки, пода-пода сигиру ҳўкиз, қўра-қўра қўй-эчкилар ўтлаб юрар, уларнинг сон-саногини наинки Ҳазрат, ҳатто чўпон-чўлиқлару подачиларнинг ўзлари ҳам билмасди. «Қўли қадоқ, елкаси яғир, товони тош бўлиб қотган эмгакчининг оғзидан йириб олинган мол боз ўз эгасига

кайтмоғи лозим» деб ўйлади Шайх. Яйлоқларни оралаб, мол-жонини тафтиш қилмоқчи, Самариддин қашшоқ хонадонлар рўйхатини келтиргач, махсус хайъат қўз ўнгида уйма-уй қорамол билан туёқ мол тарқатишни мўлжаллади.

Шайх йўлга отланди. Бу сафар Сулаймонни ўзига йўлдош қилиб олди. Қоратоғ этагидаги яйловларга элтандиган йўл қадим Қарноқ кенти орқали ўтарди. Пиру мурид от бошини Қарноққа қараб бурдилар. Такир чўл бошланди. Хар ер-хар ерда туя тортаётган чиғириқлар қўзга ташланади. Чақалокнинг калласидек кичкина пақирчада чиққан сувни дехқон мешига қуяди-ю, туясига хипчин уради. Ахёнда кичик гумбазни эслатиб, ям-яшил гужумлар йўлиқади. Уларнинг соясида бола кучоқлаган аёллар, пешонасини танғиб, гушпи чопон кийиб олган қариялар кўринади. «Ноннинг ўзи юмшоқ, меҳнати қаттиқ, – ўйлади Шайх, – бир ҳовуч дон нон бўлиб оғизга етгунча... чорикорнинг она сути оғзидан келгусидир. Ё раббим! Наҳот то абад шундоқ давом этса бу азоб? Қачон нон топганики, ўтин чопганики бўлмай?»

Ясси билан Қарноқ ораси уч-тўрт фарсах, бундайчасига ўн беш-йигирма чақирим келарди. Икки йўрға от йўл танобини тортиб, пешин намозигача кентга кириб бордилар. Закий ўқувчимизга аввалги фасллардан аён-ки, Ҳазрат ортиқча мулозаматни, одамларнинг парвона бўлишини ёқтирмас эди. Шу боис, у кишлокни четлаб ўтишни лозим топди. Пири комил ила унинг халифаси Ҳаким Сулаймоннинг Қарноққа ташрифидан кент оқсоқоли ҳам, мадрасаю масжид аҳли ҳам беҳабар қолди.

Қишлоқ ортга чекинди. Ёз офтобида сарғая бошлаган қирлар бошланди. Тагин бир оз юргач, салқин эпкин эсди. Сўнгра – кир сўнгида энсиз, узунчоқ арғамчидек сой кўринди. Шайх сой бўйидаги азамат чинор ёнида отдан тушди. Чинор тагидан булоқ сизиб ётарди.

– Кунга қаранг, Сулаймон, – деди, – намози дигар бўлибдир.

Устозу шогирд кўмкўк майса узра белбоғларини жойнамоз қилиб, ибодатни адо этдилар.

Намози асрга яқин катта сайхонликдаги якка ўтов олдида отдан тушдилар. Шайх Сулаймонга тайинлаб қўйган эди, биз фалончилармиз, демади, мусофирмиз, бир дала-тузни айланиб чиқдик, деб қўя қолди. Ўтов

эгаси меҳмонларни чўпон-чўликка хос очик юз билан қаршилади. Тўрга етти ямоқ кўрпача билан бўз дастурхон ёзди. Сопол косада қатик, зозора нон қўйди. Шайх атрофига разм солди. Ўтовдаги ночор, унникиб кетган буюмларга қараб, «Азалдин косиб билан молчининг косаси оқармаган» деб қўйди ичида. Шу пайт ўтов бурчагидан инграган товуш эшитилди. Чўпон ирғиб турди. Бурчакда беш-олти ёшлардаги бола ётарди.

– Тўрт кундин берисига ўғлим оврийди, – деди чўпон, – йиғлайди, инқиллайди. Ўт-ёлин бўлиб ёнади. Товнинг ўт-чўпини қайнатиб ичирдим. Бир тўқли сўйиб, қон чиқардим. Пойда бўмади. Не қилишни билмай қолдим. Ёлғизимни ўзинг асра, – деб худойимга ёлвориб ўтирипман...

Шайх ўрнидан турди. Боланинг ёнига бориб, манглайига қўлини босди. Боланинг бошини силади, кўзларини сийпалади. Кўкрагига кафтини қўйиб, бир лаҳза болакайнинг юзидан кўз узмай турди. Бир замон бола... кўзларини очди. «Ота, сув...» деб хиқиллади. Отаси илдам бир косада сув тутди. Бола бошини кўтарди. Бир-икки қултум сув ичди ва гавдасини тикди. Чўпон лол-қарахт бўлиб, бир ўғлига, бир Шайхга қарайди.

– Худо хоҳласа, ўғлингиз бугун юриб кетади, – деб Шайх жойига келиб ўтирди.

– Сиз табибмисиз, таксир? – деди, ҳамон хайратда қотган ота.

Шайх индамади.

– Табиб эмас, бу кишим хабиблар, – деди Сулаймон. Содда чўпон «хабиб»нинг маънисига тушунмади. Унинг назарида хабиб – Аллоҳ етказган нажоткор эди.

Шу куни Шайх билан Сулаймон чўпонникида тунаб қолишди. Тонг сахар отга миндилар. Ўтов олдида кечаги хаста болакай уларга қўл силтаб, хўшлашиб турарди.

Тог ичкарасига кирган сари йўл оғирлашиб борар, отлар ҳам толиққан, улар тошли сўқмоқни тарақлатиб, аста-аста олға интиларди. Шайх Чалабой мерганнинг маконини кўзлаб борарди. Чалабой Ҳазратнинг муридларидан эди. У йилига бир-икки бор Шайх хузурига тушиб, пирни зиёрат қилар, хонақоҳ ила мусофирхоналарни йилки эти билан таъминлаб турарди.

Сулаймон йўл-йўлакай учраган чўпон-чўликдан Чалабойнинг қўналғасини суриштиради. У Бешсоз деган ерда

экан. Йўл пастга энди. Отлар тагин йўрғалашга ўтди. Икки тарафи қалин арча ила қопланган дарага кирдилар.

Чалабой қир бошида ёнбошлаб ётарди. Олисдан келаётган икки мулланамо кишига қўзи тушди-ю, сакраб турди. Отига миниб, қамчи босди. Шайхдан аввал ўтовига етди. «Пирим! Қадамларига ҳасанот!» дея узангига ёпишди. Ҳазратни қўлтиғидан олиб, отдан туширди. Шайх тўрт тарафига аланглаб, бир лахза тек туриб қолди. Чўқкиларда нукрадек бўлиб, қор йилтирайди, сой гувиллайди, муздек шаббода юз-кўзингни силайди. Икки ёндаги қир бағри тўла арча, арча, арча...

Чалабой югургилаб ўтовга кириб кетди. Аёлига нималарнидир тайинлаб, қайтиб чиқди. Кейин «Саттор, қайдасан, ўғлим!» деб кичқирди. Ўн олти ёшлардаги ўсмир келиб, меҳмонларга одоб билан салом берди.

– Болам, қора қўчқорни обке! Пиримизнинг қадамлари қутлуғ бўлсин, деб қон чиқарайлик!

Саттор катта қора қўчқорни ҳарсиллатиб судраб келди.

– Ҳазратим, дуо беринг, – деди қўлларини фотиҳага очиб Чалабой. Шайх пичирлаб дуо қилди. Саттор қўчқорни сал нарига судраб кетди ва оёқларини боғлай бошлади.

Чалабой мерганнинг ўтови ўн икки қанотлик, асбоб-анжоми ҳам тузук-қуруққина эди. Гулмихларга кашталиқ қозиклунгилар илинган, адрас кўрпача, чит болишлар ораста, ичкари саранжом-саришта эди. «Аёли фаросатли экан», деб қўйди ўзича Шайх.

Шу куни Чалабойникида тўйдагидек хурсандчилик бошланиб кетди. Кимсан – Ҳазрати Султон, ялангоёқ ғарибу ғураболарнинг орқа тоғи Хожа Аҳмад Яссавий ҳазратларининг молбоқарларни сўроқлаб келгани оқшомга қадар буткул Қоратоғ мавзесига овоза бўлди. Одамлар ҳайит куни жума намозига ошиқаётгандек, гурас-гурас бўлиб келишарди. Қоронғи тушиб, Қоратоғ осмонида яркироқ юлдузлар порлаганда Чалабойнинг кенг ўтови меҳмонга тўлди. Улар ичида Шайх Ҳазратларини кўрганидан кўрмагани кўп эди. Барча дастурхонга боқиб, сукут сақлаб ўтирган хушбичим, одми саллалиқ, қўзлари қандайдир ғамгин авлиёи кабирга ҳайрат аралаш эҳтиром ила қараб-қараб қўяди. Шайх Аллоҳнинг фарзи, пайғамбарнинг суннати, дорилбақо

савоби, дорилфано азоби, мазлумларнинг жафосию дунёпараст золимларнинг жазоси, имон, адолат, каффорат хусусида мухтасар ваъз айтди.

Меҳмонлар етти хуфтонда тарқалдилар. Чалабой елиб-югуриб, азиз меҳмонларга жой ҳозирлади. Ўтовнинг бир четига шам ёқиб қўйди. Сулаймон тўшакка кирди-ю, ҳадемай пишиллаб ухлаб қолди. Шайхнинг уйқуси ўчди. Сулаймоннинг чечак излари қолган этлик юзига боқиб, хаёлга толди. Уни илк дафъа учратган кунни эслади. У пайтлар Бухорои шарифда эди. Яссавия тариқатига тамал тошини қўйиб, хонақоҳ очган кезлари эди. Бир куни масжид олдида ўтирарди. Ўн ёшлардаги бола мактабдан чиқиб, орқаси билан юриб келар, икки қўлига китоб тўла жилдини кўтариб олган эди. «Ўғлим, нечук сиз мундоқ юрмакдасиз?» деб сўради Шайх. Бола «Менга илму ирфон берган даргоҳга орқа ўгириб кетишни ўзимга муносиб кўрмадим», деди. Шайх бу норасиданинг фаросатига офарин айтди. Уни шогирдликка тилади. Ота-онасини рози қилиб, қабатига олди. Илми қолдан, илми ҳолдан таълим берди. Хонақоҳга ўрнаштирди. Сулуққа қўшди. Сулаймон Шайхнинг хос муридига айланди. Шайх Бухоро зовиясини Абдулҳолиққа топшириб, ўзи Туркистонга азм этганда Сулаймон ҳам унга эргашди. Мана, шунга ҳам ўттиз йил бўлибди. Сулаймоннинг ёши қирқни қоралади. Соч-соқолига нуқра тола оралади. Илло, то хануз бир мушфиқ, бир хушхулқ тан маҳрам кўрмай дунёдан ўтиб бораётир. «Худонинг бул суйган бандасига биз жабр қилдик, – ўқинди Шайх, – Аллоҳ таоло жамики мавжудоту набототни жуфт-жуфт қилиб яратмиш. Дала-туздаги ёввойи алафлар ҳам гоҳ оталиқ, гоҳ оналик бўлиб, бир-бирига талпинармиш, бир-бирига роз айтар эмиш. Сулаймон бизнинг танамизга пайванд этилган бамисли бир новда эрди. Бул новда вояга етди, мева беражак азамат оғочга эврилди. Энди бул оғочни танадин айириб, макбул ерга қўчирмак лозим. Ҳар қўчат асл уруғи тушган ерда ўсиб-унар эмиш. Сулаймонни тувфон элига қўчирсак, Расулulloҳнинг суннатини адо этган бўлурмиз».

Тонг отди. Қандай қилсам, пири муршиднинг қўнглини оламан, деб зир югуриб юрган Чалабойни Шайх имлаб чақирди.

– Ўғлим, тоғ ортига одам юборинг. Облоқул туякашни айтиб келсин.

– Хўп бўлади, пирим.

– Аввало ҳув анави арча остига жой қилсинлар. Аллоҳнинг неъматидин бир баҳра олайлик.

Бирор соатдан кейин Шайх билан Сулаймон осмонга мусаллодек бўй чўзган ям-яшил, баҳайбат арча тагида салқинлаб ўтирардилар.

Устоз ёнбошлаб ётибди. Сулаймон пир олдида оёқ чўзишни тарки одат деб билгани учун чордана қурган. Саратоннинг боши бўлса-да, тоғлик ер эмасми, қорли чўкқилардан салқин шабада эсиб, дилдаги ғуборни хайдайди. Арча шохида тинмағур қушлар чуғурлайди, арча тагидан чулдираб чиқиб ётган чашма жон-жаҳонингни яйратади.

– Оқар сув, яшил майса, яхшиларнинг юз-кўзини қув-натар эмиш, – деди Шайх, – атрофингизга тўйиб боқинг. Бундоқ маъволарни қайтиб қачон кўрамиз, аё Сулаймон!

Сулаймон атрофига энтиқиб назар солди.

– Арча сувини ичган киши Нух¹ алайҳиссалом умрини кўрар эмиш, – давом этди Шайх, – булоқдин тўйиб ичинг. Кам деганда янги тукқан минг ойнанинг юзини кўрасиз.

Сулаймоннинг юки оғир эди. Оҳиста кўзгалди. Булоқ бошига бориб, кафтларини жуфтлади. Унинг икки пан-жаси оштовокдек келарди. Ховучлаб сув ича бошлади. Тўйғунича ичди. Сўнг, сопол косада пирига ҳам сув келтирди. Шайх икки қултум ичиб, косани четга қўйди.

Шайх диқиллаб шохдан-шоҳга учиб-қўнаётган ўйинқароқ қушчаларга бир қур разм солди, муртидан кулди:

– Рух қушини тувғон элга учиринг, Сулаймон, – деди аста, – рух қайда бўлса, тан ҳам шу маконда жобажо эрмиш.

Сулаймон донг қотиб қолди. Пирнинг гапидаги ишорани дарҳол англади: «Демак, пирим бизга ижозат бермакка азм этибдилар, шукриллоҳ». Бир неча сония унинг тили калимага келмай қарахт бўлиб ўтирди. Дили потирлади. Кўнгли анави қушчалардек бир лаҳза Хо-

---

¹ Ривоятларга кўра, Нух пайғамбар салкам минг йил умр кўрган экан.

размга караб учди. Шошганидан, ўрнидан ярим туриб, чўккалади. Қўллари ўз-ўзидан кўкрагига ковушди.

– Пирим...

Шайх давом этди:

– Сизнинг дунёга келмаган зурриётингиз учун биз гуноҳқормиз, инжмайсиз. Иншооллоҳ, сиздин дини исломга равнақ бергувчи ўғлонлар бунёд бўлмай.

– Пирим, мен сиздан кўзим тупроққа тўлгунча розиман.

Сулаймон тагин нимадир демоқчи бўлди-ю, пирининг мактовни ёқтирмаслигини эслаб, тилини тийди. Дил розини дилда шарҳлади. «Пирим, турк элида неча қавм борки, барча Султоним, деб остонангизни ўпадир. Жаноблари битмиш Девони сонийни биз назмий ҳадис деб билурмиз. Пири комил, сиз айтган амри маъруф туфайли минг-минглаган бутпараст, мажусий, тарсо калимаи шаҳодат келтириб, исломга юз бурди. Қиблагоҳимдин ололмаган тарбиятни, мурувватни сиздин олдим...»

Шайх Сулаймоннинг қўнглида кечаётган ғалаёнларни савқи табиий – қалб кўзи бирла сезиб ўтирарди, бас, етар, дегандек қўл кўтарди.

– Биз азалдан қулоғингизга қуйганмиз, Сулаймон, мадху сано Аллоҳга ярашадир. Сизу биз ҳусни мутлақнинг қошида киммиз? Биз зарра, бир томчимиз, холос. Чеккан захматларимизга биз розимиз, сиз ҳам рози бўлинг. Туринг, туякаш келган бўлса, дардимизни айтайлик.

Пиру мурид ўтов сари кетдилар.

Облоқул туякаш кун оққанда етиб келди. У биронта айб иш қилган бўлсам, авлиё бобо дашном берармикан, деган хавотирда эди. Шайхнинг очиқ юз билан кулимсираб қабул қилганини кўриб, бир оз ўзига келди.

– Сиздин бир илтимосимиз бор эди, – деди Ҳазрат, – шу тўрт-беш кун ичида шаҳарга ўн бош нортауя, ўн бош моя олиб тушсангиз. Туяларнинг бириси оқ бўлсин, уқдингизми?

Облоқул қўл ковуштирди.

– Биз ўзимизга тегишли молдин сизга тўрт бош туя ҳада этдик. Бўталоғи билан. Давлатингиз зиёда бўлсин.

Облоқул ирғиб ўрнидан турди.

– Биз ғарибларга шунчалик ҳиммат қилибсиз, умрингиз узун бўлсин, авлиё бобо. Ўла-ўлгунча дуойи жонингизни қилиб юргаймиз.

Чалабойга Шайх уюридаги отлардан етти арғимоқ берди.

Унга ҳам бир-икки кун ичида шаҳарга ўн айғир, ўн бия олиб тушмакни тайинлади ва дастурхонга фотиҳа қилди.

Эртасига Шайх йўлга чиқди. Чалабой «Сизларни олис йўлда ёлғиз юбормайман», деб ўзи йўлдош бўлди. Ҳазратни Яссигача кузатиб қўйиб, изига қайтди.

Тўрт кундан кейин Шайх сайисхонасида йигирма арғимоқ, йигирма туя жамланди. Ҳазрат Сулаймонни кузатишга ҳозирлик қўра бошлади. Сўфи Донишмандни ҳузурига чорлади. Хоразм хонига нома битмоқчи бўлди. Сўфи камиш қалам, қоғоз олди. Шайх чимирилиб, андак ўйланди-ю, дона-дона қилиб айта бошлади: «Туркистон мулкининг ҳукмдори Буғрохон жанобларига тўрт калима сўзимиз. Ҳақ Таоло сиродаси ва ўзимизнинг ихтиёри-миз бирла валийлик мақомига етган Ҳаким Сулаймонни элингизга Шайх ул-раис мартабасига тайин этдик. Бул вакилимизга марҳамат ва мурувват кўзи бирла муомала қилишингизга гумонимиз йўқ. Покдомон ожизаларингизнинг бирисин Ҳаким Сулаймоннинг никоҳига киритиб, уни домод-куёв рутбасига етказасиз, деган умиддамиз¹. Илоҳо умрингиз узун, давлатингиз фузун бўлғай.

Мухримизни босдик. Пири Туркистон, Шайх ул-машойих Хожа Аҳмад Яссавий. Саратоннинг 17-куни».

Кун кўтарилиб, масжид, хонақоҳ тевараги жонланиб қолганда Шайх амрига биноан Сулаймонни кузатув маросими бошланди. Сайисхонадаги от-туя кенг майдонга олиб чиқилди. Кўликларга эгар-жабдуқ урилган, Сулаймонга аталган оқ туяга тахти равон ўрнатилган эди. Майдонга шайх халифалари, хос маҳрамлари тўпланди. Ҳазрат Сулаймонга янги хирка кийдирди, қўлига қора бахмалга ўралган Қуръон тутқазди, белига тарикат камарини боғлади. Кейин хатчуп чўзди.

– Хоразм хонига нома битдик. Йўлда ўқирсиз.

Султон ул-орифин Сулаймонга қирқта муриди-ни сафардош қилиб берган эди. Пирнинг ишорати билан уларнинг ярми отга, ярми туяга минди. Сулаймон Мансурхўжа, Сўфи Донишманд, Бобо Мочин, Қутбиддин

¹ Туркистон хони суюкли кизи Анбар отинни Сулаймонга беради. Сулаймон оламдан ўтгач, Анбар отин Занги отанинг никоҳига киради.

билан қучоқлашиб хўшлашди. Сўнг ошқора хўнграганча ўзини Ҳазратнинг кўксига ташлади.

– Пирим, оёқларингизнинг гарди бўлай. Сизга жонимни қурбон қилсам, камлик қилмай...

Шайх дуога қўл очди:

– Бисмиллоҳи таваккалту алаллоҳ! Раббано, сенинг муборақ каломингни мўминлар кўнглига жо этиб, фарзи айнингни адо айлагани йўлга отланган Сулаймон қулингдин марҳаматингни дариф тутма. Хизр алайҳиссаломни анга жиловдор қилиб бер. Аллоҳумма саййирна аҳлул имтизойи! Қодир эгам, ўзинг бизни имтиёзли кишилардан қилгайсан. Омин, Аллоҳу акбар!

Бобо Мочин Сулаймонни даст қўтариб оқ туяга миндирди.

Одатига кўра, дўстига ҳазил қилди:

– Юкингиз енгил бўлиб қолибдими, тақсирим...

Карвон йўлга тушди. Сулаймон пирга орқа ўгириб кетишни беадаблик деб билди. Ўрнидан туриб туяга тесқари миниб олди. Қўлларини қовуштириб, бош эгиб кета бошлади. Шайх ўттиз йиллик дил махрамининг бул ажиб ҳолатига боқаркан, «Ақли комил унинг» деди мутаассир бўлиб.

Оқ туя аста-аста одим ташлаб, Яссидан узоқлашяпти.

Сулаймон ҳамон Ҳазрат томонга интиқ термилиб кетиб боряпти. Шайх ҳам ундан кўз узмай қараб турибди. Ниҳоят, оқ туянинг қораси ўчди. Шундагина Шайх ўзига келди. Жигари эзилиб пичирлади: «Айрилиқ жон офати, дийдор жон роҳати эрмиш. Начора, бирга туғмоқ бор, бир турмоқ йўқ. Худонинг бир суюкли бандаси ниятига етадиган бўлди. Шунисига шукур, ё Раббим!»

Шайхнинг кўнгли биёбон янглиғ хувиллаб қолди. Унинг кўзларида ёш йилтиради.

АЛВИДО, ҚУЁШ!

36- ф а с л

*Ул қодирим қудрат бирла назар қилди,
Хуррам бўлиб ер остига кирдим мано.
Фариб банданг бу дунёдин ҳазар қилди,
Маҳрам бўлиб ер остига кирдим мано.*

Аҳмад Яссавий

Султон ул-орифиннинг кўнгли хувиллабгина қолди. Биринчи халифаси Мансурхўжа орқа тоғи, Сулаймон бирла Сўфи Донишманд икки қаноти, Бобо Мочин йироғини яқин қилғувчи оёқлари, Қутбиддин Шайх ул-машойихнинг келажакка умид ила термилган кўзлари эди, гўё. Начора, бу дунё мисли бир карвонсарой экан. Келдилар, кетдилар, келадилар, кетадилар. Висол бор, хижрон бор, шодлик бор, ғусса бор. Инсон туғилади, оёқланади, навжувонлиқ гулшанини сайр этади, турмушнинг иссиқ-совуғини, аччиқ-чучугини тотади, қариб-чуриб, кексалик биёбони сари юз тутади. Гўдак боланинг тетапоя бўлиб қўйган илк қадами анинг ўлим сари ташлаган қадамидир. Аллоҳ бизларни бу олами сағирда бир-бирига меҳмон этиб яратибдир. Сулаймон ҳам ўттиз йил бадалига бағримизни иситғувчи меҳмонимиз эди, рози бўлиб кетганлиги рост бўлсин.

Шайх ана шундай хаёллар гирдобида уч-тўрт кунни ўткарди. Сўнгра фикру хаёлини тагин узлат тадориғи банд этди. Узлат шартларидан биттаси қолган эди. Шайх Самариддин ҳокимдан атроф-жавонибдаги ялангтўш бечораларнинг рўйхатини кутарди. Шайх билади, Сайхуннинг у бетидаги дашту қумликлардан то Қоратоғ ортидаги овулларгача бўлган ҳудуд кенг. У ерлардаги капаларда, ўтовларда, каталакдай уйларда истиқомат қилувчи улусни оралаб, уларнинг ҳол-ахволини кўриб, мол-жонини сарҳисоб қилиб чиқиш учун ҳафта етмас, балки неча ўн кун талаб этиларди. Шу боис Собронга чопар юбормади, Самариддиннинг ўзи етиб келишини сабр билан кутди.

Нихоят Самариддин мулозимлари билан Шайх ҳузурда тикка бўлди. Қўйнидан қалин қоғоз чиқариб, Шайхнинг олдига қўйди. Ҳазрат рўйхатни бирма-бир

варақлаб, диққат билан кўз югуртирди. Сўнг Самариддинга қайтариб берди.

– Ана энди қалам олиб, ўз қўлингиз бирла ёзинг. Маломат килғувчиларда гумон уйғонмасин. Ёзинг. Отасиз етимларга сигир, бузоғи билан. Тағин икки совлиқ. Эр етган ўғли бўлса, бедов от, икки қўй ёки эчки. Ота-она-сидин айрилган қув етимлар ўсаётган хонадонга тўртта қўзилик қўй, бузоқлик сигир. Дехкон, чорвадорларга хўкиз ё от, тўрттадан эчки, улоғи билан...

Шу куни харобат аҳли деб аталмиш мискин бечораларга минглаб майда туёқ мол, юзлаб хўкиз, от, сигир эҳсон қилинди.

Шайх Самариддинни огоҳлантирди:

– Мухтож кимсаларнинг барчасига хайр-эҳсон бирдек ҳалол тақсим қилинсин. Биз махсус тафтишчилар тайин этамиз. Улар овулма-овул, кентма-кент юриб, таҳқиқлайди. Ҳақи берилмаган фуқаро топилса, уялиб қолманг, жаноб ҳоким. Бу ёғи сизнинг имонингизга, Аллоҳ олдидаги қасамёдингизга боғлиқ. Уқдингизми?

Самариддин қайта-қайта онт ичди.

– Ўзим бош-қош бўлиб, оқсоқолларнинг қабатида турман, пирим, қўнглингиз тўқ бўлсин. Баримиз бир эл фарзандимиз, Тангри таоло олдида ёлғончилик қилишдан ўзи асрасин.

– Ал-каззобу ло-умматий, дебди Расули акрам, шундоқ бўлсин, ҳоким тўра.

Шайх ўн икки кишидан иборат тафтиш ҳайъати тузди. Рўйхатда Соброннинг янги қозиси Лутфилло ҳожи, Мансурхўжа, Сўфи Донишманд, мадраса мударриси Мухаммадрасул, тўрт-беш кент оқсоқоли, хонақоҳ мутаваллиси Аброрхўжа, чорикорлар, косиблар, чорвадорлар бор эди. Шайх ҳайъатга Самариддинни раис этиб тайинлади.

Самариддин хушвақт бўлиб Собронга қайтди.

* * *

Эртаси куни бомдод намозидан сўнг Шайх хонақоҳ мутаваллисини, халифаларини эргаштириб, хилватхона сари юзланди. Хилватхона сербаргина эди. Бўйига етти, энига беш газча келар, беш-олти кишининг бемалол яшаб туриши учун яроқли эди. Уни Шайх Бухородан Тур-

кистонга қайтиб келган йиллари барпо эттирган эди. Бу сокин гўша ёзда Дашти Қипчокнинг олов уфурувчи жазирамасидан сақлар, кишда қорбўрон аралаш эсадиган изғиринлардан асрарди. Шайх йилига икки қарра – ёз чилласида қирқ кун, киш чилласида қирқ кун шу ерда истиқомат қилади, Рамазон ойини ҳам тоат-ибодат, Қуръон хатми ила шу ертўлада ўтказади. Ана энди, умр чироғи сўнгунча бу қадрдон масканни ўзига ватан тутмакни ният қилди.

Ҳазрат мутаваллига хилватхонани қайта бошдан таъмирлаш хусусида топшириқ берди.

– Усталарга бош бўлиб, шундай қилингики, одам боласи бу ерда йил ўн икки ой, туну кун муқим яшагани шарт-шароит мухайё бўлсин.

Халифалар бир-бирига савол назари ила боқдилар. Улар пири муршиднинг қолган умрини шу зимистон ертўлада ўтказишни мўлжаллаётганидан беҳабар эдилар.

Шайх аҳли аёлини кўчириб келгани Исфижобга одам юборди. Исфижоб олис эди, отлиқ киши тўрт кунда етиб борса, арава камида бир ҳафта йўл босарди.

Орадан ўн-ўн беш кун кечди. Ўғли Иброҳимни бағрига босиб Руқия бегим келди. Хилватхона ҳам таъмирланиб, ўзгача қиёфа касб этди. Шайх янги маконини кўриб, қаноат ҳосил қилиш ниятида хос маҳрамлари билан хилватхонага тушди. Ерга тўрт қават қилиб бўйра тўшалган, унинг устидан икки қат қалин кигиз солинган, чир айлана адрас кўрпачалар ёзилган. Ҳар ер-ҳар ерга оқ эчкининг терисидан юмшоқ пўстақлар ташлаб қўйилган эди. Деворлар зах тепмаслиги учун ошланган ҳўкиз териси билан қопланган. Тоза ҳаво кириб турсин деб, тепага икки ердан туйнук очилган. Ертўла тўрида мўрконли кичкина ўчоқ. Ундан нари, одам кўзи тушмайдиган ерда таҳоратхона.

Шайх тўрга ўтиб, чордана қурди. Енгил фотиҳа қилди.

Халифалар йилига бир-икки қур чиллахона ва-зифасини ўтайдиган омонат маконга эмас, расаматли меҳмонхонани эслатадиган хилватхонага ҳавасланиб боқдилар. Шайх эса сукут сақлаб, ерга қараб ўтирарди. У бир йил мобайнида кўнглининг энг тубқарисида яшириниб ётган пинҳоний сирини энди ошкор этмакни ўйларди. Зеро, бу осон юмуш эмас эди. Ахир инсон

боласи борки, беш кун бўлса-да, бу дунёда яшаб ўтсам, дейди, Аллоҳ яратган неъматлардан баҳра олиб қолгиси келади. Чарақлаган офтобга, тўлин ойга, наботот оламига тўйиб-тўйиб термилишни ким истамайди? Барча! Умри роҳат-фароғатда кечадими, азоб ичра қоврилиб яшайдими, ўзини етти қават ер остига маҳкум этишни истамайди. Фанофиллоҳ мақомига етиб, Ҳақ таоло дийдорига муштоқ бўлган авлиёлар сарвари Хожа Аҳмад Яссавий отлик пири Туркистоний ҳам бу нав истақлардан, бу янғлиғ армонлардан холи эмас эди. Илло, бу зоти шарифнинг парвардигорига берган ваъдаси бор: Ҳақ Мустафо Расулulloҳи карим ёшига етганда гўшанишин бўлиб, ёлғиз сенинг ёдинг, сенинг зикринг бирла умр ўтказгайман, деб онт ичган. Бас, энди ваъдага вафо қилмоқ фурсати етган эди.

Шайх муридларининг чехрасига мулоим назар солиб, аста сўради:

– Қалай, янги хосхонамиз мақбулми?

Халифалар бир оғиздан хилватхона таърифини келтиришга тушдилар.

– Бул макон минбаъд бизнинг муқим турадирғон уйимиз бўлғусидир, – деди Шайх, – бизга дунёнинг кизиғи қолмади. Аллоҳ насиб этса, омонат умримизни зикри сано бирла мана шу ерда ўткармакка ваъда бердик. Ер устидан бизга ер ости авлороқ кўринди.

Энди халифалар оғир сукутга чўмдилар. Неча замондирки, улар тариқат раҳнамосининг фавқуллода амалларига кўникиб кетганлар. Илло, Ҳазратнинг бу кунги дил изхори маҳрамлар ақлини шошириб қўйди. Гуёки ёз чилласида момақалдироқ гумбурлаб, чақин чаққандек туюлди. Бирок ҳеч ким чурқ этмади. Зеро, пирдан ижозат бўлмагунча сўроқ бериш тариқат одобига хилоф эди.

Маҳрамлар муроқабдан бош кўтармади. Уларнинг тиллари тугилган, аммо дилларида хавотиру иштиёқ ғалаба қиларди: «Бул қоронғу ҳужрада ҳазратнинг сихатларига заҳм етмасмикан? Валиulloҳнинг сўзларига, амри маъруфига мунтазир халойиқ бундан буён пир дийдорини кўролмайдимми?»

«Хонақоҳдаги солиқлар тарбияси, толиби илмлар таҳсили не бўлғай?»

Шайх халифаларининг кўнглидан кечаётган хаёлни

басират кўзи – савқи табиий ила пайқаб ўтирарди. Биратўла жавоб берди:

– Хавотир олмангизлар. Мен ёлғиз эмасман. Ёнимда сизлар борсиз. Эл-улус бирла ўртамизда воситачи ҳам сизлар. Панду насихатимизни аларга етказурсиз. Хонақоҳ раҳнамоси Мансурхўжа, толиби илмларга мураббий Сўфи Донишманд. Биз Сулаймон ўрнига Қутбиддинни учинчи халифа этиб тайинладик. Бобо Мочин бизнинг қўлоғимиз эди, шундоқ бўлиб қолгай.

Шайх муртидан жилмайди.

– Тагин тўрт оғайни жам бўлдингиз, шукриллоҳ.

Қутбиддин ирғиб турди. Бориб, пир этагини кўзига суртди.

– Халққа хабар беринг. Жума намозидин сўнг аларга айтар сўзимиз бор.

Шайх олдинда, Мансурхўжа, Сўфи Донишманд, Бобо Мочин, Қутбиддин – «тўрт оғайни» ортада хилватхонадан ер юзига кўтарилдилар.

Шайх уйи томон кетди. У Руқия бону билан юзма-юз сўзлашмакни кўзлаб борарди.

Ҳазрат ўзининг хос хонасига кирди. Тўрда чордана курди.

Енгил йўталди. Таниш ишорани эшитиб, Руқия биби кирди.

– Бизга хизмат борми, отаси? – деди у бўсағада туриб.

– Хизмат йўқ. Ўтирингиз.

Руқия эрининг рўбарўсига омонат чўкди. Рўмолини пешонасидан пастроққа тушириб қўйди.

– Сизга икки оғиз гапимиз бор эди, – деди Шайх ва ўйга толди. У узлатга чекиниш қарорини ётиғи билан англатишни ўйлаб, бир неча сония сукутда ўтирди. Шайхнинг дунё можароларини кўравериб, эшитавериб зада бўлган юраги безовта ургандек эди. Тўғри, энди гишт қолипдан кўчган, паймони – паймон, Аллоҳ олдидаги қасами – қасам. Илло, назарида бул муштипар аёлгинани якка-ёлғиз ташлаб кетаётгандек эди. Руқия бону ҳам, нохуш бир хабар эшитадигандек, дастурхон попугини чийраб, жимгина ўтирибди. Ниҳоят, Шайх гап очди:

– Онаси, сиз то машҳарга қадар менинг худо қўшган қўшоғимсиз. Иброҳим икковингиздан розилик тилагани чақирдим сизни. Мен бу дунёнинг фитналаридин, сир-

ти силлиқ, ичи тўла мараз кимсаларнинг маломатидин, замона зўрларининг балои нафсларидин роса тўйдим. Аллоҳим ажратган умрга шукр қилиб, бундан бу ёғига лайлу нахор хилватхонада кун кечирмоқчиман.

Руқия хиқиллаб йиғлади.

– Сиз не десангиз, биз розимиз, Шайхим. Мен сизнинг чўрингизман. Ихтиёр сизда.

– Фалат гапирмангиз, – деди Шайх мулойим товушда, – сиз чўри эмассиз, менга уч фарзанд туғиб берган жуфти ҳалолимсиз. Кўз ёшингизни артинг. Мен бу оламни тарк этиб, дорилбақога кетаётганим йўқ, бу ёлғончи, фосиқ дунёдин этак силтагим келди, холос.

Руқия биби рўмолининг учи билан кўзларини артди. Шайх рафиқасининг юзига боқди. Унинг кўнглини бишиш учун сўради:

– Истасангиз, Исфижобга бориб, энангизни қошида бўлинг. Биз розимиз.

Руқия илтижо аралаш деди:

– Шайхим, ижозат берсангиз, ёнингизда бўлсак. Сизнинг нафасингизни сезиб тургимиз келади. Ўғлингиз ҳам шу ерда таҳсил олгани маъқулми, дейман. Сиз не десангиз, шу, отаси.

Иброҳим ўн икки ёшни қоралаб қолган, мадрасада таҳсил кўрарди.

– Маъқул, – деди Шайх, – қизларингизни соғинсангиз айтинг, сизни Исфижобга кузатиб қўядилар.

Шу билан узлатнинг сўнгги шарти ҳам адо этилди. Энди Шайх жумъа кунги издиҳомни кута бошлади.

* * *

Саратоннинг ўрталарида мулки Туркистон ичра юракларни ларзага солувчи совуқ хабар тарқалди:

– Авлиё бобо ер остига кириб кетаётган эмиш. Жума куни пешин намозидин кейин халқ билан хўшлашар эмиш...

Шум хабарнинг қаноти саккиз, дейдилар. Бу овоза бир-икки кун ичида Қоратоғ ортидаги биёбонларга, тоғолди яйловларига, Сайхун этагидаги дашту чўлларга, кентларга, овуллару шаҳарларга ёйилди. Баъзи бировлар бу таҳликали хабарни ўзларича тушундилар: «Пи-

римиз оғир хаста шекилли, бўлмаса, нега халқ билан хўшлашмоқчи?»

Жума куни чошгохданоқ Ясси бозори ёпилди. Халойиқ гурас-гурас Жоме масжиди сари оқиб кела бошлади. Ҳадемай масжид тевараги одам билан тўлиб кетди. Издихом тўйдагидек турли хил эди: тулки тумоқ кийган чўпон-чўликлар, тагдўзи тақялик ўсмирлар, бошларига кулоҳ қўндирган дарвишлар, симобий салла ўраган уламолар, кўк саллалик толиби илмлар, чиммат ёпинган аёллар, бола етаклаган келинчаклар... Хуллас, Шайх ул-машойихни пирим, деб сиғинадиган муридлардан, Султон ул-орифинни жини суймайдиган қитмир дин пешволаригача масжид майдонини банд этган, барча-барчанинг нигоҳи узунчоқ, сербар айвонга қадалган эди. Айвонга ёвукроқ ерда йилқибоқар Чалабой, ундан бери Қарноқ қишлоғидан келган Камол қора билан Низомиддин хушрўй. Чеккароқда, бир тўп йигитлар орасида Абдурауф турибди. У бир қўлида Яшар ўғлини, бир қўлида Ғайбуллони етаклаб олган. Ғала-ғовур, ҳар ким ўз фарози, тахминини айтиб, дил сўроғига жавоб топгиси келади.

– Авлиё бобо энди халқ билан юз қўришмас эмиш, шу ростмикан?

– Боягина шу ерда бир дарвишдан эшитиб қолдим. Энди авлиё ер остида яшар эмиш. Қуннинг қўзини кўрмай муттасил зимистонда ҳаёт кечириш осонми?

– Авлиёларга ер ости ҳам ер юзидай ёруғ бўлар эмиш.

– Пиримиз хаста эмас экан-у, шунисига ҳам шукр...

Шу пайт салласининг пешини қўкрагига тушириб олган семиз, пистақўз бир уламо сўз қотди:

– Хаста бўлмаса, нечун эл-юрт бирла хўшлашади пиринг?

Бедаво дардга чалинганки, охиратини ўйлаб қолган!

Камол қора унинг лафзини кесди:

– Бировга ўлим тилагунча, ўзингга умр тила, дейди машойихлар, тақсир. Сиз ҳам қанча умр қўрасиз, худо билади. Бугун уйингизга ё борасиз ё бормайсиз, хўпми?

– Э марге сенга, юзи қора!

Уламо Камолнинг қоратўри бетига ҳам шаъма қилаётган эди. Йигит қулди:

– Бировнинг юзи қора, бировнинг қўнгли қора бўлармиш, лаббай, тақсир?

Уламо тўнғиллаб, нари кетди.

Айвонда Шайх кўринди. Унинг видолашув ваъзи неча кундан бери кўнглида жавлон урар, тезроқ сомеълар қулоғига етиб борай, дегандек эгасини безовта этарди. Хазрат халойикқа енгил назар солди, «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотух!» деб фотиха қилди-ю, ваъзини бошлади:

– Аҳли сунна вал-жамоа! Биродарларим! Бул ёруғ олам, осмонда чарақлаб турган шамсил-анвар, соя-салқинли оғочлар, оқар сувлар, юз-кўзимизни сийпалаб эсган еллар, киприкдайин нозик майсалар, кўкатлар... барчаси минбаъд бизга омонат бўлиб қолди. Бул кун сизларга видо арзини айтмак учун бошингизни кўшдим.

«Видо»ни эшитиб, халойик сергак тортди, оғир гувранди, саратон офтоби қиздириб турган эса-да, муздек шабада эсиб ўтгандек бўлди. «Авлиё билмай бир нима демайди, наҳот дорулфанони тарк этаман, дея башорат қилаётир», деган тахликали хаёл чулғади кўпчиликни. Шайх ул-машойих томоқ қириб олиб, азалий жаранг, босиқ товуш ила ваъзини давом эттирди.

– Қирқ йилдирки, Хақ таоло ва таборак фарзини, Расулуллоҳ суннатини аҳли мўмин дилига мухрламак қасдида заҳмат чекдик, жоҳилият чанғалида қолғон кўнғилларда нури ислом балқисин, дея ният қилдик. Шукриллоҳким, неча минглаб мажусий, тарсо, зиммий, ўтпараст, бутпараст калимаи тоййиба айтиб, исломға кирди, парвардигор амрига бўйин сунди, жаноби пайғамбаримиз ўғитларига амал қилди. Вале ўзларини калом аҳлиданмиз, дея кўкрагига мушт ургувчи риёкорлар маъсият ботқоғига ботдилар. Биз амри маъруф айтиб, аларни солих амалларга ундадик, толих юмушлардин қайтармоқчи бўлдик. Водариг! Ул йўлдин озгонларнинг қулоқлари кар, кўзлари сўқир, тиллари соқов эди! Тошга ёмғир қор қилди, илло аларга насиҳат қор қилмади. Не ажабки, аҳли ғафлат, ранжу ано, хиёнат, мазаллат, зулм, ҳаросат, шайтоний нафсоният бандалари урчиб кетди. Расули акрам лутф этадилар: «Подшоларнинг беҳроғи улдирки, аввало раиятни дўст тутқай». Афсус, минг афсуслар бўлғай, бу кун замона зўрларини халққа дўст деб атамоққа тил бормаидир. Дўст бўлса, дўстини кафангадо этиб, бир тишлам нонга зор этиб қўядими? Дехқоннинг

эkkани, косибнинг тиккани, чўпоннинг боққани курсоғини тўйдиришга етмасмиди? Расули алайҳиссалом айтадилар: «Одил султоннинг бир кунлик адолати олтмиш йил узлуксиз ибодат қилгондин авлодир. Эй, саждага бош уриб, Аллоҳдин лутфу карам тилаётган ҳоким! Умринг бўйи неча кун адолат тарозусини илкингда тутиб турдинг, танангга ўйлаб кўр!»

Мунофиқ қозиларнинг қилмишига назар солсангиз, жигарингиз эзилади. Алар каломи шарифнинг ҳар бир оятини калтак қилиб авом халқ бошида синдиришдан тоймайдилар. Эл оғзида бир матал борким, тўқ ит оч итнинг қуйруғини искар эмиш. Бир мискиннинг қозонига кўз тиккан қори, йўқсул кимсанинг қўлига тамшаниб қараган қозикалон, икки қадоқ эт бадалига окни қаро қилиб бергувчи муфтий ўшал тўқ итдан нимаси билан ортиқ? Аларнинг ҳарис кўзларига боқиб чарчадик.

Икки олам сарвари Расули акрам жанобларининг муборақ каломи борким, ад-дунё сижжин ал-мўъминийн ва жаннатул кофирийн, дебдилар. Яъниким, бу дунё мўминлар учун бамисли дўзах, кофирлар учун жаннат эрмиш. Ё халлоқи олам, содиқ қулларингдин мағфиратингни аяма! Ахир бир бечоранинг лўқмаи ҳалолидин ҳазар қилмайдиргон ножинс кимсаларни не деб атамоқ даркор? Уларни кофир дегани тил бормас, вале мусулмон дейишга ҳам имон йўл қўймас! Аларнинг номаи аъмоллари рўзи маҳшарда аён бўлғай.

Холиқи олам, подшолар менинг ердаги соямдир, деб марҳамат қилди. Қўл остидаги қулларига сояси тушмайдиган султонлардан кўнглимиз совиди. Сассиқ кекирдак бўлгон ҳокиму беклардан ҳам ҳафсала пир бўлди. Бир қошиқ оби ёвгон илинжида елкаси яғир, қўли косов, товони тош қотган дехқоннинг дийдасидан оққан ёш юракни пора-пора қиладир. Аларнинг ерга теккудек эгик бошларига, кўзларидаги адосиз мунгларига боққани кўзимизда қувват, танимизда тоқат қолмади. Бас, зўрлик ва хўрлик устига қурилган бул дорилфанодин юз ўгириб, узлатга чекинмакни ихтиёр этдик. Қолгон умримизни ер остидаги хилватхонада тоат-ибодат бирла, жамики насли башарга сабру бардош, эл-улус раҳнамолариға инсоф, диёнат, қаноат тилаб ўтказмакни вожиб, деб билдик.

Муҳтарам жамоа! Каминани Пиримиз, деб бошингизга кўтардингиз, иззатладингиз. Миннатдормен. Сизлар бирла ҳўшлашиб, узлатга чекинишдан бурун барчангизга айтар тўрт калима сўзимиз бор. Бир-бирингизга суюнчиқ бўлингиз, малҳам бўлингиз. Бир-бирингиздин ширин сўзингизни аямангиз. Буғдой нонинг топилмаса, буғдой сўзинг бўлсин, дейди машойихлар. Ойнинг ўн беши қоронғу, ўн беши ёруғ. Иншоолло, бизнинг элдин ҳам Хорун ар-Рашидлар чиқса ажаб эрмас. Замона зўрларининг дасти панжаси то абад узун бўлиб қолмас, мазлумларнинг кўз ёшини артадиган имон-инсоф эгалари ҳам бир кун дунёга келгай. Таваккал – Аллоҳга, умид – Яратган эгамдан.

Шайх қўйнидан ўроғлиқ қоғоз чиқарди. У ўзи битган ҳикматли назмларни ўзи ўқишни ёқтирмас, гоҳо Сулаймонга, гоҳида Қутбиддин ё Донишмандга ўқиттириб эшитарди. Бу сафар халойиққа айтар васиятини ўз лафзи ила баён этмакка аҳд килди. Оппоқ қоғозга қараб видео ҳикматини ўқишга ўтди:

Муножот ба даргоҳи қозиюл ҳожот.

Ҳақ таоло лутфу карами бирла дилимизга ҳикмат келди.

*Муножот айлади мискин Хожа Аҳмад,
Илоҳи, қил ҳама бандангни раҳмат.*

*Ғариб Аҳмад сўзи ҳаргиз қаримас,
Агар ер остига тушса чиримас.*

*Яна мансух¹ бўлиб, ул хор бўлмас,
Ўқуғон бандалар бедор бўлмас.*

*Манинг ҳикматларим дардликка дармон,
Эшитмай ҳар ким ўлса, қилгай армон.*

*Манинг ҳикматларим оламга тўлгон,
Киши бўй этмаса, ул йўлда қолгон.*

*Манинг ҳикматларим кони ҳадисдур,
Киши бўй этмаса, ул мултамасдур².*

¹ Мансух – бекор қилинган, эскирган.

² Мултамас – илтимос, сўралган фикр.

*Манинг ҳикматларим толибни ризқи,
Агар чандики бўлса, журму фисқи.*

*Мани ҳикматларим ошиққа айтинг,
Дили ойинадек содиққа айтинг.*

*Манинг ҳикматларим нодон эшитмас,
Вале кўнгли қаро пандимни тутмас.*

*Мани ҳикматларим хўбларга айтинг,
Дуо, такбир айтиб, раҳматга ботинг.*

*Мани ҳикматларим ишқнинг саноси,
Муҳаббат аҳлининг дардин давоси.*

*Манинг ҳикматларим бедардга айтманг,
Баҳосиз гуҳарим нодонга сотманг.*

*Худонинг сўзидин чиққон бу ҳикмат,
Эшитсанг мағзи Қуръон, мағзи суннат.*

*Мани ҳикматларим доно эшитсун,
Сўзим дoston қилиб, раҳматга етсун.*

*Мани ёд айласа, пиру жавонлар,
Ғарибу бекасу ҳам нотавонлар.*

*Дуои хайр этай дунёда зинда,
Руҳим бўлғай мададкор, борса анда.*

*Чин айди Яссавий Аҳмад бу сўзни,
Худонинг қаҳридан қутқорса ўзни.*

Шайх нафас ростлади. Оломон кучли бўронда қолган дарахтзордек гувранди. Саллалик, қулоҳлик, телпак-дўпшили бошлар ҳар ён тебранди. Аҳли жамоа Шайх азми қарорини, надомат тўла васияти ва ўтли ҳикматларини кўнгилга сиғдиролмай, мағзи-маънисини чақолмай бир муддат лол-караҳт ҳолда тургандек эди. Ва ниҳоят, издихом ўртароғидан овоз келди:

– Пирим, бизларни икки оёқли қашқирларга ташлаб кетаберасизми? Сиз суянган тоғимиз, ишонган боғимиз эдингиз...

Шайх баайни ҳукм ўқигандек кескир, ўктам жавоб қилди:

– Мен тирик эканман, икки оёқли қашқирлардин қўрқмангиз.

Ўзим ер остида бўлсам-да, қулоғим сизларнинг даҳанингизда бўлмай. Шарҳи ҳолингизни бизга етказиб турадирғон имон эгалари бор. Уларнинг қўзлари менинг қўзларим. Аллоҳга таваккал қилиб, ош-нонингизни ҳалоллаб еб юрингизлар. Сизларни Яратган эгамнинг паноҳига топширдим. Вассалому валкалом, омин, Аллоҳу акбар!

Халойиқ анчагача ўзаро гап талашиб, гурунглашиб турди. Шайх-ул машойих айвонни тарк этиб, ичкарига кириб кетгач, улар ҳам тарқала бошлади.

Орадан икки кун ўтди. Душанба куни бомдод намазини ўтказиб, Шайх масжиддан чиқди. Маҳрамлари ҳимоясида абадий макони томон юрди. Мана, орзуманд маскан. У интизор бўлиб, янги хўжасини кутиб тургандек эди. Ҳазрат гурс-гурс одим ташлаб пастига эна бошлади. Шу топда у ер қаъридаги кимсасиз, қоронғи гўшага эмас, Ҳақ таоло васлига ноил этажак меърож сари юксалиб бораётгандек эди.

ИККИ ОҒИЗ АРЗИ ҲОЛ

Муҳтарам ўқувчим! Мана, Сиз китобнинг сўнги саҳифасини ҳам ёндингиз. Мен ҳам умримнинг йигирма йиллик саҳифасини ёнгандай бўлдим.

Кейинги йилларда менга “Бу романни ёзишга нима тўртки бўлди? Уни қандай ёздингиз? Манбаларни қаердан олдингиз?” каби кўплаб саволлар беришади. Аввало, мен Туркистон фарзандиман, шунинг учун авлиёлар сарвари, орифлар султони, Навоий таъбири билан айтганда пири Туркистоний Ҳожа Аҳмад Яссавий тўғрисида каттароқ бир асар битишни ўзимнинг бурчим, деб билардим. Бироқ даврдан ижозат, ўзимда эса, маърифий-руҳий қувват йўқ эди.

Мен яссавийхон қишлоқда катта бўлдим. Бизда авлиё бобонинг ҳикмат тўла шеърларини ёд биладиган кишилар кўп эди. Парпи мулла деган ён қўшимиз бўларди. Биз мактабга боришда йўлни яқин қилиш учун Парпи бобонинг боғини кесиб ўтардик. Бобо ўт-чўп ўраётган бўлса, қарашиб юборардик. Бобо бизни ариқ бўйидаги лойсунага ўтқазиб, муздек гўжа билан сийларди. Кейин Яссавий, Сўфи Оллоёр, Машираб газалларини ўқиб берарди. Парпи бобонинг овози ширали, жарангдор эди. У кишидан эшитганим Яссавийнинг икки байти ҳамон қўлогимда янграб тургандай:

*Етимни кўрсангиз оғритмангизлар,
Ғариблар кўнглини доғ этмангизлар.
Етимлар бу жаҳонда хор экандур,
Ғарибларнинг иши душвор экандур.*

– Бу байтларни қўлоқларингга қўйиб олинглар, – дерди Парпи бобо, – бир замонлар келади, одамлар Султонимнинг ҳикматларини кўзларига суртиб ўқийдилар.

Биз, у замон қачон келар экан, деб ажабланардик.

Йиллар ўтиб борар, лекин Парпи бобо айтган замон келай, демасди. Аксинча, Яссавийни «мистик», «таркидунёчи» дегувчи «маллаевчи»ларнинг оти чопгани чопган эди.

Менинг хаёлимда – Шайх ул-машойих Аҳмад Яссавий тимсоли.

Етмишинчи йилларда уч-тўртта китобим чиқди. Оз-моз тажриба ҳосил бўлди. Баъзи қисса ва ҳикояларимга атайлаб Яссавий сиймосини жо этдим. «Аваз» романимда шоирнинг шеъ-

рларидан бир нечта иқтибос келтирдим. Хуллас, шу усул билан «давр даҳрийлари»нинг «қитиғига» тегиб кўрдим. Улар сукут сақлашди. Бу менга дадиллик бергандек бўлди.

Ҳар сафар Туркистонга борганимда, албатта Ҳазрат турбатини зиёрат қиламан. Муборак қабрлари ёнида ўйга толиб узоқ ўтираман. Ўзимча суҳбатлашган бўламан. Ул зоти шарифнинг сиймоларини кўз олдимга келтиришига уринаман. Авлиёлар сарваридан мадад тилайман.

Ниҳоят ёзишига жазм қилдим.

Дўрмонга бордим. Донишманд устозим, раҳматлик Асқад Мухтор у пайтлар ёзувчиларнинг Дўрмондаги ижод боғида яшарди. У кишига ниятимни айтдим.

– Сен ёзсанг элайсан, қўлингдан келади, – деб кўнглимни кўтарди Асқад ака, – Яссавий дунёси бир уммон, унда гарқ бўлиб кетишдан сақлан. Тасаввуфни чуқурроқ ўрган. Тўғри, Аҳмад Яссавий буюк авлиё, каромат соҳиби, лекин у ҳам сен билан бизга ўхшаган инсон. Шуни унутма. Яссавий ҳайкалга айланиб қолмасин.

Устознинг ўғитини дилимга тугиб олиб, ишига киришдим. Тасаввуф таълимоти ҳақида нима бўлса, топиб ўқишига тушдим. Ёдимга келганларини санаб ўтай. Булар: Бертельснинг китоблари, турк олими Фуад Кўприлизоданинг мутасаввуфлар ҳақидаги монографияси, муаррих Фахриддин Али Сафийнинг «Рашиаҳот айнул ҳаёт» рисоласи, Рўзбехоннинг «Меҳмонномаи Бухоро» асари, Юсуф Ҳамадоний, Абдулхалиқ Гиждувоний ҳаётига бағишланган маноқиблар, Ҳазрат Навоийнинг «Шамойил ул-муҳаббат» дурдонаси, Нажмиддин Комилов, Иброҳим Ҳаққул сингари замондош олимларнинг тасаввуфга оид тадқиқотлари ва ҳоказо.

Туркияда чоп этилган уч жилдлик “Авлиёлар энциклопедияси” ва Аҳмад Яссавий танланган асарларига илова этилган қўламли сўзлик-луғат ҳам Султон ул-орифин шахсиятини ўрганишимда қўл келди.

Бир неча марта Сайрамга қатнаб, халқ оғзидан ўнлаб ривоятлар ёзиб олдим. Лекин энг асосий манба, шубҳасиз Яссавийнинг азиз китоби – «Девони ҳикмат» эди. Уни қайта-қайта мутолаа қилдим, юзлаб сатрлари ёд бўлиб кетди. Халқона, содда, ширали, қайноқ ва самимий сатрлар орасидан эл-улус гамида бағри куйган, донишманд, пайгамбарсифат бир мўйсафиднинг нузли қиёфаси чирой очиб чиқаётгандай бўлаверарди.

Энди бу ёғи – меҳнат, узлуксиз, бардавом меҳнат эди. Пири камил муқтадо бўлиб йўл бошладилар, камина ул зотга иқтидо қилиб, эргашидик. Йилларга чўзилган бу жараённи азоб дейиши-

га тилим бормайди. У – завқли машаққат эди, икки дунё сир-асроридан воқиф бир соҳиби кароматнинг руҳий оламига саёҳат эди.

Романнинг илк боблари 1993 йилда «Шарқ юлдузи» журналида босилди. Бу орада иккинчи китоб ҳам ёзилди ва «Яссавийнинг сўнгги сафари» номи билан 2002 йилда чоп этилди. Ва ниҳоят, ўн йил ўтиб, романнинг якуний фасллари ҳам битди. Асарга «Аҳмад Яссавий» дея умумий ном берилди.

Ўн асрдан бери турк оламини ҳайратга солиб келаётган улуг бобомизнинг ҳаёт қиссаси Сизга оз-кўпми манзур бўлса, шунинг ўзи мен учун айни саодат.

Муаллиф
2012 йил июль

МУНДАРИЖА

<i>Биринчи китоб.</i> Қасамхўрнинг жазоси	3
<i>Иккинчи китоб.</i> Она юрт шамоллари	265

Адабий-бадший нашр

Саъдулла Сиёев

АҲМАД ЯССАВИЙ

Роман

Мухаррир *Анвар Шер*

Бадий муҳаррир *Р. Зуфаров*

Техник муҳаррир *Д. Габдрахманова*

Мусахҳихлар *С. Салоҳутдинова, Ш. Орипова*

Компьютерда саҳифаловчи *Л. Абкеримова*

Нашриёт лицензияси АИ №158, 14.08.09.
Босишга рухсат этилди 24.07.2012.
Офсет қоғози. Бичими 84×108¹/₃₂.
«Virtec Peterburg» гарнитурасида офсет усулида босилди.
Шартли босма табоғи. 17,64 Нашр табоғи 17,16.
Адади 3000 нусха. Буюртма № 12-220.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20
Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.
e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz